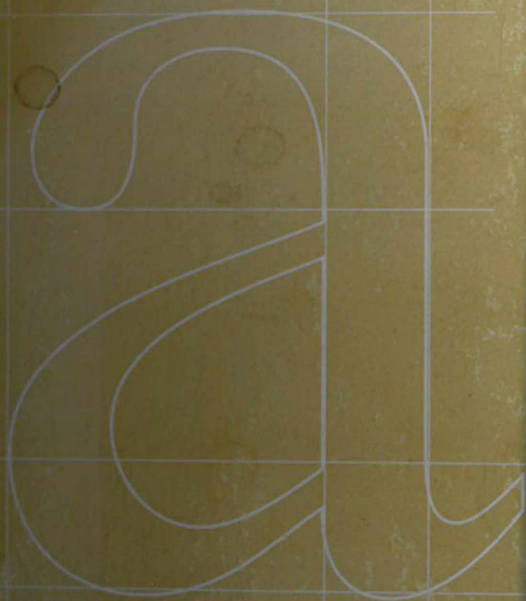

0575
65

İ. Baboglu, İ.İ. Baboglu

GAGAUZÇANIN GRAMATİKASI

fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis

М.Т. Бабочки
И. Бабочки,
Сараиженін,
с. Сметовка, с.
Висина 1892.
396 стр

(189)

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI ȘTIINȚEI AL REPUBLICII
MOLDOVA
INSTITUTUL DE ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI

N.Î. Baboglu, Î.Î. Baboglu

GAGAUZÇANIN GRAMATİKASI

Fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis
Eksperimental öğrenmək kiyadı

GAGAUZ MİLLİ ARHİVİ

№

(575) X29

«CENTRUL DE CERCETARI ȘTIINȚIFICE AL GAGAUZIEI»

НИЦ ГАГАУЗИИ
ИМ. М.В. МАРУНЕВИЧ

Chișinău

Știința

1999

АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГЛО

CZU 809.436.5—5

Türkiye Hükümetinâ hem Moldovada Büükelçiliinâ bu gagauz okul kiyadın
basılması için çok teşekkür ederiz.

ISBN 9975-67-129-2

© Text: N.İ. Baboglu,
İ.İ. Baboglu, 1999.

ÖNSÖZ

Gagauzlar sayıda az (200—250 binä yakın kişi), ama çok eski türk köklerinden bir millet, yaşêêrlar taa çoyu büünkü Moldovanın üülen tarafında, Bucak kırlarında. 1995 yıldan beeri gagauzların var kendi Avtonom bölgesi “**Gagauz eri**”, Moldovanın içindä - Moldova devletin bir ayırılmadık payı. İstoriya uzunnuunda bu millet kendi çok eski yazısını kaybetmiş, ama 19-cu üzyıllın başlantısında halk başlamış enidän yazılarını diriltmää. Taa Bulgaristandan geçmektän ileri kliselerdä başlamış yazılmaa gagauz dilindä kimi duvalar hem duva kıyatları grek hem bulgar alfabetinnän. Taa sora gagauzlar, Bulgariyadan Besarabiyaya geçtiynän, onnarın Bucakta erleşmesindän sora, yazı işleri taa ilerlemiş, ama bu yazılar ayırı kişilerin yazılarıymış, dokument gagauz dilindä yazılmamış.

Burada, Besarabiyada, ilkin gagauz dilindä basılı yazmaa başlamış Ay-Boba Mihail Çakır (1861—1936). O cevirdi gagauz dilinä birkaç din kıyatlarını latin bukvalarınnan, sayılêr, ki o temel koydu büünkü eni yazılarımıza latin grafikasında.

1950 yıllarda sovetlär kuvedi altında gagauzların milletlik duyguları başladı uyanmaa. Halkın istediinä görä iyülün 30 1957 yılda gagauzlara verildi ofițial yazı kirilik grafikasında. Bu karardan sora başladı taa da hızlı dirilmää gagauzların milletçilii, peydalandı genç evlat boylarında **havez** ana dilinä hem artık kendibaşinalına, angısı son-sonunda getirdi avtonomiya bölgesini düzmää. Hep bu vakıtlarda, açan Moldova halkı kazandı kendi eski latin alfabetini, gagauzlar da istedilär dönsünnär eskiycä latin yazılarına.

Büün var ofițial Moldova Respublikanın kararı gagauz dilin yazmasını geçirmää latin grafikasına. Hem gagauz avtonom bölgesinin da kararına görä şkolalar, lişeylär hem universitetlär geçtilär latin grafikasına, eni orfografiya kurallarına. Şindi gider büük çalışmak, ki hepsini literaturayı, üürenmää kıyatlarını, ne basıldı şindiyä kadar, enidän basmaa latin grafikasınnan. Bu elinizdä olan kıyat onnardan birisiydir.

Olur nişannayalım, ki gagauz dilinin gramatikasını butakım dolu (fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis) birerdä gagauz dilindä seftä veriler.

Bu kiyatta gagauz dilinin gramatikasını dolu veriler, uygun gösterili türlü kurallarla, hem kimi terminnär seftä kendi dilimizdä kullanıldı.

Teklif edilän dikatınıza kiyat esaplı ilk baştan şkolacılara, üüredicilerä, studentlerä, bilim izmetçilerinä. Bundan başka, kiyadı olur kullansınar şkolacıların anaları-bobaları da, kim sever dilimizi, kim isteer bilmää hem annamaa ana dilinin özelliini, onun uygun ötmesini.

Bu kiyatta gagauz dilinin gramatika üürenmesi geçecek nicä bir eksperiment. Üürenmektä belli olacek, nelär taa bu eksperiment kiyadına läüzüm koyulsun, eklensin, onuştan saygılarımızla teklif ederiz hepsinä, kim bu kiyatla işleyecek, kim onu okuyacak, kendi düşünmeklerini hem denenmiş yannışları yollasın te bu adresä:

MD 2028. Chişinău, str. Academiei, 3, „Ştiinţa”.

Umut ederiz, ki kiyat kendi okuyucularını bulacek, hem büünkü dirilän literatürä dilimizä faydalı olacek.

Hazırlayannar.

ALFABET

Bukvanın sırası	Bukvanın adı	Kiyat yazısı		El yazısı	
		Büük	Küçük	Büük	Küçük
1	a	A	a	A	a
2	ä	Ä	ä	Ä	ä
3	be	B	b	B	b
4	ce	C	c	C	c
5	çe	Ç	ç	Ç	ç
6	de	D	d	D	d
7	e	E	e	E	e
8	ê	Ê	ê	Ê	ê
9	fe	F	f	F	f
10	ge	G	g	G	g
11	he	H	h	H	h
12	ı	I	ı	I	ı

13	i	İ	i	İ	i
14	je	J	j	J	j
15	k	K	k	K	k
16	le	L	l	L	l
17	me	M	m	M	m
18	ne	N	n	N	n
19	o	O	o	O	o
20	ö	Ö	ö	Ö	ö
21	pè	P	p	P	p
22	re	R	r	R	r
23	se	S	s	S	s
24	şe	Ş	ş	Ş	ş
25	te	T	t	T	t
26	te	Ṭ	ṭ	Ṭ	ṭ
27	u	U	u	U	u
28	ü	Ü	ü	Ü	ü
29	ve	V	v	V	v
30	ye	Y	y	Y	y
31	ze	Z	z	Z	z

Büük bukvalar Ä hem Ê lafların başlantısında kullanılmêêrlar.

§ 1. GAGAUZ DİLİ İÇİN HABERLÄR

Gagauz dili, gagauzça — bizim ana dilimiz. O türk dillerin ayles-indä bulunêr. Bu aynenin içindä var türlü başka dillär da: osman-türk, azerbaycan, türkmen, özbek, kazah, kırgız, tatar hem başka. Hepsı bu dillär bir aylä kurêr, **senselä** dil aylesi, angıları çok benzeşerlär biri-birinä. Ama en yakın gagauz dilinä **türkçä-osmanca**, azerbaycanca, türkmencä. Bu üç dillerin da arasında gagauzlar taa ii annêêrlar **türk dilini**.

Türk milletleri derin zamannarda çok vakit yaşamışlar Aziyada (Altayda) hem Orta Aziyada. Ozamannar eski türklerin arasında yaşaarmış çok türlü türk senseleleri. Onnarın arasında bulunurmuş **oguz** senseleleri da — gagauzların, osman-türklerin, azerbaycannarın

hem başka türk halkların dedeleri. Onuştan oguz dili — gagauz dilinin hem kimi başka türk dillerinin kökleri ydir.

Çok vakit gagauzlar dilini kullanmışlar yazısız. Yazı bizdä varmış, ama uzun istoriya vakıdında, bezbelli, kaybelmiş. Seftä gagauz dilinin alfabeti kuruldu 1957 yılda kirilik grafikasında. Ondan büyük fayda oldu: büünkü gagauz yazılı literaturasına temel koyuldu, düzöldü şkolalara deyni üürenmāk kiyatları, başladı çıkmāa gagauz dilindä gazetalar, dergilər, radio hem televiziya kolverinnēri. Ama 1993-cü yılda läüzim oldu gagauz dilini geçirmāa latin grafikasına, neçinki Moldovanın romın devlet dili geçtiydi latin grafikasına hem türk dili da taa çok vakit ileri latin grafikasında kurulmuştu. Da bu dilleri taa kolay üürenmāa deyni hem bu dillär gibi gagauz dili ilerlesin deyni, o da geçirildi latin grafikasına. 1995-ci yılda gagauz dilin latin grafikasındaki eni **“Orfografiya hem punktuaşıya kuralları”** tipardan çıktı. Şindi gagauzlar yazêr, okuyêr kendi ana dilindä, üürenêrlär onu şkolalarda, universitetlerdä.

1994-cü yılda kuruldu gagauzların Avtonom bölgesi **“Gagauziya”**. Ozamandan beeri gagauz dilinin taa bir eni funktşiyası peydalandı. Gagauz dili oldu **“Gagauziyanın”** ofițial dillerin birisi. Gagauz dili temel olêr halkın bütünnä kulturasına. Yıl-yıldan gagauzların literaturası taa zengin olêr, onnarın kulturası da ilerleer, gagauz dili da donadılêr çok türlü eni laflarlan. Ana dilini aaraştırêrlar gagauz bilgi izmetçileri. Gelecek vakit, açan ana dilindä şkolalarda üürenilecek hepsi obyektlär, açan ana dilindä studentlär universitetlerdä zanaat kabledeceklär, açan büyük insannar herbir işini yapaceklar ana dilindä, onuştan gagauz dilini läüzim islää üürenmāa, korumaa, sevmāa.

1. Angi dillär senselä gagauzçaya?
2. Angi dillär en yakın gagauzçaya?
3. Nezaman gagauzlara yazı kuruldu?
4. Neçin yazı kabletmesi büyük fayda getirdi gagauzlara?
5. Neçin 1993-cü yılda läüzim oldu gagauz dilini latin grafikasına geçirmāa?
6. Nezaman kuruldu gagauzların Avtonom bölgesi **“Gagauziya”**?
7. Angi eni funktşiyayı kabletti gagauz dili?

İş 1. Okuyun da tutunuz aklınızda:

1. Gagauz dilindä etişti bizä türlü halk türküleri, masalları, legendaları, cümbüşleri, söyleyişleri, bilmeyceleri hem başka. Gagauzların folkloru zengindir.

2. Gagauz dilindä lafların söylemesi gözäl öterlär, neçinki onda var ses garmoniyası, avası, açık işidilmesi.

3. Gagauz dili dolu sinonimnär-län, antonimnär-län, omonimnär-län, söyleyişlär-län, onnarlan kolay göstermää türlü fikirleri hem duyguları, kolay lafetmää hem yazmaa.

4. Gagauz dilindä var laf zenginnii, onunnan var nicä çevirmää başka dillerdän bilinir yazıcıların en büyük hem meraklı yaratmalarını.

5. Gagauz dili kendibaşına bir dil, onda var ses sisteması, kendi gramatica **kanunnarı**, kendi sözdizimi, kendi cümlä kurulması hem başka.

Kanun — zakon

§ 2. FONETİKA

Fonetika — bir dilin sesleri için bilim.

Fonema — bu laf grek dilindän gelir, demäk **ses**. Fonemalar ayırêrlar lafların maanalarını: **dat — dut, göz — güz**.

Lafetmemiz düzüler laflardan, cümlelerdän, ama ayırı laflar düzüler seslerdän (fonemalardan).

Örnek: laf **ev** düzülü iki sestän **e** hem **v**, ama laf **vatan** düzülü beş sestän **v-a-t-a-n**.

Seslär ilk baştan iki paya paylaştırılêrlar: **vokal** seslär hem **konson** seslär.

Bugünkü gagauz dilindä var 20 vokal foneması: 10 sıradan vokal (**a, ä, e, ê, i, o, ö, u, ü**), 10 da uzun vokal (**aa, ää, êê, ee, ii, oo, öö, uu, üü**).

Vokallardan birisi **ê** diil kendibaşına da **iki vokallar êê** kullanılêr vokal seslän bitän işliklerin temellerindä. Bu ikilemek olêr işliklerin oluşluk çalımında şindiki zamanın afikslerini temellär-län birleştirmää deyni, onnarı baalamaa deyni. Onuştan uzun **êê** vokalına deniler ikili.

Örnek: oyna — oynêêr, salla — sallêêr, pakla — paklêêr.

Gagauz dilinin var **taa** bir özelli, speşifikası, angısınnan o ayırılêr kalan türk dillerindân. Bu vokal sesi kısa **ă** hem uzun **âă**. Bu maasuz gagauz dilinin sesi, bir yanından benzeer **a** fonemaya, ama başka taraftan — **e** fonemaya, o bulunêr bu iki sesin arasında nasıl bir özel fonema. Başka türlü sölesäk, olur deyelim, ki **ă** hem **âă** seslär, bir yanından yaklaşêr ardıncı sırada **a** vokalına, ama başka taraftan, tamamnêêr gibi ilerki sıradan orta kaldırılı **e** vokalını hem onunnan dönmäk yapêr.

Örneklär: yarım — yärim, kâr — kar, külä — kula, evdä — avda, gelär — kalar, gelän — kalan, gelmäâ — kalmaa, çelmäâ — çalmaa, çelmäk — çalmak, sesleyän — başlayan, gelmäk — kalmak, bendä — bendeki, kalä — kalelär, derä — dereyi — derelerdä.

§ 3. VOKALLARIN ÇEŞİTLERİ

I. Uzunluk hem kısalık tarafından:

a) kısalar (sıradan) vokallar: **a, ä, ê, e, ı, i, o, ö, u, ü;**

ä) uzun vokallar: **aa, ää, êê, ee, ıı, ii, oo, öö, uu, üü.**

II. Sesin çıkış erinä görä hem dilin kaldırılma payına görä. Dilin arkasının kaldırılması erinä görä:

a) geeriki sıradan yada kalın vokallar: **a, ê, ı, o, u, aa, êê, ıı, oo, uu;**

ä) önüncü sıradan yada incä vokallar: **ä, e, i, ö, ü, ää, ee, ii, üü.**

III. Dilin arkasının kaldırılmasının derecesinä görä:

a) aşaadaki kaldırılmalı vokallar: **a, ä, aa, ää;**

ä) orta kaldırılmalı vokallar: **ê, o, e, ö, êê, oo, ee;**

b) yukarkı kaldırılmalı vokallar: **ı, i, u, ü, ıı, ii, uu, üü.**

IV. Aazın açılmasının derecesinä görä ya rezonatorun genişliinä görä:

a) geniş vokallar: **a, ä, aa, ää;**

ä) yarıgeniş vokallar: **ê, o, e, ö, êê, oo, ee;**

b) dar vokallar: **ı, i, u, ü, ıı, ii, uu, üü.**

V. Sölemektä dudakların yardımınnan düzülän vokallar:

a) dudaklı vokallar: **o, ö, u, ü, oo, öö, uu, üü;**

ä) dudaksız vokallar: **a, ä, ê, e, ı, i, aa, ää, êê, ıı, ii.**

VOKALLARIN KLASİFİKATİYASI

Dilin kaldırılması	Sıra	Kısa vokallar		Uzun vokallar	
		geeriki sıradan, kalınnar	önünkü sıradan, incelär	geeriki sıradan, kalınnar	önünkü sıradan, incelär
Dudaksızlar	darlar	ı	i	ıı	üü
	genişlär	a	(ä)	aa	(ää)
	yarıgenişlär	ê	e	êê	ee
Dudaklılar	yarıgenişlär	o	ö	oo	(öö)
	darlar	u	ü	uu	üü

Vokallar gagauz dilin fonetikasında kısını düzmektä, çokkısımnı laflarda bulunêrlar baş läâzımnı erdä, onnar işleerlär vokal garmoni-ya zakonuna görä.

Örneklär: almak — silmäk, kalacam — gelecäm, kardaşlık — serbestlik, sabuncuk — tütüncük, kırdan — kirdän.

İş 2. Aşaadaki laflarda noktaların erinä läâzımnı vokalları yazın.

Ad...t, g...ri, d...ru, d...ri, kuşç...z, k...rşı, b...lık, k...zlar, l...zım, d...ul, d...rnek, b...şla, evc...z, k...rşı, uş...k, m...za, kaş...k.

TEST 1. Aşaadaki adlıkların angısı incä vokallarlan düzüliü, angısı da kalınnarlan?

- A) Çekerdek Ä) Topalak B) Oruç C) Aullarda

§ 4. VOKALLARIN UYDURULMAK GARMONİYA ZAKONU

Gagauz dilindä, nasıl da başka türk dillerindä, lafın ilk kısmında kalın vokal varsa, öbür kısımında da kalın vokal olur: **balık, tarla, bıçak, nacak, tarak, çukur, dolu, soluk, çatı, dokuz, ayna, ayva.**

Ama lafın ilk kısmında incä vokal varsa, öbür kısımında da incä olur: **büünkü, benim, küçük, senin, şindi, örnek, ekmek, güneş, temel, çekiç, tefter, kedi, delik, çökelek.**

Bu kurallara uymaz sadece alma yabancı dillerdän laflar: **uni-versitet, himiya, fabrika, maşina, ateş, biyaz, kiyat.**

Gagauz dilinin katlı lafları da vokalların uydurulmak garmoni-ya zakonundan dışarı çıkêr: akarderä, astahane, Doluküü, ku-

rumera, dikburnu, birkaç, nekadar, näända, dişotu, aniki, ilkyaz, kendibaşına.

Tutunuz aklınızda:

kalın vokalları a, ı, o, u, ê, aa, oo, uu, ıı, êê

incä vokalları e, i, ö, ü, ä, ee, öö, ii, üü, ää

İş 3. Aşaadaki teksttä, “Kül Pepeleşkası” masalın parçasında, incä vokalları hem kalın vokalları bulunuz:

... Kül Pepeleşkası, pek sevineräk, pıner o topal eşää da gider tarlayı beklemää. Etiştıynän orayı, yatêr eşil ot tepesinin boyuna da karannık gecä yarısınadan çeker islää bir uyku. Sora kalkêr, doz dolay geziner, dörtgöz bakarak, gelmeer mi birkimsey. Tamañ sabaaya karşı gelmiş dört büyük beygir da gırnışlär tarlaya, başlamışlar körpä darıyı “harp-harp” otlamaa. Pepeleşka atlêêr mor beygirin üstünä, sıkı sarılêr onun uzun elelerinä. Ku-vetli beygir tepiner, silkiner, yukarı atlêêr, ama düşürämeer Pepeleşkayı...

İş 4. Aşaadaki laflarda vokalların çeşitlerini (türölülerini) sö-läyiniz:

araba, gemi, limon, tauk, taş, emiş, ot, sıra, şeker, hayat, dal, kadın, karı, adam, çancaaz, kolay, köşä, ceviz, uçak, pınar, demet, çiçek, köprü, uzun, gözäl, koyun.

TEST 1. Gagauz alfabetindä kaç bukva vardır?

A) 23 Ä) 30 B) 29 C) 31

TEST 2. Aşaadaki lafların angısında incä vokallar var?

A) Toprak Ä) Terekä B) Sırtmaç C) Uşaklar

TEST 3. “Tatlı dil ilanı da deliindän çıkarır” bu cümledä kaç kalın vokal var?

A) 8 Ä) 9 B) 10 C) 11

§ 5. DİFTONGLAR

Diftong deniler bir ses vermesinä, angısında işidiler iki ses.

Örnek: ay (ayna), oy (oyna), ıy (kıymık), ya (yaz) hem başka.

Aşaa inän diftonglar:

Gagauz dilindä fonem gibi pak diftonglar yoktur. Var sadece ölä diftonglar, angıları düzüler iki vokaldan. Taa sık karşılanan en

çetin diftonglar düzüülü bir bütün vokaldan hem kısım düzmeyän **yottan (Y)**. Butakım diftonglar var geeriki sıradan vokallarlan: **ay, iy, oy, uy**. **Örnek: ayna, oyun, uyku, kıymaa.**

Adetçä önünkü sıradan incä vokallar yotun yardımınnan diftong düzmeerlär, **äy** diftong dilimizdä hiç yoktur, ama **öy** kimi pozitiyalarda uzunnaa çeker. Deyelim, **köy** lafetmektä işidiler **küü**. Bu üzerä eski orfografiyamızda **köy** yazmaktan vazgeçildi, da eni orfografiyada, bizimcesinä, pek dooru, yazılêr **küü**.

Lafların temellerindä diftonglar için birkaç örnek:

Ay, aydın, Tomay, koray, kaygana;

Iy, kıy, kıynaş, tıynak;

Oy, koy, soy, papşoy, boynu;

Uy, uyçu, uynuk, duy;

Diftonglar **ay, iy, oy, uy** temellerin son sesleri olarak, korunêrlar, açan onnara eklener konsonnan çekedän afikslär: **kıydı, Tomayda, duymaa, koydu.**

Korunêr **ey** diftongu da kimär kerä, açan o olêr urgulu: **héy, bordéy, bişéy.**

Iy hem **uy** diftongları temellerdä kimär kerä geçerlär ikincili diftonglara **ii, üü**. Deyelim: **çii, iinä, giimäa, tüü, tüülär, büü, büücü**, ama — gittiydi, diriydi, verdiynän, geldiynän.

Üy — gördüydü (gördü + ydü); kötüydü (kötü + ydü); götürdüynän (götürdü + ynän); öläymiş (ölä + ymiş).

Gagauz dilindä adlıklarda hem adlık formalarında predikatlık afikslerin önündä şindiki zamanın ikinci-üçüncü üzlerdä birlik hem çokluk sayılarında **ay, iy, uy, ey, iy, üy** işidilerlär diftong gibi: **arabaymış, ordaysın, paraydır, sarıydır, akıllıysın, türküydür, evliysiniz.**

Adlıkların hem adlıklı işliklerin formalarında, ani **a, ı, y, e, i, ü** vokallarlan biterlär hem **dı, di, du, dü, mış, miş, muş, müş, sa, se, kan, ken** afikslerdä hem ardla afikslerindä olêr birleştirilmä diftonglar, neçinki **ii- (ir, er)**, ani ilerki vakıta kaybelmişti, butakım razgeliştä erinä gelir, niçä bir kısım düzmeyän **y (yot)**. Butürlü diftonglar düzülerlär urgu altında: **ay** hastâydınız fenâymiş; **bobây-**lan, alâydı, kırdâydı, karâysa.

iy — aldıydı, karıylan, balıkçıymış,

uy — sordúydu, doorúydu, kuzúylan, dokuzuncúymuş.

Eni kurallara görä diftongların taa çoyu yazıda gösteriler, ama önnünkü sıradan inçä vokallarlan başlanan laflarda may hererdä lafetmektä işidiler diftong — yazıda onnar gösterilmeerlär (işidiler **yördek**, ama yazılêr **ördek**, işidiler **yeni**, ama yazılêr **eni**, işidiler **yer**, ama yazılêr **er**).

İş 5. Aşaadaki laflarda bulun yukarı çıkan hem aşaa inän diftongları: koymaa, aylä, kıymaa, duymaa, kaydık, doydu, duydu, tepeyä, köprüyü, koray, boynu, uynuk, uyçu, Tomay, gittiydi, verdinän, geldiynän, gördüydü, götürdüydü, götürdüynän, küsülüymüş, hastaydı, bobaylan, kırdaydı, kuzuylan, onuncuymuş.

TEST 1. Gagauz dilindä dudaklı vokal angıları sayılêrlar?

A) i, e, a Ä) ê, ı, ä B) o, ö, u, ü C) ii, aa, ıı

TEST 2. Aşaadaki devlet adlarının angılarında sade incä vokallar vardır?

A) Türkiye Ä) Moldova B) Siriye C) Almaniya

TEST 3. Aşaadaki lafların angısında diftong vardır?

A) Tarak Ä) Çölmek B) Koymaa C) Buzluk

§ 6. VOKAL DÖNMELERİ

Lafları açan başka formaya diiştiririz, kimi vokallar da dönüp, başka vokal olêrlar. Bu fonetik protesinä **vokal dönmesi** deniler. Taa sık vokal dönmeleri olêr afikslerdä, taa siirek köklerdä.

a döner **ê** vokala: başla — başlêêr, topla — toplêêr, kapla — kaplêêr,

ä döner **e** vokala: seslä — sesleer, beklä — bekleer, getirmä — gertirmeeriz, tellär — telleri, bän — beni, işlä — işlemää.

e, i, ü vokallar da dönerlär **ä** vokalına, açan lafın bitkisindän düşer **k** konson: ekmek — ekmää, çörek — çörää, erik — erää, delik — delää, üzük — üzää, gözlük — gözlää.

İş 6. Aşaadaki lafları diiştirin ölä, ki olsun vokal dönmesi:

kösä, tükän, sän, ekmek mi; tepä, küpä, gözlemä, testerä, tenä, delik, üzük, topuk, çekerdek, işlä, beklä, başla, gecä, getirmää, laalä.

TEST 1. Aşağıdaki verilən vokallardan angılarıdır dönär?

A) o, u, ı Ä) a, ä, e, i, ü B) ee, uu, oo C) o, ê, ää

TEST 2. Aşağıdaki laflardan angısında vokal dönmesi köktä olur?

A) Başla Ä) Gözlük B) Getir C) Bän

§ 7. KONSON SESLÄR

Bügünkü gagauz dilindä var 21 konson fonema **b, c, ç, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, ʈ, v, y, z**.

Fiziologo-akustika tarafından hem **sölenti** nişannarına görä konson fonemaları paylaşdırılêrlar:

A. Sesin hem şamatanın yardımınan düzülenär: şamatalı hem sonor konsonnar.

Şamatalılar olur olsunlar **sesli** hem **tutnuk** konsonnar:

a) **seslilär: b, c, d, g, j, y, l, m, n, r, v, z**. Bu konsonnarda sestän taa çok şamata işidiler;

ä) **tutnuk konsonnar: ç, f, h, k, p, s, ş, t, ʈ**. Bu konsonnarın sölemesindä sesimiz pay almêêr.

Şamatalı konsonnar tutnukluk hem seslilik tarafından var çiftli hem çiftsiz:

a) **çiftlilär: b-p, c-ç, d-t, g-k, j-ş, v-f, z-s;**

ä) **çiftsizlär: h-ʈ** (çiftsiz tutnuklar).

Sonorlar: l, m, n, r, y.

Sonor konsonnar **çiftsiz sesli** fonemadırlar. Onnarın sölemesindä şamatadan taa çok sesimiz pay alêr.

Ä. Sölenti erinä görä düzülen konsonnar var: dudaklılar hem dillilär.

1. Dudaklı konsonnar:

a) dudaklı-dudaklılar: **b, m, p;**

ä) dudaklı-dişlilär: **f, v.**

2. Dilli konsonnar: öndillilär, ortadillilär, geeriki dillilär hem farıngalılar.

3. Öndilli konsonnar: dişlilär hem damaklılar:

a) dişlilär: **d, t, ʈ, z, s, n, l;**

ä) damaklılar: **c, ç, j, ş, r.**

4. Ortadilli (ortadamaklı) konsonu: **y**.

5. Artdillilär (artdamaklılar): **g, k**.

6. Gırtlaklılar: **h**.

B. Sölemäk üzerinä düzülenär:

1) sıkıntılı-patlayışlı konsonnar: **b, d, k, g, p, t**;

2) aralıklı konsonnar: **f, h, j, s, ş, v, z**;

3) uundurululu konsonnar: **c, ç, ƣ**;

4) burnulu konsonnar: **m, n**;

5) yan konsonnar: **l**;

6) titirekli: **r**.

Konsonnarın klasifikaçıyası

Söleni üzerinä düzülmeleri		Düzül- mä erlerinä görä	Dudaklılar		Öndillilär		Orta- dil- li- lär	Arta- dil- li- lär	Gırt- lak- lı- lar
			Du- dak- dudak- lılar	Du- daklı- dışlılar	Diş- li- lär	Da- maklı- dışlılar			
Şa- ma- talı- lar	Sıkın- tılı	sesli	b		d			g	
		tutnuk	p		t			k	
	Uun- durulu (afri- katlar)	sesli				(j)			
		tutnuk			ƣ	ç			
	Aralı- klı	sesli		v	z	c			
		tutnuk		f	s	ş		h	(h)
	Aralıklı						y		
Sonor- lar	Sıkıntı- lı-ge- çikli	bur- nulu	m		n				
		yan			l				
	titirekli					r			

Gırtlaklılar — faringalılar

söleni — artikulaçıya

ortadilli, ortadamaklı konsonu — sredneyazıçnaya

srednenöbnaya soglasnaya

sıkıntılı — patlayışlı — взрывне

aralıklı — seçeleve

uundurululu — afrikatlar

İş 7. Aşaadaki verili laflarda bulunuz da söläyiniz, angıları sesli konsonnan başlêêrlar, angıları da tutnuklan:

bak, pak, gök, kök, zor, sor, dokuz, topuz, Gani, Peti, Koli, Bori, çep, cep, Lambu, Todî, düzen, piliç.

İş 8. Aşaadaki laflarda noktaların erinä koyun lääzımnı fone-maları da dooru söläyin onnarı:

ac.ba, sic.k, kuş.k, ç.rba, balıkç., şaş.r, uç.rız, saç.rız, turş.lar, çob.ncılık, verec.m, gölc.k.

TEST 1. Aşaadaki lafların angısında var diftong?

A) Tarla Ä) Kaymaa B) Odun C) İnek

TEST 2. Aşaadaki lafların angısında var sadece sesli konson?

A) Çukur Ä) Tekerlek B) Keçi C) Garaj

TEST 3. Aşaadaki lafların angısında var sadece tutnuk konsonnar?

A) Süt Ä) Becerikli B) Danacık C) Otuzuncu

TEST 4. Aşaadaki laflardan, angısında var iki diftong?

A) Yaşamak Ä) Boncuk B) Doyunduyduk C) Döndüydü

TEST 5. Aşaadaki angı laflarda var burnulu konsonnar?

A) Ekmek Ä) Somun B) Kestik C) Düşürdüm

Gagauz dilindä var kimi fonem protesleri, angıları hergünkü lafet-memizdä çok önemliydir, bu işi, mutlaka, lääzım esaba almaa, ki lafların maanalarını dooru annamaa hem onnarı dooru yazmaa deyni.

Bu proteslerdän **birisi:** iki vokal arasında **v** konsonun düşmesi. Türk dilindä bu konson yazmakta hem lafetmektä da korunmuş, ama gagauz dilindä eni orfografiyamıza görä **v** konson yazmakta gösterilmäz.

Örnek: kaurma — diil (kavurma), kaun — diil (kavun), auç — diil (avuç), tauk — diil (tavuk), kauk — diil (kavuk);

ikincisi: **a** vokalı işidilmeer açık **y** hem **c** seslerin önündä, ama yazmakta **a** vokalı gösteriler.

Örnek: başla — başlayan — başlayacak,

alma — almayı — almacık,

alaydım — almayaydım — almayacak;

üçüncü -ä vokalı işidiler nicä **-e** vokalı urgulu kısımlarda kimi işlik formalarında **y**, **a** seslerin önündä hem adlıkların, predikatlık

formalarında, ama yazıda **ä** gösteriler: seftäydi—seftäymiş; geläy-di—geläymiş; laaläydi—laaläymiş;

dördüncü — lafin bitkisindä hem tutnuk konsonnarın önündä sesli z konson tutnuk işidiler, ama yazmaa lääzim z;

tuz — tuzsuz; göz — gozsüz; biz — bizsiz, toz — tozsuz;

kontrol lafları — tuzlu, gözüm, bizä, toza.

beşinci -z konsonun **ç** sesin önündä sölenir s gibi, ama yazılêr z.

Örnek: kız-kızçaaz, tuz-tuzçaaz, bez-bezçääz; karpuz-karpuzçuk; öküz-öküzçük; yalnız-yalnızça;

altıncı — may hepsindä laflarda önünkü sıradan incä vokalların yotlanması vardır, ama yazıda y gösterilmeer.

Örnek: ön, öküz, ekmek, erik, et, er, eşil, eer, etiş, irmi, iiri, iinä, örnek, üklük, ök, ürük, üülen, üürenmäa, üleştirmää.

İş 9. Aşaadaki laflarla düzün cümlä. Annadın iki vokal arasında **v** konsonun düşmesi için:

kaun, tauk, kaurma, auç, aul, daul.

İş 10. Aşaadaki lafları verili örnää görä diiştirin ölä, ki z konsonu açık işidilsin, kontrol laflarını yazın.

Örnek: buz — buzluk

tuz —

öz —

kirez —

ceviz —

biz —

diz —

çöz —

gez —

yaz —

giiz —

güz —

düz —

TEST 1. Aşaadaki verili lafların angısı dooru yazılı?

A) Yekmek Ä) Eşil B) Yerik C) Yördek

TEST 2. Aşaadaki verili cümlelerin angısında var yannış yazılı laf?

A) Taraklıda bulgarlar yaşêr.

Ä) Biz bostandan getirdik birkaç karpusçuk.

B) Ördeklär deredä üzärdilär.

C) Komrat — Gagauziyanın baş kasabasıdır.

TEST 3. Aşaadaki verili lafların angısı uymêr büünkü gagauz dilin orfografiya kurallarına?

A) İrmi B) Yakın C) Aydar D) Yüürenmäa

§ 8. KONSON GARMONİYASI

Gagauz türkçesinde konsonnar da lafların diişilmesindä uyduruşêrlar: **seslilär seslilärlän, tutnuklar tutnuklarlan**. Açıan lafın kökü ya temeli biter **sesli** konsonnan, onun diişilmesidnä afiks çekeder **sesli** konsonnan, açıan sa onnarın bitkisindä bulunêr **tutnuk** konsonnar — afikslär da tutnuk konsonnarlan çekeder.

Örnek: biz — bizdä, tut — tuttu, al — aldı, ak — aktı, kaç — kaçtı, dur — durdu, dev — devlär, tel — tellär, derin — derinnik. Bakınca vokal garmoniyasına, angısı etecek nekadar çetin durêr (bozulêr sadece alma, yabancı laflarda), konson garmoniyası taa serbesttir, o olur sık-sık bozulsun kimi temel laflarda da: **git, bakır, baş, doku, kaygana, pındık, çizgi, savaş**.

Amia afikslerin yamanmasında tutnuk hem sesli konson garmoniyası çok taa çetin korunêr: kal-dı, at-tı, ev-dä, kümes-tä, uslu-ca, yazı-cı, yavaş-ça, balık-çı.

§ 9. KONSON DÖNMELERİ

p-b İki vokal seslerin arasında **p** konsonu dönüp, **b** olêr:

kap— kabı — kaplar

dip — dibi — diplär

esap — esabı — esaplar

kulp — kulbu — kulpluk — kulpsuz

dolap — dolaba — dolapta

cep — cebi — ceplär

t-d T konsonun ardına vokal sesi gelirsä, o **d** konsonuna geçêr:

git — gider — gitsin

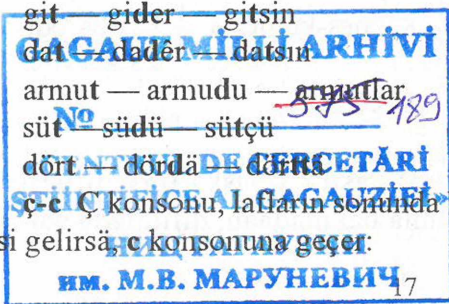
dat — dader — datsın

armut — armudu — armutlar

süt — südü — sütçü

dört — dördä — dörte

ç-c Ç konsonu, lafların sonunda bulunurkan, onun ardına vokal sesi gelirsä, **c** konsonuna geçêr:

genç — gencä — gençlik

aaç — aaca — aaçlar

uç — ucu — uçluk

boduç — boducu — boduçta

kılıç — kılıcı — kılışsız

Yabancı, alma laflarda da bölä dönmekläř işidiler, ama yazmaa düşer onnarı te butakım:

klub — kluba — klublar — klubta

bank — bankın — banklar — bankta — banka — banktan

gaz — gazı — gazlar — gazda

zavod — zavoda — zavodlar — zavodta

İş 11. Aşaadaki cümlelerdä lääzımnı bukvaları noktaların erinä koyun da lafları dooru söläyin.

Oli yardım eder anasına ka...ları yıkamaa.

Aaçların ka...ını soymaa olmaz.

Bakırın di...i delinmişti.

Denizin di...indä çok kum varmış.

Kuhneyä koyduk bir dola...çık.

Dola...ı usta yaptı.

Stadiona gi...medik, ama lääzımdı gi...elim

Gen...e...ik oldum, gaarip oldum (halk türküsündän).

TEST 1. Angı aşaadaki örneklerdä **t** konsonun **d** konsona dönmeleri var?

A) Dut-dudu

Ä) Bereket-bereketi

B) Klub-klubu

C) Dat-datsın

TEST 2. Aşaadaki verili örneklerdä, angı lafta konson armoniyası bozuk?

A) Tut-tuttu

Ä) Kaç-kaçtı

B) Kümes-kümeştä

C) Boba-bobası

§ 10. URGU

Gagauz dilindä urgu adetçä, nasıl da başka türk dillerindä, düşer sonunku kısım. Ama buna bakmadaan, dilimizdä var çok

iki-üç kısmını laflar, angılarında urgunun eri ya başta, ya ikinci kısımda. Bu proşes olmuş ya yabancı komşu dillerin üzerine, ya bir başka maanaylan, angısı, olmalı, taa derindän aaraştırılmadı.

Örneklär: báca, vívik, gága, gáyda, gárga, gúguş, zámбак, kávak, kásım, kóza, kófa, kúka, lélek, mántara, menévşä, pénçerä, rókä, téncerä, túrna, sóba, féslen, çánta, çéndelä, çótra, şükür.

Ama: aldılär, gittilär, baaşış, kilít, yaváš, eşíl, eşík.

İlk kısımda urgulu laflara afikslär yamanırken, urgu erindä, ka-lêr:

pénçere-dä, çótra-da, káku-su-nu, zám-bak-la-rı, kávak-ta, kóza-lar.

Kimär kerä urgu olur diıştırsin lafların maánalarını:

avşam — günün bitkisi, ávşam-düńkü günün bitkisi. Avşam bizä geldi dostum.

Sabaá-aydınnanmak zamanı, sábaa (demäk, yaarina). Sábba gi-decez panayıra. Nezaman? Sábba.

Başka örneklär: yazdı-yazdı, várdı-demäk "bulunurdu". Vardı — "gitti", demäk — sauştu .

Katlı laflarda urgu adetçä düşer ilkinki kısıma: káyната, néçin, náşey, kızıkardeş, nétakım, nézaman, nékadar, néredä.

Katlı sayılıklarda urgu bulunêr sayılıın birinci payında: ónbir-II, ónbeş-15, ónüç-13.

İş 12. Aşaadaki teksttä herbir lafa, urguyu koyup, dooru oku-yun.

Ganicik

Geç güz vakıdıydı. Ganicik o yılın taa şkolaya çeketmediydi, ama mamusu sölediydi, ani ileriya, bu vakıtta, o da, mutlak, olacek şkolacı. Yaz geçti Ganiyâ pek şen, o kanaattı: bakası çobandı, alardı onu tırlaya, orada iyârdilär taazä piinir, hem bir kerä küçük çobannan barabar Gani yardım ettiydi saamal koyunnarı strungadan aydamaa. Kimi günnerdä o sokakta uşaklarlan oynardı çelik, töp hem başka oyunнар.

TEST 1. Gagauz dilindä urgunun eri adetçä néredä bulunur?

A) Sonunku kısımda

Ä) İkinci kısımda

B) Üçüncü kısımda

C) Urgunun eri bellisizdir

TEST 2. Aşaadakilä laflarda angısında urgu yanniş koyulu?

A) Zambák Ä) Taúk B) Armút C) Köpék

TEST 3. Aşaadakilä örneklä angı laf urgu kuralından dışarı çıkêr?

A) Engêç Ä) Mántara B) Bulutlú C) Beşlik

§ 11. KISIM

Laflarda soslär sölenmeerlär birär-birär ayırık, ama birleşip, düzülerlär laf parçalarından—kısımnardan: **tef-ter-lär, ay-na, tuz-luk, çöke-lek, mer-ci-mek, to-pa-lak, ku-zu.**

Gagauz dilindä soslär toplaşêrlar kısımnara vokal seslerin dola-yanna, angıları tutêrlar yannarında birär yada birkaç konson ses (kartal-lar) yada birkaç yarıvokal (boy-daş-lar, yaa-dıy-dı). Nicä göreriz, herbir kısımda var vokal sesi (vokal sessiz kısım olamaz olsun). Ama yalnız bir vokal da olur düzsün kısmı (a-da-ma, e-ski-dän). Sade konson soslär hem yarıvokal yalnızça kısım düzämaz. Laf **dart** düzülü dört sestän, ama kısmı salt bir, neçinki salt bir vokal sesi var (**a**).

Laflar dilimizdä var nasıl olsunnar bir, iki, üç, dört hem çokkısını. Kaç vokal ses varsa lafta onda, okadar da kısım olur olsun: (taş, on, yol, tat-lı, gir-gin-när, cı-vır-lı-ga, da-na-bur-nu-su).

Gagauz dilinin temel leksikasının lafları may hepsi birkısımnıydırlar: su, taş, tuz, av, can, un, ot, kol, at, et, kır.

Uzun vokallar düzerlär salt bir kısım: aaç, baar-maa, büyük-lär.

İki vokalın arasında bulunan konson, gelän vokallan kısma girer: **pa-ra, e-rik, ka-ran-nık.**

Ama lafin bitkisindeki konson kısma girer öndeki vokallan: (**dur-gun, dur-un, top-lan, ku-ru, al-tın**).

İki yannaşık konson bulunan iki vokalın arasında ayırılêrlar. Birisi kalêr ardındaki vokallan, öbürü da geçer gelän vokalın kısmına (dip-tä, us-ta, dül-ger; al-tı).

Bir sıradan başka sıraya laflar geçirilerlär kısım-kısım.

Örnek: ka-sa-ba, ba-la-ban, ool-la-rım hem başka.

Olmaz brakmaa ya da geçirmää bir bukva: e-rik, a-rka, tarl-a (Yanniş!).

Açan iki vokalın arasında bulunêr birkaç konson, ozaman ilk konson var nicä kalsın önünkü kısımda: kar-tlık, ama siirektä olur, ki iki konson kalsınar önünkü kısımda. Deyelim, ki **ark-ti-ka, funk-ti-ya**. Uzun vokallar konsonnarlar bir kısım düzerlär, onnarı da olmaz, ayırıp, brakmaa yada geçirmää başka sıraya.

Örnek: ge-li-ver-mää (diil geliverm-ää), baar-maa (diil ba-ar-maa).

İş 13. Aşaadaki teksti yazın, onun laflarını paylaşırın kısımna ölä, nasıl olur sıradan sıraya geçirmää.

Ördek mancası

Bir göl kenarında dinnenän Hoca Nasradin, suda birkaç yaban ördää görüp, tutmaa onnarı istemiş. Kaçmış, taş atmış, suya girmiş, üzmüş artlarına, ama ölä da ördekleri tutamamış. Bitkidä, yorgun olarak, gölün kenarına oturup, ekmeeni suya bana-bana, imää başlamış. Bu arada o gölün kenarından bir yolcu geçärmış, görmüş Nasradini da sormuş:

— Ne o, Hoca, ne iyersin?

— Ne olsun? — demiş Hoca. — Ördek mancası iyerim!

TEST 1. Aşaadaki örneklerdä bulun angı laf dooru kısımna paylaşırılmamış?

A) Dip-tä Ä) Al-tı B) Bı-ldır-kı C) Us-ta

TEST 2. Aşaada örneklerdän angı cevap dooru diildir?

Laflar dilimizdä olur:

A) Çokkısımnı Ä) İkikısımnı

B) Bir konsondan kısımnan C) Birkısımnı

TEST 3. «Hazırlanmıştınız» lafında kaç kısım vardır?

A) 7 Ä) 6 B) 4 C) 3

TEST 4. Aşaadaki lafların angısında sade sesli konsonnar vardır?

A) Tombarlak Ä) Taliga B) Kelebek C) Evlär

TEST 5. Aşaadaki lafların angısında sade tutnuk konsonnarı vardır?

A) Kartal Ä) Kirpicik B) Kesik C) Garga

§ 12. LEKSİKA

Gagauz dili — türk dillerindän biriydir. Gagauz dili, nicä dä hepsi türk dilleri, dünnedä en eski dillärdir, gagauz dilindä var büyük laf zenginnii da, ama onun literatūra dili taa gücülä şindi genişmää başladı.

Leksika — dilin laf zibillii, zenginnii, dilin hepsi lafların topu, bütünnüü. (Latin dilindä **leksika — lafların topluşu.**)

Herbir dildä var **öz laflar**, onnar leksikanın taa çoyu. Onnar var çok, onnar dilin ayrılını, serbestliini göstererlä, bir taraftan, başka taraftan, **öz laflar** göstererlä dilin ilgisini başka soy dillärlän. **Öz laflar** gagauz dilinin **başlantısında** bulunêrlar, onnar dilimizin **temeliydirlär**. Gagauz dilinin öz lafları taa çoyu birkısımnydırlar.

Örnek: baş, kol, ürek, taş, gök, er, gün, ot, at, su, tuz, daa, kız, ay, kır, al, ver, ur, dur, aç, bir, üç, beş, saç, buz, tez, dün, yarım, koyun, alma, üüsek, gitmää, gelmää, otur.

Bu laflar gösterer, ani gagauz dili başka türk dillerinnän bir köktändir türkmencäylän, tatarcaylan, azerbaycancaylan, özbekçäylän, kırgızçaylan, başkırcaylan... Ama **gagauz dili en yakın osman türkçesinnän**.

Kendi öz laflarından başka, gagauz dilindä var yabancı dillerdän alma laflar da. En eski laflar, ani gagauzların dilinä girmiş da artık kökleşmiş bizdä, onnar arab hem farsî lafları.

Örnek: lääzım, raat, kabaat, zaamet, saat, ilaç, inan, insan, kenar, imdat, aalem, maavi, ikram, seläm, vatan, memleket, ateş, kiyat, devlet, paa, padişaa, taazä, islää.

Çok laf gagauz dilinä karıştı rus hem bulgar dillerindän.

Örnek: çiçu, sutka, kartofi, kuhnä, kolhoz, sovhoz, taliga, kloçka, babu, dever, krivat, batü, lelü, plevnik. Gagauz dilindä var romın dilindän da alma laflar: **plêçintê, slênina, mamaliga, may** (hemen), **kär, guşa, motan, kotey, moşu hem başka.** Gagauz dilinä girmiş kimi **grek** dilindän da laflar: **klisä, steonoz, stavroz, ayo, aynoroz, adet, asker.**

Dilin en eski laflarına **arhaizma** deniler. Arhaizmalar derin evelârdän var dilimizdä, onnar artık siirek kullanılêrlar, ama heptän

unudulmamışlar. Te birkaçı onnardan: **mih** (nal enseri), **dargın** (üfke-li), **varmaa** (gitmää), **aarimaa** (acımaa), **arı** (bal yapmaz kuan), **ipek** (bürüncük), küçük aac **fıçısı** (batlak), **bertik** (çıkık) hem başka.

Büünkü gündä dilimizä geler eni laflar, leksika tamamnânêr eni laflarlan, angıları zenginnderlär dilimizi, enilederlär onu. Bölä eni laflar gelerlär diil sade bizim dilimizä, ama ömür dünneyin dillerinä tehnikanın hem bilimin genişlenmesinnän, literaturamızın ilerleme-sinnän, çiftçiliin, meditinanın, farmakalogiyanın üürenmesinnän. Dün-näyin herbir enilenmesi o saat dillerdä da iz brakêr. Butakım eni gelän laflara **neologizma** deniler.

Örnek: **üüredici, üürenici, yazal, sergi, dergi, uçak, traktor, sputnik, resim, molekula, atom, radiatıya** hem başka.

Gagauz dilindä, nicä başka dillerdä da, var ölä laflar, angılarını bütün halk kullanmêr. Onnar kullanılêr sade ayırı regionnarda ya ayırı küülerdä. O laflara, angıları kullanılmêêrlar literatura dilin kurallarına görä deniler **dialekt lafları**.

Örnek: Gagauziyanın Valkaneş rayonun kimi küülerindän **di-alekt laflar:** alıyım, veriyim, açıyım, kapıyım, okıyım, gidiyim, sırca (şişä): Kıpçak, Kazayak, Avdırma küülerindän kimi **dialekt laflar:** morkuli (morkov), kartoli (kartofi); salata (hıyar); sen (sän); ben (bän); bize (bizä); evde (evdä); çükündür (çukundur) hem başka.

Bu laflardan başka, gagauz dilindä var maasuz laflar, angıları kullanılêrlar türlü zanaatlarda, bölä maasuz kullanılan laflara, deniler **profesional lafları ya profesional terminneri**.

Örnek: yaratma, şiir, dörtlük, annatma, peet, kompozitiya, pyesa, ko-mediya, tragediya — **literatura terminneri**, plüs, minus, sıfır, rakam (tıfra) — **matematika terminneri**. Batı, günduusu, poyraz, ufuk (gorizont) — **geografiya terminneri**; demir, ateş, kömür, körük, nal, çekic, örs — **çilin-girlik terminneri**; inek, bızaa, dana, koyun, saamal, sırtmaç, saacıyka, sürü, yozlar, öküzlär — **hayvancılık terminneri**; taş, kerpiç, keremet, örtü, duvar, tement, kerestä — **düzüntücülük terminneri**; çotuk, baalar, makaz, üzüm, şarap, fiçi, täska, süzgü — **baalarcılık terminneri** hem başka.

Bunnardan başka, gagauz dili zengin sinonim, antonim hem omonim laflarınnan.

Sinonimnär

İki lafa, angıları okunêrlar hem sölenêrlär başka-başka, ama maanaları birtürlü ya yakın biri-birinä **sinonim** deniler: **laf-söz, kemiş-saz, gitmää-varmaa, söylemää-demää-annatmaa, çeki-kantar, dooru-aslı, girgin-kıyak, direk-kazık, kofa-kazan-bakır, zabun-yufka-zayıf.**

Antonimnär

Laflar angıları, okunêrlar hem sölenêrlär başka-başka, maanaları da biri-birinä karşı, ölä laflara **antonim** deniler: **gecä-gündüz, keskin-kör, kara-biyaz, suuk — sıcak, kış-yaz, lafetmää-susmaa, gelmää-gitmää, yatmaa-kalkmaa, zengin-fukaara, kuru-yaş, bala-ban-alçak.**

Omonimnär

Laflara, angıları okunêrlar hem solenerlär birtürlü, maanaları sa başka-başka, deniler **omonim**: **paça** (iinti) — **paça** (donnarda), **aaç** (imemiş) — **aaç** (odun, fidan), **acı** (diil tatlı) — **acı** (dert), **gül** (çiçek) — **gül** (işlik), **yaz** (adlık, yılın zamanı) — **yaz** (yazmaa, işlik izin çalımında), **koca** (büük, nişannık) — **koca** (adlık, karının adamı).

Başka türlü bölä laflara deniler ikimaanalı ya çokmaanalı laflar: **el** (insanın eli) — **el** (lüzgär) — **el** (yabancılık), **dooru** (uz) — **dooru** (aslı), **gevrek** (nişannık, kuru) — **gevrek** (tatlı iinti) **dikmää** (ruba dikmää) — **dikmää** (fidan dikmää) hem başka.

İş 14. Aşaadaki cümlelerdä bulun hem söläyin, angıları olur sayılısnar öz laflar, angıları sa neologizm ya alma laflar.

Genç hepsi isteer kalmaa, ihtiarlanmaa, olmaa dädu hem babu kimsey alatlamêr. Herbir iştä büük batümüz yardım edärdi küçük kardaşlara hem kızkardaşlara. Bizim bulü pek çemrek, pek çalışkan insandı. Nastiya aptekadan ilaç aldılar. Bän lääzım çok kıyat bibliotekadan alayım. Kazan biyaz sütlän doluydu. Küüyün traktorcuları heryılın kırları derin sürêrlär. Başçıvancılar buyıl büük meyva hem zarzavat bereketi topladılar. Biz üç saadın içindä bostana vardık. Taazä laanaları dooru panayıra satmaa götürdülär. İnsannar çok zaametlerindän sora raat dinnendilär.

İş 15. Aşaadaki teksttä bulun da söläyin sinonimneri hem antonimneri.

Benim kardaşım pek küçük . O henez örümää çeketti. Gezmää onu üüreder büük kızkardaşım. Kaçmaa yada hızlı örümää o taa bilmeer. Ama gün-gündän onun ayacıkları hep taa kaavileşerlär kolcaazları da çetinmeer. O pek sever giimää kara donmarını hem biyaz gölmeciini. Havalar sıcak ya suuk olêr, ama kızkardaşım küçük kardaşınnan dayma dışarda geziner. Onnar, havaya görä giyinip yada soyunup, oynêêrlar aul içindä. Kimär kerä geçä-gündüz lüzgär eser. Bölä zamanda onnar üürenerlär örümää içerdä. Kızkardaşım hızlı gider ileri, onun ardına yavaş örüyêr kardaşım. Oynarkan günnär çabuk geçerlär. Kardaşçıma mayıl olasin, pek hızlı büüyêr, korkêrız nazarlanmasın.

TEST 1. Aşaadaki lafların angısı yabancı alma laftır?

- A) Kaun B) Şefteli C) Ateş D) Kır

TEST 2. Aşaadaki örneklerdä angısı dooru omonimdir?

- A) Don-don Ä) Derin-suva B) Yaz-kış C) Ördek-tauk

TEST 3. Aşaadaki örneklerdä angısı dooru antonimdir?

- A) Torba-heybä
Ä) Keremet-piliç
B) Gitmää-yollanmaa
C) Kuru-yaş

TEST 4. Aşaadaki angı cümledä var antonim?

- A) Sabaalän çayır dolardı türlü sarı çiçeklärän.
Ä) Dimitri Karaçoban bir anılmış gagauz yazıcısıdır.
B) Çilingir Todurun örsü avşam-sabaa ötardı.
C) Çocuklarını, saa olasınız, ki yardım ettiniz!

TEST 5. Aşaadaki cümlelerin angısında var sinonim?

- A) Kim herbir işä gamsız, o dooruyu-aslıyı aaramaz.
Ä) Çok-Meydan-Komrat dolayında bir büük gagauz küüsüdür.
B) Güllär yapmaydılar, ama çok benzäardilär halizä.
C) Yaşın yanısora kuru da yanarmış (folklor).

İş 16. Aşaadaki soruşlara çuvap veriniz.

1. Gagauz dilinin angı laflarına deniler kendi öz lafları? Örnek veriniz.
2. Angı laflara deniler yabancı laflar? Örnek veriniz.

3. Angı laflara deniler ikimaanalı hem çokmaanalı laflar? Örnek veriniz.

4. Söläyin, nicä deniler o laflara, angıları okunêr başka-başka, ama maanaları yakın biri-birinä yada birtakım?

5. Nicä deniler o laflara, angıların maanaları biri-birinä karşı?

6. Nicä deniler o laflara, angıları okunêr hem yazılêr birtürlü, ama maanaları başka-başka? Örnek veriniz.

§ 13. MORFOLOGİYA

Morfologiya — gramatikanin bir geniş bölümü.

Morfologiya grek dilindän geler (morphe-forma hem logos-laf). Morfologiyada üüreniler laflar hem lafların parçaları (morfemaları), lafların formaların düzülməsi hem diişilmesi. Morfemalar-lafların parçaları: **kökü, temeli, afiksleri**.

Lafların kuruluşu hem düzülməsi.

Lafların taa çoyu düzülü iki paydan: köktän hem afikstän. Sözlerin taa çoyunda köklär birkısımnıydır. **Örnek:** baş, gün, git, gel, al, çok... Ama açan kök düzüler iki yada uç kısımdan, onnar var niçä olsunnar lafın **temeli da**. **Örnek:** iki, sarı, oku, kırmızı, balaban.

Lafın afiksleri yamanêrlar taa sık köklärä hem kimar kerä temellerä da. **Örnek:** iş, iş-ta, iş-çi, iş – **kök**; yapar, yapar-mış, yapar-dı, yapar – **temel**.

Kök deniler lafın kendibaşına kullanılan hem diişilmeyän payına. **Örnek:** el, ev, ot, kaç, gez, bak. Gagauz dilindä **lafların temeli denk** bütün laflan. **Temel** var nica olsun afiksiz, ozaman o **köklän denktir**. **Temel** taa sık afiksiz, da o yazılêr hem okuner **köklän birtürlü**.

Örnek: al, otur, gel, kum, uşak, sel.

Herbir lafa, angısından kurulêr başka eni laflar ya eni laf formaları **temel** deniler. Deyecez, **iş** lafindan düzüler eni laflar: **işlik, işçi, işlemää**. Bu eni laflar düzülü türlü afikslerin yardımınnan bir temeldän **-iş**. **Temel köklän denktir**.

Ama düzülü laflar da var niçä temel gibi kullanılsınar başka eni lafları düzmektä. Deyecez, işliklär **başarılmaa**, **başartmaa** hem adlık **başarmak** düzülü **başar** lafından, bu üzerä laf **başar** kalan laflara olêr **kök**, ama işliklerdä **başarılmaa**, **başarılmış** temel – **başarıl**; işliktä **başart**, adlıkta **başarmak** temel – **başar**.

Afiks deniler lafin kökâ eklenän payına. Afikslär diişilerlär, onnarın en çoyuna urgu düşer. Gagauz dilindä urgu adetçä lafin son kısmına düşer, ama siirektä bir olur bu kural bozulsun da.

Örnek: ev-lär, evä, evdä, evdän, ev-sız, al-maa, al-dı, al-ér, al-ma-dı, al-acék, ama néçin, nésoy, nézaman, sáp-sarı, kíp-kırmızı hem başka.

Köklär kendibaşına türlü soruşlara cuvap ederlär, ama afikslär kendibaşına bir da soruşa cuvap etmeerlär. Gagauz dilindä sade köklerden düzülü laflar var çok: **kır, ay, kız, göz, koy, kalk, dur, gök**. Bundan başka, dilimizdä var birköklü laflar (senselä laflar): **kaz, kazma, kazık; al, almaa, alış, alıcı; aç, açar, açkı, açıcı**. Butakım köklär olur birtakım olsun, ama maanaları, gramatika formaları başka-başka.

§ 14. AFİKSLÄR

Afikslär var iki türlü:

1. **Laf düzücü afikslär** (leksika maanalı).
2. **Laf yada forma diiştirici afikslär** (gramatika maanalı).

O afikslerä, ani eni maanalı laf düzerlär, **laf düzücü** afiks deniler.

Örnek: yaamur–yaamur-luk, daa–daa-lık, göz–göz-lük, odun–odun-nuk, saman–saman-nık. Burada afikslär -luk, -lık-lük, -nuk-nık laf düzücüydürlär. Dilimizdä laf düzücü afikslär çok önemliydir, onnarın yardımınnan çok eni laf kurulêr.

O afikslerä, angıları sade lafin gramatika formasını diiştirir, **laf diiştirici afiks** deniler. **Örnek:** ev, evin, evi, evä, evdä, evdän. Burada afikslär -in, -i, -ä, -dä, -dän, **laf diiştirici** afikslärdir.

Gagauz dilindä, nasıl da söledik, eni lafların taa çoyu düzülü lafların köklerinden yada temellerindän türlü afikslerin yardımınnan:

Örnek: saman — saman-nık,

balık — balı-**cak** - balık-**çı**,
kemença — kemençe - **ci**,
şen — şen - **nik**,
çiftçi — çiftçi -**lik**,
hayvan — hayvan - **cı** - **lık**,
şkola — şkola - **cı**.

Ama var çok eni laflar, angıları düzülü lafların katlanmasından.

Örnek: kızıkardeş (kız+kardeş), karagöz (kara+göz), delikanni (deli+kanni), günbatısı (gün+batısı), lafetmä (laf+etmä).

§ 15. AFİKSLERİN DOORUYAZILMASI

Tutunuz aklınızda: afikslerin başlantısında işidiler **l** konsonu ama yazmakta o geçer **n** konsonuna, açan o bulunêr **m** hem **n** konsonnarın ardında.

Örnek: adam — adamnar, olan — olannar, gün — günnär, üzüm — üzümnnär, kum — kumnuk, on — onnuk, suan — suannı, kan — kannı, kurum — kurumnu (ama diil kurumlu).

Afiksler lafın temelinä ya kökünä yamanêrlar da onnarnan birleşik yazılêrlar.

Gagauz dilindä garmoniya zakonuna görä vokallı afiksler:

I. İki variantlı	-lar, -lär:	bobalar — evlär
	-da -dä:	adamda — evdä
	-nar, -när:	odunnar — günnär
	-an -än:	olan — gelän
	-ma -mä:	bulma — gelmä
	-ar -är:	akar — gidär

II. Dört variantlı:

-lı, -li, -lu, -lü: paalı, evli, sulu, üklü
-sız, -siz, -suz, -süz: fidansız, evsiz, aulsuz, püskülsüz
-cı, -ci, -cu, -cü: fi-çı-cı, demir-ci, yol-cu, kömür-cü

III. Altı variantlı:

-ı, -i, -u, -ü, -yı, -yi, -yu, -yü, -a, -ä
(gösterek hal): adam-ı, ev-i, kol-u, gül-ü, karı-yı, kedi-yi, tolu-yu

ütü -yü, uşa-a, ürä-ä.

Lafın kuruluşuna görä analizi: 1) sonunku afiks: daalıklar-da,

2) temel: **daahıklar**,

3) kök: **daa**,

4) içindeki afikslär: **-lık** — laf düzücü afiks, **-lar** — forma diistirici afiks.

Lafın düzülmesine görä analizi:

1) Bulmaa lafın leksika maanasını. Deyelim, **çalgıcı** -te o, kim biler çalmaa (aazdan ya muzika instrumentindä);

2) Bulmaa bu lafa başka birköklü lafları: **çalgıcı, çalmaa, çalar**;

3) Bulmaa lafın kökünü — burada kök: **çal**;

4) Bulmaa lafın payını yada paylarını, angıların yardımınnan o düzülmüş — burada (**-gıcı**);

5) Bulmaa lafın temelini — burada (**-çalgı**);

6) Bulmaa lafın laf düzücü afiksini — burada (**-cı**);

7) Bulmaa laf diistirici afikslerini — burada **-maa -lar -ar**.

1. Lafın angı payına **kök** deniler? Örnek verin.
2. Lafın angı payına **afiks** deniler? Birkaç örnek veriniz.
3. Açan lafın temeli **afiksiz**, ozaman o lafın angı payınnan denk olêr?
4. Angı afikslerä **laf düzücü** afikslär deniler. Örnek veriniz.
5. Angı afikslerä **laf yada forma diistirici** afiksleri deniler? Örnek veriniz.
6. Gagauz dilindä eni lafların taa çoyu nasıl düzüdür? Örnek veriniz.
7. Başka türlü taa nasıl düzüdür laflar gagauz dilindä?
8. Nezaman afikslerin başlantısında **l** konson işidiler, ama yazılêr **n** konsonu?

İş 17. Aşaadaki laflarda bulun afiksleri, lafları tefterlerinizä yazarkan, ayırın köklerden afiksleri çiziciklän.

İnsannar, karılar, kızın, oynadı, baktı, yazêr, şkolada, sesleer, baardı, satıcı, şkolacı, dermendä, köşedä, çiçeklär, ördecik, almacık, auldan, kırdä, baalarda, bostanda.

İş 18. Aşaadaki laflarda bulun laf düştirici hem laf düzücü afiksleri. Laf düştirici afikslerin altını çizir bir çizgiylän, ama laf düzücülerin altlarını — iki çizgiylän.

Şkoladan, şkolada, şkolacı, iştän, iştä, işçi; adamın, adamda, adamnık; taşlık, taştan, taşçı; hayvanda, hayvannar, hayvancı; saadılar, saadiydılar, saacı, saacıyka, satêr, sattı, satıcı; demir, demirdän, demirci, çayırılık, otluk, çırpılık, samannık, susmak, yol, yolda, yolun, yoldan.

İş 19. Aşaadaki lafları tefterlerinizä yazın, noktaların erlerinä türlü afiksleri koyun.

Ceviz..., armut..., kenar..., köprü..., traktor..., kırcı..., çiftçi..., pençerä..., iş..., pınar..., kızkardaş..., çocuk..., kiyat..., üüren..., otur..., kalk..., yaz..., dinnen..., şennen..., seslä..., oyna... .

İş 20. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, ekläyiniz noktaların erinä läüzümni afiksleri.

Güz... Bucakta pek gözäldir? Sarêrêr kır... daa..., çayır..., fıdan... Tarlalar... eşerer güzlük..., Başçeler ... keserlär Laanalar..., çıkarêrlar morkovaları, trup... . Bostan ... karpuzları getirerlär küüyä, baalar... üzümneri. Çiftçi... atlatlêr bereket... toplamaa. Büük yardım verer çiftçi... şkolacı... hem studentlär.

İş 21. Düzünüz lafları -lar, -lär afikslerin yardımınnan.

Süt..., deniz..., aar..., direk..., gül..., orak..., çiçek...
baa..., kol..., saat..., kasaba..., ekmek..., el..., sopa...,
kiyat..., kelebek..., söz..., hava..., çelik...

İş 22. Aşaadaki laflara -êr, -er afikslerini ekläyiniz örnää görä.

Örnek: Ac-êr, bul-êr, gül-er, çek-er, koy-êr

ver... dur... kaç...

çel... koy... gir...

al... del... giriş...

tut... otur...çık...
çöz... in... kalk...

İş 23. Aşağıdaki afikslerä uydurun lääzımını kökleri örnää görä .

...dı ...lık ...lı

...dı ...lik ...li

...du ...luk ...lu

...dü ...lük ...lü

Örnek: al-dı, gel-di, otur-du, gül-dü.

§ 16. SÖZ PAYLARI

Gagauz dilindä söz payları ilkin bölünerlär üçä:

1. Kendibaşına söz payları,
2. Yardımcı söz payları,
3. Duygucular.

İkincilä söz payları var: 7 kendibaşına söz payı, 3 yardımcı hem duygucular.

I. Kendibaşına söz payları

1. **Adlık:** adam, odun, ot, kuş, ekmek, toprak, maşına, sabun, kardaş.

2. **Nışannık:** eni, büük, acı, sarı, taştan, tatlı, demirdän.

3. **Sayılık:** bir, iki, altı, sekiz, beşinci, üçüncü.

4. **Aderlik:** sän, bän, o, biz, bu, kim, kimsey, onnar.

5. **İşlik:** al, ver, tutmaa, getirmäa, açmaa, oturmaa.

6. **İşhallık:** dün, tez, çabuk, hızlı.

7. **Modal laflar:** acaba, sanki, beki, allele, olmalı.

II. Yardımcı söz payları

1. **Ardlaflar:** için, kadar, gibi, görä.

2. **Baalayıcılar:** hem, ama, eer, ani.

3. **Payıcıklar:** mı, mi, diil, ko, haydi.

III. Duygucular

vay, of, aman, pı-ı, üf.

Gagauz dilindä, bakınca rus dilinä önafiks (**predlog**) kategoriyası yoktur. Önafikslerin erinä gagauzçada kullanılêrlar ardlaflar (ev için, aula deyni, şkolaya kadar).

Kendibaşına söz payları cümledä ya baş payı yada ikincili pay olêlar, onnar mutlaka bir soruşa cevap ederlär.

Örnek: Bizim Bucak tarafımızda dostlukta yaşêêrlar çok türlü milletlär.

Bu cümledä kendibaşına söz payları cümleinin baş hem ikincili paylarıydırlar. Onnar cevap ederlär te bu soruşlara:

Kimin? — Bizim; neredä? — Bucakta; nicä? — dostlukta; näbêr? — yaşêêr; nesoy? kaç türlü? — çok türlü; kim? — milletlär.

Sade cümleinin sintaksis analizindä cümlä payların altlarını te bölä çizin.

_____	subyeckt
=====	predicat
~~~~~	bellilik
-----	tamannık
-----	hallık
~~~~~	eklem bellilik

§ 17. ADLIK

Adlıklar göstererlär türlü işlerin adlarını: insannarın, hayvannarın, kuşların, tertiplerin, büümnerin hem başka. Herbir obyektin adını gösterän laflara **adlık** deniler. Adlıklar **kim?** hem **ne?** soruşlarına cevap ederlär.

Soruş **kim?** koyulêr o laflara, angıları göstererlär insan adlarını: üürenici (**kim?**), kız (**kim?**), çocuk (**kim?**), lelü ((**kim?**), bobam (**kim?**), Lambu (**kim?**), Tudorka (**kim?**).

Canlı hayvannara hem kuşlara da **kim?**, soruşu koyulêr (hayvan, kuş, horoz, kedi).

Örnek: inek (**kim?**), keçi (**kim?**), beygir (**kim?**), kırlangaç (**kim?**). Kalan adlıklara **ne?** soruşu koyulêr: masa (**ne?**), ot (**ne?**), çiçek (**ne?**), taş (**ne?**), kıyat (**ne?**) hem başka.

Adlıklar düzülmesine göre üç paya paylaştırılêrlar:

1. **Afiksiz** (sadä adlıklar). **Örnek:** kol, baş, ot, kız, buz, kır, Tuna, Vani, Zena.

2. **Afiksli** (başka laf paylarınınan düzülü laflar).

Örnek: tuzluk, odunnuk, samannık, meyvacılık, hayvancılık hem başka.

3. **Katlı adlıklar** (başka-başka laflardan katlamaklan düzülü laflar).

Örnek: karakuş, kırkayak, kızkardaş, Beşalma, danabur-nu, ayçiçää, körköstebek.

Adlıklar işlerin adını göstermek üzerine iki türlüydürlar;

1. **Kendili adlıklar**, o adlıklar, angıları insannarın, kasabaların, küülerin, kıyatların, erlerin, suların, denizlerin, daaların kendi adlarını göstererlär.

Örnek: Vani, Todur, Komrat, Gagauziya, Bucak, Yalpu, Tuna, Kıpçak, Çadır, “Sabaa yıldızı” (derginin adı), Kara deniz.

2. **Adetçä adlıklar**. Kendili adlıklardan başka, kalan adlıklar—adetçeydirlär.

Örnek: aul, ev, çanak, kaşık, kuzu, ördek, otluk, taşlık, fi-kir, lüzgär, aralık, çocuk, uşak, derä, deniz.

Adetçä adlıklar yazmakta küçük buk vaylan yazılêrlar.

Örnek: kuş, sokak, er, uşak, türkü, yortu, aar, tuz, küü, kasaba. Ama kendili adlıklar her zaman büyük buk vaylan yazılêrlar.

Örnek: Kişinêu, Komrat, Kumruk (bayırın adı), Çiçeklik (sokaa) Ederlez (yortusu) Todur, Marinka, “Ana sözü” (gazeta), “Uzun kervan” (roman).

Adlıkların var türlü laf diiştirici formaları:

1. **Saabilik forması**, bu forma gösterer, ani adlıklar kiminsaydırlar.

Örnek: bobam, anam, kiyadım, tefterim, çantam, tarlamız, oyuncaam.

2. **Sayı forması**, bu formada adlık gösterer, ani adlar var tek (bi-rär) hem çok.

Örnek: taş-taşlar, kız-kızlar, ev-evlär, kapu-kapular, ot—otlar.

3. **Hal forması**, bu forma gösterer, ani adlıklar diişilerlär hallara görä, demäk gramatikayca hallanêrlar.

Örnek: adam, adamın, adama, adanı, adamda, adamdan.

4. **Küçüldek forması**, bu forma gösterer adların büyüklüğünü hem küçüklüğünü, hep bu forma olur gösterebiliriz yalpak-yalınkathı da.

Örnek: alma-almacık, uşak-uşacık, kız-kızcaaz, çiçek-çiçekcik, ekmek-ekmecik.

§ 18. ADLIKLARIN DÜZÜLMESİ

Adlıklar düzülebilirler türlü söz paylarından hem duyguculardan çeşitli afikslerin yardımınan.

Örnek:

1) adlıklardan: **em — em-nik; daa — daa-lık; baa-baa-cı; yaamur — yaamur-luk;**

2) nışannıklardan: **sarı — sarı-lık; şen — şen-nik; derin — derin-nik;**

3) sayılıklardan: **on — on-nuk; beş — beş-lik; üz — üz-lük;**

4) aderliklerdän: **yalnız — yalnız-lık; kendi — kendi-lik; bişey — bişey-cik.**

5) işliklerdän: **kaz — kaz-ma; yaz — yaz-ı; bur — bur-gu; döşä — döş-ek; yat — yat-ak;**

6) duyguculardan: **tingir — tingir-tı, gıcır — gıcır-tı; gümbür — gümbür-tü;**

7) modal laflardan: **yok — yok-luk; var — var-lık; läüzım — läüzım-nık.**

Adlıklar cümledä olur olsunnar te bu cümlä payları:

1) Subyekt: **İnsannar** kasabalarda sokaklara çıktılar (insannar—subyekt).

2) Tamannık: Panayırdan satın aldık **alma** (alma — tamannık).

3. Hallık: Musaafırlär içerdän çıktılar (içerdän — hallık).

4) Bellilik: Kamış örtülär şimdi artık bizim küülerdä yoktur (kamış — bellilik).

5) Eklembellilik: Aşçı Todur şimdi bostanda bekçi olmuştu (aşçı — eklembellilik).

6) Danışmak (sade temel halda) Kafadarlar! Bu derecii läüzım yalnayak geçelim (kafadarlar — danışmak).

İş 24. Aşaadaki cümlelerdä adlıkları bulun, onnarı ayırı yazın. Annadın, ne bilersiniz o adlıklar için.

Kompozitor Kauşoglu teklif etti kafadarına Miyala gitsinnär konfert görmäa. Kış vakıdıydı, da adamnar alatlaardılar lüzgerä karşı. Dostlar tezicik yaklaştılar bir büük iki katlı evä. Onnar girdilär filarmoniya kapularından içersinä, braktılar üstünkü rubalarını hayatta da geçtilär büük zala. Burada vardı toplu çok insan, onnarın arasında vardı çok student. İleri ki üç sırada erleşmiştilär başka kompozitorlar, artistlär, kemençecilär, kavalcılar, oyuncular. Kauşoglu onnarın arasında tanıdı başka kafadarlarını: Vasiyi, Stepuyu, Aleksiysi.

İş 25. Aşaadaki adlıklara görä bulun başka adlıkları, cuvap ederäk onnarın soruşlarına.

1. Kim? Anastas, komşu... (hem taa 5 insan adlarını sıralayın).
2. Kim? Devä, beygir ... (hem taa 3—4 hayvan adlarını sıralayın).
3. Kim? Ördek, pipi... (hem taa 3—4 kuş adları sıralayın).
4. Ne? Arpa, booday ... (hem taa 3—4 bütüm adlarını sıralayın).
5. Ne? Kongaz, Kıpçak, Tomay ... (Hem taa 4—5 küü adlarını sıralayın).
6. Ne? Tefter, yazal... (hem taa 3 üürenmäk işlerin adlarını sıralayın).

7. Ne? Fikir, korku... (hem taa 3 ruh tarafından adlarını sıralayın).

İş 26. Aşaadaki laflardan düünüz eni adlıkları laf düzücü afikslerin yardımınnan.

Fistan, saa, tarak, padişaa, aaç, bostan, emiş, sebzä, çiçek, kum, zaamet, balık, iş, masal, çümbüş, yalan, türkü, laf, düüş, kabak, tuz.

İş 27. Aşaadaki cümlelerdä bulun da ayırı yazın kendili adlıkları hem adetçä adlıkları.

Geler bir kerä Balakirä onun küçüklük dostu, çırak Mitrani da deer:

— Yok artık kuvedim işlemäa çorbacıya. Pek zeetleer o beni dä karımı da. Ondan sade işiderim: “Haylazlar, boşuna ekmek iyersiniz, fayda sizdän bir drem yok...”

... Prostetti Oglan onnarı. Länaylan steonoz oldular da çekettilär yaşamaa, nicä iki guguşçuk... Bilerim, ani şindi da yaşêrlar, onnarın

oolları şindi da Bucakta çobancılık ederlär. Gagauzlar onnar için çok gözäl türkölär kurmuşlar, şindi da hep çalêrlar (gagauz halk masallarına görä).

İş 28. Aşaadaki afikslerin yardımınnan düzün eni adlıkları örneklerä görä:

1. -ç1, -ci, -cu, -cü
2. -lık, -lik, -luk, -lük
3. -nık, -nik, -nuk, -nük
4. -c1, ci, -ç1, çi

Örnek: taş — taş-ç1, kemençä — kemence-ci, türkü — türkü-cü, odun — odun-cu,

daa-..., iki -..., dost-..., kül-..., ük-...,
saman-..., üülen-..., kum-..., ölüm-...,
hayvan-..., demir-..., balık-..., iş-...

Ş 19. ADLIKLARIN KÜÇÜLDEK FORMASI

Adlıkların küçüldek forması düzüler başka adlıkların -cık, -cik, -cuk, cük, -çık, -çik, -caaz, -cääz, -caaz, -çääz hem taa başka afikslerin yardımınnan.

Örnek: çanak — çana-cık	piliç — piliç-çık
kedi — kedi-cik	dal — dal-caaz
kuzu — kuzu-cuk	el — el-cääz
köprü — köprü-cük	ot — ot-çaaaz
tokat — tokat-çık	ses — ses-çääz

Tutunuz aklınızda:

Adlıkların küçüldek formasını düzürkän, afikslerdä -caaz, -cääz/-çääz, -çaaaz her zaman uzun vokallar yazılêr (aa, ää).

Örnek: dal - caaz, gül - cääz, kız - çaaaz, ip - çääz.

Alınız esaba:

Çokkısımnı adlıklarda, angıların temelin bitkisindä var k konsonu, onnarın küçüldek formasında k düşer.

Örnek: topuk — topu-cak

kaşık — kaşı-cak

uşak — uşa-cık
sülük — sülü-cäk

Birkısınınnı laflarda k konson korunêr, düşmeer.

Örnek: kök — kökçääz

ük — ükçääz

ok — okçaaz

ek — ekçääz

İş 29. Aşaadakil adlıklardan maasuz afikslerin yardımınnan düzünüz adlıkların küçüldek formasını. Küçüldek formasının afikslerini yazınız çizgicik aşırı. Annadınız, nasıl düzüler küçüldek afikslerinnän çokkısınınnı adlar, temeldä k konsonnan bitennär?

Tazı, dana, kuli, ördek, ot, derä, yol, tokat , piliç, kuş, balık, parmak, kedi, köpek, ok, lülä, delik, pelik, kemik, kalpak, çanak, çekerdek, Vasi, Todur, Kosti, Kati, Zena.

§ 20. ADLIKLARIN SAYISI

Gagauz dilindä adlıkların var **birlik** hem **çokluk** sayısı. Lafetmektä, yazmakta, cümlelerdä adlıklar kullanılêrlar ya birlik ya çokluk sayısında.

Birlik sayısında adlık gösterer bir işin adını. **Örnek:** kasaba, ev, aul, küü, deniz, kiyat, gün, adam, karı, çocuk, soluk, ateş, ot.

Çokluk sayısında adlık gösterer iki yada taa çok işlerin adlarını. **Örnek:** kasabalar, evlär, aullar, küülär, denizlär, kiyatlar.

Tutunuz aklınızda:

Açan birlik sayısında adlıklara eklener **-lar, -lär, -nar, -när** afiksleri, ozaman onnar olêrlar çokluk sayısında. **Örnek:** ip—ip-lär, kazık—kazık-lar, saman—saman-nar, çimen—çimen-när... Bu afikslerä deniler **çokluk sayısının afiksleri**.

Gagauz dilindä hepsinin adlıkların var hem birlik sayıları hem çokluk sayıların formaları, yoktur ölä adlıklar, ani olsunar ya sade birlik, ya sade çokluk sayısında. **Örnek:** saat — saatlar, göz — gözlär, makaz — makazlar, gözlük — gözlüklär, demir — demirlär.

İş 30. Aşaadaki adlıklardan çokluk sayısını düzün, çokluk sayısında afikslerinin altını çizin.

1. Baa — baalar, kır — ..., kış — ..., işçi — ..., şkola — ..., tefter — ..., tuz — ..., şeker — ..., alma — ..., erik — ..., oloy — ..., aaç — ..., korku — ..., taş — ..., yaprak — ..., — çiçek

2. Odun — odunnar, adam — ..., kum — ..., gün — ..., üzüm — ..., çan — ..., harman — ..., suan — ..., tavşam — ..., avşam — ..., kaun — ..., pelivan — ..., duman — ..., tütün — ...

İş 31. Aşaadaki cümlelerde bulun adlıkları çokluk sayısında, yazın onnari ayırı, afikslerin altını çizin.

1. Eşil ekinnär hızlı büüyärdi tarlada.
2. Suuk lüzgerlär düüyärdilär pençeremizi.
3. Küçük uşaklar şkolaya taa gitmeerlär.
4. Garga, kanatlarını sallayıp, aulun üstünä konmuş (masaldan).
5. Alçak aacın dalları üklüydü almaylan.
6. Kırangaçlar çok yukarda uçardılar.
7. Karşı maaledä da bir horu olurdu.
8. Koyunnar baaların yanına yaklaşmış.

İş 32. Aşaadaki cümleleri yazın, noktaların erinä koyun uyar çokluk sayının afikslerini.

1. Çiftçi ... her yılın bostanda büüdärmışlär sarı kaun... hem kaniçli karpuz ...
2. İneklerä hayvancı... alaf hazırlardılar.
3. Kaaz ... hem ördek ... göldä yıkanırdılar.
4. Kışın gün ... kışalêrlar, ama gece ... uzun olêrlar.
5. Kasabalarda evlär çok katlıdırlar, sokak ... geniştir.
6. Geniş tokat ... ansızdan kendi ... açıldı ..., da adam girdi aula.
7. Şefteli başçe ... çiçek açardı.

§ 21. ADLIKLARIN HALLANMASI

Adlıklar cümlelerde hem lafbirleşmelerinde baalı olêlar başka laflarlan, diişileräk hallara görä.

Örnek: komşu geldi, komşunun evi, komşuya geldim, komşuyu gördüm, komşuda var musaafir, komşudan aldım.

Adlıkların hallara görä diişilmesine hallanmak deniler.

Adlıklar hallanmakta hal afikslerini kabul ederlər. Gagauz dilindä var 6 hal, herbir halın var kendi soruşları.

Hallar:

Temel hal (T.)

Saabilik hal (S.)

Doorudak hal (D.)

Gösterek hal (G.)

Erlık hal (E.)

Çıkış hal (Ç.)

Soruşlar:

kim? ne?

kimin? neyin?

kimä? neyä?

kimi? neyi?

kimdä? nedä? neredä?

kimdän? nedän? neredän?

Bu soruşlara görä hallanmak olêr. İnsan, hayvan hem kuş adlarını gösterän adlıklara **kim?** soruşu koyulêr. Kalan adlıklara **ne?** soruşu koyulêr.

Hallanmak

İnsan adı

T. kim? adam, uşak

S. kimin? adamın, uşaan

D. kimä? adama, uşaa

G. kimi? adamı, uşaa

E. kimdä? adamda, uşakta

Ç. kimdän? adamdan, uşaktan

Başka adlar

T. ne? aul, tefter

S. neyin? aulun, tefterin

D. neyä? aula, tefterä

G. neyi? aulu, tefteri

E. nedä? aulda, tefterdä

Ç. nedän? auldan, tefterdän

§ 22. ADLIKLARIN İKİ HALLANMASI

Gagauz dilindä adlıklar hallanêrlar hem laflık formasında hem saabilik formasında. Laflık formasında adlıkların temelini bakarak, var iki türlü hallanmak:

1. **Konsonnan bitän** adlıkların hallanması: **çoban, bal, gün, kiyat, ev.**

2. **Vokallan bitän** adlıkların hallanması: **ana, şişä, su, kedi, kuzu, alma, tenä.**

Hallanmak esabına görä da hal afiksleri diişilerlär.

Ayrı hallanêr o adlıklar da, angıların temeli **-k** konsonnan biter (kaşık, ürek). Hal afiksleri eklenerlär adlıkların temelinä vokal garmoniya zakonuna görä (aul, aulum, aulda, ana, ananın, anaya, anayı).

§ 23. KONSONNAN BİTÄN ADLIKLARIN HALLANMASI

T. kim? ne?	kız	kış	ev	gün
S. kimin? neyin?	kız-ın	kış-ın	ev-in	gün-ün
D. kimä? neyä?	kız-a	kış-a	ev-ä	gün-ä
G. kimi? neyi?	kız-ı	kış-ı	ev-i	gün-ü
E. kimdä? nedä?	kız-da	kış-ta	ev-dä	gün-dä
Ç. kimdän? nedän?	kız-dan	kış-tan	ev-dän	gün-dän
neredän?				

T. ne?	kartal	kaş	ot	ay	dolay
S. neyin?	kartalın	kaşın	otun	ayın	dolayın
D. neyä?	kartal-a	kaş-a	ot-a	ay-a	dolay-a
G. neyi?	kartal-ı	kaş-ı	ot-u	ay-ı	dolay-ı
E. nedä?	kartal-da	kaş-ta	ot-ta	ay-da	dolay-da
neredä?					
Ç. nedän?	kartal-dan	kaş-tan	ot-tan	ay-dan	dolay-dan
neredän?					

Alınız esaba, ani konsonnan bitän adlıklar, çökkısınınnı **k** konsonnan bitennerdän kaarä, hallanmakta aşaadakı birtakım afiksleri kabul ederlär.

Temel halda (hal afiksiz kullanılêr)

Saabilik halda (**-ın, -in, -un, -ün**),

Doorudak halda **-a, -ä,**

Gösterek halda **-ı, -i, -u, -ü,**

Erlik halda **-da (ta), -dä (-tä),**

Çıkış halda **-dan (-tan), -dän (-tän).**

Hep butakım hallanêrlar kendili adlıklar da (Todur, Çadır, Marinka, Örgi).

Örnek:

T. kim? ne?	Triun	Tanas	Kıpçak	Çadır
S. kimin? neyin?	Triun- nun	Tanas- ın	Kıpçaa- n	Çadır- ın
D. kimä? neyä?				
nereyä?	Triu- na	Tanas- a	Kıpça- a	Çadır- a
G. kimi? neyi?	Triun- u	Tanas- ı	Kıpça- a	Çadır- ı
E. kimdä? nedä?	Triund- a	Tanas- ta	Kıpçak- ta	Çadır- da
Ç. kimdän?				
nedän?				
neredän?	Triun- dan	Tanas- tan	Kıpçak- tan	Çadır- dan

İş 33. Aşaadaki konsonnan bitän adlıkları tefterlerinizä yazın, hallayın onnarı, hal afikslerini köklerden bir çizgiciklän ayırın.

Kantar, demir, göl, deniz, suan.

Örnek: T. ne? kantar (afiks yok)

S. h. neyin? kantar-**ın** (afiks **-ın**)

İş 34. Aşaadaki adlıklara soruşları koyup, bulun angı halda onnar yazılı?

Dermenin, kökenä, aaçtan, koyunda, erifin, denizä, Avdırmada, düündän, süüttän, aulda, kardaşın, kardaşa, beygirdä, eldän, gölä, gö-lün, elin, elindä, düdüktän, soluktan, diirenin, devletä, gündän, güzün.

İş 35. Aşaadaki verili adlıkları düzün herbir halda birär cümlä verili örneklerä görä.

Örnek: T. Bu meraklı kiyat çok vakıda aklında kalır.

S. Biz çok beendik kiyadın dilini.

D. ... G. ... E. ... Ç. ...

İş 36. Aşaadaki teksttä bulun adlıkları da annadın, ne üüren-diniz onnar için.

Gani bakasınnan bu pazar gittilär tükänä,

— Baka, ne alacez? — sordu uşak bobasına.

— Sana bir eni çanta, te Panayıya yortularından sora gidecän şkolaya da olsun neyâ koymaa senin yazmak için işlerini, şkolayı bitirmeyincä, çantan omuzundan inmeyecek.

— Tefterleri mi koymaa?

— Elbet, tefterleri, karandaşları, kalemleri, kiyatları, — dedi bobası.

Tükända satıcıyka gösterdi türlü renktä çantaları: kırmızı, maavi, turuncu.

Ama Gani ayırdı bir eşil, onu aldılar. Bobası dedi:

— Ölçelim, bakalım, nasıl sana duracak. Çantanın kayışıklarından astılar Ganinin omuzlarına da ölä, şkolacı gibi, geldi evä. Mamusu görüncä, şaplattı auçlarını da dedi:

— Aman, ne gözäl yaraşêr benim çocuuma epiz-eni çanta, gel mamun seni sevsin. Hep istäârdin büük çocuk olmaa, te artık şkolacıysın. Şindi kalêr şkolada üürediciykanı sesleyäsin hem islää üürenäsin. Gani da sevinmelikli sarıldı anasına da öptü onun yanaanı.

(N. Babogluya görä)

§ 24. VOKALLAN BİTÄN ADLIKLARIN HALLANMASI

Vokallan bitän adlıklar kablederlär aşaadakı afiksleri: Temel halda (hal afiksiz).

Saabilik halda	-nın, nin, -nun, -nün
Doorudak halda	-ya, -yä
Gösterek halda	-yı, -yi, -yu, -yü
Erlik halda	-da, -dä
Çıkış halda	-dan, -dän

Örnek:

T. kim?	lelü	karı	bulü
S. kimin?	lelü-nun	karı-nın	bulü-nun
D. kimä?	lelü-yä	karı-ya	bulü-yä
G. kimi?	lelü-yu	karı-yı	bulü-yu
E. kimdä?	lelü-dä	karı-da	bulü-da
Ç. kimdän?	lelü-dan	karı-dan	bulü-dan

T. ne?	tarla	kapu	iinä	derä
S. neyin?	tarla-nın	kapu-nun	iine-nin	dere-nin
D. neyâ?	tarla-ya	kapu-ya	iine-yä	dere-yä
G. neyi?	tarla-yı	kapu-yu	iine-yi	dere-yi
E. nedä?	tarla-da	kapu-da	iine-dä	dere-dä
Ç. nedän?	tarla-dan	kapu-dan	iine-dän	dere-dän

T. baa	tepsi	su	köprü,	buu
S. baa-yın	tepsi-nin	su-yun	köprü-nün	buu-yun
D. baa-ya	tepsi-yä	su-ya	köprü-yä	buu-ya
G. baa-yı	tepsi-yi	su-yu	köprü-yü	buu-yu
E. baa-da	tepsi-dä	su-da	köprü-dä	buu-da
Ç. baa-dan	tepsi-dän	su-dan	köprü-dän	buu-dan

Vokallan bitän öz adlıklar da genä bu hal afikslerini kablederlär.

T. Nadi	Pavli	Zena
S. Nadi-nin	Pavli-nin	Zena-nın
D. Nadi-yä	Pavli-ya	Zena-ya
G. Nadi-yi	Pavli-yi	Zena-yi
E. Nadi-dä	Pavli-dä	Zena-da
Ç. Nadi-dän	Pavli-dän	Zena-dan

İş 37. Aşaadaki lafbirleşmelerini yazın, bulun adlıkları, koy-un onnara soruş da söläyin, angı halda onnar bulunêrlar.

Aynayı getirmää, arabadan inmää, başçaya girmää, arka kemii, arpa bulguru, eşil boya, sundurmada oturmaa, bobayı seslemää, karaa su kolvermä, gecedän kalkmaa, gölgedä dinnenmä, gırlada yıkanmaa, laanayı kıymaa, makaranın ipi, lekedän korunmaa, Katinin kiyadı, Ninadan almaa, Beşalmaya gitmä, Çadırdä un üütmää.

İş 38. Aşaadaki adlıkları hallayın, hal afikslerini köklerden ayırın bir çizgiciklän.

Gecä, güüdä, ayı, daa, ayva, alma, Zena, Kırbaalı, kuzu, Kongaz, Kobey.

İş 39. Soba hem daa adlıklarınnan düzün herbir halda birär çümlä.

İş 40. Aşağıdaki vokalları biten adlıkları hallayın, hal afikslerini çizgicik aşırı yazın.

Ruba, sabaa, rendä, rökä, sıra, şarapana, teknä, tepsi, mamu, yapı.

İş 41. Aşağıdaki lafbirleşmelerinde adlıkların hallarını söyleyin, annadın, angı afiksları biter adlıklar.

Pala dokumaa, tepeyi almaa, trofayı toplamaa, adını söylemää, sırada durmaa, Kongaza gitmää, anatarı bulmaa, yoldan gelmää, sabaayı karşılamaa, testiği düşürmää, hastayı dolaşmaa, türkü çalmaa, tekneyi kazımaa, kazmayı bilemää, beladan korunmaa, güneş sevinmää, pınardan çıkarmaa, aaçtan inmää, kapuyu açmaa, su getirmää, enseri kakmaa, kiyadı okumaa.

Adlıkların hal soruşlarının hem hal afikslerinin tabliyası

Hallar	Hal soruşları	Hal afiksleri	
		Konsonnan biten adlıklarda	Vokalları biten adlıklarda
Temel (T)	kim? ne?	—	—
Saabilik (S)	kimin? neyin?	-in, in, -un, -ün	-nın, -nin, -nun, -nün
Doorudak (D)	kimä? neyâ? nereyâ? nereyi?	-a, -ä	-ya, -yâ
Gösterek (G)	kimi? neyi?	-ı, -i, -u, -ü	-yı, -yi, -yu, -yü
Erlik (E)	kimda? nedä? neredä?	-da, (-ta), -dä (-tä)	-da, -dä
Çıkış (Ç)	kimdän? nedän? neredän?	-dan, (-tan) -dän, (-tän)	-dan, -dän

§ 25. K KONSONNAN BİTEN ÇOKKISIMLI ADLIKLARIN HALLANMASI

Birkısımlı adlıklar **k** konsonnanın sonunda hallanêrlar, nicä hepsi adlıklar, angıları biterlär konson sesinnän.

Çokkısımlı **k** konsonnan biten adlıkları hallarkan, saabilik, doorudak hem gösterek hallarında **k** konson düşer.

Örnek:

T. çocuk	çiçek	bıyık	çanak	çölmek
S. çocu-un	çiçä-än	bıyı-in	çana-an	çölmä-än
D. çöca-a	çiçä-ä	bıya-a	çana-a	çölmä-ä
G. çocu-u	çiçä-ä	bıyı-ı	çana-a	çölmä-ä
E. çocuk-ta	çiçek-tä	bıyık-ta	çanak-ta	çölmek-tä
Ç. cocuk-tan	çiçek-tän	bıyık-tan	çanak-tan	çölmek-tän

Ölä ki, **k** konsonnan bitän çokkısını adlıkların hallanmasında hal afiksleri te bunnardır:

Temel halda (afiks yok).

Saabilik halda **-an, -än,, -ın, -in, -un, -ün** (**k** konson düşer).

Doorudak halda **-a, -ä, (k düşer)**.

Gösterek halda **-a, -ä, -ı, -i, -u, -ü** (**k düşer**).

Erlik halda **-ta, -tä**.

Çıkış halda **-tan, -tän**.

Tutunuz aklınızda, ani -ak, -ek kısımlarlan bitän adlıklarda (ayak, çiçek) doorudak hem gösterek hallarda formaları birtürlüdür (D.h. ayaa, çiçää, G.h., ayaa, çiçää).

İş 42. Aşaadaki adlıkları hallayın, hal afikslerini çizgicik aşırı yazın.

Bacanak, çarık, kazık, tuzluk, ekmek, çotuk, ördek, dübek, eşik.

İş 43. Aşaadaki lafbirleşmelerindä adlıkların hallarını bulun.

Çelik oynamaa, başlı dikmää, döşektä yatmaa, bıcaa getirmää, boncuk almaa, kalpaa çıkarmaa, delii oymaa, dirsektän yukarsı, düdüü satmaa, dübektän çıkarmaa, eşii bulmaa, hendektän aşırı, fenalık yapmamaa, çıbıı vermää, inää otlatmaa.

§ 26. **K** KONSONNAN BİTÄN ADLIKLARIN KÜÇÜLDEK FORMASI

K konsonnan bitän adlıkların küçüldek forması hallanmakta kabul eder genä o hal afikslerini, angıları peydalanêrlar **k** konsonnan bitän çokkısını adlıkların hallanmasında.

Örnek:

T. oyuncak	düdücäk	uşacık	böcecik	ericäk
S. oyuncu-an	düdücä-än	uşacı-ın	böceci-in	ericä-än
D. oyuncu-a	düdücä-ä	uşaca-a	böcecü-ä	ericä-ä
G. oyuncu-a	düdücä-ä	uşacı-ı	böceci-i	ericä-ä
E. oyuncak-ta	düdücek-tä	uşacık-ta	böcecik-tä	ericek-tä
Ç. oyuncak-tan	düdücek-tän	uşacık-tan	böcecik-tän	ericek-tän

İş 44. Aşaadaki adlıkların düzün herbir halda birär cümlä.

Çocuk, kuzucuk, köpeçik, kazıcak, balıcak.

İş 45. Aşaadaki birkısımnı adlıkları hallayınız.

Gök, kök, hak, şafk, uç.

§ 27. ÇOKLUK SAYISINDA ADLIKLARIN HALLANMASI

Çokluk sayısında hepsicii adlıklar birtakım hallanêrlar kâr ölä, nicä konsonnan bitän adlıklar.

Örnek:

T. çocuklar	otlar	kırlar	derelär	köprülär
S. çocuk-ların	ot-ların	kır-ların	dere-lerin	köprü-lerin
D. çocuk-lara	ot-lara	kır-lara	dere-lerä	köprü-lerä
G. çocuk-ları	ot-ları	kır-ları	dere-leri	köprü-leri
E. çocuk-larda	ot-larda	kır-larda	dere-lerdä	köprü-lerdä
Ç. çocuk-lardan	ot-lardan	kır-lardan	dere-lerdän	köprü-lerdän

Hep butakım hallanêrlar çokkısımnı adlıklar, angıları birlik sayısında -k konsonnan biterlär.

İş 46. Aşaadaki adlıkların çokluk sayısını düzünüz, çokluk afikslerini çizgicik aşırı yazınız. Bu adlıkları hal soruşlarını koyarak hallardan geçiriniz.

Karık, kaşık, uşak, bayrak, inek, böcecik.

İş 47. Aşaadaki adlıklardan düzün çokluk sayısını, sora koyup onnarı saabilik, doorudak hem gösterek hallarına, düzünüz birär cümlä onnarlan.

Kaş, çiçek, üzük, kuşak, kalpak, gözlük, böcecik.

K konsonnan bitän çokkısını adlıkların çokluk sayısında hallanmaları

Bölä adlıkları çokluk sayısında hallarkan, **k** konsonu saabilik, doorudak hem gösterek hallarda düşmeer (diil nicä birlik sayısında).

Örnek:

T. yapraklar	ayaklar	ekmeklär	eriklär
S. yapraklar- ın	ayaklar- ın	ekmekler- ın	erikler- ın
D. yapraklar- a	ayaklar- a	ekmekler- ä	erikler- ä
G. yapraklar- ı	ayaklar- ı	ekmekler- i	erikler- i
E. yapraklar- da	ayaklar- da	ekmekler- dä	erikler- dä
Ç. yapraklar- dan	ayaklar- dan	ekmekler- dän	erikler- dän

İş 48. Aşaadaki adlıkların çokluk sayısını düzün, sora onnarı hallayın.

Kaşık, kürek, sülük, koltuk, toprak, kazık, yastık.

İş 49. Aşaadaki parçadan adlıkları ayırın, söläyin, onnar angı sayıda hem halda bulunêrlar.

Gecä-gündüz gitmişlär kardaşlar, çok çayır hem bayır aşmışlar da bir çatıraa etişmişlär, neredä onnarın yolları çatallanmış-bir yol gidärmiş uz ileri, birisi - sol tarafa, öbürü da - saa tarafa. Hem taa varmış o çatırıkta bir çok büyük kanara, angısında yazılıymış: “Saa tarafa gidecän — atlıya islää, beygirä bela. Uz gidecän — hem atlıyı, hem beygiri bela bekleer, ama sol tarafa gidärsän — beygirä islää, atlıya bela...”. (Gagauz halk masalından)

§ 28. ADLIKLARIN SAABİLİK FORMASI

Gagauz dilindä adlıkların var saabilik forması. Adlıkların saabilik forması düzüler başka adlıklardan maasuz afikslerin yardımınnan, angılarına deniler saabilik afiksleri.

Örnek: kapu — kap-**um**, aul - aul-**um**, ev - ev-**im**, tefter - tefte-**rim**. Bu forma gösterer kimin olduunu adlık (benim, bizim, senin, sizin, onun, onların) yada neyin saabiliindä bulunêr anılmış işlär.

■ Saabilik forması kullanılır birlik hem çokluk sayılarında, saabilik forması hallanır da.

Saabilik forması düzüler adların temelinä görä iki türlü: birisi konsonnan bitän adlıklardan, öbürü — vokallan bitän adlıklardan.

§ 29. KONSONNAN BİTÄN ADLIKLARIN SAABİLİK FORMASI

Bu formanın afiksleri:

Birlik sayısında

I-ci üz: **-ım, -im, -um, -üm** (benim başım, elim, oolum, gözüm),

II-ci üz: **ın, -in, -un, -ün** (senin başın, elin, oolun, gözün),

III-cü üz: **-ı, -i, -u, -ü** (onun, başı, eli, oolu, gözü).

Çokluk sayısında

I-ci üz: **-ımız, -imiz, -umuz, -ümüz** (bizim, oolumuz, elimiz, gözümüz),

II-ci üz: **-iniz, -ınız, -unuz, -ünüz** (sizin başınız, eliniz, oolunuz, gözünüz),

III-cü üz: **-ı, -i, -u, -ü** (onların başı, eli, oolu, gözü).

Vokallan bitän adlıkların saabilik afiksleri te bunnardırlar:

Birlik sayısında

I-ci üz: **-m** (anam, kedin, kapım, köprüm),

II-ci üz: **-n** (anan, kedin, kapın, köprün),

III-cü üz: **-sı, -si, -su, -sü** (ana-sı, kedi-sı, kapu-su, köprü-sü).

Çokluk sayısında

I-ci üz: **-mız, -miz, -muz, -müz** (bizim anamız, kedimiz, kapumuz, köprümüz),

II-ci üz: **-nız, -niz, -nuz, -nüz** (ananız, kediniz, kapunuz, köprünüz),

III-cü üz: **-sı, -si, -su, -sü** (onun anası, kedisi, kapusu, köprüsü).

Açan saabilik formasında bulunır çok obyekt, ozaman çokluk sayısında saabilik afiksinin önündä koyulır **-lar, -ler, -nar, -ner** afiksleri.

Birlik sayısında

- I. Benim kardaş-lar-ım, eller-im, adam-nar-ım, üzüm-ner-im,
- II. Senin kardaş-lar-ın, eller-in, adam-nar-ın, üzüm-ner-in,
- III. Onun kardaş-lar-ı, eller-i, adam-nar-ı, üzüm-ner-i.

Çokluk sayısında

I. Bizim kardaş-lar-ımız, eller-imiz, adam-nar-ımız, üzüm-ner-imiz,

II. Sizin kardaş-lar-ınız, el-ler-iniz, adam-nar-ınız, üzüm-ner-iniz,

III. Onnarın kardaş-lar-ı, el-ler-i, adam-nar-ı, üzüm-ner-i.

İş 50. Aşaada verili adlıkları koyunuz saabilik formasına.

I. Benim: kiyat, alma, armut, kuş, çöp, odun, kol, el, güllär.

II. Senin: kuş, ekin, odun, aaçlar, et, em, üzüm, üzüm-när.

III. Onun: mamu, batü, kaku, lelü, çıçu, kızkardaş.

I. Bizim: kedi, evlär, baalar, soy, yollar.

II. Sizin: tokat, pençerä, kafadarlar, soylar.

III. Onnarın: beygir, öküz, klas, evlär, aullar, otlar, tepelär.

Alınız esaba:

K konsonnan bitän çokkısını adlıklara saabilik afikslerini eklediynän, **k** konson düşer birlik sayısında.

Örnek:

(çocuk, çiçek, erik, uşak, ördek).

Birlik sayısı

I. Benim çocuam, çiçääm, erim, uşaa, ördääm,

II. Senin çocuun, çiçään, eriin, uşaan, ördään,

III. Onun çocu, çiçää, erii, uşaa, ördää.

Çokluk sayısında **k** konson düşmeer.

Çokluk sayısı

I. Bizim çocuklarımız, çiçeklerimiz, eriklerimiz, uşaklarımız, ördeklerimiz,

II. Sizin çocuklarımız, çiçekleriniz, erikleriniz, ördekleriniz, uşaklarımız,

III. Onnarın çocukları, çiçekleri, erikleri, ördekleri, uşakları.

Birkısımını adlıklarda k konson düşmeer hem birlik, hem çokluk sayısında.

Örnek: (ok, kök)

Birlik sayısı

I. Benim okum, köküm.

II. Senin okun, kökün.

III. Onun, oku, kökü.

Çokluk sayısı

I. Bizim okumuz, kökümüz.

II. Sizin okunuz, kökünüz.

III. Onnarın oku, kökü (okları, kökleri).

İş 51. Aşaadaki lafları koyun saabilik formasına, geçirin onnarı hepsini üzlerä hem sayılara.

Çölmek, ek, ük, soluk, kasık, ördek, kürek, çotuk, çarık, yaa-murluk, kazık, tuzluk, daalık, eşik, bıçak.

İş 52. Aşaadaki cümlelerdä bulun adlıkları saabilik formasında, onnarın altını çizin.

I. Lenaya mamusu aldı bir eni fistan.

2. Dädunun evi tuzdanmış, babunun da mercimektänmiş (masaldan).

3. Bobam beni üretti aalemä ilik yapmaa.

4. Dädunun kızı gözälmış, pek yalpakmış, elleri altın kesärmış, ama babunun kızı haylazmış, sade imää hem uyumaa bakarmış... (Gagauz halk masalından)

5. “Şafka baka-baka gözlerim kamaştı”, — aalaştı çocukak malisinä.

6. Kafadarım elleşärkän, islää sıktı elimi, üzümä bakmaazdı.

7. Aaç tauk booday ambarında bulunmasını düşündä görärmış (söleyiş).

§ 30. SAABİLİK FORMASINDA ADLIKLARIN HALLANMASI

Saabilik formasında adlıklar hallanêrlar iki türlü: 1) konsonnan bitän adlıklar 2) vokallan bitän adlıklar. Bu formada adlıklar hallan-

makta, **saabilik afikslerindän** kaarä, kablederlär başka hal afikslerini da onnarda olêr iki türlü afikslär (temel haldan kaarä). Okuyunuz o afiksleri aşıadaki örneklerdä.

KONSONNAN BİTÄN ADLIKLAR

I benim	II senin	III onun
T. kim? kafadar- ım	kafadar- ın	kafadar- ı
S. kimin? kafadar- ım-ın	kafadar- ın-nın	kafadar- ın -nın
D. kimä? kafadar- ım-a	kafadar- ın-a	kafadar- ın-a
G. kimi? kafadar- ım-ı	kafadar- ın-ı	kafadar- ın-ı
E. kimdä? kafadar- ım-da	kafadar- ın-da	kafadar- ın-da
Ç. kimdän? kafadar- ım-dan	kafadar- ın-dan	kafadar- ın-dan

I benim	II senin	III onun
T. ne? aul- um	aul- un	aul- u
S. neyin? aul- um-un	aul- un-un	aul- u-nun
D. neyä? aul- um-a	aul- un-a	aul- u-na
G. neyi? aul- um-u	aul- un-u	aul- u-nu
E. nedä? aul- um-da	aul- un-da	aul- un-da
Ç. nedän? aul- um-dan	aul- un-dan	aul- un-dan

I benim	II senin	III onun
T. evim	evin	evi
S. evim- in	evin- in	evin- in
D. evim- ä	evin- ä	evin- ä
G. evim- i	evin- i	evin- i
E. evim- dä	evin- dä	evin- dä
Ç. evim- dän	evin- dän	evin- dän

Çokluk sayısı

I bizim	II sizin	III onların
T. kafadarımız	kafadarınız	kafadarı
S. kafadarımızın	kafadarınızın	kafadarının
D. kafadarımıza	kafadarınıza	kafadarına

G. kafadar ımızı	kafadar ınızı	kafadar ını
E. kafadar ımızda	kafadar ınızda	kafadar ında
Ç. kafadar ımızdan	kafadar ınızdan	kafadar ından

Çokluk sayısı

I bizim	II sizin	III onların
T. evimiz	eviniz	evi
S. evimizin	evinizin	evin (ev-inin)
D. evimizä	evinizä	evinä
G. evimizi	evinizi	evini
E. evimizdä	evinizdä	evindä
Ç. evimizdän	evinizdän	evindän

İş 53. Aşaadaki adlıkları hallayınız saabilik formasında birlik hem çokluk sayısında.

Oolum, kiyadım, elim.

İş 54. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazınız, adlıkları bulup, onların halını skobalarda gösterin.

- I. Kolum sana yastık, saçlarım yorgan.
- Ne gözäl olan, yalabık çoban (türküdän).
2. Şkolanın başçasını kazdık da orayı sarmısak ektik.
3. Ne kendi geldi, ne da kardaşı.
4. Herkez kendi tefterindä takrir yazdı.
5. İlkin şu tatlıyı iyelim da tatlı annaşalım.
6. Vasiyi bobası Beşalmanın muzeyinä götürdü.
7. İki kardaş bobalarının evä dönmesini bekleerlä.
8. Beslä gargayı, istärsän gözünü çıkarsın (söleyiş).
9. Klasımıza eni bir üürenici geldi.
10. Tazıların işi — av tutmaa (söleyiş).

İş 55. Uzun vokallı adlıklar nicä olaceklar saabilik formasında?

Örnä, bakarak, yazınız.
Baa, sabaa, buzaa, kraa.

Örnek:

kurbaam — kurbaayım
kurbaan — kurbaayın
kurbaası — kurbaayı
kurbaamız — kurbaayınız
kurbaanız — kurbaayınız
kurbaası — kurbaayı

İş 56. Aşaadaki adlıklarla kendiniz düzünüz birär cümlä:

Dilimi, cuvalı, sergenindä, üürenicinin, cöbündän, yolundan, sundurmanın, tarafım, aklında, memleket.

İş 57. Aşaadaki masalın parçasında adlıkları bulun. Annadın hepsini, ne üürendiniz adlıklar için. Çaarın o çocuı içeri, — izin etmiş padişaa, — isteerim göreyim onu. Kim o?

Çarmışlar...

Şindi padişaa yok ne yapsın, söleer çocaa:

— Ba çocuk, keskin çıktın, güldürttün kızımı. Nicä adadım cüm-nä önündä, vererim sana kızımı hem yarım padişaalımı.

Bundan sora çocuı geçirerlär kalä içindä bir başka içeri. Padişaa sa toplanış kendinä izmetçilerini da annaşarmışlar, nasıl kaybetmää çocuı, ki vermesin ona kızını hem yarım padişaalımı. Bunnarı işitmiş kız. O tez gelir çocaa da annadêr ona hepsini...

(“Daada Dalıman”... masalından Stepan Bulgara görä)

§ 31. VOKALLAN BİTÄN ADLIKLARIN HALLANMASI

Birlik sayısı

I benim	II senin	III onun
T. anam	anan	anası
S. anam-in	anan-in	anası-nın
D. anam-a	anan-a	anası-na
G. anam-ı	anan-ı	anası-nı
E. anam-da	anan-da	anasın-da
Ç. anam-dan	anan-dan	anasın-dan

I benim
T. dādum
S. dādumun
D. dāduma
G. dādumu
E. dādumda
Ç. dādumdan

II senin
dādun
dādunun
dāduna
dādunu
dādunda
dādundan

III onun
dādusu
dādusunun
dādusuna
dādusunu
dādusunda
dādusundan

I benim
T. türküm
S. türkümün
D. türkümä
G. türkümü
E. türkümdä
Ç. türkümdän

II senin
türkün
türkünün
türkünä
türkünü
türkündä
türkündän

III onun
türkücü
türkücüün
türkücüün
türkücüün
türkücüündä
türkücüündän

I benim
T. işçim
S. işçimin
D. işçimä
G. işçimi
E. işçimdä
Ç. işçimdän

II senin
işçin
işçinin
işçinä
işçini
işçindä
işçindän

III onun
işçisi
işçisinin
işçisinä
işçisini
işçisindä
işçisindän

Çokluk sayısı

I bizim
T. anamız
analarınız
S. anamızın
analarımızın
D. anamıza
analarımıza
G. anamızı
analarımızı

II sizin
ananız
analarınız
ananızın
analarınızın
ananıza
analarınıza
ananızı
analarınızı

III onların
anası
anasınnar
anasının
anasınnarın
anasına
anasinnara
anasını
anasinnarı

E. anamızda	ananızda	anasında
analarımızda	analarınızda	anasınnarda
Ç. anamızdan	ananızdan	anasından
analarımızdan	analarınızdan	anasınnardan

Vokallan bitän adlıkların çokluk sayısında var iki saabilik forması:

I. bizim anamız, 2. bizim analarımız.

I. sizin ananız, 2. sizin analarınız.

İkinci variantta eklener **-lar, -nar, -lär, -när** afiksleri.

İş 58. Aşaadaki adlıkları hallayın:

Üüredicim, bobam, gölgäm, teknäm, lelüm.

İş 59. Aşaadaki adlıklarla birär cümlä düzün:

Gölmeemi, üzünü, yapraklarını, sundurmasını, anasının.

§ 32. ALMA LAFLARIN HALLANMASI

Gagauz dilindä kullanılêrlar başka dillerdän da alma laflar. Ama o alma laflar gagauz dilindä öz lafları gibi diişilerlär, gagauz gramatikasının kurallarına görä kullanılêrlar.

Gagauz dilindä hiç diişilmäz adlıklar yoktur.

Yabancı lafların taa çoyu yazılêr otürlü, nicä kendi dilindä.

Örnek: kino, masa, furkulița, radio, țirk, tehnika, zakon, ders hem başka. Ama hepsi eni alma laflar hallanêrlar. Alma laflarda (taa pek rus dilindän) peydalanêrlar **a, o, u** vokalların önündä diftonglar **yä, yo, yu, yü, ya** hem başka.

Örnek: royäl, garmoniya, istoriya, yanvar, yakut, Yaponiya, iyün, iyül, Yupiter.

Bundan başka, gagauz dilindä alma laflarda yımışak nıșan yazılmêr (makar ki o işidiler).

Örnek: yanvar, fevral, sentäbri, dekabri, kalendar.

Çoyu bulgar dilindän alma laflar pek hanidenidän dilimizä geçmişlär da artık kullanmakta dübüdüz gagauz kurallarına geçmişlär (adaptatıya olmuş).

Örnek: bulü, dädu, uyçu, çiçu, lelü, kaku hem başka.

Başka dillerdän alma adlıklarda, angıları **k** konsonnan biter, hallanmakta bitki **k** konsonu düşer.

Örnek: mehanik, kimi? mehanii, kimä? mehanää, kimin? mehaniin.

Alma lafların hallanması

T. fevral	lager	kalendar	iyün
S. fevralın	lagerin	kalendarın	iyünün
D. fevrala	lagerä	kalendara	iyünä
G. fevralı	lageri	kalendarı	iyünü
E. fevralda	lagerdä	kalendarda	iyündä
Ç. fevraldan	lagerdän	kalendardan	iyündän

Tutunuz aklınızda:

Alma lafların hallanmasında yımışak nişan kullanılmêêr, neçinki gagauz alfabetindä bu bukva yoktur.

Alma lafların bitki kısmına gagauz afiksleri vokal garmoniyasına görä eklenerlär.

T. geografiya	filarmoniya	liniya	Yaponiya
S. geografiyanın	filarmoniyanın	liniyanın	Yaponiyanın
D. geografiya	filarmonieya	linieya	Yaponieya
G. geografiyei	filarmonieyi	linieyi	Yaponieyi
E. geografiyada	filarmoniyada	liniyada	Yaponiyada
Ç. geografiyadan	filarmoniyadan	liniyadan	Yaponiyadan

İş 60. Aşaadaki adlıklarlan düzünüz birär cümlä, hallayınız birlik sayısında onnari.

Noyabri, iyül, avgust, şef, Latviya.

İş 61. Aşaadaki adlıklarlan düzün birär cümlä.

Kino, radio, palto, büro, şirk, autobus, maşına.

§ 33. ADLIKLARIN DOORUYAZILMASI

I. Birleşik yazılêrlar:

1. Katlı adlıklar, angıları düzüülü bellilikçi lafbirleşmelerindän da göstererlär sade bir maana:

Örnek: kızkardaş, karakuş, ilkyaz, karagöz, delikannı, günbatısı, gündöndü, körsinek, danaburnusu.

2. Katlı adlıklar, angıların payları fonetika tarafından diil kendibaşına:

Örnek: kaynata, kaynana, körkötebek, günduusu, pazertesi, cümertesi.

3. İki laftan düzüülü katlı adlıklar, angılarında lafın birisi diil bütün:

Örnek: elektromotor, avtobaza, medinstitut.

4. Katlı adlıklar, angıları düzüülü katlı işliklerdän:

Örnek: afetmäk, lafetmäk, metetmäk, karşıgelmäk, cuvapetmäk.

5. Katlı adlıklar, angılarında lafın birincisi sayılık.

Örnek: beştonnuk, üçköşelik, binbaşı.

II. Çizgicik aşırı yazılêrlar:

1. İki laftan düzüülü lafbirleşmeleri-terminneri.

Örnek: ana-boba, karı-koca, çanak-çölmek.

2. İki sinonim ya antonim lafları-adlıklar.

Örnek: çaarış-baariş, kurt-kuş, yaamur-çamur.

3. Masalların, legendaların, dastannarın personajların iki laftan düzüülü adları.

Örnek: Cumaa-Babusu, Gürgen-Kıvradan, Cadı-Babusu, Ayı-Kulak, Dünnä-Gözeli, Topal-Şeytan, Kelcä-Külcä.

4. Küülerin, kasabaların hem başka erlerin adları, angıları düzüülü iki laftan.

Örnek: Çadır-Lunga, Tatar-Kıpçak, Çok-Meydan, Çukur-Mincir, Satılık-Hacı, Kirez-Gölü.

III. Ayırı yazılêrlar:

1. Adetçä adlıklar, angıları gagauz dilindä izafetleri düzerlär (açan lafların ikisi da adlık).

Örnek: demir yol, köpek üzümü, taş köprü, altın üzük, çay otu, ayak kabı, gök taşı, diş otu, bal mumu, su çiçää, kılıç otu.

2. Astronomiya terminneri.

Örnek: Saman Yolu, Sabaa yıldızı, Büük Araba, Küçük Araba.

3. Geografiya erlerin adları; Kara deniz, Ak deniz, Karpat bayırları, Varna koltuu, Poyrazdaki Buzlu okean.

4. Laflar “**Ay**”, “**Sveti**” başka adların önündä läüzüm ayırı yazılınnar.

Örnek: Ay İlie, Ay Petri, Ay Vasil, Sveti Görgi, Sveti Petri, Ay Yordan.

Tekrar için soruşlar:

1. Neyä adlık deniler? Adlık o neydir?
2. Angı soruşlara cuvap ederlär adlıklar?
3. Soruş “**Kim?**” angı adlıklara koyulêr?
4. Angı adlıklar cuvap ederlär “**Ne?**” soruşa?
5. Adlıkların saabilik formaları nasıl düzüler? Veriniz örnek.
6. Gagauz dilindä adlın kaç halı var? Sıralayın adlıkların hallarını, söyleyêk onnarın soruşlarını da.
7. Hallayın birkaç konsonnan bitän adlıkları.
8. Hallayın birkaç adlık vokalları bitän.
9. Hallayınız birkaç adlık, angıların temeli k konsonnan biter.
10. Hallayınız birkaç adlık saabilik formasında.
11. Çümledä adlıklar angı cümlä payları olabilirlär?
12. Angı adlıklar birleşik yazılêrlar?
13. Angı adlıklar çizgicik aşırı yazılêrlar?
14. Angı adlıklar ayırı yazılêrlar?

“ADLIK” TEMASINA TESTLÄR

TEST 1. Aşaadaki verili örneklerdän, angı adlık “**Kim?**” soruşuna cuvap eder?

- A) Uşak Ä) Çölmek B) Oyuncak C) Tarak

TEST 2. Aşaadaki verili örneklerdän, angı adlık “**Ne?**” soruşuna cuvap eder?

- A) Kiyat Ä) Boba B) Çiçu C) Mişa

TEST 3. Aşaadaki örneklerdä angı adlık katlıydır?

- A) Kasaba Ä) Kırkayak B) Kelebek C) Anatar

- TEST 4.** Verili lafların angısı kendili adlık?
A) Kiyat Ä) Tefter B) Bucak C) Taraf
- TEST 5.** Aşaada laflardan angısı adetçä adlık?
A) Kuzu Ä) Tomay B) Karakurt C) Petri
- TEST 6.** Verili adlıkların angısı saabilik formasındaydır?
A) Yanaam Ä) Masa B) Kapu C) Armut
- TEST 7.** Verili dört adlıkların angısı birlik sayısındaydır?
A) Ellär Ä) Evlär B) Almalar C) Erik
- TEST 8.** Aşaadaki dört adlıktan angısı çokluk sayısındaydır?
A) Aul Ä) Teknä B) Uşaklar C) Sundurma
- TEST 9.** Aşaadaki sıralanmış adlıkların angısı nişannıktan düzülyüydür?
A) Daalık Ä) Yaamurluk B) Şennik C) Hayvancı
- TEST 10.** Aşaadaki verili adlıkların angısı sayılıktan düzülyüydür?
A) Kemençeci Ä) Onnuk B) Tuzluk C) Buzluk
- TEST 11.** Aşaadaki örneklerdä angı adlık aderliktän düzülü?
A) Yalnızlık Ä) Derinnik B) Ennik C) Üzlük
- TEST 12.** Aşaadaki örneklerdä bulun işliktän düzülü adlı.
A) Yolcu Ä) Türkücü B) Kazma C) Derinnik
- TEST 13.** Aşaadaki verilän örneklerdä bulun adlıkların küçüldek formasını.
A) Ot Ä) Ses B) Gülcäz C) Dallar
- TEST 14.** Gagauz dilindä kaç hal vardır?
A) 5 Ä) 4 B) 6 C) 7
- TEST 15.** Bu örneklerdä angı adlık Saabilik halında?
A) Dermenin Ä) Dermen B) Dermenin C) Dermendä
- TEST 16.** Bu örneklerdä angı adlık Doorudak halındaydır?
A) Almanın Ä) Almayı B) Almaya C) Almadan
- TEST 17.** Aşaada örneklerdä, angı adlık Erlik halında?
A) Satıcı Ä) Satıcıyı B) Satıcıda C) Satıcıdan
- TEST 18.** Verili dört örnektän angısıdır adlık Erlik halında?
A) Baayın Ä) Baada B) Baaya C) Baayı
- TEST 19.** Aşaadaki örneklerdän angısıdır adlık Çıkış halında?
A) Pınardan Ä) Aulu B) Evdä C) Dalı

TEST 20. Aşağıdaki k konsonnan bitən adlıklarda k konson düşər mi? Neçin?

A) Gök Ä) Ük B) Çiçek C) Ek

TEST 21. Aşağıdaki örneklerin arasında bulun konsonnan bitən adlı.

A) Kafası Ä) Elim B) Anası C) Taşlı

TEST 22. Aşağıdaki örneklerde bulun adlı saabilik formasında.

A) Baş A) Çantam B) Göz C) Abla.

TEST 23. “Dün sabaalän sän şkolaya gidärkän, bän seni pençeredän gordüm” bu cümleinin angı adlıklarında hal afiksleri vardır.

A) Şkolaya Ä) Pençeredän B) Sän C) Sabaalän

§ 34. NIŞANNIK

Nişannik deniler o söz payına, angısı gösterer obyektlerin nişannarını. Nişannıklar cuvap ederlər soruşlara: niçä? netürlü? nesoy? nasıl? angı?

Örnek: 1. Tolokada ilkyazın **eşil** çimen peydalanêr.

2. Alma aacın dalları üklü **büük**, **kırmızı** almalarlan.

3. Ştenada **gozäl** oynunnarı oynardılar **şen** artistlər.

4. Koyunnar gidärdilər bir **geniş** yoldan.

5. **Aar** ükü taşıyan duyardımış (söleyiş).

Bu cümlelerde laflar **eşil**, **büük**, **kırmızı**, **gozäl**, **şen**, **geniş**, **aar** adlıkların nişannarını göstererlər (eşil çimen, büük, kırmızı almalar hem başka). Nişannıklara soruş adlıklardan koyulêr **çimen nasıl? eşil, almalar niçä? büük hem kırmızı; angı yoldan? geniş; ük nasıl? aar hem başka.**

Cümlede nişannıklar olur olsunar ya bellilik, ya predikat.

Örnek: Garafada vardı **tatlı** su. Nasıl su? **tatlı** — nişannik, cümlede bellilik. Açan nişannıklar bellilik, ozaman onnar durêrlar adlıkların önündä, ama açan nişannik cümlede olêr predikat, ozaman o adlıkların sonuna koyulêr.

Örnek: Şkolanın çiçeklik başçası **büük** (**büüktür**). Nesoy? (nesoydur?) **büük, büüktür** — predikat.

İş 62. Aşaadaki cümleleri yazın, noktaların erinä yakışır nışannıkları koyun.

... Gelmiş vakit da olmuş bir pek ... düün.

Musaafirlär göz alamazmışlar pek ... gelindän (masaldan). Çıkmış çocuk ... gölün boyuna gam daatmaa. Bir da baksa: dalgalar arasında peydalanmış bir ... balık, angısı insan gibi lafedärmiş. Getirmiş çocuk balı evä da yaptırmış onun için bir... akvarium. An-natmış... anasına, nasıl ... çiçeklär açmışlar onnarın başçasında (halk masallarından).

Uydurmak için nışannıklar: (gercik, gözäl, geniş, altın, büyük, ihtiar, sarı).

İş 63. Aşaadaki masalın parçasını yazın, herbir nışannaa soruş koyun, söläyin, angı adların nışannarını onnar göstererlär.

... Kül Pepeleşkası, sevineräk , piner o topal eşää da gider tar-layı beklemää. Etiştinyän orayı, yatêr kuru ot tepesinin boyuna da gecä yarısından çeker islää bir uyku. Sora kalkêr, doz dolay gezi-ner, dörtgöz bakarak, gelmeer mi birkimsey. Taman sabaaya karşı gelmiş dört büyük beygir da girmişlär tarlaya, başlamışlar eşil darıyı „harp-harp” otlamaa. Pepeleşka atlêêr beygirin birinin üstünä, sarılêr sıkı onun uzun elelerinä. Kuvetli beygir tepiner, silkiner, yukarı atlêêr, ama düşürämeer Pepeleşkayı. (Masaldan N. Babogluya görä)

İş 64. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän düzün birär cümlä, nışannıkları bulun, koyun onnara soruş. Cümleleri yazın.

Dar sokak, geniş yol, aydınnık dünnä, yalabık ayna, kara üzüm, al yanak, altın üzük, taş köprü, derin pınar, sulu çamur, çetin topalak, ilin tezek, aar taş, uzun iplik, kısa pelik, biyaz gölmek, sarı kaun, kırmızı alma, ufak tuz, pak un.

İş 65. Aşaadaki adlıklara uydurun da koyun nışannık. Nışannıklara koyun lääzımını soruşları.

... aul	...	... kiyat	... armut
... aullar	...	... kiyadın	... karpuz
... ev	...	... köprü	... şefteli
... evlär	...	... daul	... üzüm

... içer	... yol	... duvar
... ierlär	... yoldan	... kaar
... sokak	... göl	... pınar
... sokaklar	... gölä	... ot

§ 35. NIŞANNIKLARIN DÜZÜLMESİ

Kuruluşça nişannıklar var:

1. **Sadä nişannıklar** (afikssiz): yaş, kara, bol, dar, nem, sık, sarı.
2. **Düzülü nişannıklar** (afiksli yada düzülü başka laflardan): tuzlu, boyalı, duruk, kumnu, kızgın, bildirki.
3. **Katlı nişannıklar** (düzülü lafların katlanmasından): açıkğöz, karakaşlı, açık-maavi, yası-tombarlak, mos-mor, bom-boz, sap-sarı.

Nişannıklar düzülerlär:

1. Adlıklardan:

Örnek: akıl — akıl-lı,

esap — esap-lı, esap-sız,

tuz — tuz-lu, tuz-suz,

Kıpçak — Kıpçak-lı,

su — su-suz, su-lu,

bereket — bereket-siz, bereket-li.

2. Sayılıklardan:

Örnek: on — on-nunku,

ilkin — ilkin-ki,

beş — beşinci.

3. İşliklerdän:

Örnek: aç — aç-ık,

dur — dur-uk,

kes — keskin.

4. İşhallıklardan:

Örnek:

şindi — şindiki,

büün — büünkü,

ileri — ilerdeki,

dün — dünkü,
burada — buradaki,
bıldır — bıldırcık.

Nışannıklar lafbirleşmelerindä kendi maanasında kullanılêrlar (al bayrak, üüsek bayır). Lafbirleşmesindä nışannıklar diişilmeêrlär. Lafbirleşmelerindä diişiler sadece adlık:

Örnek:

Birlik sayısı

T. balaban adam

S. balaban adamın

D. balaban adama

G. balaban adamı

E. balaban adamda

Ç. balaban adamdan

Çokluk sayısı

balaban adamnar

balaban adamnarın

balaban adamnara

balaban adamnarı

balaban adamnarda

balaban adamnardan

Açan nışannıklar adlık erinä kullanılêrlar, ozaman onnar da diişilerlär, nicä hepsi adlıklar.

Örnek: büüyärdi iki fidan — birisi alçak, birisi balaban. Alçaanı sulaardık, balabanı-kendibaşına kalkınırdı yukarı.

İkinci cümledä laflar **alçak**, **balaban** artık diil nışannık, onnar adlıkların erini tutêrlar. Onuştan da onnarda hal formaları peydalandı.

Afikssiz hem afiksli nışannıklar antonim çiftlerini kurêrlar.

Örnek: aaç-tok; kara-biyaz; üüsek-alçak; dar-geniş; acı-tatlı; aar-ilin; tıkız-yımışak.

Nışannıkların, nasıl adlıkların da, var küçüldek forması.

Örnek: ufak — ufacık, küçük — küçücük, alçak — alçacık.

İş 66. Aklınıza getirip, yazınız tefterlerinizä:

A) beş örnek sadä (afikssiz) nışannıkların,

Ä) beş örnek da düzülü (afiksli) nışannıkların,

B) üç örnek katlı nışannıkların.

İş 67. Aşaadaki lafların düzün nışannık, sora onnarın düzünü birär cümlä. Cümleleri yazınız tefterlerinizä, gösterili örnäa bakarak.

Fayda, dalga, bayır, gölgä, üfkä, çadır, akıl, un, boz, avşam, bıyık.

Örnek: fayda — faydalı. Herbir üreniçi borçlu yapsın çok faydalı işlər kendi şkolasına.

İş 68. Saa tarafta verili adlıklara ayırım uygun nişannıklar, esaba alarak altında gösterili örnää.

Çocuk....	meyva
bayrak	ava
pamuk	yaprak
uşak	kuyu
kız ...	cuval
kiyat ...	bulut ...

Eklemäk için lââzımolabilän nişannıklar: **uslu, biyaz, akıllı, eşil, gözäl, olmuş, sıcak, geniş, derin, maavi.**

Örnek: çuval-geniş, büyük, kenevirdän hem başka.

İş 69. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän düzün cümlä, nişannıklara soruş koyun, onnarı tefterlerinizä yazın, altlarını çizin.

Taazä manca, taşsız duvar, şen kızçaaz, çalışkan adam, açık-maavi gök, karagöz çocucak, mor patlacan, uzun ip, küçücük kuşçaaz, alçacık tepecik, incecik ses, karannık gecä, suuk lüzgär, dünkü musaafir.

İş 70. Aşaadaki adlıklara kendiniz bulunuz üçär-dördär uygun nişannıklar.

Fidan, ek, el, çotuk, kazan, klas, taraf, vatan, kasaba, küü, derä, deniz, fabrika.

Ş 36. NIŞANNIKLARIN YARAŞTIRMAK UURLARI

Nişannıklar gagauz dilindä kullanılêrlar üç türlü yaraştırmak uurlarında:

1. **Denklik uuru:** büyük ev, kısa pelik, eşil ot.
2. **Yaraştırıcı uuru:** taa büyük karpuz, taa kırmızı alma.
3. **Üstünnük uuru:** en büyük karpuz, en kırmızı alma.

1. **Denklik uuru** gösterer, ani yaraştırılan obyektlerin nişanı bir uurda bulunêr. O düzüler te butakım: **gözäl** fistan — denklik uuru; **gözäl** — hep ölä **gözäl** (genä denklik uuru); hep okadar **gözäl** (genä denklik uuru).

büük ev — denklik uuru; hep ölä **büük** (genä denklik uuru);
hep okadar **büük** (genä denklik uuru) hem başka.

Cümlelerdä örneklär:

Bostancı **hep ölä sarı** kaunnarı büün da, dünküsü gibi getirdi.

Hep okadar büük bir karpuz buldu bostanda Panti da.

2. **Yaraştırıcı uurlarını** düzmää deyni gagauz dilindä yok maa-suz afikslär, nicä başka dillerdä, ama onnar düzülerlär başka lafların yardımınnan yada kimi adlıkların, aderliklerin yardımınnan: **taa bala-ban, taa derin kaardan** (adlık çıkış halında) **biyaz, bendän alçak** (**bendän** — aderlik çıkış halında).

... **Yaraştırıcı** uuru gösterer, ani bir obyektin nışanı taa zeedä yada taa az uurda, nekadar bir başka obyektin. O düzüler iki türlü: **taa** hem **nekadar, nicä** lafların yardımınnan yada kimi adlıkların, aderliklerin (çıkış halında) yardımınnan:

gözäl (denklik uuru) — **taa gözäl, taa da gözäl** (yaraştırıcı uuru),

gözäl (denklik uuru) — **ondan gözäl** (yaraştırıcı uuru) (aderlik çıkış halında), **ondan taa gözäl** (yaraştırıcı uuru); **çiçektän taa gözäl** (yaraştırıcı uuru) burada düzülü adlıktan, angısı çıkış halında.

Örneklär cümlelerdä: Baalarda gittikçä hep **taa kara** üzümnr görärdik.

Bizim kuhnä küçük, ama onnarın **taa da küçük**.

Başçamızda **yumuruktan büük** patlacannar büüyärdilär.

Daldan incä boyu var.

Baldan tatlı dili var (türküdü).

Suukta Maninin yanakları **almadan kırmızı** olmuştular.

Nışannıklar yaraştırıcı uurda kullanılêrlar te bu formalarda da:

Düzecäm taa **alçarak** bir sallangaç. Bana geler, ki benim bir enim biraz taa **kısaca**. Bu hıyarlar **pelindän beter acı**.

3. **Üstünnük uuru gösterer**, ani bir obyektin nışanı hepsindän başkalarından taa zeedä yada taa az uurda. O düzüler te bu lafların yardımınnan **en, hepsindän**.

uzun (denklik uuru) — **en uzun** (üstünnük uuru), **çetin** (denklik uuru) — **en çetin**, **hepsindän çetin** (üstünnük uuru), **zabun** (denklik uuru) — **en zabun**, **hepsindän zabun** (üstünnük uuru).

Dilimizdä nişannı bir üisek uurda göstermää deyini, araştırmayarak obyektləri, kullanılêr te bu laflar: **pek**, **kayet**, **çok**, **heptân**.

Örnek: Senin benizin **pek** soluk.

Bu zerdelilêr **pek** eşil.

Senin kalpaan **kayet** büyük.

Bu gölmek **çok** küçük.

Bu telefon **heptân** bozuk.

Gagauz dilindä kullanılêr nişannıkların peklik (intensiv) forması da. O var bir katlı lafkuruluşu: **kap-kara**, **kıp-kırmızı**, **mos-mor**, **mas-maavi**, **sap-sarı**, **öt-eşil**, **bim-biyaz**, **üp-üülen**. Bu forma adetçâ kullanılêr üstünnük uurun erinä hem gösterer nişanın zeedelenmesini, herkerä yazılêr çizgicik aşırı.

Çizgicik aşırı yazılêrlar nişannıklar, açan onnar tekrarlanêrlar. Nişannıkların ikilenmesi dâ göstererlêr nişanın çok olmasını.

Örnek: biyaz-biyaz, büyük-büyük, iiri-iiri, azar-azar, ufak-tefek, türlü-türlü, çürük-mürük, uzun-uzun, ayırı-ayırı.

İş 71. Aşaadakı nişannıkları araştırmacı uuruna koyun da yazınız onnarı tefterlerinizä.

Maavi, girgin, kıvrak, geniş, küçüçük, fikirli, tok, eşil, dolu, kırmızı, pembâ, tatlı kısa, büyük, balaban.

İş 72. Aşaadakı nişannıkların intensiv (peklik) formalarını düzün da söläyin, nicä onnar yazılêrlar. Düzün onnarlan birêr cümlä.

Mor, kara, uzun, maavi, eşil, aaç, tok, sarı, boz, sıkı, saa, biyaz.

İş 73. Aşaadakı nişannıklarnan düzün birêr cümlä da yazınız onnarı tefterlerinizä.

Gözâl, taa gözâl, en gözâl, pek gözâl, büyük, taa büyük, en büyük, pek büyük, yalabık, taa yalabık, pek yalabık, biyaz, taa biyaz, en biyaz, ap-açık, sapa-saa, bom-boş, up-uzun, heptân ahmak, kayet kötü.

İş 74. Aşaadakı laflarlan düzün birêr cümlä, onnarı tefterlerinizä yazın, söläyin, angı araştırmak uurunda nişannıklar bulunêrlar.

Taa gözäl çiçeklär, balaban kavak, adamdan üüsek papşoylar, ip-
liktän incä, parmaktan kalın, en biyaz, pamuktan yımışak, hepsindän
büük, pek küçük, şekerdän tatlı, güldän gözäl, alçak aul, pek dik bayır,
en dar yolcaaz, pek kısa masal, en kırmızı alma.

§ 37. NIŞANNIKLARIN DOORUYAZILMASI

I. Birleşik yazılêrlar:

Katlı nişannıklar, angıları düzülü laf katlamasınnan hem **-lı, -li, -lu, -lü** afikslerin yardımınnan. **Örnek:** karagöz, açıkgöz, beşalmalı, kıpçaklı, eniküülü, beşgözlü (köpkuyulu), karadenizli, enitomaylı hem başka.

II. Çizgicik aşırı yazılêrlar:

1. Nişannıkların peklik forması, açan bir nişannık iki kerä yada yarı-yarıya tekrarlanêr. **Örnek:** büük-büük, bım-biyaz, sivri-sivri, mos-mor, dop-dolu, sıkı-sıkı, sap-sarı, kos-koca, dübü-düz, dos-dooru hem başka.

2. Katlı nişannıklar, angıların ilk payı düzülü sayılıktan, ama sayılık nişannın yanında tıfraylan yazılı. **Örnek:** 4-katlı (dört katlı), 100-sayfalı, 3-köşeli, 5-yapraklı hem başka.

III. Ayırı yazılêrlar:

1. Katlı nişannıklar, angıların bir payı sadä nişannık yada iştennik, ikinci payı da düzülü nişannık **-lı, -li, -lu, -lü** afikslerin yardımınnan.

Örnek: sarı saçlı, kısa boylu, kısa enni, uzun sakallı, bozuk ürekli, çürük kalıpli, büük kafalı, kakma kulaklı, açık aazlı.

2. Nişannıkların yaraştırmak uurları, angıları düzülü **en, taa, pek, kayet, heptän, çok** lafların yardımınnan.

Örnek: en küçük, taa büük, pek eşil, kayet suuk, heptän bozuk, çok akıllı, en sivri, taa üstün.

“NIŞANNIK” TEMAYA TESTLÄR TEKRARLAMAK İÇİN

TEST 1. Aşaada verilän angı soruşa nişannıklar cuvap etmeerlär?

A) Ne? Ä) Nesoy? B) Nasıl? C) Nicä?

TEST 2. Aşaadaki lafların arasında bulun kendibaşına söz payını-
nışannıı.

A) Ool Ä) Kardaşım B) Küçük C) Kalä

TEST 3. Aşaadaki örneklerdä bulun sadä nışannıı (afiksiz).

A) Tuzlu Ä) Yaş B) Akıllı C) Bildirki

TEST 4. Aşaadaki örneklerdä bulun **düzülü nışannıı** (afiksli nışannıı).

A) Kara Ä) Bol B) Nem C) Sulu

TEST 5. Aşaadaki örneklerdä bulun **katlı nışannıı**.

A) Fikirli Ä) Karakaşlı B) Sulu C) Ballı

TEST 6. Angı nışannık, aşağıda sıralanmışlarda **adlıktan düzülyüdü**?

A) İlkinci Ä) Lüzgersiz B) Açık C) Kızgın

TEST 7. Aşaadaki verili örneklerdän, angı nışannık **işliktän düzülyüdü**?

A) Keskin Ä) Şindiki B) İlerdeki C) Buradaki

TEST 8. Aşaadaki nışannıkların angısında var **küçüldek forması**?

A) Faydalı Ä) Yımnışak B) Ufacık C) Uzun

TEST 9. Verili örneklerdä bulun **denklik uurunda nışannıı**.

A) Taa gözäl Ä) En gözäl B) Gözäl C) Pek gözäl

TEST 10. Aşaada verili örneklerdä bulun **yaraştırıcı uurda**
nışannıkları.

A) Küçük Ä) Ondan küçük B) Taa küçük C) En küçük

TEST 11. Aşaada verili örneklerdä bulun **üstünnük uurunda**
nışannıı.

A) Uzun Ä) Taa uzun B) Ondan uzun C) En uzun

TEST 12. Aşaada verili örneklerdän, angı nışannık çizgicik aşırı
yazılêr?

A) Karagöz Ä) Çadırılı B) Biyazdonnu C) Mosmor

TEST 13. Aşaadaki verili örneklerdä bulun o nışannıı, angısı sayılıın
yardımınnan düzülü.

A) Akıllı Ä) İlkinci B) Keskin C) Susuz

TEST 14. Aşaadaki cümlelerin angısında nışannık kullanılmış?

1. Bin dost insana az gelir, ama bir duşman — çok görünür.

2. Üüsek aacın meyvasını i, ama eşil kabuunu soyma.

3. Yalancıların evi yanmış, ama kimsey inanmamış (folklordan).

§ 38. SAYILIK

1. Bizim küüyün kenarında var **iki** göl **bir** da tıynak.
 2. **Dört** kardaş **bir** aul örerlär (bilmeycä).
 3. Aulun içində diktik **beş** eni ceviz fidanı.
 4. Baayı boznmakta bän **iki** saatta **altı** sepet üzüm topladım, onnarın **ikisi** kara üzümdü, **dördü** dä balan üzümdü.
 5. Biz üüreneriz **beşinci** klasta.
 6. Çölmään sade 1/2 (ikidä bir) payına döktülär süt.
- Yukardakı çümlelerdä laflar **iki, bir, dört, beş, altı, ikisi, dördü, beşinci, 1/2 (ikidä bir)** göstererlär işlerin sayısını, obyektlerin sayılarını yada payını, sıralını.

İşlerin, obyektlerin sayısını yada sıralını gösterän laflara sayılık deniler.

Sayıllıklar cuvap ederlär soruşlara **kaç? nekadar? kaçinci? kaçır?**

Sayıllıklar var birkaç türlü:

1) **Sayı sayıllıkları:** bir, iki, üç, dört, beş, on..., otuz..., kırk..., elli bir..., üz....

2) **Sıra sayıllıkları:** birinci, ikinci, ilk, ilkinke, üçüncü..., dördüncü..., onuncu..., onbirinci..., irminci..., otuz birinci..., otuz ikinci..., üzüncü..., üz birinci..., bininci.

3) **Paylaştıran sayıllıkları:** birär, ikişär, üçär, onar, birär-birär, üçär-üçär.

4) **Bölmä sayıllıklar:** 2/3 — üçtä iki; 1/2 ikidä bir (yarım); 2/5 beştä iki; 1/10 onda bir; 3/20 irmidä üç; 5/15 onbeştä beş.

Kuruşça sayıllıklar var nicä olsun:

1) **Sadä sayıllıklar** (afikssiz) — bir, iki, üç, dört, beş, ... irmi, otuz, kırk, elli, altmış, üz.

2) **Düzülü** (afiksli) sayıllıklar — birinci, ikinci, beşinci, onuncu, üzüncü, dördär, altışar, sekizär.

3) **Kath sayıllıklar** (düzülü iki yada taa çok sayılıktan) — oniki, onüç, ondört, ondokuz, irmi iki, üz elli beş, irmi beşinci, üçtä bir, onda iki.

Kini sayılıklarda var küçüldek formaları da: **biricik, ikicik** hem başka. Lafbirleşmelerindä sayı hem sıra sayılıklar belli ederlär adlıkları hem hallanmêêrlar.

Birlik sayısı

T. beş adam	birinci klas	on alma
S. beş adamın	birinci klasın	on almanın
D. beş adama	birinci klasa	on almaya
G. beş adamı	birinci klası	on almayı
E. beş adamda	birinci klasta	on almada
Ç. beş adamdan	birinci klastan	on almadan

Açan sayılıklar kimi cümlelerdä kullanılêrlar yalnız hem gösterlär **adlık** maanasını, ozaman onnar hep ölä, nicä adlıklar, diişilerlär birlik hem çokluk sayılarında.

Birlik sayısı

T. bir	on	kırk	birinci
S. bir-in	on-un	kırk-ın	birinci-nin
D. bir-ä	on-a	kırk-a	birinci-yä
G. bir-i	on-u	kırk-ı	birinci-yi
E. bir-dä	on-da	kırk-ta	birinci-dä
Ç. bir-dän	on-dan	kırk-tan	birinci-dän

Çokluk sayısı

T. birinci-lär	ikinci-lär
S. birinci-lerin	ikinci-lerin
D. birinci-ler-ä	ikinci-ler-ä
G. birinci-ler-i	ikinci-ler-i
E. birinci-ler-dä	ikinci-ler-dä
Ç. birinci-ler-dän	ikinci-ler-dän

Hep yalnız maanasındaykan, sayılıklar olur kullanılsınar saabilik formasında da.

Örnek: iki — ikisi, ikincisi; biri — birinin, birindä.

Cümledä sayılıklar olêrlar adetçä **ikincili pay**, ama kullanılırsalar adlık erinä, olur **subyekt** hem **predikat** olsunar.

Açan sayılıklar baalanêrlar adlıklarlan da düzerlär lafbirleşmeleri, ozaman onnar olêrlar bir cümlä payı.

Örnek: Aaçtan kopardım iki armut. Kopardım ne? iki armut — tamannık; **Beş çotuk** baaların kenarında büüyärdi.

Ne büüyärdi baaların kenarında? — **beş çotuk** — subyekt; **Beş ikiyâ** pay olmêr (Ne pay olmêr ikiyâ? **beş** — subyekt, **ikiyâ** — tamannık); Saat şindi **oniki** (**oniki** — predikat); Kafadarıma verdim **iki kiyat** (verdim ne? **iki kiyat** — tamannık); Kafadarım otururdu **üçüncü** sırada (angı sırada? **üçüncü** — bellilik). **İkinci** kişi bizâ yolu gösterdi. (Kim yolu gösterdi? **İkinci kişi** — subyekt.)

İş 75. Aşaadaki cümlelerdâ bulun sayılıkları da söläyin, ne cümlä payıdır onnarın herbirisi.

1. Şindi saat dört. 2. Beş üçtân çoktur. 3. Maazadan getirdim iki büyük karpuz. 4. Beşinci yolcu uz ileri gitti. 5. Onuncular, eer ii üürenirsälär, sınır aşırı geziyâ gideceklär. 6. Altıncı klasta şkolacılar hep-si islâ üürenelär. 7. Onbeştân beş çıkardıynan, on kalêr. 8. İki delikannı kız sundurmada otururdular. 9. Beş lelek gölä kondular. 10. İkiyi beşlân topladıynan, edi olacek.

İş 76. Aşaada verili sayılıklardan ayırı-ayırı yazın sadâ, düzülü hem katlı sayılıkları.

Kırk beş, dördüncü, altı, onedi, irmi, sekizinci, irmi beşinci, otuz dördüncü, beşüz, ikinci, ikişär, dokuz.

İş 77. Aşaadaki sadâ sayılıklardan afikslerin yardımınan yapın düzülü sayılık.

Bir, iki, üç, dört, beş, altı, edi, sekiz, dokuz, on.

§ 39. SAYI SAYILIKLARI HEM SIRA SAYILIKLARI

Sayı sayılıkları göstererlär işlerin (obyektlerin) sayısını. Cuvap ederlär soruşlara **kaç? nekadar?**

Örnek: beş piliç, on gül, sekiz ley, otuz bir gün, irmi beş alma.

Sıra sayılıkları göstererlär işlerin (obyektlerin) sıralını saymakta, dizmektä, sıralamakta. Onnar cuvap ederlär soruşlara **kaçıncı? angı?**

Örnek: altıncı klas, üçüncü yıl, ondokuzuncu yaş, ikinci kat.

I sayı sadâ sayılıklar II sıra sayılıkları (afiksli hem düzüülär)

1. bir

birinci

2. iki	ikinci
3. üç	üçüncü
4. dört	dördüncü
5. beş	beşinci
6. altı	altıncı
7. edi	edinci
8. sekiz	sekizinci
9. dokuz	dokuzuncu
10. on	onuncu

§ 40. KATLI SAYI SAYILIKLARI

Katlı sayı sayılıkları te şunnardır:

11 onbir	21 irmi bir	92 doksan iki
12 oniki	22 irmi iki	95 doksan beş
13 onüç	31 otuz bir	96 doksan altı
14 ondört	37 otuz edi	97 doksan edi
15 onbeş	41 kırk bir	98 doksan sekiz
16 onaltı	52 elli iki	99 doksan dokuz
17 onedi		
18 onsekiz		
19 ondokuz		

200 ikiüz	500 beşüz	1200 bin ikiüz
201 ikiüz bir	600 altıüz	1956 bin dokuzüz elli altı
300 üçüz	700 ediüz	2000 iki bin
302 üçüz iki	800 sekizüz	3000 üç bin
305 üçüz beş	900 dokuzüz	10000 on bin
400 dörtüz	1100 bin üz	1000000 bir milion
450 dörtüz elli		1 000000000 bir miliard hem başka

Esap alın, ani sayı sayılıklar var salt **sadä** (afikssiz) hem **katlı**. Sıra sayılıkları düzülerlär hepsi sayı sayılıklarından maasuz afikslerin yardımınan.

Örnek: üç-üçüncü, edi-edinci, dokuz-dokuzuncu, bin-bininci.

Sayılık **bir** pek sık kullanılêr dilimizdä. Bu lafın sayılık maanasından kaarä, var taa başka maanaları da. Kimär kerä o gösterer **bellisiz** bişey. Deyelin: Dün bizä geldi **bir** çocuk (burada gösterilmeer, kı sayıda bir kişi, ama diil iki ya üç, maanası birin oydu, ki geldi bilin-mäz bir kişi, tanınmaz). Taa yaraştırın cümleyi: O çok gözäl **bir** kızdı.

Sayılar laf **bir** adlıklarla düzer **bellisiz formalı lafbirleşmelerini**.

Örnek: Aaçların arasında göründü bir ev mi, bordey mi? (Burada laf göstermeer kaç iş göründü, ama bir **bellisiz bişey**.)

Bu bellisiz formada sayılıklarla gagauz halk masalların çoyu başlêrlar.

Örnek: Bir vakıtta varmış, **bir** vakıtta yokmuş... (demäk bellisiz bir zamanda) yaki ... Varmış **bir** babuylan **bir** dädü ... yada... Varmış **bir** Gürgen-Kıvradan hem **bir** Aaç-Kıran...

§ 41. NASIL LÄÄZİM SAYILIKLARI DOORU YAZMAA

I. Birleşik yazılêrlar:

1. Katlı sayılıklar **onbirdän — ondokuzadan** (11—19) **onbir, oniki, onüç, ondört, onbeş, onaltı, onedi, onsekiz, ondokuz.**

2. Katlı sayılıklar **ikiüzdän — dokuzüzädän** (200—900), angıları salt üzlükleri göstererlar: **ikiüz, üçüz, dörtüz, beşüz, altıüz, ediüz, sekizüz, dokuzüz.**

3. **Sıra sayılıkları**, angıları düzülü birleşik yazılan katlı sayılıklardan (11—19) hem (200—900); **onbirinci, onikinci, onüçüncü, onbeşinci, ikiüzüncü, üçüzüncü, dörtüzüncü...**

II. Çizgicik aşırı sayılıklar yazılêrlar:

1. Sayı hem sıra sayılıkları, açan onnar sadä yada katlıdırılar hem onnar bir-biri ardına sölenêrlar, maanaları sa pek yakın.

Örnek: bir-iki, beş-altı, on-onbeş, onbeş-onaltı, ikiüz-üçüz, on-onbeş bin, beşinci-altıncı, onuncu-onbirinci...

2. **Katlı sıra sayılıkları**, angıların birinci payı **tıfralarla düzülü:** 20-üzüncü, 30-bininci, 15-millionnuk.

3. Sıra sayılıkları, angıların birinci payları **tıfrayla yazılı.**

Örnek: 3-üncü, 5-inçi, 10-uncu, 55-inci, 143-ncü...

Bundan başka, kalan sayılıklar ayırı yazılêrlar. Bölmä sayılıklar te nasıl okunêrlar $\frac{3}{4}$ (dörtü üç), $2\frac{3}{5}$ (iki bütün hem beştä üç), 0,25 (üzdä irmi beş), 1,35 (bir bütün üzdä otuz beş), $5\frac{1}{2}$ (beş bütün hem ikidä bir).

İş 78. Sayınız hem yazınız irmiyadan sayı sayılıklarını hem yazınız onnari tefterlerinizä bukvalarlan.

İş 79. Yazınız katlı sayılıkları 11-dän — 19-dan, 200-dän — 900-dan (sade üzlükleri). Annadınız, nicä bölä sayılıklar yazılêrlar.

İş 80. Dooru okuyunuz hem yazınız bukvalarlan bu bölmä sayılıkları: $\frac{2}{5}$; $\frac{1}{3}$; $\frac{3}{8}$; $\frac{10}{23}$; $4\frac{2}{7}$; $12\frac{1}{4}$; $14\frac{1}{5}$; 25,1; 30,34; 45,001; 50,113.

İş 81. Aşaadaki verili örneklerdän düzünüz sıra sayılıklarını hem paylaştırın sayılıkları örneklerä görä.

Altı, sekiz, dokuz, irmi, doksan, üz, otuz iki, elli altı, üz altmış, bin ikiüz.

Örnek: altı — altıncı, altı — altışar.

İş 82. Düzünüz sayılıkların küçüldek formalarını.

İki, üç, dört, beş, altı, edi, on, üz, bin.

İş 83. Yazınız, nicä olacek aşağıdaki sayılıklar saabilik formasında.

Bir, dört, üç, edi, on, onbir, ikiüz, birinci, ilk, üçüncü.

Örnek: bir-birinin...

İş 84. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän düzün birär cümlä.

İki kardaş, üç kızcaaz, irmi beş şkolacı, beş kiyat, dört çocuk, üz ceviz, altı gölmek.

İş 85. Aşaadaki cümlelerdä sayılıkları bulunuz, adlıklarlan barabar onnari tefterlerinizä yazınız bukvalarlan.

1. Buyıl şkolamızın 9-uncu klasını bitirecek 30 şkolacı.
2. Gelän yıla 1-ci klaslara kabledecek 90 uşak.
3. Şkolanın ikinci katında var 12 kabinet, angılarında erleştirili 20-şär banka, 12 masa, 24 da skemnä.

İş 86. Aşaadaki cümlelerdä soruşlara kaçınıcı? angı? cuvap edän sayılıkları bulunuz, adlıklarlan barabar onnari, tefterlerinizä yazınız.

1. Bän üürenerim altıncı klasta.
2. Sän bu masalı ikinci sıra okudun mu?

3. Şkolacılar üçüncü avşam imesini ikinci katta idilär.
4. Çan urdu da beşinci ders çeketti.
5. İkinci grupa tezicik klası temizledi.

İş 87. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä geçirin, sayılıkları laflan yazın.

Merkuriy 88 günnän gecenin içindä günü bir sıra dolaylêêr; Venera 225 günnän gecenin içindä günün dolayanda bir çevrä yapêr, ama bizim Toprak 365 günnän gecenin içindä günü dolaylêêr, butakım bizim bir yılımız geçer. Çok meraklı Yupiter planeta, o bizim 12 yılımızda günü dolaylêêr, Saturn — 29 yılda, Uran — 84 yılda, ama Neptun — 165 yılın içindä günün dolayanda bu yolu yapêr.

Testlär

“Sayılık” temasını tekrarlamak için

TEST 1. Aşaadaki soruşların angısına sayılıklar cuvap etmeerlär?

- A) Kaç? Ä) Kaçıncı? B) Nicä? C) Kaçar?

TEST 2. Aşaadaki sayılıkların arasında angısı sıra sayılıdır?

- A) Dokuz Ä) Onbir B) Otuz C) Dördüncü

TEST 3. Aşaadaki sayılıkların arasında var mı sayı sayılı? Angısı o?

- A) İkinci? Ä) Üçär B) Beşinci C) Oniki

TEST 4. Aşaadaki örneklerdä bulun paylaştıran sayılını.

- A) Üçüncü Ä) Beşär B) On C) Ondört

TEST 5. Aşaada verili sayılıkların arasında var mı sadä sayılık?

Angısıdır o?

- A) Onüç Ä) Otuz beş B) Altı C) Onsekiz

TEST 6. Aşaadaki sayılıkların arasında angısıdır düzülü (afiksli) sayılık?

- A) Ondördüncü Ä) Otuz bir B) Kırk C) Altmış

TEST 7. Aşaadaki örneklerin arasında birisi katlı sayılık. Angısıdır o?

- A) Onar Ä) Sekizinci B) Üz C) Otuz beş

TEST 8. Aşaadaki dört örnektän birisi sayılın küçüldek formasında.

Angısıdır o?

- A) Onar Ä) Onbir B) Biricik C) İkinci

TEST 9. Bu verili örneklerdä angı katlı sayılık yannış yazılı? Dooru nasıl olur?

A) Oniki Ä) Onüç B) Ondört C) On altı

TEST 10. Bu aşaadaki örneklerdä, angı katlı sayılık yannış yazılı?

A) İkiüz Ä) Üçüz B) Dörtüz C) Beşüz

TEST 11. Aşaaada bulun, angı katlı sayılık yannış yazılı?

A) Beş-altı Ä) On-onbeş B) Onbeş-onaltı C) 22-inci

TEST 12. Aşaadaki sayılıkların angısı bölmä?

A) 45 Ä) Üçüçük B) 100 C) 0,1

TEST 13. Aşaadaki cümlelerin angılarında sayılıklar kullanılmış?

1. Pazar günü çocuklar stadionda futbol oyununu siirettilər.
2. Biz bir gündä iki ekmek iyeriz.
3. Dort çocuk beş saadın içindä şkolanın başçesini kazdılar.
4. Kızlar yortu için pak rubalarını giimiştir.

§ 42. ADERLİK

1. **Bän** çok severim kiyat okumaa.
2. **Bu** benim en sevgili dostumdur.
3. Yazın **biz** gideriz denizä yıkanmaa hem dinnenmää.
4. **Kim** çolmää kırdı, **o** da harcını çekecek (söleyiş).
5. Kati **kendisi** üüredir küçük kardaşçını okumaa.

Yukardaki cümlelerdä laflar **bän, bu, biz, kim, o, kendisi** aderliktilär.

Aderlik deniler o laflara, angıları kullanılêrlar adlıkların, nişannıkların, sayılıkların hem işliklerin erlerinä. Aderlik — kendibaşına bir söz payıdır.

Örnek: Üüredici Komrada gitti. **O** oradan **bizä** eni kiyat getirecek. Bu cümledä laf **o üüredici** adlın erinä kullanılêr. **Kakun** senin **gözäl** kızçaaz. **Sän** da büüdüyünän **ölä** olasin. Bu cümledä aderlik **sän „küçük kızkardaşın”** erinä kullanılêr (küçük kızkardaş üzdä yok, ama lafetmektä belli, ki onu annêrız) aderlik **ölä “gözäl”** nişannımın erinä kullanılêr. Maşına **hızlı** gider, ama traktor **ölä** gidämeer. Burada aderlik **ölä “hızlı”** lafin erinä kullanılêr.

Aderliklär birkaç türlü var:

1. **Üz aderlikleri:** I — bän, biz; II — sän, siz; III — o, onnar; Canabin, Canabiniz, Canabisi, Canabileri.

2. **Gösterici aderliklär:** bu, o, şu, bölä, tölä, şölä, ölä.

3. **Soruş aderlikleri:** kim? ne? naşey? nesoy? nasıl? kaç? kaçınıcı? angı?

4. **İlişiklik aderlikleri:** kim, ne, naşey, nesoy, nasıl, kaç, angı.

5. **Bellisiz aderliklär:** bişey, kimisi, birkimsey, birbişey, kımsä, nesä, kaçsä.

6. **İnkär aderlikleri:** kimsey, bişey.

Bundan başka, gagauz türkçesinde var **sadä** hem **katlı** aderliklär.

Sadä aderliklär: **bän, sän, siz, o, bu, şu** düzülü bir köktän, afiksiz, bunnardır temel aderliklär.

Katlı aderliklär düzülü **bu, o, ne** aderliklerin yardımınnan, katlanmaklan.

Örnek: busoy, osoy, butakım, butürlü, nesoy, nétakım, ne-türlü, nekadar, bukadâr, bükadar, naşey, neiş.

Katlı aderliklär taa var nasıl düzülsünnär **bir** sayılın hem **her** aderliin yardımınnan

Örnek: birkaç, birkimsey, birbişey, bişey, bişey, herbir, herkez, hertürlü.

Katlı olannarı düzer **bu, o, şu, bölä, ölä** aderlikleri **gösterici** te aderliin yardımınnan.

Örnek: te bu, te o, te şu, te bölä, te ölä.

Gagauz dilindä saabilik aderliklerin erinä kullanılêr üz aderlikleri: benim, senin, onun, bizim, sizin, onların hem aderlik-kendi (kendinin).

Örnek: Bu armutları al **kendinä**. O koyêr **kendini**, ani hep-sindän çok biler. Bän **senin** sölediinä diilim kayıl. **Onun** boyu bendän balaban. **O** savaşırdı kendi gölgesini görmää. **Bän** anama kıyat yazmaa hiç unutmam.

Kimi aderliklerin var küçüldek formları da: oncaaz, buncaaz, bölecik, kimcääz, necääz, angıcı, kendicää, hepsicii, kimseycik, bişeycik.

Cümledä aderliklär da adlıklar gibi olur olsunnar herbir cümlä payı, ama taa sık onnar **tamannık** olêrlar.

Örnek: 1. **Bän** isteerim çok okumaa, çok gezmää, çok görmää hem da çok bilmää (bän — subyekt). 2. Bu kıyat **benim** (benim — predikat). 3. Avşam kafaradım geldi **bizä** televizoru **siiretmää** (bizä — ikincili pay, tamannık).

İş 88. Aşaadaki cümleleri yazınız, aderliklerin altını çiziniz hem onnara soruş koyunuz.

1. Güzün bitkisindä bizim aul içindä baaları bän kazêrım kış için, nadazda taa islää kaar yatsın deyni.

2. Nasıl gideyim sizä, yârim gelecek bizä? (türküdan).

3. Bizim o geniş sokakta maalenin uşakları severlär futbol oynamaa.

4. Bu enidän geldi Manolun önünä (pyesa “Munnar saalık için” N. Baboglu).

5. O ihtiarı ban yardım ettim torbasını taşımaa.

6. Kimsey bişey demesin deyni, o yavaşacık açtı içêr kapusunu.

7. Dolu çuvalı taşımaa ölä zordu, ani yoktu nasıl sölemää.

İş 89. Aşaadaki aderliklärân ayırı-ayırı birär cümlä düzün.

Onun, sendän, onnar, biz, siz, bölä, ne, kendi, kim.

İş 90. Aşaadaki parçada aderlikleri bulun da herbirinin kategoriyasını söläyin.

Manol: Çimana mari, neçin sän benim kafamı patladêrsın? Bän, kimä buyurucuyum, onnar hepsi beni sesleerlär, hiç “gık” ta de-meerlär. Taa üstünä benim büük şeflerim da hatırımdan çıkmêêrlar. Elbetki, benim yanım sora seni da sayêrlar... ama sana hep az geler.

Çimana: Diil mi sânsin bütün dolayda en ii kolhoz başı? Belli ki senin karını da lâazım seslesinnär, nicä seni kendini (N. Baboglu “Munnar saalık için” pyesadan).

İş 91. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän düzünüz birär cümlä, aderlikleri bulup, onnarın altını çiziniz.

Sana sölemää, bunnarı gördüm, ölä gezmää, angısını çaarmaa, kimsey işitmemiş, birkimsey işitmiş, nasıl seslemiş, nesä denemiş,

onnar oturdular, benim çantam, bizim evimiz, senin boban, sizin üürediciniz.

İş 92. Aşaadaki parçada aderlikleri bulup, söläyin, angı cümlä payıdır onnar.

... Hepsinin siiredicilerin aazları bir karış açık kalmış. Onnar şaşıp, sorarmışlar: “Kim olsun bu pelivan, onun olacektır yarım padişahlık hem padişahın kızı Dünnä-Gözeli”. Kimsey biri-birini işitmääzmişlär, sade sessiz siiredärmişlär. Pepeleşka çilli beygirdä atlı, ölä hızlı gezineräk, bayırın dolayanda taa bir koşu yapmış da hep ölä çabuk kaybelivermiş insannarın gözü önündän, nicä da peydalanmış. Kimsey bişey annayamamış, ne olmuş. Uzaklaştıynan alaydan, Pepeleşka kolvermiş büülü çilli beygirini... (Gagauz halk masalından)

İş 93. Aşaada verili aderliklärlän düzünüz birär cümlä, sora o cümlelerin analizini yapınız.

Bişeycik, necääz, kendisi, hepsi, bän, sän, biz, onnar, kim, bu, şu, o.

§ 43. ÜZ ADERLİKLERİ

Üz aderlikleri göstererlär üç üz (gramatikanın üzlerinä görä var formaları)

1. Birlik sayısı

I-ci üz — **bän**

II-ci üz — **sän**

III-cü üz — **o**

2. Çokluk sayısı

I-ci üz — **biz**

II-ci üz — **siz**

III-cü üz — **onnar**

Üz aderlikleri hallanêrlar nicä adlıklar da hep o hal afikslerini kablederlär. Sade birinci üzün aderlikleri **bän**, **biz** saabilik halında **-ın** afiksinin erinä kablederlär **-im** afiksini.

Örnek: Saabilik halı kimin? benim, bizim.

Ama III-cü üzün aderlii **o** çokluk sayısında hem hallanmakta, hal afikslerin önnerindä kableder **-n** konsonunu.

Örnek: O — o-n-nar; O — o-n-un, o-n-a, o-n-u, o-n-da, o-n-dan.

§ 44. ÜZ ADERLİKLERİN HALLANMASI

Birlik sayısı			Çokluk sayısı		
I üz	II üz	III üz	I üz	II üz	III üz
T. bän	sän	o	biz	siz	onnar
S. benim	senin	onun	bizim	sizin	onnarın
D. bana	sana	ona	bizä	sizä	onnara
G. beni	seni	onu	bizi	sizi	onnarı
E. bendä	sendä	onda	bizdä	sizdä	onnarda
Ç. bendän	sendän	ondan	bizdän	sizdän	onnardan

İş 94. Üürenin üz aderliklerin hallanmasını. İkinci üzün aderliklerinnän herbir halda (sän, senin, sana, seni, sendä, sendän) düzün birär cümlä.

İş 95. Aşaadakilä cümleleri yazın, üz aderliklerini bulun, onnarın yanında skobalar içindä gösterin, angı halda bulunêr herbir aderlik.

1. Senin mi büün duuma günün?
2. Bukadar çok çiçek sadä sizin başçenizdä olur büüsün.
3. Derslerdä biz uslu-uslu otururduk , bizdän bir da sesçäz çıkmazdı.
4. Gagauzlar mı? Onnar çok çalışkan insannardır, onnara yok neçin gücenmää, bu milleti lääzım metetmää hem ona hatır gütmää (N. Baboglu).

5. Tarafımızı biz pek severiz, bizä lääzım akıllı önderci, ama taa çok hırsızlar yukarı çıkêr.

6. Seni görän çocuklar oyunu şarır (türküdän).

7. Bu masalı bana bobam vardır annattı.

8. Bendä umut var, ani ileri dooru üürenmäm taa ii olacak.

9. Küüyün kenarında bizim var baalarımız.

Dilimizdä üz aderliklerin sırasında bulunêr **hatırlık aderlikleri** da, angıları kullanılêrlar hatırlı danışmaklar için.

II-ci üz Canabin, Canabiniz

III-cü üz Canabi-si Canabileri

Hatırlık aderliklerinnän biz danışêrız kendimizdän taa büyüklerä hem saygılı başkannarımıza hem taa bilinmüz yabancı insannara,

bu aderlikleri koyêrız II-ci hem III-cü üzlerä, kâr bir kişiyân da lafetsäk.

Örnek: Däducum, **Canabin** bana büün nelär sımarladın, hep-sini yapacam (II-ci üz).

Canabiniz da mı geldiniz? — sordu Tanas üüredicisinä (III-üz).

Canabinizä, boba, İstambuldan selâm yolladılar (III-üz).

Canabileri bizi eni kiyatlarlan mutlu ettilär (III-üz).

Kimär kerä bu hatırlı aderliklerin erinä kullanılêr çokluk sayısının ikinci üzü **siz**, ama butürlü danışmak dilimizä diildir uygun, o geler, nicä bir kalka komşu dillerdän.

Esap alınız: Hatırlık aderlikleri herzaman yazılêrlar büük bukvalarlan (baştan, elbekti).

Hatır aderlikleri da adlık gibi hallanêrlar. Yazmakta onnar iki türlü yazılêrlar: bütün taman laflan (Canabin, Canabiniz, Canabileri) hem olur kısaltılmış da yazılınnar (C-niz, C-leri, C-si). Ama okunêr onnar taman gibi.

HALLAMAK TABLİTASI

II-ci üz		III-ncü üz	
Tamam forması	kısaltılmış	Tamam forması	kısaltılmış
T. Canabin	C-in	Canabisi	C-si
S. Canabinin	C-nin	Canabisinin	C-sinin
D. Canabinä	C-inä	Canabisinä	C-sinä
G. Canabini	C-ini	Canabisini	C-sini
E. Canabindä	C-indä	Canabisindä	C-sindä
Ç. Canabindän	C-indän	Canabisindän	C-sindän
T. Canabiniz	C-niz	Canabileri	C-leri
S. Canabinizin	C-nizin	Canabilerinin	C-lerin
D. Canabinizä	C-nizä	Canabilerinä	C-lerinä
G. Canabinizi	C-nizi	Canabilerini	C-lerini
E. Canabinizdä	C-nizdä	Canabilerindä	C-lerindä
Ç. Canabinizdän	C-nizdän	Canabilerindän	C-lerindän

İş 96. Aşaada verili aderliklärlän düzün birär cümlä:
 Canabin, Canabiniz, Canabisi, Canabileri, Canabindän, Canabi-
 lerinä, Canabinizi.

§ 45. GÖSTERİCİ ADERLİKLÄR

Gösterici aderlikläR gostererläR işlerin yakınnını hem uzaklını
 (bu, o, şu, bölä, ölä)

Örnek: bu kızçaaz, o şkolacı,
 bölä tefter, ölä yazal.

Gösterici aderlikläR cuvap ederläR soruşlara **angı? nicä? nesoy?**

Örnek: 1. O yabancı adamı biz vardır gördüümüz.

2. Ölä gözäl meyvalar sade bizim Moldovada vardır.

3. Bölä Gürgen-Kıvradan, aaçları biri-birinä baalayıp, bütünnä
 daayı bordeyin yanına sürüyecek (halk masalından).

4. Şu bayırın ardında biyaz-biyaz çiçekläR (türküdən).

Gösterici aderlik o benzeer üçüncü üz aderliinä o. Ama gösterici
 aderlik o taa sık durêr adlıkların önündä, da onu kolay ayırmaa üz
 aderliindän, angısının eri taa sık işliklerin önündä.

Örnek: Ö kişi gidärdi tükänä, ama diil bu. Burada o aderlik
 soruşu —**angı** kişi?

O gidärdi tükänä. Burada o üz aderlii, soruşu—**kim?**

Gösterici aderlikläR adlıklarlan kullanılırkan hallänmêêrlar hem
 sayılarda da diişilmeerläR.

Örnek: bu kiyat, bu kiyatlar, bu kiyadın, bu kiyada hem başka.

Ama açan gösterici aderlikläR yalnız kullanılêrlar (adlık maanasında),
 ozaman onnar hallänêrlar, nicä adlıklar hem sayıda da diişilerläR.

Hallar	Birlik sayısı	Çokluk sayısı	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
T.	bu	bunnar	o	onnar
S.	bu-nun	bunnarın	onun	onnarın
D.	bu-na	bunnara	ona	onnara
G.	bu-nu	bunnarı	onu	onnarı
E.	bunda	bunnarda	onda	onnarda
Ç.	bundan	bunnardan	ondan	onnardan

Hallar	Birlik sayısı	Çokluk sayısı	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
T.	şu	şunnar	bölä	bölelär
S.	şunun	şunnarın	bölenin	bölelerin
D.	şuna	şunnara	böleyä	bölelerä
G.	şunu	şunnarı	böleyi	böleleri
E.	şunda	şunnarda	böledä	bölelerdä
Ç.	şundan	şunnardan	böledän	bölelerdän

T.	ölä	ölelär
S.	ölenin	ölelerin
D.	öleyä	ölelerä
G.	öleyi	öleleri
E.	öledä	ölelerdä
Ç.	öledän	ölelerdän

İş 97. Gösterici aderliklerin hallanmasını, dikat okuyup, üürenin.

İş 98. Gösterici aderliklärän *bu, bunun, buna, bunu, bunda, bundan, düžün* birär cümlä. Herbir cümleyi tefterlerinizä yazın.

Gagauz dilindä kimi gösterici aderlikleri saabilik formasında da kullanılêrlar.

Örnek: bölesi, ölesi, böleleri, öleleri.

Cümlelerdä örneklär: 1. Sade bölesi olur olsun halka önderci.

2. Ölesini on yoldan aylan (söleyiş).

Hallar	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
T.	bölesi	böleleri
S.	bölesini	bölelerini
D.	bölesinä	bölelerinä
G.	bölesini	bölelerini
E.	bölesindä	bölelerindä
Ç.	bölesindän	bölelerindän

İş 99. Aşaadakı aderliklerin küçüldek formasınnan düžün birär cümlä.

Buncaaz, oncaaz, şuncaaz, böleci, öleciinä.

Alınız esaba, ani gösterici aderliklär cümledä taa sık bellilik olêrlar (cümle payı olarak). **Deyelim**, te nasıl bu örnek cümledä: **Bu** çiz-

melär taman bana görä geldi, sansın benim ayaama yapılmışlar. (Angı çızmelär? **Bu** — bellilik.)

§ 46. SORUŞ HEM İLİŞİKLİK ADERLİKLERİ

Soruş aderlikleri **kim? ne? angı? naşey? nesoy? ani?** gosterer-lär sormayı, soruşu. “**Kim?** aderlii insan, hayvan, kuş için sorêr, ama “**Ne?**” aderlii kalan obyektlerin erini gösterer hem sorêr (büüm, ruh, tertip) hem başka. “**Angı?**” hem “**Nesoy?**” aderlikleri, herbir işlerin erini gösterip, sorêrlar.

Örnek: 1. **Kim** aldı masa üstündän gazetayı? **Kim?** aderlii gösterer, ani insannardan biri olur olsun gazetayı alan.

2. Çuvala **ne** koydular? “**Ne?**” aderlii gösterer, ani çuvala bişey koyuldu (elbetki, kişidän kaarä).

3. **Angı** armudu koparayım **bu** alçak fidandan? “**Angı?**” — soruş aderlii, “**bu**” — gösterici aderlii.

4. **Kim** büün izmetçi klasta? “**Kim?**” — soruş aderlii.

5. **Ne** durursun, mari kız, aul aşırı? (türküdän) “**Ne?**” — soruş aderlii.

6. **Nesoy** dildä kafedersiniz? “**Nesoy?**” — soruş aderlii.

7. **Naşey** aldın magazindän? “**Naşey?**” — soruş aderlii.

8. **Nesoy** kiyat sän getirdin? “**Nesoy?**” — soruş aderlii.

İlişiklik aderlikleri hep soruş aderlikleriydir, ama onnar soruşsuz: **kim, angı, naşey, nesoy, nasıl.**

Örnek: 1. Yıkanmakta göldä bän tanımadım, **kim** bana üzeräk yaklaştı.

Burada **kim** - ilişiklik aderlii.

2. O **ne** söledi, bizä çok uydu. **Ne** — ilişiklik aderlii.

3. Angı cevizleri ayırırsak, onnar bizim olurlar. **Angı** — ilişiklik aderlii.

4. Sokaktan bir küçük çocuca sordular, **nasıl** senin adın. **nasıl** — ilişiklik aderlii.

Kimi soruş hem ilişiklik aderliklerin var çokluk sayısı da:

kim? kimnär?

ne? nelär?

angı? angılar?

naşey? naşeylär?

İş 100. Aşaadaki cümleleri yazın tefterlerinizä. Soruş hem ilişiklik aderliklerin altlarını çiziniz birär çizgiciklän.

1. Kim isteer sabaa izmetçilii yapmaa?

2. Sorayım taa ne var maalenizdä?

3. Kimin bu çok şımarık uşak?

4. Neylän siz yaşêersınız?

5. Henez basmış ondört-onbeş yaşına, nelär gelmiş o genç kızın başına (halk türküsündän).

6. Naşey dikersiniz, mari, bu gözäl kripdişindän?

7. Nesoy fistan giidirelim gelinä?

8. Ya bak onun üstünä, nesoy pak rubaları var!

9. Kaç klas sän Taraklı kasabanın şkolasında bitirdin?

10. Toplêêr Vanicik hepsiciini, neyi varmış... (masaldan).

11. Etiştinän da sorêrlar,

Angı küüdä bulunêrlar? (D. Kara Çoban).

12. O, kimi bän ayırdım, hepsinä hatır yaptı.

13. Başka yaşamak, ani geldi gagauz küülerinä, diiştirmedii adetleri.

İş 101. Aşaadaki aderliklärän düzün birär cümlä.

Kim? ne? naşey? kimnär? nelär?

Kim, ne, angı, nesoy.

Soruş hem ilişiklik aderlikleri adlıklar gibi hallanêrlar.

Birlik sayısı Çokluk sayısı Birlik sayısı Çokluk sayısı Birlik sayısı

T. kim?	kimnär?	ne?	nelär?	naşey?
S. kimin?	kimnerin?	neyin?	nelerin?	naşeyin?
D. kimä?	kimnerä?	neyä?	nelerä?	naşeyä?
G. kimi?	kimneri?	neyi?	neleri?	naşeyi?
E. kimdä?	kimnerdä?	nedä?	nelerdä?	naşeydä?
Ç. kindän?	kimnerdän?	nedän?	nelerdän?	naşeydän?

Birlik sayısı

T. angı?

S. angının?

D. angıya?

G. angıyı?

E. angıda?

Ç. angıdan?

Çokluk sayısı

angılar?

angıların?

angılara?

angıları?

angılarda?

angılardan?

Aderliklär **angi**, **nesoy**, **nasıl**, açan adlıklarlan kullanılêrlar, oza-man hallânmeêrlar hem sayıda da diişilmeerlär: T. h. — **angi** küü? E. h. — **angi** küüdä? Ç. h. — **angi** küüdän? T. h. — **angi** küülär? (Çokluk sayısında) Nasıl görüner örneklerdän, **angi** diişilmeer.

Soruş hem ilişiklik aderliklerin saabilik formaları da var.

Örnek: kimi — kimisi, kimisinin, kimisinä, kimisini, kimisindä; ne — nesi, neyinin, neyindän; angı — angısı, angısını, angısından.

İş 102. Aşaadaki cümlelerdä soruş aderliklerini bulun, alın karar, angı halda onnar bulunêrlar.

1. Kim büün saalık komisiyasını geçmedi?
2. Üüredici kimi metetmiş?
3. Şkolacılar neyä mayıl olmuşlar?
4. Bu eski yollardan nelär sade geçmemiş.
5. Kimä läözım pak tefter?
6. Ne siz küçükmüysünüz, uşakmıysınız, ne?
7. Bu naşey, mari? Nesoy birdän zor oldu bizdä yaşamak?
8. Angı lüzgerlär, angı yaamurlar seni buralara getirdi? (türküüdän).

İş 103. Aşaadaki N. Baboglunun şiirini okuyunuz, orada aderlikleri bulunuz, söläyiniz, angı bölümdändir onnar.

TUNA SULARI

Siz, maavi sular,

Siz, kaavi sular!

Ne pek çok taşlar,

Ne pek çok yaşlar

Dibinizdä var?

Sän, ihtiar derä,

Sän, geniş derä!

Hem denizä ak,

Hem da bizä bak,

Birkaç laf sölä.

Bobalar için,

Dedelär için...

Sana gidelim
Sölä bilelim...
Seslä, be olan,
Serbestli Oglan,
Sän biläsin, ki
Suyumda yaş var,
Üreemdä taş var,
Bu diildir yalan.
Benim suyumda,

Benim boyumda
Dedän aaladı
Zihir baaladı...
Zapta o düündü,
Mum gibi süündü.
O sizin için
Serbestlik için —
Te neçin düündü.

§ 47. ADERLİKLERİN DOORUYAZILMASI

I. Aşaada sıralanan aderliklär birerdä yazılêrlar:

1. Katlı aderliklär, angıları düzülü **bu, o, ne** aderliklerin yardımınnan.

Örnek: búsoy, ósoy, bútakım, bútürlü, nésoy, nétakım, né-türlü, nékadar, bukadar, naşey, néiş.

2. Katlı aderliklär, angıları düzülü **“Bir”** sayılın hem **„Her”** aderliin yardımınnan.

Örnek: birkaç, birkimsey, birbişey, bişey, bişey; herbir, her-biri, herkez, hertürlü.

3. Açıan **ne** aderliinä yamanêr işlik **yapmaa**, ozaman onnar bir-erdä yazılêrlar.

Örnek: nâpmaa (ne yapmaa), nâbacan, nâbacam, nâbacez, nâbacek.

4. Kimi bellisiz aderlikleri, angıları düzülü **-sa, -sä, -saydı, seydi** afikslerin yardımınnan.

Örnek: kimsä, nesä, kimseydi, neseydi.

II. Ayırı yazılan aderliklär:

1. Katlı aderliklär, angıları düzülü aderliklerdän **bu, o, şu, bölä** hem gösterici aderliktän **te**.

Örnek: te bu, te o, te şu, te bölä, te ölä.

III. Çizgicik aşırı yazılan aderliklär:

1. Kimi aderliklär, angıları çiftli olêrlar yada iki kerä sölenêrlär.

Örnek: bişey-bişey, şu-bu, şunu-bunu, filan-fişman, kendi-kendinä, biri-birinä, biri-birindän, biri-birinnän.

“ADERLİK” TEMASINI TEKRARLAMAK İÇİN TESTLÄR

TEST 1. Aşaadaki aderliklerin arasında bulun gösterici aderliini.

A) Bän Ä) Biz B) Bu C) Sän

TEST 2. Aşaada verili örneklerin angısıdır üz aderlii?

A) Ölä Ä) Şu B) Bölä C) Siz

TEST 3. Aşaadaki aderliklerin arasında varmıdır soruş aderlii? angısıdır o?

A) Tölä Ä) Kim B) Bu C) Bölä

TEST 4. Aşaadaki aderliklerin arasında varmıdır ilişiklik aderlii, angısıdır o?

A) Ne Ä) Nesoy B) Kaç C) Angı

TEST 5. Aşaadaki aderliklerin arasında angısıdır bellisiz aderlii?

A) Kim Ä) Ne B) Naşey C) Bişey

TEST 6. Aşaada verili aderliklerin arasında varmıdır inkâr aderlii, angısıdır o?

A) Kimi Ä) Birkimsey B) Kimsey C) Birbişey

TEST 7. Aşaada verili aderliklerin arasında bulun katlı aderlii.

A) Te Ä) O B) Butürlü C) Şu

TEST 8. Aşaadaki verili örneklerin arasında varmıdır aderlik küçüldek formasında, angısıdır o?

A) Busoy Ä) Butakım B) Netürlü C) Necäüz

TEST 9. Aşaada verili örneklerdä bulunuz hatırlık aderliini.

A) Onnar Ä) Biz B) Canabin C) Sän

TEST 10. Cümledä aderliklär taa sık angı cümlä payı olêrlar?

A) Subyekt Ä) Predikat B) Tamannık C) Hallık

TEST 11. Gösterici aderliklär (bu, o, şu, bölä, ölä) cümledä taa sık angı cümlä payı olêrlar?

A) Subyekt Ä) Predikat B) Bellilik C) Hallık

TEST 12. Aşaada verili örneklerin angısında var yannışlık yazıda?

A) Busoy Ä) O-soy B) Netakım C) Nekadar

TEST 13. Aşaadaki verili aderliklerindän angısı yannış yazılı?

- A) Birkaç Ä) Bir-kimsey B) Herbir C) Herkez

TEST 14. Aşaada verili örneklerdä bulunuz yannış yazılı aderlii.

- A) Şu-bu Ä) Filanfişman B) Biri-birinä C) Kendi-kendinä

TEST 15. Aşaadaki verili cümlelerdä angısında var katlı aderlik?

- A) Dörtlän beşi toptasak, nekadar olur?
Ä) Daadan gelir izlän, edi bin yıldızlan (bilmeycä).
B) Onun adı var, kendi yok, a bil ne? (bilmeycä).
C) İki kamburlu devä lääzımdır herbir evä (bilmeycä).

TEST 16. Aşaadaki cümlelerin angısında soruş aderlii yoktur?

- A) Neredän gelip, nereyi gidersin?
Ä) Bu soruşa angınız cuvap verecek?
B) Vani, kapnuzları kaçā satêrsın?
C) Bu klastan neyiniz kaldı taa almaa?

§ 48. İŞLİK

1. Miti kiyat **okuyêr**.
2. Te bizä da kış **geldi**.
3. Siz nereyi **kacêrsınız**?
4. Horoz **öttü** aul üstündä.
5. Dışarda lüzgär **eser**.
6. Kaar **eriyer** sıcakta.
7. Vasi başçedeki çiçekleri **koparmış**.

Bu cümlelerdä laflar **okuyêr, geldi, kaçêrsınız, öttü, eser, eriyer koparmış** obyektlerin işini yada halını göstererlär. Onnara **işlik** deniler.

Obyektlerin işini yada halını gösterän laflara işlik deniler. İşlik-lär te bu soruşlara cuvap ederlär: **ne yapêr? ne oldu? ne olêr? ne yaptı? ne yapacak? ne olacek?** hem başka.

Örnek: Koli ne yapêr? — Koli su **getirer**.

Buzlan ne olêr? — Buz **eriyer**.

Dışarda ne oldu? — Dışarda **aydınnandı**.

Yaarına ne olacek? — Yaarına, allele, yaamur **duracek**.

Todur ne yaptı? — Todur odunnarı kıydı.

Paşi ne yapacak? — Paşi yazacak.

İş 104. Aşaadaki parçayı tefterlerinizä yazın. İşlikleri bulup, altlarını çizip, hebirinä koyun läâzımını soruşları.

Gün denizdä çırpınêr. Deniz boyuna çok insan toplanmış. Onnar su içinä, ufak para monetalarını atıp, bakêrlar, nasıl durucacık su dalgalanêr, nasıl paracıklar denizin dibinä çökerlär. Bezbelli, aşırıdan gelân insannar büün denizi bitki kerä görêrlär. Onnarın dinnenmâk vakıdı, olmalı, artık bitti.

İş 105. Aşaadaki şiirleri okuyunuz, işlikleri bulup, onnari ayırı okuyun, soruşları koyun.

Genä naşeyssä uçêr.

O yaamur mu osa kaar mı?

Bulutlar göktä kayêr,

Sanki büün güneş duuar mı?

Bekläyin-ömür geçer,

Umutum, ürek sän yakma

Yalnızlık baş aardırêr (T. Zanet).

§ 49. İŞLİKLERİN TEMEL FORMASI HEM MORFOLOĞİYA NIŞANNARI

Gagauz dilindä işliklerin gramatikayca temel forması te buydur: işliklär izin çalımında, ikinci üzdä, birinci sayıda.

Örnek: git, yaz, al, iç, dur, gel, sür, kır, kaç, başla, solu, taşı, alabil, ur, tut, veräbil hem başka.

İşliklerin te bu morfologiya nişannarı var: onnar diişilerlär üzlerä görä, diişilerlär sayılıklarca, zamannarca hem var çalımınarı.

İşliklär cümledä çok kerä predikat olêrlar. Predikat olup, cümledä onnar gramatika hallarını kullanêrlar.

Örnek:

Birlik sayısı

1. Bäm yazêrım

2. Sän yazêrsın

3. O yazêr

Çokluk sayısı

1. Bíz yazêriz

2. Siz yazêrsınız

3. Onnar yazêr (yazêrlar)

Bu örnektä işlik “yazmaa” diişildi üzlerä görä, şindiki zamanda, birlik hem çokluk sayısında.

İş 106. Aşaadaki teksti yazın, işlikleri bulup, çizin altlarını, annadın, angı üzdä, zamanda hem sayıda onnar bulunêrlar.

— Sän da isteersin, olmalı, o zirgil Yaniyi. Getirin onu burayı aula da kuuyun beni, beki, raatlanırsınız...

Karı-koca ilk kerä bölä çirkin çekişärdilär.

— Gitmeyecäm o aşırılıya! — genä dedi Nida da çıktı dışarı aalayarak.

Anasının canı acıyardı kızına. O bir geçärdi Nidanın tarafına, bir kocasının. Nida içerdän çıktıynan, Dimuylan Rada çekişärdilär, baş koparardılar...

Dünürçülär sa bir afta kadar görünmediydilär, ama bu sayılmaazdı, ki onnar vazgeçtiydilär neetindän. Lambu arif adamdı, o diişirmiştı dünürçülük işinin uurunu. O duyduydu, ani Dimu verdi yakınnık da sımarladıydı dünürçülärä braksınnar bu işi bir afta kadar olsun, güünüsün... Belliydi bir iş, ani Dimu kızını o fukaara Yaniya vermeyecek. Da butakım, açan geçti bir afta, Doluküülü genä peydalanêr Kırbaalıda. Bu sıra artık Lambu almıştı dünürä bir sürü yardımcı: karısını, onun yakın suratasını hem taa birkaç da adam kendinä sürükleyci. (N. Baboglu “Dünürçülük” annatmasından)

TEST 1. Aşaada verili işliklerdän angısı temel formasındaydır?

A) Geçer Ä) Çık B) Geçmää C) Geçäbilämeer

TEST 2. İşliklär cümledä nasıl cümlä payı olabilirlär?

A) İkincili pay Ä) Subyekt B) Tamannık C) Predikat

§ 50. İŞLİKLERİN DÜZÜLMESİ

İşliklär taa sık düzülerlär adlıklardan, nışannıklardan, duyguclardan maasuz afikslerin yardımınnan.

Örnek: yol (adlık) — yolla (işlik),

serin (nışannık) — serinnä (işlik),

of (duygucu) — ofla (işlik).

İşliklär düzülmelerinä görä üç paya bölünêrlär:

1. Sadä işliklär.

2. Düzülü işliklär.

3. Kath işliklär.

I. Sadä işliklär yalnız bir köktän düzülyüdürlär.

Örnek: git, dur, geç, al gör, sil, bul, aç, kapa, uç, iç, duz, bak, gör hem başka.

II. Düzülü işliklär laf düzücü afikslerin yardımınan düzülyüdürlär.

Örnek: iş-işlä, baş-başla, er-erleş, su-sula.

Düzülü işliklär sadä işliklerden, adlıklardan, nışannıklardan, sayılıklardan hem başka söz paylarından kurulêrlar.

Bölä işlikleri düzmää deyini, en çok te bu laf düzücü afikslär kullanılêrlar:

I. **-la -lä:** top — top-la, kol — kol-la, tuz — tuz-la, ses — ses-lä, göz — göz-lä, öz — öz-lä;

2. **-ıl, -il:** at — at-ıl, ver — ver-il, **-ul, ül:** ur — ur-ul, düz — düz-ül;

3. **-laş-leş:** karşı — karşı-laş, bir — bir-leş, topla — top-laş;

4. **-lan-len, -nan-nen:** kir — kir-len, un — un-nan, iki — iki-len, biyaz — biyaz-lan;

5. **-dır, -dir, -dur, -dür, -tur, -tür:** al — al-dır, gez — gez-dir, boz — boz-dur, çöz — çöz-dür; bas — bas-tır; çek — çek-tir; tut — tut-tur, çok — çok-tür.

III. Kath işliklär düzülü iki laftan: baş laftan hem yardımcı laftan.

Örnek: lafetmää (laf — baş lafı, **-etmää** — lafın yardımcısı).

siiretmaa (**siir** — baş lafı, **-etmää** — lafın yardımcı payı).

yazabilmää (**yaza** — baş lafı, **-bilmää** lafın yardımcı payı).

a) Açıan katlı işliklerin içindeki lafların maanaları birleşerlär, o zaman onnar birleşik yazılêrlar. **Bu işliklerin ilk payı birkısınıdır.**

Örnek: lafetmää, zapetmää, kabletmää, kaybetmää, razgelmää, yoketmää, saletmää, eletmää.

Bu katlı işliklerdä lafların yardımcı payları **-etmää, -gelmaa** baş laflarlan birleşik yazılêrlar.

ä) Katlı işliklär, angıları düzülü baş laftan hem yardımcıdan, işliklärän **bilmää, vermää** hojma birleşik yazılêrlar.

Örnek: tutabilmää, alabilmää, yapabilmää, yazıvermää, kapıvermää, üfleyivermää, saklayıvermää, gıdivermää, silivermää, kaçıvermää, kaçabilmää.

b) Açıan katlı işliklerin içindeki lafların maanaları diil birleşik hem onnarın birisi adlardan düzülü da kendibaşına okunêrlar, o zaman onnar ayırı yazılêrlar.

Örnek: betva etmää, cuvap etmää, esap etmää, izmet etmää, yardım etmää, prost etmää, karşı gelmää, aklına getirmää, yavklu olmaa, kayıl olmaa, şen olmaa, aklında tutmaa, zarar yapmaa, seläm vermää hem başka.

İş 107. Aşaadaki parçayı okuyun, işlikleri bulup, düzülmesini netürlü olduklarını söläyin:

Dädu dedi:

— Oturalım burada. Benim o akıllı köpeklerim bizä o avı koolayabileceklär. Biz oturduk bir aacın altında da şamata yapmêêrız. Yolcaaz önümüzä pek islää görünürdü. Lafetmääzdik, hepsimiz kuşku seslenirdik. Köpeklär uzakta salardılar. Biz annadık, ani köpeklär neyisä tutabilmää savaşırdılar. Yavaş-yavaş onnarın salması hep taa yakın işidilirdi. Ansızdan çalılık ardından, yolcaazda bir tavşam peydalandı, onun da ardına ne kaçabilirsa bir tilki gelirdi. Mihail dädu tezicik keezledi da ateş etti.

Tilki, atlayıp başından aşırı, düştü erä. Hepsimiz annadık, ani dädu Miyal çok becerikli keezçiymiş.

TEST 1. Aşaadaki işliklerdän angısı yannış yazılı?

A) Şenolmaa Ä) Aklında tutmaa B) Karşı gelmää C) Kaybetmää

TEST 2. Nasıl düzülü sadä işliklär?

A) Bir köktän Ä) İki köktän
B) Salt afikslerdän C) İki-üç köktän

TEST 3. Angı söz paylarından düzülür işliklär?

A) Adlıklardan Ä) Nişannıklardan
B) Sayılıklardan C) Lafbirleşmelerindän.

§ 51. İŞLİKLERİN ZALOGLARI

İşliklerin var **zalog** formaları, angıları göstererlär subyektin pay almasını **işliin** yada **işlemin** çalışmasından.

Deyelim, subyekt çümledä, lafbirleşmesindä var nicä kendisi işlesin yada bilä birkimseylän çalışsin. Subyekt olur bir başkasını debreştirsın işi yapmaa deyni. Kimär kerä subyekt kendisi işin altyanına kalêr. İşliin bu formaları düzülerlär maasuz gramatika afikslerin yardımınnan: bir işliktän düzüler başka işlik. Onuştan bu afikslerä deniler işliin **zalog afiksleri**, ama onnara var nicä demää **laf düzücü afiksleri** da.

Gagauz dilindä işliin var beş zalog formaları: **temel, kendilik, ortaklık, çekimnik, zorlamak.**

1. İşliin **temel zalogu**. Bu zaloga uydurduynan başka zaloglarını, belli olêr onnarın çeşitleri.

Örnek: kaç, gez, oku, otur, aç, kalk, git, sevmää, korkmaa hem başka.

Bu zalogun işlikleri onnarın maanalarına görä hem işlemin başka obyektlerin geçmesinä görä olurlar iki türlü: **geçär** hem **geçmüz** işliklär.

a) **geçär işliklär** göstererlär, ki iş geçer başka obyektlerä: **kır kuru dalı, kes ekmää, aç kapuyu, al armudu, sar iplikleri, ver tefteri, seslemää üürediciyi** hem başka.

ä) **geçmüz işliklär** göstererlär, ki iş geçmeer kimseyin yada bişeyin üstünä: **oturmaa yakın, uslu durmaa, uyumaa, susmaa, yaşamaa** hem başka.

2. **Kendilik zalogu**. Bu zalogun işlikleri annadêrlar, ani subyekt işi yapêr kendi-kendinä.

Örnek: tara — tara-**n**,

gez — gez-**in**,

tut — tut-**un**,

seslä — seslä-**n**,

ört — ört-**ün**,

sil — sil-**in**.

3. **Ortaklık zalogu.** Bu zalogun işlikleri göstererlär, ani iş yapılêr iki yada birkaç subyektlärlän barabar.

Örnek: anna — anna-ş,
karşıla — karşıla-ş,
bul — bul-us,
gör — gör-üş,
daalmaa — daal-ış-maa.

4. **Çekimnik zalogu.** Bu zalogun işlikleri göstererlär, ki subyekttä birkimsey başkası yaptırêr iş.

Örnek: yaz — yaz-ıl,
çek — çek-il,
ur — ur-ul,
çöz — çöz-ül.

5. **Zorlamak zalogu.** Bu zalogun işlikleri annadêrlar, ki subyekt buyurêr başkasına işi yapsın.

Örnek: al — al-dır, tut — tut-tur,
gez — gez-dir, sök — sök-tür,
çöz — çöz-dür, çık — çık-art,
bas — bas-tır, işlä — işle-t,
çek — çek-tir, düş — düş-ürt,
oku — oku-t.

İş 108. Aşaadaki parçada bulun işlikleri, annadın, angıları onnarın geçar, angıları da geçmáz.

Mitiyâ bu sabaa çok taa şen açıldı. Sevineräk, o kalktı, yaptı gıralarlan biraz sport sınaşmaklarını, sora suuk suylan yıkandı, peşkirlän silindi da geçti kuhneyä. Mamusu kaurttu ona iki yımırta, kaydattı süt da alatlan doyurdu oolunu. Var mı nasıl o yollanmasın erken evdän, açan onun raketkası hazır da büün denenecek stadionda. Orada olacak oyun kim-kimi gecärsä, ama Miti brakılmayacak. O, silineräk, kalktı da hızlandı balkona. Enikunu çıkardı dolap içindän o gözäl kıvrak hem yalabık modelini da yokoldu.

İş 109. Aşaadaki verili işliklärlän düzün uygun cümlelär:

silin, yazıl, sarmaş, yamat, yattır, kapandı, gezer, getirdi, çalışêr, ilişmeer, yıkanêr.

İş 110. Aşaadaki işliklerä uydurun annadıcı lafları, söläyin, o annadıcı laflar angı söz payıdırılar?

Git, kapa, sil, iç, çiinä, işlä, sor, bak, anna, pakla, bul.

Uydurmak için laflar: şkolaya, kapuyu, taftadan, yazıları, filcandan, südü, başçedä, kızkardaşına, penceredän, okumaktan, içersini, oyunu, kiyadı.

TEST 1. Aşaada verili işliklerdän angısı geçmäzdir?

A) Kesmää Ä) Açmaa B) Sölemää C) Oturmaa

TEST 2. Aşaada verili işliklerdän angısı geçärdir?

A) Biçmää Ä) Durmaa B) Uçmaa C) Örümää

TEST 3. Gagauz dilindä işliklär maanalarına görä hem işlemin başka obyektlerin geçmesinä görä olurlar:

A) İki türlü Ä) Üç türlü B) Bir türlü C) Dört türlü

§ 52. İNFİNİTİV

1. Sport yarışmasında läüzım hızlı **kaçmaa**, yıraa **atlamaa**, çemrek **oynamaa**, ilin **dönmää**.

2. Kızkardaşım çorap **örmää** biler.

3. Kardaşım baalara gitti üzüm **getirmää**.

Bu cümlelerdä olan işliklär “**kaçmaa**“, “**atlamaa**“, “**oynamaa**“, “**dönmää**“, “**getirmää**” bulunêrlar **infinitiv** formasında (işliin adı olur demää). Zaman, üz, sayı göstermeyän işliklerä infinitiv deniler. Bu formada belli ediler sade işliin adı.

İnfinitiv forması düzüler **-maa, -mää** afikslerin yardımınan. Onnar işliin gramatikayca temelinä (vokal garmoniyasına) görä eklenerlär.

Örnek: aç — aç-**maa**, kazı — kazı-**maa**, git — git-**mää**,

iç — iç-**mää**, ölç — ölç-**mää**.

İnfinitiv forması **ne yapmaa? ne etmää? ne olmaa? ne etmää?** soruşlara cuvap eder.

İnfinitiv forması cümledä olêr:

1. Katlı predikatın bır payı.

Örnek: Kati altı yaşında **çeketti** şkolada **üürenmää**.

Bizä **läüzım** başçemizdä çok **işlemää** (**çeketti** **üürenmää**, **läüzım** **işlemää** — bunnar katlı predikat).

2. İnfinitiv cümledä olur olsun **subyekt** ya kendibaşına **predikat**.

Örnek: Okumaa — can **iilemää** (okumaa — subyekt, iilemää — predikat).

3. Taa olur **tamannık**. **Örnek:** Büünkü uşaklar üürenerlär **okumaa** şkoladan ileri (üürenerlär ne? **okumaa**).

4. **Hallık**.

Örnek: Kafadarlar ilkin gittilär dereyä **yıkanmaa** (angı neetlän? gittilär? **yıkanmaa**).

İş 111. Aşaadaki işlikleri infinitiv formasına koyup, tefterlerinizä yazınız: yaptır, götür, seslä, seslet, çalış, korun, oyna, uç, kaç, gez, saa, yık, koy, büü, lafet, saa ol, çiz, yap, gel, esap al, göräbil, brakma, sorma. (**Örnek:** yaptır-yaptırmaa, götür-götürmää.)

İş 112. Aşaadaki infinitiv formasında olan işliklärlän birär cümlä düzün.

Boşaltmaa, doldurmaa, oynamaa, söylemää, gitmää, karşılamaa, gelmää, taşımaa, annatmaa, gidäbilmää, çıkamamaa.

İş 113. Aşaadaki cümlelerdä infinitivleri bulun da onnarı tefterlerinizä ayırı yazın.

1) Uşaklar yazın güneştä oynamaa hem derelerdä yıkanmaa severlär.

2) Bir işi bitirmedään, öbürünü diil läüzüm çekettirmää.

3) Oli türkü çalmaa sever.

4) Biz kasabaya gitmää isteeriz.

5) Vani isteer kafadarını ikramnamaa.

İş 114. Aşaadaki cümleleri tefterinizä yazınız da noktaların erinä işliklerin infinitiv afikslerini koyunuz.

1) Katiylän Todi şefteli topla... gittilär.

2) Faydalı işle... hepsimiz borçluyuz.

3) Poyrazdan başladı suuk lüzgär es...

4) Hergün läüzüm analarımıza yardım et ... içer işlerini yap...

5) Vasi pek sever gazeta oku...

6) Tanku gitti başçayı kaz...

7) Şiir yaz... herbiri becermüz.

İş 115. Aşaadaki cümlelerdä işlikleri bulun, angı cümlä payı olduklarını söläyin, işliklerä soruş koyun.

- 1) Örgi maşına içinä oturdu.
- 2) Şindi biz işleeriz kendi tarlalarımızda.
- 3) Gök açılmaa başladı.
- 4) Sän neçin büün çiçeklerä su dökmedin?
- 5) Sabaa karşı çii düşmüştü.
- 6) Musaafirmiz hazırlanırdı evä gitmää.
- 7) Çokluk sayısına adlıkları biz koyamazdık.

İş 116. Yukardakilara benzeyän altı cümlä düzün da onnarı tefterlerinizä yazın.

İş 117. Aşaadaki işlikleri lafbirleşmelerindä bulun, onnarı ayırı yazın.

Bän kaçtım, bän kaçardım, bän getirdim, o getirirdi, bän bir türkü çaldım, hepsi sesläardı, niçä o bir gözäl türkü çalardı; bän istedim tefteri, bän istäärdim etişmää yolca gidän dostumu; Peti atladı kuyu üstündän, Paşı atlaardı gerilmiş ipin üstündän; Kati başlêêr başçayı kazmaa; Vasi bitirer kazmaa başçayı; Miti başlêêr yolmaa diredän otları; Lambu bitirer yolmaa otları auldan.

İş 118. Aşaadaki parçayı okuyun, işlikleri bulun, annadın, angı soruşlara onnar cuvap ederlär.

Ördeciklär

Bir avcı sazlıklar içindä gezärkän, gördü bir yaban ördää ördeciklerinnän. Anaç ördek yavrucuklarını dereyä götürürdü. Ansızdan bir duvan ana ördää kaptı. Ördeciklär yalnız kaldılar. Onnar heptän küçüktülär da vardı nicä kaybelsinnär. Avcı tuttu ördecikleri dä evä götürdü. Avcıda onnar yaşaardılar islää. Onnar olduydular heptän yavaş, ama açan güz geldi, ördeciklär uçup-gittilər. Avcı çok baktı onnarın ardına: onun canı acırdı, adam istemääzdi bu kuşlardan ayrılmaa.

— İi yol sizä, ördeciklerim!

TEST 1. İnfinitiv formasında işlik ne gösterer?

- A) Sayı Ä) Üz B) Zaman C) İşliin adını

TEST 2. İnfinativ afiksleri angılarıdır?

- A) -la-lä Ä) -nar-när B) -maa-mää C) -lan -län

TEST 3. Aşaadaki angı cümledä infinitiv katlı predikatın bir payıdır?

- A) Nina çeketti ingiliz dilini öğrenmää.
- Ä) Uşaklar gittilər buzlu dereyâ.
- B) Biz bulduk daada bir kirpi.
- C) Ganinin bobası koyunnarda çobandı.

TEST 4. Aşaadaki verili cümlelerdä angısında infinitiv subyektir?

- A) Biz şairin şiirlerini okuduk.
- Ä) Okumaa — çok bilmää.
- B) Ördeklär deredä çırpınırdılar.
- C) İlkyazın çimen eşerirdi.

TEST 5. Aşaadaki cümlelerin angısında işlik yoktur?

- A) Anam bana bir gölmek diktirmiş.
- Ä) Havalar gettikçâ yısınêr.
- B) Siz bizä için en saygılı musaafirsiniz.
- C) Paşu yardım etmiş anasına palaları silkmää.

TEST 6. Aşaadaki lafların angısında var işlik kökü?

- A) Çirkin Ä) Korkak B) Tarla C) Resim

§ 53. İŞLİN DİİŞİLMESİ

Gagauz dilindä işliklerin var üç zamanı, nicä dä rus dilindä: **şindiki, geçmiş** hem **gelecek** zaman.

Örnek: o yazêr (şindiki zaman)

o yazdı, yazmış (geçmiş zaman)

o yazacak, yazar (gelecek zaman)

İşliklerin var üç üzü, iki da sayıları: I üz, II üz, III üz, sayılar: birlik sayısı hem çokluk sayısı,

Örneklär:

Üzlär

I üz bân

II üz sän

III üz o

Birlik sayısı

yazêrım

yazêrsın

yazêr

Üzlär

biz

siz

onnar

Çokluk sayısı

yazêrız

yazêrsınız

yazêrlar

İşliklär diişilerlär iki türlü:

1. konsonnan bitän işliklär,
2. vokallan bitän işliklär.

Herbir işlik diişiler çalınmara görä.

İşliklerin var 5 çalımları.

1. **Oluşluk çalımı**: yazêrım, yazdım, yazacam hem başka.

2. **Sankilik çalımı**: yazsam, çıksam, görsäm, bulsam, açsam hem başka.

3. **İsteyişlik çalımı**: yazayım (isteerim), alayım, yazaydım, alaydım.

4. **Lääzımnık çalımı** lääzım yazayım, lääzımdı yazayım, lääzım alayım, lääzımdı alayım, lääzım olacek alayım, almalı bän hem başka.

5. **İzin çalımı**: sän yaz, o yazsın, git, gez, kapa, aç, gör, bul hem başka. Butakım işliklär diişilerlär sayılara görä, üzlerä görä, zaman-nara hem çalınmara görä türlü laf diıştirici afıkslerin yardımınnan, angıları eklenerlär işliin gramatikayca temel formasına.

Rus dilindä işliin var sadece 3 çalımı: **oluşluk**, **isteyişlik** hem **izin**. Gagauz dilindä dä var işliklerin ölä çalınmarı, ama kimi formaları hiç diişilmerlär: **yazmaa**, **okumaa**, **açmaa** (infinitiv forması), **gelän**, **verän**, **gidän** (iştennik); **görüp**, **geçärkän**, **baka-baka**, **gülä-gülä**, **düşä-kalka** (hal iştennii).

§ 54. İZİN ÇALIMINDA İŞLİKLERİN DİİŞİLMESİ

İzin çalımında işliklär zamannara görä diişilmeerlär. Gagauz dilindä işliin gramatikayca temel forması hep öläydır, nicä **izin çalımın ikinci üzü**: **al**, **bul**, **dur**, **ver**, **aç**, **başla**, **yazıver**, **brak**, **otur** hem başka.

Temel formasında kimi işliklär biterlär konsonnan, kimileri vokallan, kimileri da uzun vokallan. Bunnara görä da onnar diişilerlär.

Örnek: otur, işlä, kaç, gel, kuu, duu hem başka. Bu temel formasına yamanêr türlü afıkslär.

İşliklerin izin çalımında birlik sayısında birinci üzüin forması **yok**.

Konsonnan bitän işliklär

“Kaç”

Birlik sayısı

I —

II kaç

III kaçsın

“Git”

I —

II git

III gitsin

“Bul”

I —

II bul

III bulsun

“Gül”

I —

II gül

III gülsün

Vokallan bitän işliklär

“Seslä”

Birlik sayısı

I —

II seslä

III seslesin

“Pakla”

I —

II pakla

III paklasın

“Kuu”

I —

II kuu

III kuusun

Çokluk sayısı

I kaçalım

II kaçınız

II kaçsın, kaçsınnar

I gidelim

II gidin, gidiniz

III gitsin, gitsinnär

I bulalım

II bulun, bulunuz

III bulsun, bulsunnar

I gülelim

II gülün, gülünüz

III gülsün, gülsünnär

Çokluk sayısı

I sesleyelim

II sesleyin

III seslesin, seslesinnär

I paklayalım

II paklayın, paklayınız

III paklasın, paklasınnar

I kuualım

II kuuyun, kuuyunuz

III kuusun, kuusunnar

“Gii”

I —

II gii

III giisin

I giiyelim

II giyyin, giyyiniz

III giisin, giisinnär

İş 119. Aşaadaki işlikleri diıştiriniz izin çalımdında.

Almaa, oturmaa, durmaa, brakmaa, üzmaa, çıkmmaa, okumaa, gelmaa, örümää, işlemää.

İş 120. Aşaadaki işliklerin gramatikayca temel formalarını bulun.

Kalktım, aarêrlar, yazsın, gelecek, bulun, düzelttik, çıkmış, yıkêr, dindi, başlêêr, kazımış, kazêr, yınanêr, sulayacak, durêr.

İş 121. Aşaadaki teksti tefterlerinizâ yazın, işliklerin altını çizin. Angı soruşlara onnar cuvap ederlâr, sölâyin.

Taa birâz büüdüynân, bakam yollaardı beni koyunnarlan küüyün öbür karşıkı yamacına otlatmaa evdân taa uzak. Ama oradan bizim küü görünârdi bire-bir, nicâ aucunda. Ne pek sevârdim bân bakmaa küüyümüzâ kenardan-kenara hepsini evleri, maaleleri gözdân geçirmää! Ama en ilkin klisenin saa tarafına bakarak, bulardım bizim maalemizi. Görünârdi mezarlık tolokası da... küüyün yanından çayırca geçer demir yol. Bân bir da treni kaçırmaazdım; angısı uzundu da taa yavaş gidârdi, pasajirlârlân sâ hızlı geçârdilâr da tez kaybelirdilâr çayırın maavi uzaklım dibindâ...

Küüyümüz bana pek gözâl görünârdi, gelârdi, ani bölâ en islââ küü dünnedâ başka yoktu. Açan da genâ bakardım, bulardım bizim maalemizi, sokaamızı...

Koyunnar sa hep otlaardılar, otlaardılar önümdâ. (N. G. Tana-sogluya görâ)

TEST 1. Gagauz dilindâ işliklerin kaç çalımnarı vardır?

A) 2 Ä) 4 B) 5 C) 3

TEST 2. Aşaadaki cümlelerdâ angısında var sankilik çalımdında işlik?

A) Yaza çıksam, — demiş köpek, — bir ev düzecam kendimâ (masaldan).

Ä) Gördüm aba-geçtim kaba, gördüm deri-döndüm geeri, — demiş suuk (masaldan).

B) Ne tez geçer küçüklüümüz.

C) Tütün içmektân fayda hiç yoktur, ama zarar çoktur.

TEST 3. Aşaadaki işliklerdän angısı izin çalımında bulunur?

A) Oturmaa Ä) Çıkar B) Gelecek C) Düşüneyim

TEST 4. Aşaadaki cümlelerin angısında var isteyişlik çalımında işlik?

A) Ooluma bir çift ayakkabı aldım.

Ä) Bir gün da geçmesin faydalı işsiz.

B) Lääzımdı alatlayım, zerä kaçırıldım avtobusu.

C) Kalın saalıcaklan! — dedi yolcular.

§ 55. OLUŞLUK ÇALIMI

İşliklerin oluşluk çalımı gösterer, ki o iş halizdän olêr, oldu yada olacek. Oluşluk çalımı açıklêr işin halizliini **şindiki, geçmiş hem gelecek** zamannarda.

Örnek: okudu, okuyêr, okuyacek hem başka. İşliklerin oluşluk çalımında var hepsi zamannar: **şindiki, geçmiş hem gelecek.**

Diişilmektä işliklerin temelleri kabledêrlär **üz** hem **zaman** afikslerini

Üz afiksleri

Birlik sayısı	Afikslär	Çokluk sayısı	Afikslär
Bän kaçêrim	-im	Biz kacêriz	-iz
Sän kaçêrsın	-sın	Siz kacêrsınız	-sınız
O kaçêr		Onnar kacêr, kaçêrlar	-lar
I kaçtım	-m,	I kaçtık	-k
II kaçtın	-n	II kaçtınız	-nız
III kaçtı	-o	III kaçtı, kaçtılar	-lar,
I beenerim	-im	I beeneriz	-iz
II beenersin	-sin	II beenersiniz	-sınız
III beener		III beener, beenerlär	-lär
I beendim	-m	I beendik	-k
II beendin	-n	II beendiniz	-nız
III beendi		III beendi, beendilär	-lär

§ 56. ŞİNDİKİ ZAMAN

İşliin şindiki zamanı gösterer, ani iş şindi sölenän vakıtta hemen olêr.

Örnek: sorêr, bakêr, geçêr, uçêr, tarêr. (Bu işlâr hemen şindi olêrlar.)

Şindiki zamanda işliklâr cuvap ederlâr soruşlara: **ne yapêr? ne eder? ne olêr?** Şindiki zaman düzüler ses garmoniyasına gorä -er, -êr afikslerin yardımınnan. Bu afikslerä deniler **zaman afiksleri**. Onnar yamanêrlar işliin temel formasına.

Örnek: o dur -êr, yaz-êr, otur-êr, gid-er, ver-er hem başka.

Esap alınız: a vokallan bitän işliklerdä, êr afiksin önündä, kök-tän, temeldän a vokalı ê vokalına döner, da toplanêr iki êê yanñaşık (başla—başlêêr).

Örnek: oyna — oynêêr, kapa—kapêêr, tara— tarêêr, sakla— saklêêr.

Taa esap alınız, ki ä vokallan bitän işliklerdä, -er afiksin önündä, ä vokalı e vokalına döner, da toplanêr iki ee yanñaşık (istä—isteer).

Örnek: beklä—bekle-er, sölä—söle-er hem başka.

Tutunuz aklınızda:

I. İşliklerin şindiki zamanı düzülrükän, temelin hem afiksin arasında y (yot) peydalanêr, da yazılêr afikslâr -yer, yêr tä angı razgelişlerdä:

a) açan işliklerin temeli biter kalın vokallan.

Örnek:

koru — koru-yêr

taşı — taşı-yêr

solu — solu-yêr

tanı — tanı -yêr

oku — oku-yêr

kuru — kuru-yêr

ä) açan işliklerin temeli biteer inçä uzun vokallan.

Örnek:

büü — büü-yer

düü — düü-yer

dii — dii-yer

gii — gii-yer

b) açan işliklerin temeli biterlâr inçä ü hem i vokallarlan.

Örnek:

örü — örü-yer

çürü — çürü-yer

kürü — kürü-yer

eri — eri-yer

i — i-yer

c) açan işliklerin temeli biter sade kalın uzun **aa** vokalları.

Örnek:

saa — saa-yêr

yaa — yaa-yêr

II. İşliklerin şindiki zamanını düzärkän, temelin hem afiksin arasında peydalanêr **y (yot)**, ama o sade işidiler, yazıda gösterilmeer. Butakım işliklerin temeli biter sade kalın **-uu** ya **-ıı** vokalları.

Örnek:

duu — duu-êr

buu — buu-êr

suu — suu-êr

kuu — kuu-êr

tıı — tıı-êr

III. Kimi konsonnan bitän incä vokallı işliklerin dooruyazılmasını lââzım aklında tutmaa. Onnarın afiksi **-er y** (yotsuz) yazılêr. **Örnek:** kaçêr, durêr, alêr, brakêr, gezer, gelir hem başka.

Şindiki zaman diişiler üzlerä hem sayılara görä. Diişilmektä işliin zaman temelinä eklener üz afiksleri.

Örnek:

Birlik sayısı

I kaçêr **-ım**

II kaçêr **-sım**

III kaçêr

Çokluk sayısı

I kaçêr **-ız**

II kaçêr **-sınız**

III kaçêr, kaçêr-lar

İş 122. Aşaadaki işliklerin şindiki zamanını düzün, sora da onnarıñ birär cümlä yapın, yaptınız cümleleri tefterlerinizä yazın, cümledeki işliklerin altını çizün.

Kaz, çöz, sık, sölä, salla, denä, çaar, sor, sus, azarla, atla, çiz, şişir, oynä.

İşin örnä: 1) kaz — kaz-êr. Vani fidan dikmää deyni kuyu kazêr.

2) çöz — çöz-er. Kosti ipliklerin düümüklerini çözer.

İş 123. Aşaadaki işliklerin şindiki zamanını düzün da sora onnara ekläyin I-ci üzün afikslerini.

Sula, götür, eklä, istä, geç, yısın, yap, sar, keezlä, seslä, beslä, topla, anna, in.

İşin örnää: sula — sulê-êr-ım

Götür — götür-er-ım

İş 124. Aşaadaki şiirlerdä şindiki zamanda işlikleri bulun, angı sayıda hem üzdä onnar söläyin.

Tarafım — altın başak!

Bereket zengın —ya, bak!

Onu büüttü insannar,

Şeremet gagauzlar!

Öter, öter kavallar —

Şen oynêêr gagauzlar

Sarsılanêr yapılar —

Bu oynêêr gagauzlar!

Taşêr, taşêr filcannar,

Şen oynêêr gagauzlar.

Hey, buyurun, ii dostlar,

Konuklêêr gagauzlar!

(T. Zanet)

Şeremet —çemrek, üşenmâz

§ 57. ŞİNDİKİ ZAMANDA İŞLİKLERİN DÜŞİLMESİ

Konsonnan bitän işliklär (kalın vokallılar)

üzlär	dur	çal	soy	tut	sat
I	durêrım	çalêrım	soyêrım	tutêrım	satêrım
II	durêrsın	çalêrsın	soyêrsın	tutêrsın	satêrsın
III	durêr	çalêr	soyêr	tutêr	satêr
I	durêriz	çalêriz	soyêriz	tutêriz	satêriz
II	durêrsınız	çalêrsınız	soyêrsınız	tutêrsınız	satêrsınız
III	durêrlar	çalêrlar	soyêrlar	tutêrlar	satêrlar

İş 125. Yukardaki tablişaya görä diiştirin şindiki zamanda aşadaki işlikleri: al, bul, aç, say, şaş, dat, otlat.

İnçä vokallı işliklerin diişilmesi

üzlär	gez	dök	eş	geç	iç
I	gezerim	dökerim	eşerim	geçerim	içerim
II	gezersin	dökersin	eşersin	geçersin	içersin
III	gezer	döker	eşer	geçer	içer
I	gezeriz	dökeriz	eşeriz	geçeriz	içeriz
II	gezersiniz	dökersiniz	eşersiniz	geçersiniz	içersiniz
III	gezerlär	dökerlär	eşerlär	geçerlär	içerlär

İş 126. Yukarkı tablişaya görä diiştirin aşadaki işlikleri şindiki zamanda.

Gel, ek, ver, git, gül.

§ 58. VOKALLAN BİTÄN İŞLİKLÄR

(Kalın vokallılar)

üzlär	salla	çalka	kolla
I	sallêêrım	çalkêêrım	kollêêrım
II	sallêêrsın	çalkêêrsın	kalkêêrsın
III	salêêr	çalkêêr	kollêêr
I	sallêêriz	çalkêêriz	kollêêriz
II	sallêêrsınız	çalkêêrsınız	kollêêrsınız
III	sallêêrlar	çalkêêrlar	kollêêrlar

üzlär	taş	sı	kuu
I	taşıyêrım	sııêrım	kuuêrım
II	taşıyêrsın	sııêrsın	kuuêrsın
III	taşıyêr	sııêr	kuuêr
I	taşıyêriz	sııêriz	kuuêriz
II	taşıyêrsınız	sııêrsınız	kuuêrsınız
III	taşıyêrlar	sııêrlar	kuuêrlar

İş 127. Yukardaki tablîţaya görä dîştirin aşaadakı işlikleri şindiki zamanda.

Oyna, kazı, anna, oku, solu, saa, suu.

§ 59. İNCÄ VOKALLI İŞLİKLERİN DİİŞİLMESİ

üzlär	işlä	kireçlä	üflä
I	işleerim	kireçleerim	üfleerim
II	işleersin	kireçleersin	üfleersin
III	işleer	kireçleer	üfleer
I	işleeriz	kireçleeriz	üfleeriz
II	işleersiniz	kireçleersiniz	üfleersiniz
III	işleerlär	kireçleerlär	üfleerlär

üzlär	gii	eri	büü
I	giyerim	eriyerim	büüyeyim
II	giyersin	eriyersin	büüyersin
III	giyer	eriyer	büüyey
I	giyeriz	eriyeriz	büüyeyiz
II	giyersiniz	giyersiniz	büüyeyiniz
III	giyerlär	eriyerlär	büüyeylär

İş 128. Yukardaki tablîţaya görä dîştirin aşaadakı işlikleri şindiki zamanda.

Seslä, dii, i, düü, çiinä, kürü.

İş 129. Aşaadakı işlikleri dîştirin şindiki zamanda.

Çalış, yıka, sor, sil, sakla, sıbıt, çıkar, şişir, çeket, kay, işit.

İş 130. Aşaadakı cümlelerdä bulun şindiki zamanda olan işlikleri da söläyin, angı üzdä hem sayıda onnar bulunêrlar.

1. Hısımnarımız bizä geldilär, içerimizä girdilar.
2. Şkolacılar büük havezlän baalarda işleerlär.
3. Kati bulü inekleri saayêr.
4. Beşä dört koyêrim da olêr dokuz.

5. Saacıykalar ineklerä ot taşıyêrlar.
6. Uroklardan sora ne yapêrsın?
7. Siz annêêrsınız mı ne bân söleerim?

İş 131. Aşaadaki işliklärän düzün birär cümlä.

Koruyêr, koruyêrız, uurêêr, vererim, kesersin, düzeldersin, yapêr, süüner, gösterer.

§ 60. KATLI İŞLİKLERİN DİİŞİLMESİ ŞİNDİKİ ZAMANDA

üzlär	kabletmää	kayıl olmaa	giräbilmää	kaçıvermää
I	kablederim	kayıl olêrım	giräbilerim	kaçıvererim
II	kabledersin	kayıl olêrsın	giräbilersin	kaçıverersin
III	kableder	kayıl olêr	giräbiler	kaçıverer
I	kablederiz	kayıl olêrız	giräbileriz	kaçıvereriz
II	kabledersiniz	kayıl olêrsınız	giräbilersiniz	kaçıverersiniz
III	kablederlär	kayıl olêrlar	giräbilerlär	kaçıvererlär

İş 132. Aşaadaki katlı işlikleri diiştiriniz şindiki zamanda.

Lafetmää, götüräbilmää, mayıl olmaa, çıkıvermää, şen olmaa, tanışıvermää, seläm vermää, sesleyäbilmää.

TEST 1. Aşaadaki işliklerdän, angıları bulunêr şindiki zamanın birinci sayısında?

- A) Satêr Ä) Oturêrlar B) Gülärdin C) Oynêêrım

TEST 2. Aşaadaki işliklerdä angısının afiksindä incä vokal vardır?

- A) Giiyeriz Ä) Taşıyêrım B) Gezerlär C) Satêrsın

TEST 3. Aşaadaki cümlelerdä bulun o işlii, angısında var uzun vokal, o işliin afiksi angısıydır?

- A) Yol boyunca kavak aaçları kireçliydilär.
 Ä) Poyrazdan incä lüzgercik gecä üfleer.
 B) Bildir dikilmiş baa çotukları hızlı büüyêrlär.
 C) Üülen sıcaanda tarlada işi brakêrız.

TEST 4. Aşaadaki cümlelerin angısında işlik kullanılmış şindiki zamanda?

1. Cuvap etmektän sora üürenicinin aklına taa bir fikir gelmiş.
2. Gargalar ekin tarlasının üstündä uçêrlar.
3. Stepu anasının dediini yapmış.
4. Siz beni ne zaman dinnendireceniz?

TEST 5. Aşaadaki cümlelerin angısında işlik kullanılmış geçmiş zamanında?

1. Bugünün işini yaarina brakma.
2. Ayaanı yorgana görä uzat (söleyiş).
3. Aleksi, sän ne okadar çok güldün?
4. Yaz vakıdın günneri ne çabuk geçer!

TEST 6. Aşaadaki cümlelerin angısında işlik gelecek zamanında kullanılmış?

1. Üürenicilär derslerdän sora, karımca gibi, işledilär şkolanın başçasında.
2. Bu saatta sän nereyi gidersin?
3. Biz başçedeki fidannarı sulayacez, hiç birisi da kurumasin deyni.
4. Boba ooluna bir baa baaşlamış, ool bobasına bir salkım üzüm da vermemiş (söleyiş).

§ 61. GELECEK ZAMAN

İşliklerin gelecek zamanı gösterer, ki iş olacek şindidän sora, ile-ri dooru. **Örnek:** soracek, yazacek, geçecek, sorar, yazar, gidär hem başka.

Gagauz dilindä var iki gelecek zaman:

1. **Mutlak gelecek zaman.** **Örnek:** o getirecek (mutlak, haliz, şüpesiz).
2. **Bellisiz gelecek zaman.** **Örnek:** o brakar (beki brakar), o kaçır (beki).

İş 133. Düşününüz, bulunuz da tefterlerinizä yazınız beşär işlik mutlak gelecek zamanda, beşär dä bellisiz gelecek zamanda.

§ 62. MUTLAK GELECEK ZAMAN

Mutlak gelecek zaman gösterir, ki iş mutlak, haliz, şüpesiz olacak. O düzüler işliin temelindän -acek, -ecek, -yacek, -yecek afikslerin yardımınnan.

Örnek:	brak	— o brak- acek
	al	— o al- acek
	dat	— o dad- acek
	gel	— o gel- ecek
	kes	— o kes- ecek
	sakla	— o sakla- yacek
	oyna	— o oyna- yacek
	koru	— o koru- yacek

Tutunuz aklınızda, ki mutlak gelecek zamanda işliklerin afikslerindä -acek, -ecek hem -yacek, -yecek c konsonun ardına her zaman e vokal yazılêr.

Örnek: o baka-acek, bil-ecek, dur-acek, gül-ecek, i-yecek, pakla-yacek hem başka.

Vokallan bitän işliklär

Esaba alınız:

I. Kalın vokallarlan (a, ı, u, aa) bitän işliklerin mutlak gelecek zamanını düzärkän, temelin hem afiksin arasında peydalanêr hem yazılêr da Y(yot). Yot afikslerin payı olêr.

Örnekler: atla — o atla-yacek

solu — o solu-yacek

taşı — o taşı-yacek

saa — o saa-yacek

yaa — o yaa-yacek (yaamur için laf gider)

Birlik sayısı

I bän koru-yaca-m

II sän koru-yaca-n

III o koru-yacek

Çokluk sayısı

biz koru-yace-z

siz koru-yace-nız

onnar koru-yacek-lar

I bän kapla-yaca-m

biz kapla-yace-z

II sän kapla-yaca-n

siz kapla-yace-nız

III o kapla-yacek

onnar kapla-yacek-lar

II. Kalın uzun vokallarlan (-uu, -ü) bitän işliklerin **mutlak gelecek zamanını** düzärkän, temelın hem afiksin arasında işidilsä da y(yot), o yazılmêêr, sade uzun aa vokalları bitän işliklerdä y (yot) yazılêr.

Örnek: kuu — o kuu-acek

suu — o suu-acek

uu — o uu-acek

sü — o sü-acek

duu — o duu-acek...

Ama: saa — o saa-yacek. (Yot afikslerin payı olêr.)

III. İncä vokallarlan (e, i, ü, ii, üü) bitän işliklerin **mutlak gelecek zamanını** düzärkän temelın hem afiksin arasında peydalanêr hem yazılêr y(yot). Yot afikslerin payı olêr.

Örnek: eri — o eri-yecek

de — o de-yecek

i — o i-yecek

sürü — o sürü-yecek

gii — o gii-yecek

dii — o dii-yecek

düü — o düü-yecek

büü — o büü-yecek

örü — o örü-yecek

IV. İncä ä vokalları bitän işliklerin **mutlak gelecek zamanını** düzärkän, olêr vokal dönmesi: ä döner da e olêr.

Örnek: işlä — o işle-yecek

beclä — o bekle-yecek

sölä — o söle-yecek

seslämä — o sesläme-yecek

§ 63. KONSONNAN BİTÄN İŞLİKLÄR

1. Mutlak gelecek zamanda, açan kalın vokallı hem inçä vokallı işliklerin temeli biter konsonnan, ozaman **birlik sayısında, üçüncü üzdä** hem **çokluk sayısında**, 1, 2, 3 üzlerdä afikslerdä **c** konsonun ardına herkerä **e** vokal yazılêr.

Örnek:

Birlik sayısı	Çokluk sayısı
III o (al) alacek	I (al) biz alacez
III o (gel) gelecek	II (al) siz alaceniz
III o (bul) bulacek	III (al) onnar alaceklar
	I (gel) biz gelecez
	II (gel) siz geleceniz
	III (gel) onnar geleceklär

Bakınız, nicä diişilerlär bölä işliklär mutlak gelecek zamanda

a) Kalın vokallan hem konsonnan bitän işliklär

Tablița 1

Birlik sayısı

I	al-aca-m	kaç-aca-m	dur-aca-m	brak-aca-m	kaz-aca-m
II	al-aca-n	kaç-aca-n	dur-aca-n	brak-aca-n	kaz-aca-n
III	al-ace-k	kaç-ace-k	dur-ace-k	brak-ace-k	kaz-ace-k

Çokluk sayısı

I	al-ace-z	kaç-ace-z	dur-ace-z	brak-ace-z	kaz-ace-z
II	al-ace-nız	kaç-ace-nız	dur-ace-nız	brak-ace-nız	kaz-ace-nız
III	al-ace-klar	kaç-acek-lar	dur-acek-lar	brak-acek-lar	kaz-acek-lar

Tablița 2

Birlik sayısı

I	yap-aca-m	kay-aca-m	kır-aca-m	sal-aca-m
II	yap-aca-n	kay-aca-n	kır-aca-n	sal-aca-n
III	yap-acek	kay-acek	kır-acek	sal-acek

Çokluk sayısı

I	yap-ace-z	kay-ace-z	kır-ace-z	sal-ace-z
II	yap-ace-nız	kay-ace-nız	kır-ace-nız	sal-ace-nız
III	yap-acek-lar	kay-acek-lar	kır-acek-lar	sal-acek-lar

İş 134. Aşağıdaki işlikleri değiştirin mutlak gelecek zamanda yukarıdaki tabliğe göre.

Brak, aç, yak, yaz, annaş, say, bul.

ä) İncä vokallı hem konsonnan bitän işliklər

Tablita 3

Birlik sayısı

I	gel-ecä-m	geç-ecä-m	ver-ecä-m	etiş-ecä-m	del-ecä-m
II	gel-ecä-n	geç-ecä-n	ver-ecä-n	etiş-ecä-n	del-ecä-n
III	gel-ecek	geç-ecek	ver-ecek	etiş-ecek	del-ecek

Çokluk sayısı

I	gel-ece-z	geç-ece-z	ver-ece-z	etiş-ece-z	del-ece-z
II	gel-ece-niz	geç-ece-niz	ver-ece-niz	etiş-ece-niz	del-ece-niz
III	gel-ecek-lär	geç-ecek-lär	ver-ecek-lär	etiş-ecek-lär	del-ecek-lär

İş 135. Aşağıdaki işlikleri değiştirin mutlak gelecek zamanda yukarıdaki tabliğe göre.

Gir, iç, dök, düz, getir, pişir, çeket, veräbil.

Bakın, nicä dişilerlär vokalları bitän işliklər gelecek zamanda.

a) Kalın vokalları bitän işliklər

Tablita 4

Birlik sayısı

I	annayacam	taşıyacam	sallayacam	yıkayacam
II	annayacan	taşıyacan	sallayacan	yıkayacan
III	annayacak	taşıyacak	sallayacak	yıkayacak

Çokluk sayısı

I	annayacez	taşıyacez	sallayacez	yıkayacez
II	annayaceniz	taşıyaceniz	sallayaceniz	yıkayaceniz
III	annayacaklar	taşıyacaklar,	sallayacaklar	yıkayacaklar

ä) Kalın uzun vokalları bitän işliklər

Tablita 5

Birlik sayısı

I	suuacam	kuuacam	uuacam	saayacam
II	suuacan	kuuacan	uuacan	saayacan
III	suuacak	kuuacak	uuacak	saayacak

Çokluk sayısı

I	suuacez	kuuacez	uuacez	saayacez
II	suuaceniz	kuuaceniz	uuaceniz	saayaceniz
III	suuaceklar	kuuaceklar	uuaceklar	saayaceklar

İş 136. Aşaadaki işlikleri diiştirin mutlak gelecek zamanda, yukardaki tabliçalara görä:

Salla, solu, kaşı, buu, duu, suva, koola.

b) İnçä vokallı hem vokallan bitän işliklär (eri, sürü, i, işlä, büü)

Tabliça 6

Birlik sayısı

I	eriyecäm	sürüyecäm	iyecäm	işleyecäm	büüyecäm
II	eriyecän	sürüyecän	iyecän	işleyecän	büüyecän
III	eriyecek	sürüyecek	iyecek	işleyecek	büüyecek

Çokluk sayısı

I	eriyecez	sürüyecez	iyecez	işleyecez	büüyecez
II	eriyeceniz	sürüyeceniz	iyeceniz	işleyeceniz	büüyeceniz
III	eriyeceklä	sürüyeceklä	iyeceklä	işleyeceklä	büüyeceklä

İş 137. Aşaadaki işlikleri mutlak gelecek zamanda diiştirin yukardaki tabliçaya görä.

Denä, de, gii, seslä, sürü, beklä, sölä.

İş 138. Aşaadaki işliklerdän düzün üçär-dördär çümlä:

Süpürecäm, duracam, çıkacam, iyecez, suuaceklar, susacek, kay-aceklar, utanacam.

§ 64. BELLİSİZ GELECEK ZAMAN

Bellisiz gelecek zaman gösterer, ani iş olur olsun, ama belli diil angı zamanda. O düzüler işliin temel formasından **-ar, -är, -r, -r/yar, r/yär** afikslerin yardımınan.

Örnek: yap—yap-**ar**, git—gid-**är**, seslä—seslä-**r**, başla—başla-**r** (yada) başla—başla-**yar** hem başka.

Şindi üürenin, nicä düzülerlär hem diişilerlär bellisiz gelecek zamanda işliklär:

1. Vokalları bitən hem kalın vokallı işliklər

1) Acan işliklər biterlər **-a, -ı, -u**, vokalların, ozaman onnar düzül-
erlər hem yazılêrlar **-r** hem **-yar** afikslerinnän.

Örnek: başla — başla-r (yada) başla — başla-yar
sakla — sakla-r (yada) sakla — sakla-yar
taşı — taşı-r, taşı-yar
tanı — tanı-r, tanı-yar
oku — oku-r, oku-yar
kuru — kuru-r, kuru-yar

Düüilmektä

Tablîta I

Birlik sayısı

I	başla-r-ım	başla-yar-ım	tanı-r-ım	tanı-yar-ım
II	başlar-sın	başla-yarsın	tanır-sın	tanı-yarsın
III	başlar	başla-yar	tanır	tanı-yar

Çokluk sayısı

I	başla-r-ız	başla-yar-ız	tanı-r-ız	tanı-yar-ız
II	başlarsınız	başlayarsınız	tanırsınız	tanıyarsınız
III	başlarlar	başlayarlar	tanırlar	tanıyarlar

Tablîta 2

Birlik sayısı

I	oku-r-um	oku-yar-ım	taşı-r-ım	taşı-yar-ım
II	oku-r-sun	oku-yar-sın	taşı-r-sın	taşı-yar-sın
III	oku-r	oku-yar	taşı-r	taşı-yar

Çokluk sayısı

I	okuruz	okuyarız	taşırız	taşıyarız
II	okursunuz	okuyarsınız	taşırırsınız	taşıyarsınız
III	okurlar	okuyarlar	taşırılar	taşıyarlar

2) Açan işliklər biterlər uzun vokalları **-uu** hem **-ü**, ozaman on-
nar düzülerler hem yazılêrlar **-ar** afikslän, ama, açan onnar biterler
-aa (uzun vokalların), ozaman bellisiz gelecek zaman düzüler hem
yazılêr afikslän **-yar**.

Örnek: duu — duu-ar; suu — suu-ar; uu — uu-ar; sü — sü-
ar, ama saa — saa-yar; yaa — yaa-yar (yaamur için).

Tablita 3
Birlik sayısı

I	suu-ar-im	uu-ar-im	sii-ar-im	saa-yar-im
II	suu-ar-sin	uu-ar-sin	sii-ar-sin	saa-yar-sin
III	suu-ar	uu-ar	sii-ar	saa-yar

Çokluk sayısı

I	suu-ar-iz	uu-ar-iz	sii-ar-iz	saa-yar-iz
II	suu-ar-sınız	uu-ar-sınız	sii-ar-sınız	saa-yar-sınız
III	suu-ar-lar	uu-ar-lar	sii-ar-lar	saa-yar-lar.

İş 139. Aşaadaki işlikleri bellisiz gelecek zamanda diiştirin yukarkı tablitalara görä.

Sakla, kazı, koola, solu, tıı, buu, yaa (yaamaa, yaamur).

II. Vokallan bitän hem inçä vokallı işliklär

1) Açan işliklär biterlär -ä, -i, -ü vokallarlan, ozaman onnarın bellisiz gelecek zamanı düzüler -r hem -yar afikslerin yardımınnan.

Örnek: seslä — seslä-r, sesle-yär

eri — eri-r, eri-yär

kürü — kürü-r, kürü-yär

sürü — sürü-r, sürü-yär

Diişilmektä

Tablita 1

Birlik sayısı

I	seslä-r-im	sesle-yär-im	eri-r-im	eri-yär-im	kürü-r-üm	kürü-yär-im
II	seslärsin	sesleyärsin	erirsın	eriyärsin	kürürsün	kürüyärsin
III	seslär	seleyär	erir	eriyär	kürür	kürüyär

Çokluk sayısı

I	sesläriz	sesleyäriz	eririz	eriyäriz	kürürüz	kürüyäriz
II	seslärsiniz	sesleyärsiniz	erirsınız	eriyärsiniz	kürürsünüz	kürüyärsiniz
III	seslärilər	sesleyärlär	erirlär	eriyärlär	kürürilər	kürüyärlär

İş 140. Aşaadaki işlikleri bellisiz gelecek zamanda diiştirin yukarkı tablitağa görä.

Sürü, sölä, işlä, çürü, üflä, döşä, i.

2) Açan işliklär biterlär inçä e vokallan, ozaman onnarın bellisiz gelecek zamanı düzüler sadece -yär afiksin yardımınnan: **Örnek:** de -de-yär, gii — gii-yär, dii — dii-yär, büü — büü-yär, düü — düü-yär.

Diişilmektä

Tablița 2

Birlik sayısı

I	gii-yär-im	dii-yär-im	büü-yär-im	düü-yär-im
II	giiyärsin	diiyärsin	büüyärsin	düüyärsin
III	giiyär	diiyär	büüyär	düüyär

Çokluk sayısı

I	giiyäriz	diiyäriz	büüyäriz	düüyäriz
II	giiyärsiniz	diiyärsiniz	büüyärsiniz	düüyärsiniz
III	giiyärlär	diiyärlär	büüyärlär	düüyärlär

İş 141. Aşaadaki işlikleri bellisiz gelecek zamanda diıştırın yukarkı tabliçaya görä:

De, dii.

III. Konsonnan bitän kalın hem incä vokallı işliklär

3) Açan işliklär konsonnan biterlär, ozaman onnarın bellisiz gelecek zamanı düzüler te bu afikslerin yardımınan: -ar, är, -ır, -ir, -ur, -ür.

Örnek:

al	— al-ar, al-ır
gül	— gül-är
git	— gid-är, gid-ir
kır	— kırar kır-ır
bul	— bul-ur
düz	— düz-är düz-ür

Diişilmektä

Konsonnan bitän kalın vokallı işliklär (-ar, -ır, -ur)

Tablița 3

Birlik sayısı

I	al-ar-ım	al-ır-ım	bul-ar-ım	bul-ur-um
II	alarsın	alırsın	bularsın	bulursun
III	alar	alır	bular	bulur

Çokluk sayısı

I	alarız	alırız	bularız	buluruz
II	alarsınız	alırsınız	bularsınız	bulursunuz
III	alarlar	alırlar	bularlar	bulurlar

“kır” “koy”

Birlik sayısı

I	kır-ar-ım	kır-ır-ım	koy-ar-ım	koy-ur-um
II	kır-ar-sın	kır-ır-sın	koy-ar-sın	koy-ur-sun
III	kır-ar	kır-ır	koy-ar	koy-ur

Çokluk sayısı

I	kır-ar-ız	kır-ır-ız	koy-ar-ız	koy-ur-uz
II	kır-ar-sınız	kır-ır-sınız	koy-ar-sınız	koy-ur-sunuz
III	kır-ar-lar	kır-ır-lar	koy-ar-lar	koy-ur-lar

İş 142. Aşaadaki işlikleri bellisiz gelecek zamanda diğştirin, yukarda tabliṭaya görä.

Aç, kırk, koy, doy, duy, dur, kayıl, ol.

Konsonnan bitän incä vokallı işliklär (-är, -ir, -ür)

Tabliṭa 4

Birlik sayısı

I	gid-är-im	gid-ir-im	düz-är-im	düz-ür-üm
II	gid-är-sin	gid-ir-sin	düz-är-sin	düz-ür-sün
III	gid-är	gid-ir	düz-är	düz-ür

Çokluk sayısı

I	gid-är-iz	gid-ir-iz	düz-är-iz	düz-ür-üz
II	gid-är-sin-iz	gid-ir-sin-iz	düz-är-sin-iz	düz-ür-sün-üz
III	gid-är-lär	gid-ir-lär	düz-är-lär	düz-ür-lär

İş 143. Aşaadaki işlikleri diğştirin yukarkı tabliṭaya görä bellisiz gelecek zamanda.

Geç, çözü, sür, seset, alabil, deyiver.

İş 144. Aşaada verili işliklärän düzün üçär-dördär cümlä: kaldırır, yıkar, toplarlar, deyär, ikramnarsınız, yaayar, dizärsiniz, so-lar, atlar, eklär, beklär, yazar.

TEST 1. Gagauz dilindä işliklerin kaç gelecek zamanını üürendiniz?

A) 1 Ä) 3 B) 2 C) 4

TEST 2. Aşaadaki cümlelerdä angısında var işlik mutlak gelecek za-manda?

A) Tezdä geçecez eni evdä yaşamaa.

Ä) Tükäna taazä balık getirdilär.

B) Televiziyada eni programlar çıkêr.

C) Gelân aftaya beki taa sıcak başlar olmaa.

TEST 3. Aşaadaki cümlelerdâ angısında var bellisiz gelecek zamanda işlik?

A) Büün çok eni işlâr görecez.

Ä) Álma kızgın demiri elinâ — haşlar!

B) Tutundun bir işâ, onu yarım brakma.

C) İnsan kendi bahtını, kendisi düzer (söleyiş).

TEST 4. Aşaadaki lafların angısı mutlak gelecek zamanında işliktir?

A) Tuzladım Ä) Hazırlanacam B) Unutmamaa C) Kaybetmiş

TEST 5. Aşaadaki lafların angısı bellisiz gelecek zamanında işliktir?

A) Dökâr Ä) Çözmüş B) Kazmışlar C) Duymaa

TEST 6. Aşaadaki lafların angısı işliktir?

A) Gözellik Ä) Saburlu B) Korkak C) Parçalamış

§ 65. GEÇMİŞ ZAMAN

İşliin geçmiş zamanı gösterer, ki iş olmuş lafetmektân ileri.

Örnek: işledi, işlemiş, işlâardı, işlediydi.

Gagauz dilindâ var birkaç geçmiş zamannar, onnar var iki formalı: sade formalı hem katlı formalı.

a) **Sadâ formalı** geçmiş zamannar düzülü işliin gramatikayca temelindân zaman afikslerin yardımınnan.

1) Mutlak geçmiş zaman.

Örnek: oku — oku-du; yaz — yaz-dı;

bak — bak-tı; kaz — kaz-dı; biç — biç-ti; topla — topla-dı; al — al-dı hem başka.

2) Bellisiz geçmiş zaman.

Örnek:

oku — oku-muş; geç — miş;

yak — yak-mış; kaz — kaz-mış;

biç — biç-miş; topla — topla-mış;

al — al-mış; koy — koy-muş hem başka.

ä) **Katlı formalı** geçmiş zamannar, yapılı başka zamannarın formalarından türlü afikslerin yardımınnan:

1) Çoktan geçmiş bitirilmiş zaman:

Örnek: okudu — okudu-ydu;

yazdı — yazdı-ydı; geçti — geçti-ydi;

yaktı — yaktı-ydı; kazdı — kazdı-ydı;

biçti — biçti-ydi; topladı — topladı-ydı.

2) Bitkisiz geçmiş zaman.

Örnek: okur — okur-du; yazar — yazar-dı;

geçär — geçär-di; toplar — toplaar-dı;

alar — alar-di; koyar — koyar-dı hem başka.

3) Neetlik geçmiş zaman düzüler işliklerin mutlak gelecek zamannarın temelindän, angıların afikslerindän sonunku **-k** bukva düşer da başka neetlik geçmiş zamanın afiksleri peydalanêr.

Örneklär: alacek — alacey-dı; okuyacek — okuyacey-dı;

yazacek — yazacey-dı; geçecek — geçecec-dı;

yıkacek — yıkacey-dı; eriyecek — eriyec-dı;

büüyecek — büüyecec-di çürüyecek — çürüyecec-di.

4) Çoktan geçmiş bellisiz zaman.

Örnek: okumuş — okumuş-tu; yazmış — yazmış-tı; geçmiş — geçmiş-ti;

almış — almış-tı; yıkamış — yıkamış-tı; kazmış — kazmış-tı.

Gagauz dilindä soy kategoriyası heptän yok, bu üzerä işliklerin da geçmiş zamannarında soy kategoriyasını yok ne aaramaa, bu soy kategoriyası bütün dilimizdä yok.

Örnek: kızçaaz okudu, çocukak okudu.

Bu üzerä läüzüm dooru söylemä hem yazmaa da gagauz dilindä işliklerin geçmiş zamanındaki formalarını, unutmamaa, ani onda soy kategoriyası yoktur.

TEST 1. Aşaadaki verili işliklerdän angısı mutlak geçmiş zamandaydır?

A) Oldu Ä) Taşımış B) Toplêêr C) Geçer

TEST 2. Katlı formalı geçmiş zamannar nasıl düzülür?

A) İşliklerin temel formasından.

Ä) Başka zamannardan.

B) Başka zamannarın formalarından afikslerin yardımınnan.

C) Şindiki zamanın temelindän.

TEST 3. Aşaadaki verili işliklerdän, angısı çoktan geçmiş bitirilmiş zamandaydır?

A. Düzecek Ä. Ölçer B. Biçtiydi C. Yazdı.

TEST 4. Aşaadaki verili cümlelerdä angısında var bitkisiz geçmiş zamanda işlik?

A) Göz görer — can çeker (söleyiş).

Ä) Göçücü kuşlar çoktan uçtuydular.

B) Öküz altında buzaa aarama (söleyiş).

C) Tanaş gagauz halk masallarını okurdu.

TEST 5. Aşaadaki verili işliklerdän angısı bellisiz geçmiş zamandaydır?

A) Kaçer Ä) Okumuş B) Yazdı C) Toplamaa

TEST 6. Aşaadaki cümlelerdä angısında var işlik neetlik geçmiş zamanda?

A) Yalan aslı erinä geçmüz (söleyiş).

Ä) Otu aralayıp da gezer (söleyiş).

B) Kafadarım geleceydi, ama, olmalı, başka işi bulundu.

C) Erik fidannarı çiçek açmışılar.

TEST 7. Aşaadaki bilgilerdän angısı dooruydur?

A) Gagauz dilindä işliklerin geçmiş zamanında var iki soy kategoriyası.

Ä) Gagauz dilindä işliklerin geçmiş zamanında soy kategoriyası yoktur.

B) Gagauz dilindä işliklerin geçmiş zamanında var üç soy kategoriyası.

C) Gagauz dilindä işliklerin geçmiş zamanında dört soy kategoriyası vardır.

§ 66. MUTLAK GEÇMİŞ ZAMAN

Mutlak geçmiş zaman gösterer, ani iş mutlak olmuş hem bitmiş. O düzüler işliin temelindän te bu afikslerin yardımınan: **-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü**. Bu afikslerä deniler **zaman afiksleri**.

Örnek: bän yaz-dı-m, besle-di-m, oku-du-m, üşü-dü-m, kaç-tı-m, geç-ti-m, yut-tu-m, büüt-tü-m.

Mutlak geçmiş zamanın üz afiksleri

Birlik sayısı

I — m

II — n

III — -

Çokluk sayısı

I — k

II — nız, -niz, -nuz, -nüz

III — lar (-lär)

Şimdi öğrenin, nicä diişiler türlü işliklär mutlak geçmiş zamanda.

Tablîta 1

Kalın vokalları hem konsonnan bitän işliklär

Birlik sayısı

I	yaz-dı-m	oku-du-m	kaç-tı-m	yut-tu-m
II	yazdın	okudun	kaçtın	yuttun
III	yazdı	okudu	kaçtı	yuttu

Çokluk sayısı

I	yaz-dı-k	oku-du-k	kaç-tı-k	yut-tu-k
II	yazdınız	okudunuz	kaçtınız	yuttunuz
III	yazdılar	okudular	kaçtılar	yuttular

Birlik sayısı

I	bak-tı-m	kaz-dı-m	topla-dı-m	kay-dı-m
II	baktı-n	kaz-dı-n	topla-dı-n	kay-dı-n
III	bak-tı	kaz-dı	topla-dı	kay-dı

Çokluk sayısı

I	bak-tı-k	kaz-dı-k	topla-dı-k	kay-dı-k
II	bak-tı-nız	kaz-dı-nız	topla-dı-nız	kay-dı-nız
III	bak-tı-lar	kaz-dı-lar	topla-dı-lar	kay-dı-lar

Tablîta 2

Kalın vokalları hem vokalları bitän işliklär

Birlik sayısı

I	anna-dı-m	saa-dı-m	oyna-dı-m	suu-du-m
II	anna-dı-n	saa-dı-n	oyna-dı-n	suu-du-n
III	anna-dı	saa-dı	oyna-dı	suu-du

Çokluk sayısı

I	anna-dı-k	saa-dı-k	oyna-dı-k	suu-du-k
II	anna-dı-nız	saa-dı-nız	oyna-dı-nız	suu-du-nuz
III	anna-dı-lar	saa-dı-lar	oyna-dı-lar	suu-du-lar

İncä vokallı işliklär

Tablita 3

Birlik sayısı

I	besle-di-m	gir-di-m	eş-ti-m	çek-ti-m
II	besle-di-n	gir-di-n	eş-ti-n	çek-ti-n
III	besle-di	gir-di	eş-ti	çek-ti

Çokluk sayısı

I	besle-di-k	gir-di-k	eş-ti-k	çek-ti-k
II	besle-di-niz	gir-di-niz	eş-ti-niz	çek-ti-niz
III	besle-di-lär	gir-di-lär	eş-ti-lär	çek-ti-lär

İş 145. Yukardaki tablitalara görä diiştirin aşaadaki işlikleri mutlak geçmiş zamanda:

Al, aç, say, bul, uç, boz, tut, kuu, kır, kuru, lafet, sorabil, kaçiver.

İş 146. Aşaadaki işlikleri diiştirin mutlak geçmiş zamanda.

Ek, gel, seslä, kes, işlä, gii, gül, çiz, sev, geliver.

İş 147. Aşaadaki cümlelerdä mutlak geçmiş zamandaki işlikleri bulun da söläyin, angı üzdä hem sayıda onnar bulunêrlar.

Uşaklar şkolanın aulunda dizildilär. Onnar gözäl rubalarını giimiştir. Hepsi almuş elinä birär top çiçek. Büün şkolada yortu. İşidildi muzika hem daul sesi. Şkolacılar sıraya yannaştır. Şkolanın başı Nikolay Dragan, mikrofona yaklaşıp, okudu bir nasaat. Nasaat bittiynän, herbir klas kendi konterkini gösterdi. Uşaklar vakıd çok şen geçirdilär. Konterttän sora şkola aulunda çocuklar top oynadılar, kızçaazlar “rop-rop” kaçtılar.

§ 67. BELLİSİZ GEÇMİŞ ZAMAN

Bellisiz geçmiş zaman gösterer, ki iş geçän vakıтта olmuş (biz onu görmedik, denämedik, seçmedik). **O düzüler işliin temel formasından** te bu afikslerin yardımınnan: **-mış, -miş, -muş, -müş.**

Örnek: al — al-mış

gez — gez-miş

bul — bul-muş

sürü — sürü-müş

Üöreniniz, nicä işliklär diişilerlär bellisiz geçmiş zamanda.

Kalın vokallılar

Birlik sayısı

I	almışım	kaçmışım	başlamışım
II	almışın	kaçmışın	başlamışın
III	almış	kaçmış	başlamış

Çokluk sayısı

I	almışık	kaçmışık	başlamışık
II	almışınız	kaçmışınız	başlamışınız
III	almışlar	kaçmışlar	başlamışlar

Birlik sayısı

I	yazmışım	okumuşum	kırmışım
II	yazmışın	okumuşun	kırmışın
III	yazmış	okumuş	kırmış

Çokluk sayısı

I	yazmışık	okumuşuk	kırmışık
II	yazmışınız	okumuşunuz	kırmışınız
III	yazmışlar	okumuşlar	kırmışlar

İNCĀ VOKALLILAR

Birlik sayısı

I	girmişim	gelmişim	düzmüşüm	çözmüşüm
II	girmişin	gelmişin	düzmüşün	çözmüşün
III	girmiş	gelmiş	düzmüş	çözmüş

Çokluk sayısı

I	girmişik	gelmişik	düzmüşük	çözmüşük
II	girmişiniz	gelmişiniz	düzmüşünüz	çözmüşünüz
III	girmişlär	gelmişlär	düzmüşlär	çözmüşlär

İş 148. Aşaadaki işlikleri diıştirin bellisiz geçmiş zamanda:

beslä, gii, say, yiv, büü, kuu, baala, çık, mayıl ol.

İş 149. Aşaadaki cümlelerdä bulun bellisiz geçmiş zaman-dakı işlikleri.

1. Sevinmiş-sevinmiş hem da mayıl olmuş.

2. İştittim, ani siz hepsini koyun piinirini satmışınız.
3. Todiye küçüklerin teknik derneenä kabletmişlär.
4. Dün çokça televizoru siiretmişim da bu sabaa erken kalkamadım.

5. Sän mi acaba bu çevizleri baalardan getirmişin?
6. Siz nezaman görmüşünüz beni top oynamakta?
7. Komşumuzun başçesinde kirezlär başlamışlar olmaa.

İş 150. Aşaadaki işliklärän düzün birär cümlä. Bellisiz zamandaki işliklerin altını çiz.

Almıştlar, yapmış, vermişiniz, girmişik, uymuşun, esaplamışım, oturmuşun.

TEST 1. Aşaadaki verili afikslerdän angılarının düzüler bellisiz geçmiş zaman?

- A) -il-al-läs Ä) -du-dü-tü B) -mış-miş-muş-müş C) nız-niz-müz

TEST 2. Aşaadaki bilgilerdän angısı dooruydur?

A) Mutlak geçmiş zaman gösterer, ani iş ya olmuş, ya olaceymış geçmiş zamanda.

Ä) Mutlak geçmiş zaman gösterer, ani iş mutlak olmuş hem bitmiş çotkan.

B) Mutlak geçmiş zaman gösterer, ki iş olacek tezdä.

C) Mutlak geçmiş zaman gösterer, ki iş şindi olmuş.

TEST 3. İncä vokallı işliklerdä bitkisiz geçmiş zamanda temelin hem afiksin arasında nezaman y (yot) peydalanêr?

A) Açan onnar çokkısını.

Ä) Açan onnarın temeli diil belli.

B) Açan onnar birkısını hem biterlär -i, -ii, -üü vokallarlan.

C) Açan onnar kurallara uymêêrlar.

TEST 4. Aşaadaki “de” işlik angı örnektä dooru yazılı?

- A) Deyärdim Ä) Deiärsin B) Deirim C) Deäriz

§ 68. BİTKİSİZ GEÇMİŞ ZAMAN

Bitkisiz geçmiş zaman — gösterer, ani iş geçän zamanda olardı, ama sansın diil belli o iş bitmiş mi osa bitmemiş mi.

Düzüler bellisiz gelecek zamandan **-dı, -di, -du, -dü** afikslerin yardımınan.

Örnek: çalar — çalar-**dı** (türküyü), seslär — sesläär-**di**.

Bellisiz gelecek zamanın var ikişär variantları, bu üzerä işliklerin bitkisiz geçmiş zamanda da var ikişär variantları.

Örnek: birinci variant

alar-dı-m

durar-dı-m

ikinci variant

alır-dı-m

durur-du-m hem başka

Üürenin, niçä diişiler türlü işliklär bitkisiz geçmiş zamanda.

Konsonnan bitän kalın vokallı işliklär

Tablîta 1

Birlik sayısı

I	durar-dı-m	durur-du-m	oturar-dı-m	oturur-du-m
II	durardın	dururdun	oturardın	otururdun
III	durardı	dururdu	oturardı	otururdu

Çokluk sayısı

I	durardık	dururduk	oturardık	otururduk
II	durardınız	dururdunuz	oturardınız	otururdunuz
III	durardılar	dururdular	oturardılar	otururdular

Birlik sayısı

I	alar-dı-m	alır-dı-m	yıvar-dı-m	yıvır-dı-m
II	alardın	alırdın	yıvardın	yıvırdın (siirek)
III	alardı	alırdı	yıvardı	yıvırdı (siirek)

Çokluk sayısı

I	alardık	alırdık	yıvardık	yıvırdık (siirek)
II	alardınız	alırdınız	yıvardınız	yıvırdınız (siirek)
III	alardılar	alırdılar	yıvardılar	yıvırdılar (siirek)

İncä vokallılar

Tablîta 2

Birlik sayısı

I	düzär-di-m	düzür-dü-m	gelär-di-m	gelir-di-m
II	düzärdin	düzürdün	gelärdin	gelirdin
III	düzärdi	düzürdü	gelärdi	gelirdi

Çokluk sayısı

I	düzärdik	düzürdük	gelärdik	gelirdik
II	düzärdiniz	düzürdünüz	gelärdiniz	gelirdiniz
III	düzärdilär	düzürdülär	gelärdilär	gelirdilär

İş 151. Aşaadaki işlikleri diıştirin bitkisiz geçmiş zamanda yukarkı tabliçalara görä:

yat, uzat, kaç, kaz, sat, kay.

Kalın vokallılar. Vokallan bitän işliklär.

Tutunuz aklınızda, ani kalın vokallı işliklerdä, açan onnar bit-erlär sade **-a, -ı, -u** vokallarlan, onnarın temelin hem afikslerinin arasında bitkisiz geçmiş zamanda kimär kerä yazılêr **y** (yot), kimär kerä dâ yazılmêêr. Variantların ikisi dâ dooru. İlk variantta uzun vokallar yazılêr (**y** yotun erinä). İkinci variantta **y** (yot) afiksinin payı olêr.

Örnek:

1. tanı — tanı**n**-r-dı, seslä — seslä**a**-r-di;
2. tanı — tanı-**y**ar-dı, seslä — seslä-**y**ar-di.

Tabliça 3

Birlik sayısı

I	atlaa-r-dı-m	atla-yar-dı-m
II	atlaardın	atlayardın
III	atlaardı	atlayardı

Çokluk sayısı

I	atlaardık	atlayardık
II	atlaardınız	atlayardınız
III	atlaardılar	atlayardılar

Birlik sayısı

I	paklaa-r-dı-m	pakla-yar-dı-m
II	paklaardın	paklayardın
III	paklaardı	paklayardı

Çokluk sayısı

I	paklaardık	paklayardık
II	paklaardınız	paklayardınız
III	paklaardılar	paklayardılar

Birlik sayısı

I	toplaa-r-dı-m	topla-yar-dı-m
II	toplaa-r-dı-n	topla-yar-dı-n
III	toplaar-dı	topla-yar-dı

Çokluk sayısı

I	toplaardık	toplayardık
II	toplaardınız	toplayardınız
III	toplaardılar	toplayardılar

Birlik sayısı

I	koruu-r-du-m	koru-yar-dı-m
II	koruurdun	koruyardın
III	koruurdu	koruyardı

Çokluk sayısı

I	koruu-r-du-k	koru-yar-dı-k
II	koruurdunuz	koruyardınız
III	koruurdular	koruyardılar

Birlik sayısı

I	sulaa-r-dı-m	sula-yar-dı-m
II	sulaardın	sulayardın
III	sulaardı	sulayardı

Çokluk sayısı

I	sulaardık	sulayardık
II	sulaardınız	sulayardınız
III	sulaardılar	sulayardılar

Uzun vokallılar

Getiriniz aklınıza, ani kalın vokallı işliklerdä, açan onnar biter-lär sade uzun **-aa** vokallarlan, onnarın temelin hem afiksinin arasında peydalanêr hem yazılêr **-y** (yot). Yot afikslerä yamanêr.

Birlik sayısı

I	saa-yar-dı-m	saa-yır-dı-m
II	saayardın	saayırdın
III	saayardı	saayırdı

Çokluk sayısı

I	saayardık	saayırdık
II	saayardınız	saayırdınız
III	saayardılar	saayırdılar

Birlik sayısı

Ama:

I	suu-ar-dı-m	suu-ur -du-m (siirek)
II	suuardın	suuurdun
III	suuardı	suuurdı

Çokluk sayısı

I	suu-ar-dı-k	suu-ur-du-k
II	suuardınız	suuurdunuz
III	suuardılar	suuurdular

İş 152. Aşaadaki işlikleri bitkisiz geçmiş zamanda değiştirin:
başla, kazı, oku, taşı, anna, kuu, tuzla, uyu.

Vokallan bitän, inçä vokallı işliklär (seslä, işlä, sölä)

Birlik sayısı

I	seslää-r-di-m	işlää-r-di-m	sölää-r-di-m
II	sesläärdin	işläärdin	söläärdin
III	sesläärdi	işläärdi	söläärdi

Çokluk sayısı

I	seslää-r-di-k	işlää-r-di-k	sölää-r-di-k
II	sesläärdiniz	işläärdiniz	söläärdiniz
III	sesläärdilər	işläärdilər	söläärdilər

Getiriniz aklınıza, ani inçä vokallı işliklerdä, açan onnar birkısımnı hem biterlär **-i, -ii, -üü** vokallarlan, onnarın temelin hem afiksin arasında peydaalanêr hem yazılêr **-y** (yot). Yot afikslerä yamanêr.

Örnek: **-i** — i-yär-di, i-yir-di, **gii** — gii-yär-di, **gii-gii-yir-di**, **büü** — büü-yär-di, **büü** — büü-yür-dü.

Gii hem **i** işliklerin değiştirilmesi:

Birlik sayısı

I	giiyär-di-m	giiyir-di-m	iyär-di-m	iyir-di-m
---	-------------	-------------	-----------	-----------

II	giiyärdin	giiyirdin	iyärdin	iyirdin
III	giiyärdi	giiyirdi	iyärdi	iyirdi

Çokluk sayısı

I	giiyärdik	giiyirdik	iyärdik	iyirdik
II	giiyärdiniz	giiyirdiniz	iyärdiniz	iyirdiniz
III	giiyärdilär	giiyirdilär	iyärdilär	iyirdilär

Kürü hem büü işliklerin diiştirilmesi:

Birlik sayısı

I	kürüyär-di-m	kürüyür-dü-m	büüyär-dim	büüyür-dü-m
II	kürüyärdin	kürüyürdün	büüyärdin	büüyüördün
III	kürüyärdi	kürüyürdü	büüyärdi	büüyüördü

Çokluk sayısı

I	kürüyär-di-k	kürüyüördük	büüyärdik	büüyüördük
II	kürüyärdiniz	kürüyüördünüz	büüyärdiniz	büüyüördünüz
III	kürüyärdilär	kürüyüördülär	büüyärdilär	büüyüördülär

De hem kireçlä işliklerin diiştirilmesi:

Tutunuz aklınızda, ki de işliin gelecek hem geçmiş zamannarında temelin hem afiksin arasında y(yot) yazılêr. Yot afiksinlerin payı olêr.

Örnek: de — de-yär-im, de — de-yär-di-m.

Birlik sayısı

I	deyär-di-m	kireçläär-di-m
II	deyär-di-n	kireçläär-di-n
III	deyärdi	kireçläärdi

Çokluk sayısı

I	deyärdik	kireçläärdik
II	deyärdiniz	kireçläärdiniz
III	deyärdilär	kireçläärdilär

İş 153. Aşaadaki işlikleri diiştirin bitkisiz geçmiş zamanda: beklä, sürü, resimnä, eri, dii, istä, giräbil.

İş 154. Aşaadaki işlikleri diiştirin mutlak geçmiş zamanda: çalış, savaş, çiinä, buluş, kaldır, esap al, çekiver.

İş 155. Aşağıdaki işliklärän düzün birär cümlä:

süpürdüm, çıktık, gittik, bozardınız, kaçardılar, yonardı, atlaardık, okuyardılar, yazardılar, soyunardı, alçaldılar.

§ 69. ÇOKTAN GEÇMİŞ BİTİRİLMİŞ ZAMAN

Çoktan geçmiş bitirilmiş zaman gösterer, ani iş çoktan, mutlak geçmiş zamandan ileri olduydu. İş sansın iki kerä mutlak geçmiş zamanda olmuş. Çoktan geçmiş zaman düzüler işliin temel formasından, angısına yamanêr mutlak geçmiş zamanın afiksleri -di, -dı, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü. Sora bu afikslerä eklenerlär çoktan geçmiş zamanın afiksleri -ydi, -ydi, -ydu, -ydu.

Örnek: oku — oku-du-ydu-m

kaç — kaç-tı-ydı-m

al — al-dı-ydı-m

gel — gel-di-ydi-m

büü — büü-dü-ydü-m

Şindi üürenin, nicä diişilerlär işliklär çoktan geçmiş bitirilmiş zamanda.

Kalın vokallı işliklär

Birlik sayısı

I	bak-tı-ydım	oku-du-ydum	kaz-dı-ydım
II	baktıydım	okuduydun	kazdı-ydım
III	baktıydı	okuduydu	kazdı-ydı

Çokluk sayısı

I	baktıydık	okuduyduk	kazdıydık
II	baktıydımız	okuduydunuz	kazdıydımız
III	baktıydılar	okuduydular	kazdıydılar

Birlik sayısı

I	aç-tı-ydım	kay-dı-ydım	topla-dı-ydım
II	aç-tı-ydım	kay-dı-ydım	topla-dı-ydım
III	aç-tı-ydı	kay-dı-ydı	topla-dı-ydı

Çokluk sayısı

I	aç-tı-ydık	kay-dı-ydık	topla-dı-ydık
II	açtıydınız	kaydıydınız	topladıydınız
III	açtıydılar	kaydıydılar	topladıydılar

Birlik sayısı

I	saa-dı-ydım	baar-dı-ydım	yut-tu-ydum
II	saadıydım	baardıydım	yuttuydun
III	saadıydı	baardıydı	yuttuydu

Çokluk sayısı

I	saa-dı-ydık	baar-dı-ydık	yut-tu-yduk
II	saadıydınız	baardıydınız	yuttuydunuz
III	saadıydılar	baardıydılar	yuttuydular

İş 156. Aşaadaki işlikleri diştirin çoktan geçmiş bitirilmiş zamanda. Mutlak geçmiş zaman afikslerin altlarını hem üz afikslerin altlarını çiziniz.

Kalk, ayırıl, buluş, çıkar, otur, kurut.

İş 157. Aşaadaki işliklärän düzün birär cümlä:

verdiydilär, aldıydılar, annadıydılar, yıvdıydı, kuruttuydum, sıdıydım, sımarladıydım.

TEST 1. Aşaadaki verili işliklerdän angısı çoktan geçmiş bitirilmiş zamandaydır?

A) Açtım Ä) Taradım B) Okuduydum C) Doldurmuş

TEST 2. Aşaadaki verilmiş afikslerin angısı diildir işliin mutlak geçmiş zamanın afiksleri?

A) -di -dı Ä) -du -dü B) -tı -ti C) -lar -lär

TEST 3. Aşaadaki verilmiş afikslerin angısı diildir işliin çoktan geçmiş bitirilmiş zamanın afiksleri?

A) -ydı -ydi Ä) -ydu -ydü B) -tu -tü C) -nız -nüz

İnçä vokallı işliklär

Birlik sayısı

I	besledi-ydım	gir-di-ydım	etiş-ti-ydım	çöz-dü-ydüm
II	besledi-ydin	girdi-ydin	etisti-ydin	çözdü-ydün
III	besledi-ydi	girdi-ydi	etişt-i-ydi	çözdü-ydü

Çokluk sayısı

I	besle-di-ydik	gir-di-ydik	etiş-ti-ydik	çöz-dü-ydük
II	besledi ^y diniz	girdi ^y diniz	etisti ^y diniz	çözdü ^y dünüz
III	besledi ^y dilär	girdi ^y dilär	etişti ^y dilär	çözdü ^y dülär

Birlik sayısı

I	çek-ti-ydim	gel-di-ydim	ek-ti-ydim
II	çektiydin	geldiydin	ektiydin
III	çektiydi	geldiydi	ektiydi

Çokluk sayısı

I	çektiydik	geldiydik	ektiydik
II	çektiydiniz	geldiydiniz	ektiydiniz
III	çektiydilär	geldiydilär	ektiydilär

İş 158. Aşaadaki işlikleri diştirin çoktan geçmiş zamanda:
ek, de, gül, kes, iřlä, çiz, sev, kablet, çıkıver.

İş 159. Aşaadaki iřliklärlän düzün birär cümlä:

götürdüydük, etiştiydik, bekledi^ydim, süpürdüydüm, indirdi^y-dik, bitirdi^ydik, gerdi^ydik, düzeltti^ydi.

§ 70. ÇOKTAN GEÇMİş BELLİSİZ ZAMAN

Çoktan geçmiş bellisiz zaman gösterer, ani iş bellisiz olmuştu taa çoktan, bellisiz zamandan ileri. Çoktan geçmiş bellisiz zaman düzüler bellisiz geçmiş zamandan **-ti, -tı, -tu, -tü** afikslerin yardımınnan.

Örnek: O almış — o almış-tı.

O gelmiş — o gelmiş-ti.

Üürenin, nicä diřilerlä iřliklä çoktan geçmiş bellisiz zamanda.

Kalın vokallı iřliklä

Tablića 1

Birlik sayısı

I	almış-tı-m	kaçmış-tı-m	karşılamış-tı-m
II	almış-tı-n	kaçmış-tı-n	karşılamış-tı-n
III	almış-tı	kaçmış-tı	karşılamış-tı

Çokluk sayısı

I	almış-tı-k	kaçmış-tı-k	karşılalmış-tı-k
II	almış-tı-nız	kaçmış-tı-nız	karşılalmış-tı-nız
III	almış-tı-lar	kaçmış-tı-lar	karşılalmış-tı-lar

İncä vokallı işliklär

Birlik sayısı

I	ekmiş-ti-m	vermiş-ti-m	gitmiş-ti-m	seslemiş-ti-m
II	ekmiş-ti-n	vermiş-ti-n	gitmiş-ti-n	seslemiş-ti-n
III	ekmiş-ti	vermiş-ti	gitmiş-ti	seslemiş-ti

Çokluk sayısı

I	ekmiş-ti-k	vermiş-ti-k	gitmiş-ti-k	seslemiş-ti-k
II	ekmiş-ti-niz	vermiş-ti-niz	gitmiş-ti-niz	seslemiş-ti-niz
III	ekmiş-ti-lär	vermiş-ti-lär	gitmiş-ti-lär	seslemiş-ti-lär

İş 160. Annadın, niçä düzüler işliklär çoktan geçmiş zamanda. Veriniz örnek.

İş 161. Yukarkı 1-ci tablıtaya görä aşıadaki işlikleri diiştirin çoktan geçmiş bellisiz zamanda:

oturmuş, kaldırmış, buluşmuş, demiş, gezmiş, etişmiş, çekmiş, işlemiş.

§ 71. NEETLİK GEÇMİŞ ZAMAN

Neetlik geçmiş zamanı gösterer, ani iş olaceymış geçmiş zamanda, ama olamamış. Neetlik geçmiş zamanı düzüler mutlak gelecek zamandan **-dı**, **-di** afikslerin yardımınnan, mutlak gelecek zamanın afikslerindän **-acek**, **-ecek** sonundan **k** konsonu düşer da onun erinä peydalanêr **-y** (yot).

Örnek:	mutlak gelecek zaman	neetlik geçmiş zaman
	3-cü üz	3-cü üz
	o brak-acek	o brak-acey-dı
	o gel-ecek	o gel-ecey-di
	o sakla-yacak	o sakla-yacey-dı

o koru-yecek

o koru-yacey-dı

o sesle-yecek

o sesle-yecyey-di

o büü-yecek

o büü-yecyey-di

Getiriniz aklınıza:

I. Mutlak gelecek zamanın temelini hem afiksin arasında y (yot) yazılêr:

1) acan kalın vokallı işliklär biterlär **-a, -ı, -u, -aa** vokallarlan. Yot afikslerin payı olêr.

Örnek: kapla — kapla-yecek, taşı — taşı-yecek, oku — oku-yecek, saa — saa-yecek

2) açan incä vokallı işliklär biterlär **-e, -i, -ü, -ii, -üü** vokallarlan. Yot afikslerin payı olêr.

Örnek: de — de-yecek, eri — eri-yecek, çürü — çürü-yecek, gii — gii-yecek, düü — düü-yecek, büü — büü-yecek.

II. Mutlak gelecek zamanın afikslerindä y (yot) yazılmêr, açan kalın vokallı işliklär biterlär **-uu, -ı** uzun vokallarlan.

Örnek: kuu — kuu-acek, tıı — tıı-acek.

Şindi üürenin, nicä diişilerlär türlü işliklär neetlik geçmiş zamanında.

Tablița 1. KONSONNAN BİTÄN KALIN VOKALLI İŞLİKLÄR.

Birlik sayısı

I	kaç-acey-dı-m	al-acey-dı-m	brak-acey-dı-m
II	kac-acey-dı-n	al-acey-dı-n	brak-acey-dı-n
III	kaç-acey-dı	al-acey-dı	brak-acey-dı

Çokluk sayısı

I	kaç-acey-dı-k	al-acey-dı-k	brak-acey-dı-k
II	kac-acey-dı-nız	al-acey-dı-nız	brak-acey-dı-nız
III	kaç-acey-dı-lar	al-acey-dı-lar	brak-acey-dı-lar

İş 162. Yukarkı 1-ci tabliçada bulun hem annadın mutlak gelecek zamanın hem neetlik geçmiş zamanın afiksleri için, bu-

lun üz afikslerini da. Angı afikslerdä «k» konsonu düşer da y (yot) yazılêr?

Tablîta 2. KONSONNAN BÎTÂN ÎNCÄ VOKALLI İŞLİKLÄR.

Birlik sayısı

I	geç-ecey-di-m	gel-ecey-di-m	iç-ecey-di-m
II	geç-ecey-di-n	gel-ecey-di-n	iç-ecey-di-n
III	geç-ecey-di	gel-ecey-di	iç-ecey-di

Çokluk sayısı

I	geç-ecey-di-k	gel-ecey-di-k	iç-ecey-di-k
II	geç-ecey-di-niz	gel-ecey-di-niz	iç-ecey-di-niz
III	geç-ecey-di-lär	gel-ecey-di-lär	iç-ecey-di-lär

İş 163. Yukarkı ikinci tablîtada bulun hem annadın mutlak gelecek zamanın hem neetlik geçmiş zamanın afiksleri için, bulun üz afikslerini da. Annadın, angı afikslerdä «k» konsonu düşer da y (yot) yazılêr.

Tablîta 3. VOKALLAN BÎTÂN ÎNCÄ VOKALLI İŞLİKLÄR.

Birlik sayısı

I	işle-yecey-di-m	sesle-yecey-di-m	büü-yecey-di-m
II	işle-yecey-di-n	sesle-yecey-di-n	büü-yecey-di-n
III	işle-yecey-di	sesle-yecey-di	büü-yecey-di

Çokluk sayısı

I	işle-yecey-di-k	sesle-yecey-di-k	büü-yecey-di-k
II	işle-yecey-di-niz	sesle-yecey-di-niz	büü-yecey-di-niz
III	işle-yecey-di-lär	sesle-yecey-di-lär	büü-yecey-di-lär

İş 164. Yukarkı 3-cü tablîtada bulun hem annadın mutlak gelecek zamanın hem neetlik geçmiş zamanın afiksleri için, bulun üz afikslerini da. Annadın, angı afikslerdä «k» konsonu düşer da y (yot) yazılêr hem angı işliklerdä «a» vokalı «e» vokalına döner.

**Tablîta 4. KALIN UZUN -UU HEM -II
VOKALLARLAN BÎTÂN
İŞLİKLÄR**

Birlik sayısı

I	kuu-acey-dı-m	tıı-acey-dı-m	suu-acey-dı-m
II	kuu-acey-dı-n	tıı-acey-dı-n	suu-acey-dı-n
III	kuu-acey-dı	tıı-acey-dı	suu-acey-dı

Çokluk sayısı

I	kuu-acey-dı-k	tıı-acey-dı-k	suu-acey-dı-k
II	kuu-acey-dı-nız	tıı-acey-dı-nız	suu-acey-dı-nız
III	kuu-acey-dı-lar	tıı-acey-dı-lar	suu-acey-dı-lar

İş 165. Yukarkı 4-cü tablîtada bulun hem annadın mutlak gelecek zamanın hem neetlik geçmiş zamanın afiksleri için, bulun üz afikslerini da. Annadın, neçin mutlak gelecek zamanın afikslerindä sade birär y (yot) yazılı. Neçin hem nâändan y (yot) peydalanêr?

**Tablîta 5. KALIN VOKALLI HEM VOKALLAN BÎTÂN
İŞLİKLÄR**

Birlik sayısı

I	sakla-yacey-dı-m	pakla-yacey-dı-m	salla-yacey-dı-m
II	sakla-yacey-dı-n	pakla-yacey-dı-n	salla-yacey-dı-n
III	sakla-yacey-dı	pakla-yacey-dı	salla-yacey-dı

Çokluk sayısı

I	sakla-yacey-dı-k	pakla-yacey-dı-k	salla-yacey-dı-k
II	sakla-yacey-dı-nız	pakla-yacey-dı-nız	salla-yacey-dı-nız
III	sakla-yacey-dı-lar	pakla-yacey-dı-lar	salla-yacey-dı-lar

İş 166. Yukarkı 5-ci tablîtada bulun hem annadın mutlak gelecek zamanın hem neetlik geçmiş zamanın afiksleri için; bulun üz afikslerini da. Annadın, neçin mutlak gelecek zamanın afikslerindä ikişär -y (yot) yazılı — birisi afiksin çeketmesindä, biri dâ afiksin bitkisindä.

İş 167. Aşaadaki işlikleri diiştirin neetlik geçmiş zamanında: sakın, korun, karış, git, gül, sus, gii, i, buu.

İş 168. Aşaadaki işliklärlän düzün birär cümlä. Annadın, angı zamanda bu işliklä: vereceydik, bulaceydınız, başlayceydı, sulayceydılar, süpüreceydilər, işleyceydiniz.

TEST 1. Nasıl düzüler neetlik geçmiş zamanı?

- A) İşliin temelindän
- Ä) Şindiki zamandan
- B) Mutlak gelecek zamandan
- C) Geçmiş zamandan

TEST 2. Aşaadaki angı razgeliştä işliklerin mutlak gelecek zamanındaki afiksleri -y (yotlan) yazılêrlar?

- A) Ačan işliklerin temeli biterlär -a, -ı, -u, -aa vokallarlan.
- Ä) Ačan işliklerin temeli biterlär -e, -i, -ü, -ii, -üü vokallarlan.
- B) Ačan işliklär biterlär -uu, -ıı uzun vokallarlan.

TEST 3. Aşaadaki verilmiş afikslerin angısıdır işliklerin neetlik geçmiş zamanındaki afiksi?

- A) -acek -ecek Ä) -yacek -yecek B) -lar -lär C) -dı -di

TEST 4. Aşaadaki işliklerin angısı neetlik geçmiş zamanındaydır?

- A) Getirdi Ä) Getirmiş B) Getirecek C) Getireceydi

İŞLİİN BAŞKA ÇALIMNARI HEM FORMALARI

§ 72. SANKİLİK ÇALIMI

Sankilik çalımı gösterer, ani iş var nicä olsun (sanki olsa). Sankilik çalımı düzüler işliin gramatikayca temelindän -sa, -sä, -se afikslerin yardımınnan.

Örnek: kal — kal-sa-m,

gel — gel-säm,

ver — ver-sä-m, ver-se-lär,

büü — büü-sä-m, büü-se-lär.

Sankilik çalımın var sade bir şindiki (gelecek) zamanı.

Üürenin, nicä diişiler türlü işliklär sankilik çalımında.

ŞİNDİKİ ZAMAN (kalın vokallılar)

Tablîta 1

Birlik sayısı

I	kaç-sa-m	yaz-sa-m	sakla-sa-m	oku-sa-m	koy-sa-m
II	kaç-sa-n	yaz-sa-n	sakla-sa-n	oku-sa-n	koy-sa-n
III	kaç-sa	yaz-sa	sakla-sa	oku-sa	koy-sa

Çokluk sayısı

I	kaç-sa-k	yaz-sa-k	sakla-sa-k	oku-sa-k	koy-sa-k
II	kaç-sa-nız	yaz-sa-nız	sakla-sa-nız	oku-sa-nız	koy-sa-nız
III	kaç-sa-lar	yaz-sa-lar	sakla-sa-lar	oku-sa-lar	koy-sa-lar

İş 169. Yukarkı 1-ci tablîtada okuyun işlikleri sankilik çalımında hem onnarm üz afikslerini.

İnçä vokallılar

Tablîta 2

Birlik sayısı

I	iç-sä-m	işit-sä-m	sil-sä-m	i-sä-m	dii-sä-m	sesle-sä-m
II	iç-sä-n	işit-sä-n	sil-sä-n	i-sä-n	dii-sä-n	sesle-sä-n
III	iç-sä	işit-sä	sil-sä	i-sä	dii-sä	sesle-sä

Çokluk sayısı

I	iç-sä-k	işit-sä-k	sil-sä-k	i-sä-k	dii-sä-k	sesle-sä-k
II	iç-se-niz	işit-se-niz	sil-se-niz	i-se-niz	dii-se-niz	sesle-se-niz
III	iç-se-lär	işit-se-lär	sil-se-lär	i-se-lär	dii-se-lär	sesle-se-lär

İş 170. Yukarkı 2-ci tablîtada bulun işliklerin sankilik çalımın afikslerini. Angı sayıda hem angı üzlerdä -sä afiksinin -ä vokalı -e vokallına döner? Annadın.

Tablîta 3. UZUN VOKALLAN BİTÄN İŞLİKLÄR

Birlik sayısı

I	büü-sä-m	kuu-sa-m	saa-sa-m	gii-sä-m
II	büü-sä-n	kuu-sa-n	saa-sa-n	gii-sä-n
III	büü-sä	kuu-sa	saa-sa	gii-sä

Çokluk sayısı

I	büü-sä-k	kuu-sa-k	saa-sa-k	gii-sä-k
II	büü-se-niz	kuu-sa-nız	saa-sa-nız	gii-se-niz
III	büü-se-lär	kuu-sa-lar	saa-sa-lar	gii-se-lär

İş 171. Yukarkı 3-çü tablîşada bulun işliklerin sankilik çalımın afikslerini. Angı sayıda hem angı üzlerdä incä uzun vokallı işliklerin -sä afiksinin -ä vokalı -e vokalına döner?

İş 172. Aşaadaki işlikleri diştirin sankilik çalımın şindiki zamanında:

al, bul, topla, getir, kolla, koy, sürü, gel, çeket, düzelt, suu, de.

İş 173. Aşaadaki işliklärän birär cümlä düzün:

okusan, gelsän, düzsäk, kalsanız, sesleselär, dursam, görsäk, çıksam, buluşsak.

İş 174. Aşaadaki cümleleri yazın, sankilik çalımındaki işlikleri bulun, onların altlarını çiziniz.

1. Eh, bobam alsa bana bir eni kostüm! 2. Hasta içsä bu acı ilacı, beki alıştır. 3. Bulutlar arasından gün şılasa, biz tez yısınırsız. 4. Bu eşil patlacannar çabuk büüsä, kırmızı olurlar. 5. İhtyarladım, kulaklarımdan islää işitsäm, gideceydim kluba artistlerin türkülerini seslemää. 6. Saygılı dostum, sän kuusan da beni, sana küsmäm.

Tutunuz aklınızda: Sankilik çalımın var taa bir geçmiş zamanı, ama o pek siirek kullanılêr, taa çok ihtyar insannarın lafetmesindä.

Örnek: Sanki kuş olsaydım, denizi aykırıldardım? **Dursaydım** da oradaa fayda yoktu. Sanki **versäydi** elini, kurtarırdım hem başka.

Literatura dilindä bu işliklerin erinä kullanılêr isteyişlik çalımın geçmiş zamanı: **alaydım, duraydım, veräydim** hem başka.

§ 73. İSTEYİŞLİK ÇALIMI

İsteyişlik çalımı gösterer, ani lafedän isteer, ki yapsın bişey, olsun bişey. Düzüler isteyişlik çalımı işliin gramatikayca temelindän -a (-e), -ya (-ye), -e (-ä), ye- (yä) afikslerin yardımınan.

Örnek:

kal — kal-a-yım

oku — oku-ya-yım

geç — geç-**e**-yim
 sürü — sürü-**yâ**-sınız
 sakla — sakla-**ya**-sınız
 ver — ver-**â**-sin
 sula — sula-**ya**-yım
 topla — topla-**ya**-ydım
 kürü — kürü-**ye**-lim
 gel — gel-**e**-yim

İsteyişlik çalımın var şindiki zamanı hem bir geçmiş zamanı.

ŞİNDİKİ ZAMAN (*kalin vokallılar*)

Tablîta 1

Birlik sayısı

I	kaç-a-yım	dur-a-yım	başla-ya-yım
II	kaç-a-sın	dur-a-sın	başlaa-ya-sın
III	kaç-sın	dur-sun	başla-sın

Çokluk sayısı

I	kaç-a-lım	dur-a-lım	başla-ya-lım
II	kaç-a-sınız	dur-a-sınız	başlaa-ya-sınız
III	kaç-sın-nar	dur-sun-nar	başla-sın-nar

Alınız esaba, ani işliklerin isteyişlik çalımında şindiki zaman-daki birinci sayısında, birinci üzün afiksine ayırdıcı **-y (yot)** yamanêr.

Örnek:

al — al-a-yım
 iç — iç-e-yim
 sil — sil-e-yim
 oyna — oyna-ya-yım hem başka.

UZUN KALIN VOKALLILAR

Tablîta 2

Birlik sayısı

I	suu-a-yım	sıı-ya-yım	kuu-a-yım
II	suu-sa-sın	sıı-ya-sın	kuu-a-sın
III	suu-sun	sıı-sın	kuu-sun

Çokluk sayısı

I	suu-a-lım	sıı-ya-lım	kuu-a-lım
II	suu-a-sınız	sıı-ya-sınız	kuu-a-sınız
III	suu-sun-nar	sıı-sın-nar	kuu-sun-nar

İş 175. Yukarkı I-ci hem 2-ci tabliçalarda okuyun o işlikleri, angıların üz afikslerinä ayırdıcı -y (yot) eklener. Angı üzdä hem angı sayıda o işliklär?

İş 176. Aşaadaki işlikleri diıştirin işteyışlik çalımın şindiki zamanında:

yar, katla, karış, al, bul, duu, solu, yap, aktar, çık, çıkar.

Tabliça 3. İNCÄ VOKALLILAR

Birlik sayısı

I	geç-e-yim	gör-e-yim	gir-e-yim	gez-e-yim
II	geç-ä-sin	gör-ä-sın	gir-ä-sin	gez-ä-sin
III	geç-sin	gör-sün	gir-sin	gez-sin

Çokluk sayısı

I	geç-e-lım	gör-e-lım	gir-e-lım	gez-e-lım
II	geç-ä-siniz	gör-ä-siniz	gir-ä-siniz	gez-ä-siniz
III	geç-sin-när	gör-sün-när	gir-sin-när	gez-sin-när.

Birlik sayısı

I	gii-ye-yim	sesle-ye-yim	çek-e-yim	büü-ye-yim
II	gii-yä-sin	sesle-yä-sin	çek-ä-sin	büü-yä-sin
III	gii-sin	sesle-sin	çek-sin	büü-sün

Çokluk sayısı

I	gii-ye-lım	sesle-ye-lım	çek-e-lım	büü-ye-lım
II	gii-yä-siniz	sesle-yä-siniz	çek-ä-siniz	büü-yä-siniz
III	gii-sin-när	sesle-sin-när	çek-sin-när	büü-sün-när

İş 177. Yukarkı 3-cü tabliçada okuyun o işlikleri, angılarına üz afikslerindä ayırdıcı -y (yot) yamanêr. Annadın, angı üzdä hem angı sayıda o işliklär. Neçin işliklär büüyeyeim hem sesleyeyim ikişär -y(yotlan) yazılêrlar?

İş 178. Aşaadaki işlikleri diıştirin isteyışlik çalımın şindiki zamanında:

otur, brakıl, sıbıt, örü, pakla, yannaş, siviş, kaçıver, alabil.

İş 179. Aşaadaki işliklärlän düzün birär cümlä. Annadın işliklerin çalımnarı için, zamannarı hem afiksleri için:

kazsın, atlayalım, yaklaşılm, kaçsınnar, karışasınız, alabilsin, gelivereyim.

İş 180. Aşaadaki halk türkü parçasını yazın, işliklerin altlarını çizin. Söläyin, angı çalımdaydır bu işliklär?

Bütün afta işleyäydım,
Pazar geldiynän, siirä gidäydım,
Evä geldiynän, sofrı kuraydım,
Sofrana filcän süräydım,
Filcenciinä türkü calaydım,
Türkünä oyun oynayaydım,
Boy yaşım olaydı, akranım olaydı (türküdän).

TEST 1. Aşaadaki cümlelerdä angısında var işlik isteyişlik çalımda?

- A) Vani artık üürendi üzädän saymaa.
- Ä) Eni yılda çocuklar kapra gezerlär.
- B) Ayın bitkisinädän verelim iki ekzamen.
- C) Kuka torbada saklanılmaz (söleyiş).

TEST 2. Aşaadaki verilmiş afikslerin arasında angısıdır diil işliklerin isteyişlik çalımn afiksleri.

- A) -a(-e), -ya (-ye) Ä) -e(-ä), -ye(-ya) B) -nız, -niz

TEST 3. «**Biläydin** bän, ani sän buradaysın, ozaman geleceydım» cümleinin «**biläydım**» işliin çalımn angısıdır?

- A) Oluşluk çalımn Ä) İzin çalımn
- B) Sankilik çalımn C) İsteyişlik çalımn

§ 74. GEÇMİŞ ZAMAN

Konsonnan bitännär

Birlik sayısı

I	çık-a-ydım	gez-ä-ydım	tut-a-ydım	düz-ä-ydım
II	çıkaydın	gezäydin	tutaydın	düzäydin
III	çıkaydı	gezäydi	tutaydı	düzäydi

Çokluk sayısı

I	çıkaydık	gezäydik	tutaydık	düzäydık
II	çıkaydınız	gezäydiniz	tutaydınız	düzäydınız
III	çıkaydılar	gezäydilär	tutaydılar	düzäydilär

VOKALLAN BİTENNÄR

Birlik sayısı

I	baala-ya-ydım	iyä-ydim	bekle-yä-ydim
II	baalayaydın	iyäydin	bekleyäydin
III	baalayaydı	iyäydi	bekleyäydi

Çokluk sayısı

I	baalayaydık	iyäydik	bekleyäydik
II	baalayaydınız	iyäydiniz	bekleyäydiniz
III	baalayaydılar	iyäydilär	bekleyäydilär

Birlik sayısı

I	de-yä-ydim
II	de-yä-ydin
III	de-yä-ydi

Çokluk sayısı

de-yä-ydik
de-yä-ydiniz
de-yä-ydilär

Birlik sayısı

I	sesle-yä-ydim
II	sesle-yä-ydin,
III	sesle-yä-ydi,

Çokluk sayısı

sesle-yä-ydik
sesle-yä-ydiniz
sesle-yä-ydilär

Uzun vokallılar

Birlik sayısı

I	kuu-a-ydım	saa-ya-ydım	büü-yä-ydim
II	kuu-a-ydın	saa-ya-ydın	büü-yä-ydin
III	kuu-a-ydı	saa-ya-ydı	büü-yä-ydi

Çokluk sayısı

I	kuu-a-ydık	saa-ya-ydık	büü-yä-ydik
II	kuu-a-ydınız	saa-ya-ydınız	büü-yä-ydiniz
III	kuu-a-ydılar	saa-ya-ydılar	büü-yä-ydilär

İş 181. Aşaadaki işliklärän düün birär cümlä:

geçärdilär, sarardılar, alaydım, bekleyäydiniz, toplayaydınız, toplayaydık, saayaydılar, duuaydım.

İş 182. Aşaadaki işlikleri diıştirin işliklerin isteyişlik çalımın geçmiş zamanında:

aç, taşı, tut, git, yıv, gii, suu, boz, gez.

İş 183. Aşaadaki işlikleri diıştirin sankilik hem isteyişlik çalımınarın şindiki zamanında:

kapa, otur, oyna, git, seslä, bak, soyun.

İş 184. Aşaadaki işlikleri yazın tefterlerinizä. Annadın, angı çalımda, zamanda, üzdä hem sayıda onnar yazılı.

Açayım, isin, gelselär, veräydim, oturardım, duraydım, koruyaydık, baktım, sürüyäydim.

TEST 1. İsteyişlik çalımın kaç zamanı vardır?

A) Zamansızdır Ä) 2 B) 3 C) 4

TEST 2. Aşaadaki verili işliklerin angısı sankilik çalımın geçmiş zamanındaydır?

A) Toplayaydım Ä) Verdim B) Alêrım C) Kaçsalar

§ 75. LÄÄZIMNIK ÇALIMI

Läüzınnık çalımlı gösterer, ani lafedän düşer yapsın bişey (o iş läüzim olsun). Bu çalımlın var sade 3-cü üzün forması.

Örnek: almalı, kalmalı, gelmeli, tutmalı. Bizim lafetmemizdä siirek kullanılêr. Läüzınnık çalımlın bu forması kullanılêr sade şindiki (gelecek) zamanda.

Örnek: almalı, vermeli, görmeli, gitmeli, gezmeli, çözmelı, bümeli, kuumalı, yazmalı, koymalı, yıvmalı, soyunmalı, yatmalı hem başka.

Gagauz dilindä läüzınnık çalımlı çok eski bir çalımlı, herbir işliktän bu çalımlı düzmää zor, onun taşlı, çetin örnekleri kalmışlar folklorumuzda, ama taa derindän aaraştırılmamışlar.

Bu çalımlı diiřilmedään birtakım var nicä kullanılsın hepsindä üzlerdä.

Şindiki zaman

Birlik sayısı

Bän almalı kalmalı gitmeli vermeli basmalı görmeli

Sän almalı	kalmalı	gitmeli	vermeli	basmalı	görmeli
O almalı	kalmalı	gitmeli	vermeli	basmalı	görmeli

Çokluk sayısı

Biz almalı	kalmalı	gitmeli	vermeli	basmalı	görmeli
Siz almalı	kalmalı	gitmeli	vermeli	basmalı	görmeli
Onnar almalı	kalmalı	gitmeli	vermeli	basmalı	görmeli

Bugünkü lafetmemizdä lääzımnık çalını kullanılêr taa çok

I-ci üzün adından. **Örnek:** Bän Poy otunu biçmeli,

Bir gözäl kız seçmeli,

Bu gecä bürada kalmalı,

Onu evä almalı. (Folklordan.)

Kiyadı kardaşıma vermeli (bän). Burada bir ev yapmalı (biz) hem başka.

Lafetmemizdä lääzımnık çalının erinä bu günnerdä taa çok kullanılêr te bölä: lafbirleşmeleri: **lääzım biçeyim, lääzım seçeyim, lääzım kalayım, lääzım alayım, lääzım vereyim, lääzımmış geläsin, lääzım olacek işidäsin (İşitmeli eski boba nasaatlarını), lääzım olur veräsin** hem başka. Kendiniz esap alınız nicä düzüler bu lafbirleşmeleri. Kullanılêr yardımcı laf "**lääzım**", sora denäyin, nasıl diişiler yanında işlik.

Lääzımnık çalımında kullanılan lafbirleşmelerin diişilmesi.

Örnek:

Şindiki zaman

Birlik sayısı

I lääzım açayım

II lääzım açasın

III lääzım açsın

Çokluk sayısı

lääzım açalım

lääzım açasınız

lääzım açsınnar

Mutlak geçmiş zaman

Birlik sayısı

I lääzım oldu açayım

II lääzım oldu açasın

III lääzım oldu açsın

Çokluk sayısı

lääzım oldu açalım

lääzım oldu açasınız

lääzım oldu açsınnar

Bitkisiz geçmiş zaman

Birlik sayısı

I lääzımdı açayım

II lääzımdı açasın

III lääzımdı açsın

Çokluk sayısı

lääzımdı açalım

lääzımdı açasınız

lääzımdı açsınnar

Mutlak gelecek zaman

Birlik sayısı

I lâazım olacek açayım

II lâazım olacek açasın

III lâazım olacek açsın

Çokluk sayısı

lâazım olacek açalım

lâazım olacek açasınız

lâazım olacek açsınnar

Bellisiz gelecek zaman

Birlik sayısı

I lâazım olur açayım

II lâazım olur açasın

III lâazım olur açsın

Çokluk sayısı

lâazım olur açalım

lâazım olur açasınız

lâazım olur açsınnar

İş 185. Aşaadaki işliklärän düzün birär cümlä:

gitmeli, gezmeli, yazmalı, koymalı, görmeli, lâazım veräsin, lâazım alayım, lâazım kalayım.

İş 186. Aşaadaki işlikleri koyun lâazımnık çalımına:

seslä, oku, gel, atla, tut, kaç, dur, al.

TEST 1. Eski lâazımnık çalımında işliklär angı üzdä olurlar?

A) Birinci üzdä

Ä) İkinci üzdä

B) Çokluk sayısında

C) Üçüinkü üzdä

İş 187. Aşaadaki cümleleri yazın, lâazımnık çalımdaki işlikleri bulun, onnarın altlarını çizin.

1. “Lâazım, — demiş, — bu bakırı altın paraylan götüreyim o adama, ani evi sattı bana” (masaldan). 2. Çimbar lâazımnış düzsün aulu (D. Kara Çoban). 3. Telefon urmuşlar da demişlär, ani sän lâazımnış nääni sa gidäsin toplantıya (D. Kara Çoban). 4. Bän lâazımdı kalayım gecelemää burada. 5. Büün biz lâazım biçelim çayırdaki otları. 6. Bugün bän lâazım paklayım klasımızı. 7. Bibliotekadan lâazım alayım eni kiyatları okumaa deyni. 8. Sän lâazım veräsin benim çantamı.

§ 76. İŞLİN DÖRT OLUŞLUK FORMASI

Gagauz dilindä işliklär kullanılêrlar dört oluşluk formasında:

1. **Halizlik forması** (polojitelnaya forma)

2. **İnkärlik forması** (otriçatelnaya forma)
3. **Olabilennik forması** (forma vozmojnosti)
4. **Olamazlık forması** (forma nevozmojnosti)

Halizlik forması

Bu formada işliklär ölä kullanılêrlar, nicä üürendiniz şindiyädän: iş haliz olêr, oldu, olacek, olsa, lâázım olsun hem başka. Bu formaya girer hepsi çalınnar hem zamannar, anı üürenildi:

a) işliin beş çalınnarı:

1. oluşluk çalımı
2. izin çalımı
3. sankilik çalımı
4. isteyişlik çalımı
5. lâázımnık çalımı

ä) işliin pek çok zamannarı vardır.

Oluşluk çalımı

I üz

- 1) şindiki zaman — **alêrım,**
- 2) mutlak gelecek zaman — **alacam,**
- 3) bellisiz gelecek zaman — **alarım, alırım,**
- 4) mutlak geçmiş zaman — **aldım,**
- 5) bellisiz geçmiş zaman — **almışım,**
- 6) bitkisiz geçmiş zaman — **alardım, alırdım,**
- 7) çoktan geçmiş bitirilmiş zaman — **aldıydım,**
- 8) çoktan geçmiş bellisiz zaman — **almıştım,**
- 9) neetlik geçmiş zaman — **alaceydım.**

İzin çalımı — İşliklär diişilmeerlär zamannara görä — **al! (2-ci**

üz)

Sankilik çalımı — var sade şindiki zamanı — **alsam.**

İsteyişlik çalımı — var şindiki zamanı — **alayım,**
bir geçmiş zamanı — **alaydım.**

Lâázımnık çalımı 1) şindiki (gelecek) zaman — **almalı,**

2) geçmiş zaman — **lâázımdı alayım,**

3) mutlak geçmiş zaman — **lâázım oldu alayım,**

4) mutlak gelecek zaman — lăázım olacek alayım,

5) bellisiz gelecek zaman — lăázım olur alayım.

İş 188. Kaç zaman oluşluk çalımındaki işliklerdä var?
Sıralayın onnarı.

İş 189. İşliin halizlik formasına kaç çalım girer? Sıralayın onnarı.

İş 190. İşliin oluşluk çalımında kaç geçmiş zamanı var?
Sıralayın onnarı, veriniz birär örnek herbir zamana.

İş 191. Angı çalımda işliklär diişilmeerlär zamannara görä?
Angı çalımda var sade bir zaman? Örnekleri getiriniz aklınıza.

İş 192. Annadın, nicä diişilerlär işliklär lăázımnık çalımında.

§ 77. İNKÄRLİK FORMASI

İşliin inkärlik forması gosterer, ani iş olmêêr, olmadı, olmayacak, olmayaceydı hem başka.

Örnek: bak-ma, aç-ma, tut-ma, gez-mä, gül-mä, bulan-ma, oturma-dılar, kes-me-dilär hem başka.

İnkärlik forması düzüler işliin gramatikayca (baş) temelindän -
ma (mê), -mä (me) afikslerin yardımınnan.

Örnek: bul — bul-**ma**-dı, sus — sus-**ma**-dı, ger — ger-**me**-dı,
üflä — üflä-**me**-di.

Afikslerä -**ma, -me** deniler inkärlik afiksleri.

Butakım işliklerin inkärlik başlankı forması olêr: bulma, durma, koyma, gülmä, gezmä hem başka.

Bu formadaki işliklerdä urgu herkerä düşer inkärlik afiksin önündeki kısımina.

Örnek: otúr-ma-dılar, yát-ma-dılar, kés-me-dilär, itír-me-dilär, geçír-me-dilär hem başka.

Var laflar, ani formalı benzeer inkärlik formasına, ama urguları başka, onuştan maanaları da başka.

Örnek: álma — almá (meyva),

Álma — işliin inkärlik forması,

almá — adlık (meyva),

késmä — işliin inkärlik forması,

kesmä — iştennik (kesmä taş, kesmä çorba).

İnkärlik formasında işliklär diişilerlär, nicä dä halizlik formasında, herbir çalımda hem zamannarda.

§ 78. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASININ DİİŞİLMESİ OLUŞLUK ÇALIMINDA

Açan işliklerin inkärlik başlankı forması **-a** vokallan biter, şindiki zamanın **-êr** afiksini ona eklediynän, **-a** vokalı **-ê** vokalına döner, da orada olêr ikili **-êê**. **Örnek:** bulma-bulmêêr, sorma-sormêêr, kapama-kapamêêr hem başka.

Açan işliklerin inkärlik başlankı forması **-ä** vokallan biter, şindiki zamanın **-er** afiksini ona eklediynän, **-ä** vokalı **-e** vokalına döner, da ozaman orada olêr iki **-ee**.

Örnek: seslämä — seslämeer

geçmä — geçmeer

gezmä — gezmeer

gülmä — gülmeer

Üürenin, nicä işliklär inkärlik formasında diişilerlär.

Şindiki zaman

Birlik sayısı

I	aç-mê-êr-ım	kır-mê-êr-ım	git-me-er-im	beclä-me-er-im
II	açmêêrsın	kırmêêrsın	gitmeersin	beclämeersin
III	açmêêr	kırmêêr	gitmeer	beclämeer

Çokluk sayısı

I	açmêêrız	kırmêêrız	gitmeeriz	beclämeeriz
II	açmêêrsınız	kırmêêrsınız	gitmeersiniz	beclämeersiniz
III	açmêêrlar	kırmêêrlar	gitmeerlär	beclämeerlär

İş 193. Aşaadaki işlikleri koyun inkärlik formasına da diiştirin şindiki zamanda:

kaç, al, taş, sürü, suu, çek, sakla, düz, yap, gii, lafet, mayıl ol.

İş 194. Aşaadaki işliklerin inkärlik başlankı formasını bulun.

Geçmeerim, oturmêêrım, daatmêêrım, saymêêrsınız, tanımêêrsınız, seslämeer, başlamêêrsınız, görämeer, kabletmeer, unutmêêriz, cuvap vermeeriz, kosteklänmeer, inanmêêrlar, sevmeer-sin, kuumêêr, saamêêr, koymêêrsınız.

Örnek: gezmeerim — gezmä, oturmêêrlar — oturma.

İş 195. Aşaadaki işliklärlän düzün birär cümlä:

almêêrlar, sormêêrlar, seslämeersiniz, demeerim.

Annadın, neçin onnar inkärlik formasında. Angı çalımda, zamanda hem üzdä onnar bulunêrlar? Annadın onnarın afiksleri için.

§ 79. İŞLİKLERİN DİİŞİLMESİ İNKÄRLİK FORMASINDA (Gelecek zamannar)

a) Mutlak gelecek zaman

Getiriniz aklınıza, ki işliklerin oluşluk çalımda mutlak gelecek zamanı düzüler işliin baş temelindän **-acek, -ecek, yacek, -yecek** afikslerin yardımınnan. Hep ölä düzüler hem yazılêr da işliklerin inkärlik forması oluşluk çalımda mutlak gelecek zamanda.

Örnek: açma — o açma-yacek,

seslämä — o sesläme-yecek.

Üürenin işliklerin diişilmesini inkärlik formasında mutlak gelecek zamanda.

Birlik sayısı

I	açma-yaca-m	toplama-yaca-m	işläme-yecä-m
II	açma-yaca-n	toplama-yaca-n	işläme-yecä-n
III	açma-yacek	toplama-yacek	işläme-yecek

Çokluk sayısı

I	açmayacez	toplamayacez	işlämeyecez
II	açmayacenız	toplamayacenız	işlämeyeeceniz
III	açmayaceklar	toplamayaceklar	işlämeyeceklär

Birlik sayısı

I	geçme-yecä-m	ime-yecä-m	diime-yecä-m
II	geçme-yecä-n	ime-yecä-n	diime-yecä-n
III	geçme-yece-k	ime-yece-k	diime-yece-k

Çokluk sayısı

I	geçmeyecez	imeyecez	diimeyecez
II	geçmeyeceniz	imeyeceniz	diimeyeceniz
III	geçmeyeceklär	imeyeceklär	diimeyeceklär

ä) Bellisiz gelecek zaman

İşliklerin inkärlik formasında bellisiz gelecek zaman düzüler inkärlik formanın temelindän -r, -z afikslerin yardımınnan.

Örnek: alma — o almar

alma — o almaz

gezmä — o gezmär

gezmä — o gezmáz

Ürenin, nicä işliklär bellisiz gelecek zamanda inkärlik formasında diişilerlär.

Birlik sayısı

I	almarım	almazım	gelmärim	gelmäzım
II	almarsın	almazsın	gelmärsin	gelmäzsın
III	almar	almaz	gelmär	gelmáz

Çokluk sayısı

I	almarız	almazız	gelmäriz	gelmäziz
II	almarsınız	almazsınız	gelmärsiniz	gelmäzsınız
III	almarlar	almazlar	gelmärlär	gelmäzlär

İş 196. Aşaadaki işlikleri koyun inkärlik formasına da diiştirin mutlak gelecek zamanda:

yat, kalk, bak, gii, ger.

İş 197. Aşaadaki işlikleri koyun inkärlik formasına da diiştirin bellisiz gelecek zamanda:

kalk, çök, çık, gir, kayıl ol.

§ 80. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASINDA DİİŞİLMESİ MUTLAK GEÇMİŞ ZAMANDA

Birlik sayısı

I	almadım	açmadım	gitmedim	beklämedim
II	almadın	açmadın	gitmedin	beklämedin
III	almadı	açmadı	gitmedi	beklämedi

Çokluk sayısı

I	almadık	açmadık	gitmedik	beklämedik
I	almadınız	açmadınız	gitmediniz	beklämediniz
III	almadılar	açmadılar	gitmedilär	beklämedilär

İş 198. Yukarkı işliklerin bulun inkärlik, zaman hem üz afikslerini.

İş 199. Aşaadaki işlikleri diiştirin mutlak geçmiş zamanda:
oturma, başlama, çekettirmä, işittirmä.

İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi
bellisiz geçmiş zamanda

Birlik sayısı

I	açmamışım	kaçmamışım	istämemişim	imemişim
II	açmamışın	kaçmamışın	istämemişin	imemişin
III	açmamış	kaçmamış	istämemiş	imemiş

Çokluk sayısı

I	açmamışık	kaçmamışık	istämemişik	imemişik
II	açmamışınız	kaçmamışınız	istämemişiniz	imemişiniz
III	açmamışlar	kaçmamışlar	istämemişlär	imemişlär

İş 200. Yukarkı işliklerin bulun inkärlik, zaman hem üz afikslerini.

İş 201. Aşaadaki işlikleri diiştirin inkärlik formada bellisiz geçmiş zamanda:
toplama, alma, koruma, seslämä.

§ 81. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASINDA DİİŞİLMESİ BİTKİSİZ GEÇMİŞ ZAMANDA

Birlik sayısı

I	almaardım	almaazdım	açmaardım	açmaazdım
II	almaardın	almaazdın	açmaardın	açmaazdın
III	almaardı	almaazdı	açmaardı	açmaazdı

Çokluk sayısı

I	almaardık	almaazdık	açmaardık	açmaazdık
II	almaardınız	almaazdınız	açmaardınız	açmaazdınız
III	almaardılar	almaazdılar	açmaardılar	açmaazdılar

İş 202. Yukarkı işliklerin bulun inkârlık zaman hem üz afiks-
lerini.

İş 203. Aşaadaki işlikleri diiştirin bitkisiz geçmiş zamanda:
bulma, deşmä, hastalanma, sölämä.

§ 82. İŞLİKLERİN İNKÂRLİK FORMASINDA DİİŞİLMESİ ÇOKTAN GEÇMİŞ BİTİRİLMİŞ ZAMANDA

Birlik sayısı

I	açmadıydım	almadıydım	gitmediydım	görmediydım
II	açmadıydın	almadıydın	gitmediydin	görmediydin
III	açmadıydı	almadıydı	gitmediydi	görmediydi

Çokluk sayısı

I	açmadıydık	almadıydık	gitmediydik	görmediydik
II	açmadıydınız	almadıydınız	gitmediydiniz	görmediydiniz
III	açmadıydılar	almadıydılar	gitmediydilər	görmediydilər

İş 204. Aşaadaki işlikleri diiştirin çoktan geçmiş bitirilmiş
zamanda:

koruma, sorma, ekmä, seslämä, susma.

**İşliklerin inkârlık formasında diişilmesi çoktan geçmiş bitiril-
miş zamanda**

Birlik sayısı

I	açmamıştım	almamıştım	dönmemişim	çözmemişim
II	açmamıştın	almamıştın	dönmemişin	çözmemişin
III	açmamıştı	almamıştı	dönmemişti	çözmemişti

Çokluk sayısı

I	açmamıştık	almamıştık	dönmemiştik	çözmemiştik
II	açmamıştınız	almamıştınız	dönmemiştiniz	çözmemiştiniz
III	açmamıştılar	almamıştılar	dönmemiştilər	çözmemiştilər

İş 205. Yukarkı işliklerin bulun inkârlık, zaman hem üz afiks-
lerini.

İş 206. Aşaadaki işlikleri diiştirin çoktan geçmiş bitirilmiş
zamanda:

gübürlämä, gezmä, kaçma, kalkma.

İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi neetlik geçmiş zamanda Getiriniz aklınıza:

işliklerin neetlik geçmiş zamanı düzüler işliin gramatikayca baş (temel) formasından, angısına eklener mutlak gelecek zamanın - (y)acek, -(y)ecek afiksleri, sora bu afikslerä yamanêr neetlik geçmiş zamanın afiksleri **-di, -dı**:

temel forması	mutlak gelecek zaman	neetlik geçmiş zaman
al	o al-acek	o al-acey-dı
gel	o gel-ecek	o gel-ecey-di

Tutunuz aklınızda:

1) İşliklerin neetlik geçmiş zamanın var inkärlik forması, angısı düzüler genä bu zamanın işliklerindän **-ma, -mä, -me** afikslerin yardımınan.

Örnek:	neetlik geçmiş zaman	inkärlik forması
	al-acey-dı	al- ma -yacey-dı
	gel-ecey-di	gel- me -yecey-di
	seslä-yecey-di	seslä- me -yecey-di
	sölä-yecey-di	sölä- me -yeycey-di

2) İşliklerin neetlik geçmiş zamanın inkärlik formasının afiksleri **-yacek, -yecek** taa sık ikişär **-y** (yotlan) yazılêlar.

Örnek: tut-**ma**-yacey-dı-m

kes-**mä**-yacey-di-m

Okuyup paragrafları, aklınıza getirin, neçin neetlik geçmiş zamanın inkärlik formasında afikslerdä taa sık ikişär **-y** (yot) yazılêr.

İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi.

Neetlik geçmiş zamanın tablişası

Birlik sayısı

I	al- ma -yacey-dı-m	aç- ma -yacey-dı-m	getir- me -yecey-dim
II	almayaceydın	açmayaceydın	getirmeyeceydin
III	almayaceydı	açmayaceydı	getirmeyeceydi

Çokluk sayısı

I	almayaceydık	açmayaceydık	getirmeyeceydik
II	almayaceydınız	açmayaceydınız	getirmeyeceydiniz
III	almayaceydılar	açmayaceydılar	getirmeyeceydilər

İş 207. Yukarkı işliklerin inkärlik, zaman hem üz afikslerini bulun.

İş 208. Aşaadaki işlikleri inkärlik formasına koyun:

salla, sakla, yat, soyun, kuu, dön.

İş 209. Aşaadaki işlikleri neetlik geçmiş zamanda diiştirin:

kolverme, atlama, oynama, süündürme.

İş 210. Aşaadaki işliklärlän birär cümlä düzün. Annadın, angı çalımda, angı zamanda, angı üzdä hem angı sayıda onnar bulunêrlar.

Kaynamêêr, saklamadım, gelmääzdi, kalkmêêr, denämemiş, sormadıydık, gülmeersiniz, seslämedin, yıkmadın, delmemişin, büümemişlär, girmemiş.

İş 211. Aşaadaki işliklerin başlankı formalarını bulun, sora herbirini şindiki zamana hem birinci üzä koyun.

Uyumadım, oturmadı, etişmedilär, bilmemişin, düşünmediydik, inanmaazdı, durgutmaazdı, götürmääzdım, çözmemiş, kuumaazdı, suumamış, mayıl olmadı.

Örnek: uyumadım — uyuma (temel. for.) — uyudum (şind. zaman)

oturmadı — oturma (temel. for.) — oturdum (şind. zaman)

İş 212. Aşaadaki işlikleri inkärlik formasına koyun da onnarı şindiki hem mutlak geçmiş zamannarda diiştirin:

aara, getir, kolver, gül, kap, düü, alçal, çeket, durgut.

§ 83. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASINDA DİİŞİLMESİ SANKİLİK ÇALIMINDA

Aklımıza getiriniz, ani sankılık çalımında var sade bir zaman - şindiki zaman, ani işliklerin inkärlik forması sankilik çalımında düzüler işliklerin inkärlik formasından -sa, -sä afikslerin yardımınnan.

Örnek: almá — alma-sá-m

vermä — verme-sä-m

diimä — diime-sä-m

urmá — urma-sá-m

geçmá — geçmä-sá-m

Üürenin, niçä diişilerlär işliklär inkärlik formasında sankilik çalımında.

Şindiki zaman

Birlik sayısı

Bän almasam	vermesäm	diimesäm	urmasam
Sän almasan	vermesän	diimesän	urmasan
O almasa	vermesä	diimesä	urmasa

Çokluk sayısı

Biz almasak	vermesäk	diimesäk	urmasak
Siz almanız	vermeseniz	diimeseniz	urmanız
Onnar almasalar	vermeselär	diimeselär	urmasalar

İş 213. Aşaadaki işlikleri inkärlik formasında sankilik çalımında diiştirin:

çıkarmaa, akıtmaa, güldürmää, üklettirmää.

§ 84. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASINDA DİİŞİLMESİ İSTEYİŞLİK ÇALIMINDA

Aklınıza getiriniz, nicä işliklerin isteyişlik çalımı düzüler. İşliklerin inkärlik forması isteyişlik çalımında düzüler işliklerin baş temelindän eklediinän **-ma, -mä** afikslerini.

Örnek: al — al-**ma**-yaydım

gel — gel-**me**-yäydım

İşliklerin isteyişlik çalımında var bir şindiki zaman bir da geçmiş zaman.

Üürenin, nicä diişiler işliklär inkärlik formasında isteyişlik çalımında.

Şindiki zaman

Birlik sayısı

Bän kaçmayım	durmayım	işlämeyim
Sän kaçmayasın	durmayasın	işlämeyäsin
O kaçmasın	durmasın	işlämesin

Çokluk sayısı

Biz kaçmayalım	durmayalım	işlāmeyelim
Siz kaçmayasınız	durmayasınız	işlāmeyāsınız
Onnar kaçmasınнар	durmasınнар	işlāmesinnār

Geçmiş zaman

Birlik sayısı

Bän çıkmaydım	tutmaydım	düzmäydim
Sän çıkmaydın	tutmaydın	düzmäydin
O çıkmaydı	tutmaydı	düzmäydi

Çokluk sayısı

Biz çıkmaydık	tutmaydık	düzmäydik
Siz çıkmaydınız	tutmaydınız	düzmäydiniz
Onnar çıkmaydılar	tutmaydılar	düzmäydilər

İş 214. Aşaadaki işlikleri diiştirin inkärlik formasında isteyişlik çalımında şindiki hem geçmiş zamannarda:
yazma, sorma, gitmä, üüretmä.

§ 85. İŞLİKLERİN İNKÄRLİK FORMASINDA DİİŞİLMESİ LÄÄZIMNIK ÇALIMINDA

İşliklerin inkärlik forması lääzımnık çalımında düzüler **-ma -mä** afıkslerin yardımınнан. Bu afıkslär eklenerlär işliklerin halizlik formasındaki lääzımnık çalımın temelinä.

Örnek: almal' — almamalı

görmeli — görmemeli

gelmeli — gelmemeli

Bu formada işliklär lafetmemizdä pek siirek kullanılêr. Bu işliklär herbir üzdä birtakım diişilerlär.

Birlik sayısı

Örnek:

Bän almamalı

görmemeli

Sän almamalı

görmemeli

O almamalı

görmemeli

Çokluk sayısı

Biz almamalı	görmemeli
Siz almamalı	görmemeli
Onnar almamalı	görmemeli

Ama lafetmemizdä lääzımnık üzerinä taa sık kullanılêr te bölä lafbirleşmeleri: lääzım vermeyim, lääzım kalmayım, lääzımdı kaçmayım hem başka. Butakım bu lafbirleşmeleri diişilerlär hepsindä üzlerdä her zamannarda.

İş 215. Aşaadaki işliklärän düzün birär cümlä, annadın, işliklerin inkärlik forması angı çalımda, angı zamanda hem angı sayıda bulunêr.

Lääzım almayım, lääzımdı girmesin, lääzım çıkmasın, lääzımdı oturmasınnar.

§ 86. İŞLİKLERİN OLABİLENNİK FORMASI

Bu formada işliklär göstererlär, ani lafedenin var kolayı yapsın bir iş, yapabilir onu.

Örnek: sän alabil, veräbil, geläbil. Olabilennik formasının temelleri: yapabil, gidäbil, sesleyäbil, bekleyäbil, götüräbil hem başka.

Olabilennik formasının bitkisindä bulunêr yardımcı işlik “bil”.

Örnek: sän dönäbil, yazabil, geçäbil, uçabil hem başka.

Olabilennik formasında işliklär diişilerlär hepsindä çalımnarda hem zamannarda.

Oluşluk çalımda

Bän alabilerim, alabildim, alabilärim, alabilecäm, alabilirdim hem başka.

Sankilik çalımda

Bän alabilsäm	alabiläydim	geläbiläydim hem başka
Sän alabilisän	alabiläydin	geläbiläydin hem başka

İsteyişlik çalımda

Bän alabileyim	alabiläydim	geläbiläydim
Sän alabiläsin	alabiläydin	geläbiläydin hem başka

Läâzımnık çalımnında

Alabilmeli bân, bân läâzım alabileyim, alabilmeli biz, sân läâzım alabilâsin, siz läâzım gelâbilâsiniz hem başka.

Niçâ görersiniz, bu formada işliklär katlı, ama diişiler onnarın sade ikinci payı — laf “bil”.

İş 216. Aşaadaki cümlelerdä olabilennik formasındaki işlikleri gösterin da onnarın çalımnı hem zamanını söläyin.

1. Yılma aşaa dooru ne kaçabilirsä kaçardı bir çocuk.

2. Sân bu topuzu kaldırabilirsın mı?

3. Bân kendim da bilmeerim, nasıl çıkabildim o dar araçıktan.

4. Kesäbileydim bân odunnarı, vereceydim yakacak komşulara da.

5. Hava nekadar da kötü olsa, bân tırlaya läâzım gidäbileyim.

İş 217. Aşaadaki işliklärân birär cümlä düzün, sora işliklerin olabilennik formasının çalımnarı için hem üzleri için annadı:

yazabildi, soyunabilersin, düzäbildin, çekäbileydik, yapabilse-niz, tanıyabilsin, läâzım dayanabilsin, yazabildi, dökäbildiniz.

§ 87. OLAMAZLIK FORMASI

İşliin olamazlık forması gösterer, anı lafedân yapamêêr işi, iş olamêêr. Olamazlık forması düzüler işliin gramatikayca baş temelindän -a, -ä, -ya, -yä afikslerin hem inkärlik -mê, -me afikslerin yardımınan.

Örnek:

aç — aç-a-mê-êr

gez — gez-ä-me-er

kazı — kazı-ya-mê-êr

geç — geç-ä-me-er

kapa — kapa-ya-mê-êr

Olamazlık formasında işliklär diişilerlär hepsindä çalımnarda hem zamannarda.

Oluşluk çalımında

Bän açmêêrim, açamadım, açamardım, açamam, açamayaçam, bulamayacam hem başka.

Sankilik çalımında

Bän açamasam, kalkamasam, oturamasam, alamasam, geçämesäm hem başka.

Sän açamasan, kalkamasan, geçämesän, oturamasan, uçamasan hem başka.

İsteşlik çalımı

Bän açamayım, kalkamayım, oturamayım, alamayım, geçämeyim, girämeyim, uçamayım, görämeyim hem başka.

Läüzınnık çalımında

Almalı bän, bän läüzım almayım, bän läüzım alayım, läüzım açmayım, läüzım kalmayım h. b.

Olmamazlık formasında işleklerin diişilmesi benzeer inkärlik formasına.

İş 218. Aşaadaki cümleleri okuyun da, işlikleri bulduynan, söläyin onnarın oluşluk formasını, çalımını hem zamanını.

1. Benim ihtiar dädüm artık görämeer islää.
2. Bu küçük uşak taa örüyämeer, sadece oturêr.
3. Bu işi sän yapamasan, taa ii tutunma.
4. Ko o bulamasın eni anterisini, taa ii bulsun yaamurluunu.
5. O geldi zarara, taa ii gelmeyeydi.
6. O avşam bän läüzımdı dınnenmeyim.
7. O çöşmedän tatlı süyu içmedik doyunça.

İş 219. Aşaadaki işliklärlän birär cümlä düzün:

çözämeerim, kıramazdık, çıkabilecek, tutamayasınız, atamayaydı, läüzım olmayım, görämesäm, açamasam.

TEST 1. İşliin kaç çalımınarı vardır?

- A) 3 Ä) 8 B) 5 C) 2

TEST 2. Aşaadaki örneklerdä angı işlik inkärlik formasındaydır?

- A) Al Ä) Gösterdi B) Bakma C) Gelecek

TEST 3. Angı çalımda işliklerin zamanı yoktur?

- A) Sankilik çalımında

- Ä) İzin çalımında
- B) İsteyişlik çalımında
- C) Lääzımnık çalımında

TEST 4. Oluşluk çalımında işliin kaç zamanı vardır?

- A) 3
- Ä) 4
- B) 7
- C) 9

TEST 5. Aşaadakı örneklerdä angı işlik olabilennik formasındadır?

- A) Sürçtüm
- Ä) Güleceydim
- B) Alabilirim
- C) İdim

TEST 6. Aşaadakı örneklerdä angısında işlik inkärlik formasındadır?

- A) Güimä
- Ä) Sormadım
- B) Açabildim
- C) Etişerim

TEST 7. İşliin halizlik formasında kaç çalım vardır?

- A) 2
- Ä) 5
- B) 2
- C) 1

TEST 8. İşliklerin angı çalımında var sadece bir şindiki zamanı?

- A) Sankilik çalımında
- Ä) İzin çalımında
- B) İsteyişlik çalımında
- C) Lääzımnık çalımında.

TEST 9. Ne gösterer işliin inkärlik forması?

- A) İşin olabilmesini
- Ä) İşin olmayacağını
- B) İşin halizliini
- C) İşin neetini

TEST 10. Ne gösterer işliklär olabilennik formasında?

- A) İşin olmayacağını
- Ä) İşin halizliini
- B) İşin adını
- C) İşin olabilmesini

TEST 11. Aşaadakı cümlelerin angısında var işliin olabilennik formasında läözımnık çalımı?

- A) Birkaç örnek ihtiarlardan alabilmeli.
- Ä) Demir suuklan sıcakta celik olur.
- B) Kavak aaçları yol boyunda sıraylan görünürdülär.
- C) Hergün uşaklar şkolaya giderlär.

§ 88. İŞLİN MODAL FORMALARI

Gagauz dilindä işliklerin var üç modal forması:

1) Sankilik modal forması.

Örneklär:

kaçarsam (eer bän kaçarsam)

açarsam (eer bän açarsam)

kaşırsam (eer bän kaşırsam, kaşıyarsam) hem başka.

2) Bellisizlik modal forması onun afiksleri -mış, -mış.

Örnek: kaçarmıŝ, gelirmıŝ, vermiŝmiŝ, taşıımıŝmiŝ hem başka.

3) Mutlaklık modal forması onun afiksleri -dır, -dir hem başka.

Örnek: alırdır, almıştır, alaceydır, vermiŝtir, görmüŝtür hem başka.

Modal formaları zenginnederlär işliklerin maanasını hem formalarını. İşlin modal formaları diŝilerlär hepsindä oluşluk çalımlarında, formalarında hem onnarın zamannarında.

Sankilik modal forması

Sankilik modal forması düzüler işlin gelecek yada geçmiş zamanın temelindän -sa, -sâ afikslerin yardımınnan.

Örneklär: açar — açar-sa, geçar — geçar-sâ, alır — alır-sa, alır — alır-saydı.

Sankilik modal formasının var te bu zamannarı.

1) **Bellisiz gelecek zaman:** açarsam, geçärsän, açarsak geçärselär, açamarsam, açabilirsäm, açarsaydım, açarsaydın, açarsaydı, açarsaydık, açarsaydınız, açarsaydılar hem başka.

2) **Mutlak gelecek zaman:** açaceysam, gececeysäm, açabileceysäm açamayaceysam hem başka.

3) **Mutlak geçmiş zaman:** açtıysam, geçtiysäm, açmadiysam, açabildiysäm, açamadiysam, görämediysäm hem başka.

4) **Bellisiz geçmiş zaman:** açmıŝsam, geçmiŝsäm, gülmüŝsäm hem başka.

Bellisizlik modal forması

Bellisizlik modal forması düzüler işlin zaman temellerindän -mış, -muş, -müş afikslerin yardımınnan: açar — açar-mış, geçar — geçar-mış, açmış — açmış-mış, açacak — açacey-mış, görmüş — görmüş-müş.

Bellisizlik modal formasının (-miş, -miş afikslärlän) te bu zamanları var:

1. **Mutlak gelecek zaman:** açaceymış, geçeceymış, açmayaceymış, almayaceymış.

2. **Bitkisiz geçmiş zaman:** açarmışım, geçärmışım, açarmışlar, açarmışlar.

3. **Bellisiz geçmiş zaman:** açmışmış, geçmişmiş, açmamışmış, açmamışmış.

4. **İsteyişlik çalının geçmiş zamanında:** açaymış, geçäymiş, alamayaymış, bulmayaymış, bulamayaymış hem başka.

5. **Sankilik çalının geçmiş zamanında:** açsaymış, geçsäymiş, açmasaymış, açmasaymış, almasaymış, almasaymış hem başka.

Mutlaklık modal forması

Mutlaklık modal forması düzüler işliin zaman temelindän -dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür afikslerin yardımınan.

Örnek: açar — açar-dır, geçär — geçär-dır, bulur — bulur-dur, geçmiş — geçmiş-tir, açmış — açmış-tır, urmuş — urmuş-tur, görmüş — görmüş-tür.

Mutlak modal formasının (dır, -dir afiksli) te bu zamanları var:

1) **Bellisiz gelecek zaman:** açardır, geçärdır, açmardır, açabilärdır, alırdır, gelirdır hem başka.

2) **Mutlak gelecek zaman:** alacamdır, almayacamdır, açacamdır, açmayacamdır läüzım olacektır açayım, läüzım olacektır bulayım hem başka.

3) **Bellisiz geçmiş zaman:** açmıştır, geçmiştir, açmamıştır, almıştır, gelmiştir, almamıştır hem başka.

İş 220. Aşaadaki cümlelerde işlikleri bulun da söläyin onların modal formalarını, oluşluk formalarını, çalınlarını hem zamannarını.

1) Biz tuttuysak, siz bakın kaçırmayasınız.

2) Bu kıyatları yazınca, o kim bilir nekadär başka kıyatlar okumuştur.

- 3) Geleceysän cumaaya gel, gelmeyceysän sölä, inandır bizi.
4) Eer almışsam bişey, vallaa, ellerim kurusun (folklordan).
5) Bana kalsa, o bulamamıştır dostunu, buluşaymış, hepsinä bu haberi söyleyeceymiş.
6) Buluşaymış, o söyleyeceymiş hepsinä bu haberi.
7) Olsaymışım da orada, hep okadar görämeceymişim, zerä pek çok kalabalık vardı.
8) İkinci kerä läüzim olmaycektir saralım.
9) Läüzimsaydı gecelemää kalayım, kalırım.

İş 221. Aşaadaki işliklärlän uygun-uygun cümlelär düzün da onnari tefterlerinizä yazın:

bakarsaydınız, bulacamdır, geläymiş, dayanaydı, açılmışsa, işitmediysä.

TEST 1. Gagauz dilindä işliin kaç modal formaları vardır?

- A) 2 Ä) 3 B) 1 C) Modal forması yoktur

TEST 2. Aşaada verili afikslerdän, angıları mutlak modal formanındır?

- A) -mış -miş Ä) -dım -dim B) -dır -dir C) -sa -sä

TEST 3. Aşaadaki cümlelerin angısında var işlik sankilik modal formasında?

- A) Mantaralı erlär daayın ortasında vardır.

- Ä) Biz sık-sık atlı gezineriz.

- B) Mihail Çakirin anıt taşı Çadır kasabasında koyulu.

- C) Açarsan üçüncü kapuyu, orada Dünnä-Gözelini görecän (ma-saldan).

TEST 4. Aşaadaki verili işliklerin angısı bellisizlik modal formasındadır?

- A) Gelirmiş Ä) Görmedim B) İçtilär C) Sattık

TEST 5. Sankilik modal formasının kaç zamanı vardır?

- A) 2 Ä) 1 B) 3 C) 4

TEST 6. Nasıl düzüler işliin bellisizlik modal forması?

- A) Salt şindiki zamandan.

- Ä) Salt işliin izin çalmından.

B) İşliin zaman temellerindän -miş -muş, -müş afikslerin yardımınan.

C) Salt gelecek zamandan.

TEST 7. Angı modal formanın te bu afikslär: -dır -dir, -dur -dür, -tır -tir, -tur -tür?

A) Mutlaklık modal formanın.

Ä) Sankilik modal formanın.

B) Bellisizlik modal formanın.

TEST 8. Mutlak modal formasında işliklerin kaç zamanı vardır?

A) 1 Ä) 3 B) 2 C) 4

§ 89. İŞLİKTÄN ADLAR

İşliin baş temelinä koyduynan afiksleri -mak, -mek, -mäk düzüler adlık maanasında laflar.

Örnek:

aç — aç-mak

gel — gel-mäk

git — git-mäk

çık — çık-mak

i — i-mäk

buluş — buluş-mak

giin — giin-mäk

kaç — kaç-mak

geç — geç-mäk

Bölä laflar — işliktän adlar, hallanêrlar nicä -k konsonnan bitän adlıklar.

Birlik sayısı

T.	okumak	çeketmäk	almak
S.	okumanın	çeketmenin	almanın
D.	okumaya	çeketmeyä	almaya
G.	okumayı	çeketmeyi	almayı
E.	okumakta	çeketmektä	almakta
Ç.	okumaktan	çeketmektän	almaktan

Çokluk sayısı

T.	okumaklar	çeketmeklär	almaklar
S.	okumakların	çeketmeklerin	almakların
D.	okumaklara	çeketmeklerä	almaklara
G.	okumakları	çeketmekleri	almakları
E.	okumaklarda	çeketmeklerdä	almaklarda
Ç.	okumaklardan	çeketmeklerdän	almaklardan

Gagauz dilindä var ölä adlar, anı düzüli işliin baş temelindän **-ma, -mä** afikslerin yardımınnan.

Örnek:

sar — sar-**ma**

kaur — kaur-**ma**

işlä — işle**mä**

akıt — akıt-**ma**

saç — saç-**ma** hem başka.

Bu laflar da ölä hallanêrlar, nicä vokallan bitän adlıklar (bak adlıkların hallanmasını).

İşliktän adlar cümledä subyekt yada cümleinin ikincili payı olêrlar.

İş 222. Aşaadaki işliktän adlarlan birär cümlä düzün. İşliktän adları kullanın subyekt yada cümleinin ikincili payların üzerinä:

oynamak, çalışmak, görüşmek, annaşmak, yarışmak, becermek, işlemek, kaçmak, sormak, sarma, kaurma.

TEST 1. Nasıl düzülerlär işliklerdän adlar?

A) Adlıklardan.

Ä) Sayılıklardan hem adlıklardan.

B) İşliin temelindän **-mak, -mek, -mäk** afikslerin yardımınnan.

C) Aderliklerdän afikslerin yardımınnan.

TEST 2. İşliktän adlar cümledä angı cümlä payı olurlar?

A) Subyekt ya cümleinin ikincili payı.

Ä) Cümlä payı olmazlar.

B) Bellilik, eer onun soruşuna cuvap edärsälär.

C) Koyulma laflar.

TEST 3. Aşaadaky cümlelerin angısında var işliktän adlar.

A) Kolada günü sarmaylan ikramnamak, o bir ii adettir.

Ä) Kaçın-kaçın küü yanêr... (masaldan).

B) Çok laf — dermendäydir (söleyiş).

C) Aalama Nida, aalama, kızım ... (türküdän).

§ 90. İŞTENNİK

İşliin var ölä da bir forması, angısının var hem işlik hem nışannık maanası, deyecez: orada **kalan**, buraya **düşän**, **gelän** ay, **işleyän** insannar, **toplannmış** bereket, **açılmış** hava hem başka. Bölä laflara deniler **iştennik**.

İştenniin yok üzleri. İştennik gösterer:

a) İşlik gibi zamannarı, **örnek**:

1) Bana **yaklaşan** adam bir saklı laf söledi.

2) Çamuru lääzım **akar** suylan yapmaa.

3) **Gelän** pazara biz Komrada gidecez.

4) **Yapılmış** işlerä taa bır sıra dönelim.

5) **Gelecek** yıla umudumuz var.

ä) Nışannık gibi gösterer işliklerin nışannarını hem cuvap eder soruşlara: **angı? nesoy?**

Örnek: Pişmiş yımırta (nesoy?)

Olmuş almaları uşaklar idilär (angı?)

Kaçan beygirleri tuttuk (angı?)

Adlıklan barabar kullanılan iştenniklär hallarda hem sayılarda **diişilmeerlär**, niçä dä nışannıklar.

T. uçan kuşlar

S. uçan kuşların

D. uçan kuşlara

G. uçan kuşları

E. uçan kuşlardan

Ç. uçan kuşlardan

Ama yalnız kullanılırkan iştenniklär, niçä dä nışannıklar, **diişileerlär** hallarda hem sayılarda hem da saabilik formasında var nasıl bulunsunnar.

Örnek:

	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
T.	uçan	uçannar
S.	uçanın	uçannarın
D.	uçana	uçannara
G.	uçanı	uçannarı
E.	uçanda	uçannarda
Ç.	uçandan	uçannardan

Saabilik forması

Örnek:

Birlik sayısı	Çokluk sayısı
1) Benim uçanım	bizim uçanımız
2) Senin uçanın	sizin uçanınız
3) Onun uçanı	onların uçanı (uçannarı)

İştenniklär çok zenginnederlär dilimizi. Onnarı halkımız gözäl hem yakışıklı kullanmış söleyişlerdä, bilmeycelerdä, eski sözlerdä, türkülerdä, masallarda, maanilerdä.

İş 223. Aşaadaki söleyişlerdä bulun iştennikleri da söläyin onnarın zamannarını.

Söleyişlär:

- 1) Çok yaşayan çok bilmäz, çok gezän çok bilir.
- 2) Aalemin taligasına pinän, aalemin türküsünü çalar.
- 3) Erken kalkanın uuru var, çok yatanın da zoru var.
- 4) Lafsız girän, haksız çıkar.
- 5) Çoku çaarılmış, azı ayırılmış.
- 6) Çalışkan adam mecidä belliydir.
- 7) Sofrada terleyän iştä da üşümääzmiş.
- 8) Te çıktı bir eşek öldürän güneşi.
- 9) Can kaybedenin ahrettä da eri yokmuş.

Bilmeycelär

1. Allaa yapar yapısını, onu görän bıçaklan açar kapusunu (karpuz).
2. Var bir uçacım — gelän, geçän ona parmaklan diiyär (zempärä).

Lafetmemiz taa gözäl olsun deyni, lääzım taa sık hem erindä kullanalım iştennikleri.

§ 91. İŞTENNIKLERİN BÖLÜMNERİ

İštenniklerin zamannara görä var türlü bölümneri.

1) İštenniklär şindiki-geçmiş zamanda **-(y) an, -(y)än** afikslär-län.

Örnek: al — al-**an**, geç — geç-**än**.

Şindiki zaman:

Hemen çantasını **alan** dışarı çıktı

karıştır — karıştır-**an**

Geçmiş zaman:

Dün işimizi **karıştıran**, bütün gelmedi;

gel — gel-**än**, gezdir — gezdir-**än**, işlä — işle-**yän**.

İnkärlik forması: annama — annama-**yan**,

işlämä — işläme-**yän**,

yazılma — yazılma-**yan**.

2) İštenniklär şindiki-gelecek zamanda. Onnarın afiksleri **-r, -ar, -är**.

Örnek: ak — akar. Akar su içindän geçtim — (şindiki zaman),

git — gid-**är**, yak — yak-**ar** (Alma aazına biberi, o **yakar** biberi-
yedir-gelecek zaman).

İnkärlik forması **-maz, -müz** afikslerinnän.

Örnek: gitmä — git-**müz**; unutma — unutul-**maz**.

3) İštenniklär geçmiş zamanda **-mış, -miş, -muş, -müş** afikslär-län.

Örnek: piş-**miş** yımırta, ol-**muş** alma, tanın-**mış** yol, tutul-**muş** fidan, toplan**mış** bereket.

İnkärlik forması: pişmemiş imäk; olmamış armut; tutulmamış fidan, toplanmamış kayırınnar.

4) İštenniklär geçmiş zamanda **-dik, -dık** afikslerinnän. Bu afikslär taa sık yamanêrlar bölä iştenniklerin formasına da olêrlar **-madık, -medik** afiksleri.

Örnek: yıkanmadık meyvalar, yıkan-ma-dık çamaşırlar,
sürül-me-dik tarla, düzülmelik evlər,
boyan-ma-dık döşemä, soyul-ma-dık papşoy.

5) İştenniklerin geçmiş zamanda var başka afiksleri da — hali
zlik formasında -dn, -dii, -duu, -döö, -tı, -tii, -tuu, -tüü.

Örnek: okuduu kiyat, olduu iş, istedii erlər, karıştı fikirlär,
erleştii musaafirlär.

Örnek: Çocuk aldı omuzuna çuvalı yokoluverdi önümdän.

Cümledä iştenniklər taa sık bellilik olêrlar, düzerlər
lafbirleşmelerini, nicä da nışannıklar. Uydurun: kaçan tavşam hem
kırmızı gül.

**İş 224. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, iştennikleri
bulun, annadın onnarın zamannarı hem afiksleri için, angı cüm-
lä payıdır onnar?**

- 1) Yırakta görünän adam koyunnarı otladardı.
- 2) Hayvancılar ot getirdilər bir eni düzülä sayvana.
- 3) Yakar mancayı uşaklar aazına alamadılar.
- 4) Kızdıran gün artık devirilmişti avşama dooru.
- 5) Dolaşan tez gelir, doorudan gidän oyalanır (söleyiş).
- 6) Hayatta yayılıydı çoktan toplanmış biberlər.

TEST 1. Aşaadaki verili cümlelerin angısında var iştennik?

- A) Boşlan gelän, boş gidär (söleyiş).
- Ä) Gagauzlarda bakılêr Canavar yortuları.
- B) Tencerä tukurlandı-kapaanı buldu (söleyiş).
- C) Pazarlarda kliseyâ gideriz.

TEST 2. Neylän iştenniklər nışannıklara benzeerlər?

- A) Onnarın var üzleri hem zamannarı.

Ä) İş göstererlər.

B) Obyektlerin nışanını göstermâklän, soruşlara cuvap etmâk-
län.

TEST 3. İştenniklerin zamannara görä kaç bölümneri vardır?

- A) 2 Ä) 3 B) 4 C) 5

**TEST 4. Aşaadaki cümlelerin angısında var iştennik şindiki geçmiş
zamanda?**

- A) Buyurun gelin bizä musaafirlää.
- Ä) Dün kefini bozan, şükür, büün gelmedi.
- B) Armut aacından uzaa düşmüz (söleyiş).
- C) Ateşlän sudan korunun!

TEST 5. Aşaadaki cümlelerin angısında var iştenniin inkärlik forması?

- A) Başçamizdä almalar ólmamıştılar.
- Ä) Klisedä avşam duvası gidärdi.
- B) Koyunnarı otladan — bir küçük çobandı.
- C) Kızkardeşim çamaşırları sermişti kurutmaa.

TEST 6. İştenniklär cümledä taa sık angı cümlä payı olurlar?

- A) Subyekt Ä) Predikat B) Bellilik C) Tamannık

İş 225. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, iştenniklerin altını çizin. Annadın iştenniklerin afiksleri hem zamannarı için.

- 1) Biz pençerelerimizi düzän ustayı konukladık.
- 2) İşlämeyän hazırdan savaşan imää erifä, ayıptır işleyennärlän bir sofraya oturmaa.
- 3) Üzümnäri, almaları sevmeyän uşaklar yoktur.
- 4) Günä karşı yalap-yalap edärdilär islää yıkanmış pençerelerin şişeleri.

5) Gelän yıla bobam sımardı taa çok papşoy ekelim.

6) Vakıdında ekilmiş kırlar gözäl eşerdilär.

İş 226. Aşaadaki iştenniklärän düzün birär cümlä. Annadm, angı cümlä payı iştenniklär olêrlar.

Alan, gidän, üürenän, pişmiş, toplanmış, yıkanmadık, bulunduu, karışan, düşän, çıkan.

İş 227. Aşaadaki işliklerdän düzün türlü iştennikleri, sora onnarlan cümlä yapın, taa iilerini tefterlerinizä yazın:

dur, aara, geçir, gir, süzül, korkut, geril, gii, anna, büü.

§ 92. HAL İŞTENNİİ

İşliin var ölä bir forması da, angısı gösterer bir hal, niçä mışannıklar, tamannnêr işlii, predikatı. O cuvap eder soruşlara: **nicä? nezaman? ne sebep? neçin?**

- Deyecez: 1) Kızlar baalarda üzüm toplêêrlar, türkü **çalarak** (nicä?)
 2) Gübürleri, bir kuyuya **sıbidıp**, gömdük (nezaman? nası?)
 3) Atlama suya, **bilmäzkän** derinnii (ne sebep?)
 4) Fışırtıyı **işidip**, kuşlar birdän uçtular (neçin?)
 Hal iştenlikleri var birkaç türlü. Onnar düzülerlär işliklerdän.

a) **Örnek:** bak — bak-arak

bakma — bakma-yarak

dur — dur-arak

durma — durma-yarak

geç — geçe-räk

geçme — geçme-yeräk

kesmä — kesme-yeräk

oyna — oyna-yarak

gül — gül-eräk

çök — çök-eräk

ä) bak — baka,

baka-baka

sil — silä,

silä-silä

seslä — sesleyä,

sesleyä-sesleyä

oku — okuya,

okuya-okuya

gül — gülä,

gülä-gülä

gez — gezä,

gezä-gezä

beklä — bekleyä,

bekleyä-bekleyä

adımna — adımnaya,

adımnaya-adımnaya

saa — saaya,

saaya-saaya

gii — giyyä,

giyyä-giyyä hem başka.

ä) **Cümledä:** 1) Kaaz geler **düşä-kalka**.

2) Biz oynardık **güleräk**.

3) Keskin şafka **baka-baka** gözlerim görmäz oldu.

b) bak — bakıp,

seslä — sesleyip,

bakma — bakmayıp,

saa — saayıp,

geç — geçip,

bakma — bakmayıp,

geçme — geçmeyip,

çökme — çökmeyip,

bul — bulup,

sus — susup,

bulma — bulmayıp,

çek — çekip,

sorma — sormayıp,

oynama — oynamayıp hem başka.

Cümledä: 1) Paşı, hızlı **saayıp** inekleri, gitti onnara ot getirmää.

2) Südü çüvendä **kaynadıp**, içinä pirinçi attım.

ç) bak — baktıkça	bul — buldukça
gez — gezdikçä	geç — geçtikçä
d) bak — baktıynan	bul — bulduynan hem başka.
e) bak — baktıcaanan	bul — bulducaanan
gez — geçticäânän	gez — gézdicäânän hem başka.
ê) bak — bakınca	bul — bulunca
gez — geçincä	oku — okuyunca
anna — annayınca	dur — durunca
seslä — sesleyincä	üşü — üşüyüncä
saa — saayınca	sıı — sııyınca
suu — suuyunca	kuu — kuuyunca hem başka.
f) bak — bak-aceykän	sor — sor-aceykän
gez — gec-eceykän	çöz — çöz-eceykän
anna — anna-yaceykän	uyu — uyu-yaceykän
seslä — sesle-yeceykän	üşü — üşü-yeceykän
saa — saa-yaceykän	kuu — kuu-aceykän
dii — dii-yeceykän	hem başka.
g) bak — bakarkan	sor — sor-ar-kan
gez — geç-är-kän	annar-kan, seslä-r-kän
saa — saa-yar-kan	bul-ur-kan, yap-ar-kan, dii-yir-kän hem başka.
h) bak — bak-madaan	sor — sor-madaan, geç-medään
git — git-medään	süpür-medään, elleş-medään hem başka.

Cümlelerdä:

- 1) Suya **gittikçä**, hep aklıma geleer onun anası.
- 2) Kaynak demir **suuduynan** boz olêr.
- 3) Biz baaları **kazınca**, gün batıya kauştı.
- 4) Yortuya **gideceykän** giidim en biyaz gölmeemi.
- 5) Radioda hem televiziyada gagauz türkülerini hem avarlarını **seslärkän**, ürään sevinmeliklän dolêr.

6) Çayıra **inärkän**, göktä turna seslerini işittik.

Cümledä hal iştenniklär düzerlär lafbirleşmelerini da taa sık olêrlar hallık (obstoyatelstvo). Cümledä halıştennikleri baalanêrlar işliklärän.

Örnek: Yazdım sizä bir kiyat evä **gideceykän**. Fedos, **kapıp** kalpaanı, fırladı dışarı topu koolamaa. Başlêêr tavşamcık aalamaa, yalvarmaa yabanıya, ki kolversin onu öleceykän bir oyuncuk oynasın (masaldan). Tamam **dalayaceykan** almayı, Sandi gördü, anı onun bir yanı kırmızı.

İş 228. Aşaadaki cümleleri tefterinizä yazın. Hal iştenniklerini bulun, onnarın altını çizin hem koyun onnara soruş, söläyin, ne cümlä payı onnar olêrlar.

- 1) Pençerä açıldıynan, bana suuk geldi.
- 2) Artist ştenaya çıkardı gülümseyerek.
- 3) Bu gözelim alma-armut başçelerinä insannar baka kaldılar.
- 4) Kardaşım, kafasını azıcık aşaa iildip, saklı bir kiyat yazardı.
- 5) Şkolacılar, eski demir toplayıp, vatanımıza faydalı olmaa çalışêrlar.

6) Deredä suyun ortasına gittikçä, o taa derin olurdu.

7) Taftayı keseceykän, sän taa bir kerä onu ölç.

8) Yazarkan islää, düşünün da şaşırmayın.

9) Biz kasabaya etişincä, panayır artık daalmıştı.

10) Görmedään dereyi, suvama paçalarını (Folklordan).

Lafetmektä olur sıkça kullanılsın **hal iştenniklerin laf çevirtmesi**

(deepriçastımy oborot).

Örneklär: Kafasını azıcık aşaa iildip...; eski demir toplayıp...; biz kasabaya etişincä ... hem başka.

İş 229. Aşaadaki işliklerdän türlü hal iştennikleri düzün:

kolla, götür, al, ver, üflä, salla, saa, taran, başla, beklä, büü, kaz.

İş 230. Aşaadaki hal iştenniklärän birär cümlä düzün:

kaçarak, yazarak, annadıynan, baka-baka, gülä-gülä, çıkarıp, oynayıp, sordukça, pişincä, geçeceykän, düşeceykän, bilmezdän.

§ 93. HAL İŞTENNİİN LAF ÇEVİRTMESİ

Açan hal işteniin yanında var annadıcı laflar, ona deniler **hal iştenniin laf çevirtmesi**.

Örnek: Sokakça gidärkän, bän karşı geldim komşumnan.

Hal iştenniin laf cevırtmesi var nası bulunsun cümleinin başlantısında, ortasında yada bitkisindä.

Açan o cümleinin başlantısında bulunêr, yazmakta onun ardına virgül koyulêr; açan o cümleinin ortasında bulunêr, iki tarafında da virgül koyulêr hem açan o cümleinin bitkisindä, önünä bir virgül koyulêr.

Örnek:

1) **Toplanıp bir geniş meydana**, kızlar “rop-rop” kaçardılar.

2) Eşiklerä bastırnan, **o taş kesilip**, orada kalêr (türküdän).

3) Bir koyun canavarı aldatmış, **oyun oynayarak** (masaldan).

İş 231. Aşaadaki cümlelerdä hal iştenniin laf çevırtmelerini bulun, onnarı virgüllärlän ayırın.

1) Bir çocuk sokakça gidärdi ellerini sallayarak.

2) Lüzgär yavaş-yavaş poyraza dönüp başladı islää üşütmää bizi.

3) Kalpaamı başıma giıyip çıkıverdim içerdän.

4) Görmedään dereyi suvama paçalarını (söleyiş).

5) Kazmışkan kuyuyu dizädän kaz artık belädän (söleyiş).

6) Atlama suya bilmäzkän derinniini (söleyiş).

7) Taa hiç sormadaan kim o hem nereli bitki parça ekmeemi verdim ona.

8) Hastalık küüdä ansızdan peydalanıp ilkin küçükleri kırardı.

9) Evä geldiynän içerlerimizi islää temizledim.

TEST 1. Hal iştenni neydir?

A) Adlıktır

Ä) İşliin bir formasıdır

B) Nışannıktır

C) Sayılıktır

TEST 2. Hal iştennikleri nasıl düzüülür?

A) Adlıklardan afikslerin yardımınan

Ä) Nışannıklardan

B) Aderliklerdän

C) İşliklerdän afikslerin yardımınan

TEST 3. Nezaman hal iştenni cümledä laf çevırtmesi düzer?

A) Açan hal iştenni yalnız cümleinin başlantısında bulunêr.

- Ä) Açan hal iştenii yalnız cümleinin bitkisindä bulunêr.
 B) Açan hal işteniiin yanında türlü annadıcı laflar vardır.
 C) Açan hal iştenii yalnız cümleinin ortasında bulunêr.

TEST 4. Nicä koyulêr virgüllär hal işteniiin laf çevirtmelerinä cümlelerin te bu razgelişlerindä:

- A) Açan hal işteniiin laf çevirtmesi cümleinin başlantısında bulunêr.
 Ä) Açan hal işteniiin laf çevirtmesi cümleinin ortasında bulunêr.
 B) Açan hal işteniiin laf çevirtmesi cümleinin bitkisindä bulunêr.

§ 94. İŞHALLIK

İşhallık deniler te o diişilmäz söz payına, angısı gösterer **nicä**, **nezaman**, **neredä** hem **nekadar** olêr bir iş (işlikleri yorumlêêrlar, annadêrlar) hem da nışannıkların nekadarlını göstererlär, annadêrlar.

Örnek: Oynêêr **käämil** -niçä?

kaçêr **hızlı** -nicä?

içersini temizledilär **büün** -nezaman?

biz kaldık **burada** -neredä?

o durdu evdä **çok** -nekadar?

o **taa** büyük -nekadar?

o **pek** küçük -nekadar?

Bu örneklerdä işhallıklar **käämil**, **hızlı**, **büün**, **az** annadêrlar, **yorumlêêrlar** işlikleri, ama işhallıklar **taa**, **pek** yorumlêêrlar nışannıkları.

yorumlêêrlar — annadêrlar.

İşhallıklar diişilmeerlär birtürlü bilä, hallánmêêrlar, onnarın yok sayıları, üzlerdä dä diişilmeerlär. İşhallıklar cümledä taa sık yamanêrlar işliklerä da olêrlar hallık.

Örnekler:

1) Kırangaçlar uçtular **yukarı**.

2) Anam geldi **şindi**.

Gagauz dilindä var afiksli işhallıklar:

a) gagauz-**ça**, bulgar-**ca**, romın-**ca**, eni-**ycä**, eski-**ycä**, yálmız-**ça**, ayak-**ça** hem başka.

ä) ihtiär -**casına**, eni-**ycesinä**

adet -**çesinä**, surat-**çasına**

uşak -**çasına** yaban -**casına** hem başka.

İşhallıklar düzülerlär adlıklardan, nışannıklardan, sayılıklardan, lafikilemelerindän hem işhallıklardan.

Örneklär:

a) **adlıklardan** — sabaá-sábaa, avşám-ávşam;

Adlıklar dönerlär işhallına, açan onnarın urguları düşer ilk kısıma.

ä) **lafikilemelerindän** — kat-kat, adım-adım, sokak-sokak hem başka.

b) **nışannıklardan** — gözäl — güzel-**cä**

geniş — geniş-**çä**

dar — dar-**ca**

sık — sık-**ça**

başka lafikilemelerindän: yavaş-yavaş, yakın-yakın, üüsek-üüsek.

c) **sayılıklardan** — bir — birdän, birdän-birä... hem **sayılıkların yardımınnan**: birkaç, biraz, birerdä.

ç) **işhallıktan** — orada-burada; tez-tez; nası-niçä; aykırı-buyku-ru; şurda-burda; oyanı-buyanı; sendel-sündel.

Bunnardan başka, gagauz dilindä nışannıklar da var nicä olsunar işhallık, açan onnar işliktä yamalı, işlii yorumlêêrlar.

Örnek: atêr **yırak** (işhallık);

çalêr **gözäl** (işhallık);

götürer **ilin** (işhallık).

Bu örneklerdä nışannıklar **yırak**, **gözäl**, **ilin** cuvap ederlär soruşa **niçä?** da olêrlar işhallık, neçinki annadêrlar, yorumlêêrlar işlikleri. Hep bu laflar adlıkları annadırgan, yorumlarkan onnar olêrlar nışannık.

Örnek: **yırak** taraf (nışannık);

gözäl fistan (nışannık);

ilin çuval (nışannık).

Hepsindän da başka, var iş hallıklar, ani çoktan düzülmüşlär da şindi ayrılmêêrlar: **tez, siirek, dün, dayma, evel, kışın, ilkin, güzün** hem başka.

Çok kerä hallar (doorudak, gösterek, erlik hem çıkış) göstererlär işhallıun maanasını.

Örnek: sän gel **burayı** (gösterek halı);

kaldın **orada** (erlik halı);

geldi **yakına** (doorudak halı).

Maanalarına görä işhallıklar pay olêrlar 3 türlü:

1) **açan annadêrlar işlikleri**, onnar göstererlär **işin erini** (orada, burada, ilerdä, yukarda); **işin zamannarını** (dün, büün, erken, yáarın); **işin halını** (yavaş, tez, hızlı, çabuk, boşuna); **işin sebepini** (üfkedän, zordan, kahırdan); **işin nekadarlını** (çok, az, hayli, taa, pek, gerää-gibi); **işin neetini** (onuştan, isteyipta, görüptä);

2) **açan annadêrlar nışannıkları**, onnar göstererlär nışanın uurunu (nekadarlını) **taa gözäl, pek gözäl, heptän gözäl, çok sıcak.**

İşhallıkların var yaraştırıcı uurları, nicä da nışannıkların.

çabuk — **taa** çabuk

erken — **taa** erken

çetin — **taa** çetin

aşaa — **taa** aşaa hem başka.

§ 95. İŞHALLIKLARIN DOORUYAZILMASI

I. Birerdä işhallıklar yazılêrlar:

1) Açan işhallıklar katlı da düzülü **aderliklerin bu, o, ne, her yardımnarınnan:** buyıl, büün, burada, buyanı, orada, orda, neredä, nerdä, nääni, näända, näändan, netakım, netürlü, nekadardar, nezaman, neçin, ozaman, o saat, hergün, her zaman, hererdä, herkerä, hertürlü.

2) Açan işhallıklar katlı da düzülü **“bir”** sayılıun yardımınnan: biraz, birazdana, birkaç, birerdä, bireri, birtakım, birtürlü.

3) Açan işhallıklar katlı hem düzülü te bu lafların yardımınnan **“beeri”, “ötää”,** ama bu lafların sade bir payı (-beeri), (-ötää) düzer

katlı işhallıklarını. Örnek: berääna, beräända, beräändan, ötäänna, ötäända, ötäändan, ötüöğün.

4) Birleşik yazılêr taa te bu işhallıkları da: isteyiptä, başaşaa, enikunu, şindänsora, şansora, dışanna, içänna, altänna, dolayanna, dolayanma, dolayanda, dolayanında, kendibaşına.

II. Ayrı işhallıklar yazılêrlar:

1) Katlı işhallıklar, angıları türlü söz paylarından düzülü: başka türlü, bir kerä, kimi kerä, kimär kerä, bir sestä, diil islää, var nicä, yok nicä.

2) İşhallıklar, angıları düzülü te bu ardlaflardan “dooru”, “gibi” hem başka: geeri dooru, ileri dooru, ötää dooru, gerää gibi.

3) Açı işhallıkların var yaraştırıcı uurları: taa islää, taa çok, en islää, en çok.

III. Çizgicik aşırı işhallıklar yazılêrlar:

1) Açı işhallıklar düzülü lafikilemesindän: adım-adım, yavaş-yavaş, yakın-yakın, kat-kat, parça-parça, başka-başka, azar-azar, gün-gündän, yıldan-yıla, baştan-başa, istär-istemäz hem başka.

2) Katlı işhallıklar, angıları düzülü lafikilemesindän başka-başka; gecä-gündüz, nası-nicä, oyanı-buyanı, ötää-beeri, ileri-geeri, aşaa-yukarı.

İş 232. Aşadaki parçada bulun işhallıklarını da koyun onnara soruş. Hal iştenniin da laf çevirtmelerini bulun, annadın onnar için, ne bilersiniz, nasıl onnarın dooru yazılmasıdır.

Garganın kısmeti

Tilki pek acıkmıştı. O imää hiç bişey bulamamıştı. Çukurun başına konmuştu bir garga. Tilki, onu görüp, kendini ölü yapmıştı. Garga, çukur içinä uçup, tilkinin yanına konmuş. O yavaş-yavaş tilkinin yanına yaklaşmış, onun gözünü gagalamaa istemiş. Tilki sä birdän gargayı tutmuş. Garga tilkiyä yalvarmış:

— Ay, tilki, şimdi beni iyecän, ama diri imä, baarim öldür da sora i.

— Seni nasıl öldüreyim?

— Beni bu çukurun başından aşaa kolver da bän, erä düşüp, ölürüm, ozaman sän beni iyärsin.

Tilki çukurun başına çıkmış gargayı oradan aşaa sıbıtmış. Garga, uçup aşaa, bir aaca konmuş. Tilki ona baka-baka kalmış...

İş 233. Aşaadaki işhallıklarlan düzün birär cümlä:

biraz, sokakça, yalnızça, aar, dün, geeri, dooru, adım-adım, nası-nicä, bukadar, avşama, okadar, çok.

İş 234. Aşaadaki laflardan işhallık düzün:

kış, yaz, güz, ayak, bir, türk, bizim, adet.

İş 235. Aşaadaki cümlelerdä noktaların erinä uyar işhallıklarını koyun:

1) Bobanı hergün... kalkıp işä gider.

2) Şkolacılar ... etiştir baalara.

3) Onun sesi ... öter.

4) Ekilmiş kırlar ... eşerdi.

5) Bekçi bir bayırdan ... inärdi, bir ... çıkardı.

Laflar eklemää deyni: erken, tez, aşaa, yukarı, gözäl, çabuk.

TEST 1. İşhallık nasıl söz payıdır?

A) Dişiländir

Ä) Dişilmeyändir

B) Yardımcı söz payıdır

C) Hallanan söz payıdır

TEST 2. Aşaada verili örneklerdän, angısı işhallıktır?

A) Tavan Ä) Basma B) Hızlı C) Yazdım

TEST 3. İşhallıklar sàbaa, àvşam angı söz paylarından düzülyüdü?

A) Nişannıklardan

Ä) Sayılıklardan

B) Adlıklardan

C) Aderliklerdän

TEST 4. Annadın da doorudunuz te bu katlı işhallıkların dooruyazılmasını: “hemen hemen”, “kat kat”, “gecä gündüz”, “ötää beeri”, “yavaş yavaş”.

A) Ayırı

Ä) Çizgicik-aşırı

B) Birleşik

C) İki noktaylan

§ 96. ARDLAFLAR

Ardlaf deniler te o yardımcı diişilmâz söz payına, angısı göster lafların ilişikliini biri-birinâ. Üürenicilâr bilerlâr, ani gagauz dilindâ yok predloglar da onnarın erinâ var ardlaflar, angıları durmêêrlar lafların önündâ, ama ardına gelerlâr. Onnar çok kerâ **kullanîlêrlar** o adların **hallarinnan**, angılarını annadêrlar.

Örnek:

- 1) O annatı **kendi için** (için ardlaf) (G. h.)
- 2) Biz bir **saat kadar** işledik (kadar ardlaf) (T. h.)
- 3) Etişirsâk **ilkyaza kadar**, taa çok şefteli fidanı dıkecez (kadar ardlaf) (D. h.)
- 4) Bu fistanı terzi **sana görâ** dikti. (görâ ardlaf) (D. h.)
- 5) Senin **işinâ görâ** ödek oldu. (görâ ardlaf) (D. h.)
- 6) Otururdum **anama karşı**. (karşı ardlaf) (D. h.)
- 7) **Şkolaya dooru** gidân sokak uzdu hem çok eşillikliydi (dooru ardlaf) (D. h.)
- 8) Eni yapı düzdülâr **ineklerâ deyni**. (deyni ardlaf) (D. h.)
- 9) **Bendân başka** yok kim yapsın bu işi. (başka ardlaf) (Ç. h.)
- 10) **Sendân sora** bân enidân yaptım işi. (sora ardlaf) (Ç. h.)
- 11) O yıldan beeri benim kardaşım işi braktı (beeri ardlaf)

Bu örneklerdâ verildi ardlaflar, angıları yazılêrlar kendibaşına başka laflardan ayırı, ama dilimizdâ var ölä da ardlaflar, ani yazılêrlar başka laflarlan birleşik, afiks gibi. Te angıları onnar: **-lan, -lân, -dan, -dân, -dak, -däk, -gil** (dilimizdâ çok eski bir ardlaf).

Örnek: bobaylan, kiyatlan, sepetlân, avşamadan, kıradan, tarlayadak, üülenädân, üülenädak, maligil, Todigil, Oligil.

Getiriniz aklınıza, ani afikslerdâ, açan lafın temeli biter **-m -n** konsonnarinnan **-l** konsonu işidiler, ama **-n** konsonu yazılêr.

Örnek: adamnan (diil adamlan); benimnân (diil benimlân) odunnan (diil odunlan), bizimnân (diil bizimlân) hem başka.

İş 236. Aşaadaki ardlaflarlan düzün birâr cümlâ: için, gibi, çak, deyni, beeri.

İş 237. Okumak parçasında “Bucak kırları” bulun ardlafları hem işhallıklarını, annadın onnarın dooruyazılması için.

Bucak kırları

Bir üüsek erdän uzaa açan bakêrsın, gorizontu may görmeersin, sansın maavi duman içindä erimiş. Ukraina tarafından bir büyük yol geler: Kiriet-Lunga küüyünün poyrazdaki kenarından geçer, Komrat kasabasına gider, oradan da taa Prut deresinä varêr. Bu yol evel vakıtlarda büyük gezâr yolmuş. Bu yoldan alış-verişçilär çok gezârmişlär, mal gezdirirmişlär, ona pošta yolu deyârmişlär.

Bu yolca Kiriet-Lungadan Komrata gidennär görerlär, ani Komrat kasabasına etişincä kadar beş-altı sırt üstündän läázım geçsinnär. Bu sırtlar, biri-birinnän paralel duran sırtlar, bütün Bucak kırlarını keserlär... Burada nekadar gözün tutêr daalık hiç görünmeer, hep kır hem kır. Küü tarlaları sırttan sırta geçerlär, uzak yayılıp maavi duman içindä kaybelerlär. Kimär erlerdä kara kıvrıcık deri gibi sürülü tarlalar kararêrlar. Taa ötedä geniş birkaç sırtı kaplamış güzlük tarlaları, angılarında güzlüklär fırça gibi çıkmışlar. (N. Tanasoglu)

§ 97. BAALAYICILAR

Baalayıcı deniler o yardımcı diişilmâz söz paylarına, angıları baaladêrlar iki laf yada cümleleri biri-birinä. Gagauz dilindä var iki türlü baalayıcılar:

1) birleştirici hem ayırdıcı baalayıcılar.

2) iildici baalayıcılar.

Birleştirici hem ayırdıcı baalayıcılar baalêêrlar yada ayırdêrlar iki laf yada cümlä. Te o baalayıcılardan birkaç: **hem, da, dâ, hem da; ya... ya; ya ... ya da; yada; eki, osa, osaydı, ne ... ne, hep, ba ... ba.**

Örnek: Vani **hem** Koli gittilär şkolaya. Dostum gülümsedi **da** elini bana uzattı. O küçük bendän, **ama** akıllı. **Ya** çalımı çevir bana, **ya** ver bir somun ekmek (masaldan). Komşuların auluna mı gitmää **osa** evdä mi oynamaa? Sän bizä imää hazırla **hem** sütçääz kaynat (masaldan).

3) **İildici baalayıcılar** taa sık baalêêrlar cümleleri. Te o iildiçi baalayıcılar: **ani, açan, aniki, deyni, eer, ki, makar ki, makar ani, neçinki, sansın, çünkü, raz, zerä, baarim, nicä, baari, nasıl, zerä** hem başka.

Bu baalayıcılar baalêêrlar katlı cümlelerin paylarını bir bütün cümleyä. Katlı cümlelerin payları kullanılmêêrlar kendibaşına, onnar biri-birinnän baalı olmasalar, annamaları bozuktur.

Örnek: 1) Unutma, **ani** sabaaya toplantımız olacek.

2) **Çünkü** koyunnar toktular, tolokada yatışıldılar.

3) **Açan** aaçlarda kızaracak almalar, çekedecek olmaa kar-puzlar da.

4) **Açan** erken kalkacan, o günü taa çok iş yapacan.

5) Bitirämedim şkolamı, **zerä** lääzımdı çok para ödemää.

6) Suuktan kurtulmaa **deyni**, tutuşturduk bir büük ateş.

7) **Makar ani** yorgundum, işimi brakmadım.

Tutunuz aklınızda: 1) Katlı baalayıcılar **aniki, neçinki, yada, eki** birleşik yazılêrlar. **Örnek:** O bu sabaa dinnener, **neçinki** ävşam geç geldi evä.

2) Toplanmış baalayıcılar, angıları düzüülü **da, dä, ta, tä, ki** lafların yardımınnan yazılêrlar ayırı: **hem da, hep ta, ya da, makar ki.**

Örnek: O adamın varmış bir çocuu **hem da** bir kızı (masal-dan).

3) **Ayırdıcı baalayıcı osa** birleşik yazılêr.

Örnek: Aalayım mı **osa** güleyim mi? (söleyiş).

Hep bu laf, açan o olêr nası bir aderlik “o” hem baalayıcı “sa” ayırı yazılêr (**o sa**).

Örnek: biz bekledik-bekledik, **o sa** gelmedi.

4) Baalayıcı **-yada** birleşik yazılêr. Deyelim: Vani **yada** Koli yaarına lääzım gelsin bizä.

Ama açan hep bu laf baalayıcı iki kerä kullanılêr (**-ya... ya da**) cümledä, ozaman ayırı yazılêr.

Örnek: Ya padişaa ölecek, **ya da** eşek geberecek (Nastradin-Hocanın fıkrasından).

5) Gagauz dilindä var kimi ardlaflar, ani göstererlär baalayıcılık ta. Bobaylan ool tutundular başçayı kazmaa. Bu cümledä olur kullanmaa baalayıcıyı **hem**. Deyelim, Boba hem ool tutundular başçayı kazmaa.

6) Gagauz dilindä baalayıcı erinä olur kullanılsınнар başka söz payları da (adlıklar, işhallıklar, modal laflar, ardlaflar, payıcıklar hem başka).

İş 238. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, annadın baalayıcılar için, angı lafları yada cümleleri onnar baalêrlar.

1) Çamur yapmakta biz taa sabaaländän terledik, **neçinki** o günü hava çok sıcaktı.

2) Üürenicilär uroklarda okuyêrlar **hem** yazêrlar.

3) Sallangaçta, ağacım,allasana beni **dä!**

4) Kardaşçım, dedim bän Mişaya, git evä **da** dinnen biraz.

5) Bu işi bän vermäm **ne** sana, **ne** ona.

6) Bizim küüdän gölädän **ne** yakın, **ne** dä uzak.

7) Sendä **dä** var, bendä **dä** var, bir kuru dalda **da** var (bilmeycä, gölgä).

8) Ya gir başça içinä, **ya da** kaç yol üstündän.

9) Büün **yada** yaarina işimiz bitecek.

10) Savaş çetin kendi düşündüünü yapmaa, **ama** olma inat.

11) Savaşma sincirdä yabancı kopeklän oynamaa, **zerä** o var nicä dalasın.

12) Anastas kalmış evdä, **çünkü** hastaymış.

13) Açan birlik **hem** dostluk insannarın arasında yok, orada uygun iş gitmüz.

14) **Eer** sana bu tertip läázımsa, bän tez onu geeri getiririm.

15) Kaçın taa hızlı, **baari** siz etişin vakıdınca yolun bitkis-inä.

16) Bän adama yardım ettim o aar çuvalı kaldırmaa, **makar ki** kendim da diilim çok kaavi.

17) Bän aaradım kardaşımı içerdä, o sa aulun aşaaında kazmış.

İş 239. Aşaadaki okumak parçasında bulun baalayıcıları, onnarın altlarını çiziniz.

Kurbaacık

(Masal)

Yaşaarmış baltada kurbaalar. Onnar durmamaca baarırmişlar, ki ortalık ötärmiş. Bir küçük kurbaacık gelmiş anasına da sormuş:

— Neçin bu bizim baltada okadar çok baarış var?

— Neçin ki burada kurbaalar yaşêêrlar, da onnar baarışêrlar, — demiş ana kurbaa.

— Bän da baarayım mı? — sormuş yavru.

— Baar, — demiş anası, — çünkü sän da kurbaasın e.

— Baaracamı, ama neçin sa sesim pek çıkmêêr.

— Baar çok, ozaman yavaş-yavaş senin da sesin çıkacak, makar kı küçüksün. Sän dä ozaman benzeyecän başka kurbaalara.

Girişer bu kurbaacık direşmää hem baarmaa. Baarêr-baarêr, ama sesi hep ölecä yavaş hem sivricäymiş. O sa pek istärmiş hepsini kurbaaları geçmää baarışmakta da pek çalışırmiş bütün kuvetinnän...

İş 240. Aşaadaki örnek üzerine verili baalayıcılarla kendiniz da birär cümlä düzün:

ama, osa, hem, yada, neçinki, ani, açan, makar ki, sansın.

TEST 1. Aşaada verili örneklerden angıları ardlaftır?

A) Dur, ver, koru, taşı, atla

Ä) Derä, kiyat, laf, ördek, ateş

B) İçin, görä, kadar, karşı, deyni, sora

C) Hem, ama, eer

TEST 2. Angı söz paylarına baalayıcı deniler?

A) Kendibaşına söz paylarına.

Ä) Diişilir söz paylarına.

B) Yardımcı diişilmäz söz payına.

C) Modal laflarına.

TEST 3. Neyi baalêêrlar baalayıcılar?

A) Baalayıcıları biri-birinä.

Ä) Lafları hem cümleleri biri-birinä.

B) Ardlaflarını.

C) Sadece işlikleri biri-birinä.

TEST 4. Aşaadaki baalayıcıların arasında angısıdır **birleştirici, ayırdıcı hem iildici baalayıcıları?**

- 1) Ani, açan, eer, ki, nicä, neçinki
- 2) Hem, da, dä, hem da
- 3) Ya, yada, osa, ba ... ba, ne ... ne

§ 98. İZMETÇİ ADLAR (LAFLAR)

Gagauz dilindä var ölä **adlar** (laflar), angıları kullanılêrlar söz paylarınnan barabar da göstererlär lafların arasında erlik işlikliini, deyecez: **üst, alt, ard, ön, yan, orta, ara, iç, dış, karşı, baş, boy** hem başka. Bu laflara deniler **izmetçi adlar**.

Cümlelerdä onnar taa çok ikincili pay (tamannık yada hallık) olêrlar, düzerlär, izafetli lafbirleşmelerini.

Örnek:

- 1) Güvercinnär konmuşlar aul **üstünä**.
- 2) Süpürdüm aul **boyunu**.
- 3) Er **altından** sarı toprak çıkardık.
- 4) Pençerä **önündä** çiçeklär açmıştılar.
- 5) Gir, ama kapu **ardında** süpürgä **altında** durasın (masaldan).
- 6) Şkolanın **yanında** aul düzdük.
- 7) Yırakta, yol **ortasında**, bir maşına peydalanıp, yalabıdı.
- 8) Kalabalık **arasında** bir gülüş koptu.
- 9) Küü **içindä** çok eni evlär düzüldü.
- 10) Pınarın **dolayanda** bir parça eri asfalt döşedilär.
- 11) Şkolacılar üüredicinin **karşısında** uslu oturdular.
- 12) Buyurun da geçin masa **başına**.

İş 241. Aşaadaki adlıklarlan hem izmetçi adlarlan kendiniz da birär-ikişär cümlä düzün da onnarı tefterlerinizä yazın:

taş **üstündä**, kiyadın **altında**, sundurmanın **boyuna**, kapu **önündä**, apteka **yanında**, baayın **ortasında**, karpuzun **içindä**.

İş 242. Aşaadaki okumak parçasında izmetçi adları bulun, onnarın altılarını çizin, baalayıcıların altılarını ayrıca ikişär çizgiylän çizin.

Dalkan geldi dostuna. Petri da bilirdi, neçin o geldi bu dumannı havada. Etiştirdi onu sararkan sargılarını: alırdı çarıkların patın altından, çözüldü dolaşık tasmalarını da giinirdi...

Babusu rökä dizindä işläärdi ipliini hem siiredärdi çocukları da sordu:

— Ne gene mi gideceniz toy avına?

Babu kaçırdı iisini da açan ilirdi onu bulmaa, ozaman çocuklar sessiz çıkardılar içre içindän...

Bu avşam da oldu ölä. Çocuklar sessiz çıktılar içerdän da daldılar koyu dumannı dışarıya. Sora doorudan gittilär bir büük samannaa. Dalkan oldu yolbaşı. Samannık da onnara gemi sayılırdı. Koyu dumannı da dolay — denizdi. Bu oyuncak gemidä onnar üzärdilär türlü-türlü adsız adalara. Yolda çocuklar annadırdılar çok bilinmedik işleri. Kör garganın yuvasında bu genicilerä deyini duşmanın erleriydi, ama komşuların harman eri — Mercan adasıydı hep bir meraklı er, ama onnara deyini taa açılmadıktı, kapalıydı. Te butakım romantikalı oynunnarda çocuklar her avşam koyardılar bu erlerä eni adları, açardılar kendi kartalarını da nişannardılar eni denizleri hem bayırları. Tä bu Düz Poyrazdı, burada saklıydılar duşmannarlan toplar, tepä ardında da asker saklıydı.

Läüzımdı adayı aylanmaa ardından, kolvermää gemiyi el altına seçilmedik da duşmanı ansızdan kısırtımaa iki taşlı ada arasına... (M. Kuyumcuya görä)

§ 99. PAYICIKLAR

Payıcıklar da, yardımcı söz payları olarak, diişilmäz söz payıydırlar. Gagauz dilindä var te bu payıcıklar: **-mı, -mi, -mu, -mü, diil, ko, na (nayın, nayınız) te, tä, ha, hadi, ya, taa, sade, helä, be, ba, bak, en, e, çak** h. b.

Payıcıklar yardım eder sormaa, şaşmaa, izin etmää, inkär etmää, kayıl olmaa hem başka.

Alalım **mı, mi, mu, mü** payıcıkları, onnar yardım ederlär sormaa, payıcık **diil** inkär eder, payıcık **haydi** buyurmaa yada çaarmaa yardım eder.

Payıcıklar laflardan ayırı yazılêrlar.

Örnek:

- 1) Bu **mu** sizin eni kiyadınız? (sormak).
- 2) Karaca geldi, duydunuz **mu**? (sormak) (folklordan).
- 3) Siz **mi** kaçırdınız kara beygiri çayıra? (sormak).
- 4) Bu armut **diil** olmuş. (inkârlık).
- 5) **Ko** benim Vatanım yaşasın! (izin).
- 6) **Na** sana bu kiyadı, oku onu pişman olmasın.
- 7) **Te** hava yımışamaa başladı.
- 8) Kaç buradan **be**, uşak, maşına altına düşecân!
- 9) **Haydi** gidelim kultura evinâ kîno görmää!
- 10) **Ya** bak ne gözâl gün kauşêr!
- 11) Kâr en büük ev tepesinâ da tırmaşırdık guguşların ardına kaçarak.

İş 243. Aşaadaki okumak parçasında payıcıkları bulun, onnarın altlarını çizin.

Çörek

Mali yımışadırdı hamuru, yanında dönüştürdü kardaşım Peti da hep sorardı:

— Tez mi gözlemelâr olacek?

— Dayan birazçık çocuum, — dedi mali, — te yuuracam sora da koyacam kümbet boyunda sıcakta yarım saat kadar kabarsın.

— Ne çok ma, male, bân acıktım, — mizledi Peti.

— Ko kabarsın islâa hamur, sän da taa biraz acıkacan da gözlemelâr taa tatlı görüneceklâr. Mali bitirdi yuurmaa, yaptı hamura stavrozunu, örttü pak peşkirlân da koydu kabarsın... Peti oturdu da beklâardı. O sildi eninnân burnusunu, bakıp malisinâ sordu:

— Mali, ha bakalım hamur kabar dı mı?

— Ya bakalım, — dedi Malisi da açtı peşkiri.

— Taa kabarmamış, çocuum, taa çörek.

— Male, ha başla kaurmaa, ko çörek olsunnar, bân pek acıktım, — yalvarırdı Peti.

— Aman, çocuum, nâbayım seninnân, dar canniylan. Hamur diil pek kabarılmış, ama hadi çekedelim pişirmää gözlemeleri.

Peti gülümsedi, kalktı pattan da yaklaştı kotlona, neredä oloy kızardı. (N. Babogluya görä)

İş 244. Aşaadaki payıcıklarla birär cümlä düzün:

ko, diil, mi, haydi, helä, çak, te.

§ 100. MODAL LAFLAR

Modal lafları yardımcıdırılar hem diişilmezlar. Onnar yardımcı söz payıdır.

Gagauz dilindä var modal lafları, angıları pek benzerlar işhallıklarına: **sanki, acaba, hiç, salt, lâazım, diil lâazım, da haliz, şansora, bölä, var nicä, allele, hep, keşki, alle, allem, allelem, beki, bekim, elbetki, belli ki, mutlak, bezbelli, zer** hem başka.

Modal lafları göstererlar, nasıl lafedän kişi söledii işlerä düşünür: kayıl olêr, pişman olêr, sayıklêr hem başka. Modal laflar, nasıl da işhallıklar diişilmeerlar, onların yok sayıları, hallardan da geçirilmeerlar. Cümledä modal laflar taa sık var nicä hallık olsunar yada koyulma laf (bezbelli, mutlak, elbetki, belli ki) modal lafları **yok, var, nicä, yok nicä, olur, olmaz, lâazım** cümlelerdä olur katlı predikatın payı olsunar.

Örnek: 1) O ihtiar, ama **hep** işleer.

2) Sän, **sanki**, sokakça geçän atlıları görmedin mi?

3) Siz bana **hiç** bakmayın.

4) **Salt** bir anam beni yınandı, ki vardı zorum.

5) Biz, **allem**, erken gelmişik, var taa bir saat beklemää.

6) Dostum, sän, **baari**, yardım et, başka yok kimä dayanmaa.

7) **Haliz** bu kiyatçı bän çok aaradım.

8) Te **şansora** bu ay da geçti.

9) Bu fasıl oynunnara bän **bilä** şaştım.

10) Bu uşaklar, **bezbelli**, bizim evi tanımadılar.

İş 245. Aşaadaki okumak parçasında modal laflarını bulun da çizin onların altlarını.

Bostanda

Dädu Hristu deyärdi:

— Bostanı ekäsin hep toloka erä, ozaman kaniçli karpuz iyecän...

— Ama neçin, sanki, başka erdä gitmeer? — sordum bän.

— Gider o ama, salt tolokada o esirer — hızlı büüyer hem olêr bal gibi tatlı, — deyârdi bostancı Hristu.

Güzün o beni hep alırdı bostanı beklemää, kendi hiç haylak durmazdı: yapardı korkuluk, yoları otları hem bana da bulurdu işçääz.

— Al, çocuum düdüceeni, — deyârdi o, — şuruldat hem dolaş bostanı, ürküt gargaları, zerä, allem, öbür kenarda var zarar.

Bän havezlän kaçarak dönârdim öbür baştan da sora düdücää hızlı baardırdım dâdunun kulaana.

— Vani, sän, acaba, beni saar mı etmää savaşırsın? Sanki, yok mu haberin, ki bän ihtiarım? Sana gülmää mi gelir? Hiç gülmä. Git te oyanda salt gargalara öttür o senin düdüünü. Sän baari döndürme kafamı o sıvrı sesli düdüklän. Oturduk karpuz imää, doyunduktan sora dedim:

— Hristu-dädu, sän, beki, bir masal bana söyleyecän?

— Haliz taman şindi masal vakıdı, — kayıl oldu dâdum, — şansora avşam oldu, gargalar sauştular. O çeketti annatmaa türlü dev adamları için hem padişahların gözäl kızları için ... Bän açık aazlan sesläârdim. Bölä masallarda sansın bän kendim da pay alırdım.

İş 246. Aşaadaki verili modal laflarınnan birär çülmä düzün.

Acaba, läâzım, haliz, yok, yok nıcă, keşki, bezbelli, hiç beki.

§ 101. DUYGUCULAR

Duygucular da gagauz dilindä diişilmâz laflar, onnar düzmeerlär söz payını, onnarın yok gramatika nişannarı, onnarın yardımınnan olur annatmaa türlü duygularımız için (korkmak, acı, şaşmak hem başka).

Duygucular diil baalı cümlä paylarınnan.

Duygucular te bunnardır: **a! of! e! êy! vay! ay! yazık! ma ha-ha-ha! e-he-he! pı-ı! brä! bre! çat! pat! bom! hey!** hem başka.

Duyguculardan var nicä düzmää kendibaşına söz payı.

Örnek: of — ofla, oflamak

pat — patla, patlak, patlamak

çat — çatla, çatlak, çatlamak

patır — patırdêêr, patırtı, patırdak

çatır — çatırdêêr hem başka.

Cümledä duygucuların ardına virgül yada şaşma nışanı koyulêr.

İş 247. Aşaadaki verili duyguculardan düzünüz birär cümlä:

of, oh, vay, pı-ı, brä, pat, çat, yazık, e, êy.

İş 248. Aşaadaki annatmanın cümlelerindä duygucuları bulunuz, onnarın altlarını çiziniz.

Bora

Üülendän sora gün saklanıverdi, sabaakı incecik lüzgär olurdu hep taa sert, hep taa hızlı. Taa sora o oldu bir büük bora da başladı yapmaa zarar: çat deyin düştü komşuların tokadı. Salkım aacını sallardı iki tarafa, o da sansın istemäzdi bükülmää, sokakta işidildi bir karının sesi:

— Pı-ı, marı ne oldu? Of, năbacêz bu lüzgär evlerimizin örtülerini açacêk.

— Vay, valeu, — baardı taa birisi, — kloçka kaldı kapanmadık...

Lüzgär sa kimseyi seslenäzdi hep taa kudurup bozulurdu — çatır-patır evin üstündän keremetleri uçurttu erä.

Kenarda dermen, ani sabaalän gücülä gıcır-gıcır saatta birär dönemeç yapardı, şindi kanatları görünmäzdi, vıjır-vıjır dönärdi. Boranın sade bir dermenä vardı faydası, ama kalan erdä çok zarar yapardı.

TEST 1. Duygucular, modal lafları, payıcıklar, izmetçilär, baalayıcılar neylän ayırılêrlar başka söz paylarından?

A) Bu laflar taa kısa öbür söz paylarından.

Ä) Onnar diişilmäz laflar.

B) Onnarda hiç bir dä gramatika nışannarı yok.

C) Bu laflar söz payı diildirlär.

§ 102. LAFLAR VAR, YOK

Laflar **var yok** ayrılêrlar hepsindän söz paylarından. Bu laflar adlardan kalma, onnardan var kolay adlık düzmää **-lık, -luk** laf düzücü afikslerin yardımınnan.

Örnek: var — var-**lık** (adlık);

yok — yok-**luk** (adlık).

Nasıl söz payı, bu laflar taa yakın işhallıklarına, ama cümledä onnar kablederlär predikat afikslerini da düzerlär sadä hem katlı predikatları.

Bakın nicä diişilerlär bu laflar **var, yok**, kablederäk predikat afikslerini şindiki hem geçmiş zamannarda.

Birlik sayısı **Şindiki zaman** **Çokluk sayısı**

bän var-ım	yok-um	Biz var-ız	yok-uz
sän var-sın	yok-sun	Siz var-sınız	yok -sunuz
O var (vardır)	yok (yoktur)	Onnar var (vardırlar)	yok (yokturlar)

Geçmiş zaman

Birlik sayısı

Çokluk sayısı

Bän var-dım	yok-tum	Biz var-dık	yok-tuk
Sän var-dın	yok-tun	Siz vardı-dınız	yok-tunuz
O var-dı	yok-tu	Onnar var-dılar	yok-tular

Örnek: 1. Zena (subyekt) vardır yaptı (pred.) mamusunun işlerini.

2. Güz artık bitärdi, ama büük çotuklarda üzüüm taa vardı (pred.).

3. Saklambaç oynarkan, bän çok aaradım seni aul içindä, ama sän (sub.) yoktun (pred.) birerdä.

4. Komşular (sub.) yoktular evdä (pred.), onuştan onnarın tokadı kapalıydı.

İş 249. Laflarlan -var, -yok; vardım, yoktum, vardık, yoktuk düzünüz birär çümlä, subyektlerin hem predikatların altını çiziniz birär hem ikişär çizgiylän.

Laflar **-var -yok** cümledä baalanêrlar **-nicä** laflan hem başka işliklêrlän da düzerlär katlı predikatları.

Örnek: Evin teneki saçaanı **var nicä indirmää** (predikat) taa aşaa.

Bu dar içerin köşesinä **yok nicä koymaa** (predikat) masa.

Bu çok sıcak havada sade gölgedä **vardı nicä dinnenmää** (predikat).

İş 250. Aşaadaki lafbirleşmelerinnän düzün birär cümlä. Predikatların altını çizin.

Vardı nicä oturmaa, yoktu nicä durmaa, var nicä vereyim, yok nicä satayım, var nicä kaçmaa, yok nicä oynamaa, var nicä yazayım, yok nicä kalayım.

İş 251. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın. Predikatları bulun, onların altını çizin, annadın, ne bilersiniz bu türlü predikatlar için.

1. Erken yoktu nicä kalkmaa, çok yorgunduk.
2. Sportçulara bu dar çetin yolcaazda yoktu nicä kaçmaa.
3. Kim islää üürener, onnarı var nicä alalım geziyâ.
4. Bu gözâl renkli kiyadı var nicä okusunnar küçüklär dä.

Nasıl läüzım yapmaa cümleyi düzän laflara morfologiya analizini

1. Herbir cümleyi düzän lafa morfologiya analizini läüzım ayırı yapmaa.

2. Çeketmää analizi läüzım cümlelerin ilk lafindan, sora-ikinci, üçüncü laflara da hep ölä sıraylan cümlelerin bitkisinädän.

3. İlkin läüzım, bulup-sölemää bu laf angı söz payıdır, sora annatmaa bu söz payın morfologiya nışannarını, bulmaa onun kökünü, temelini hem afikslerini, sora başka morfologiya nışannarını: angı sayıda, angı halda, nicä hallanêrlar (adlıklar için h. b.), angı üzdä, angı zamanda, nicä diişilerlär (işliklär için) hem başka.

Adlıkların morfologiya analizi

Söz payı adlık, onun kökü, temeli, afiksleri: laf düzücü afiksi, laf diiştirici afiksi; sölemää sadä, düzülü osa katlı mı, ya adetçä adlık mı, kendili mi; angı soruşa cuvap eder, angı sayıda, halda bulunêr, nicä hallanêr, çümledä, angı cümlä payı olêr.

Nışannıkların morfolojiya analizi

Söz payı nışannık, angı soruşa cuvap eder, neredä o bulunêr, angı söz payınnan baalı, nışannık sadä mi, düzülü mü (afiksli) osa katlı mı, angı yaraştırmak uurunda bulunêr (denklik, yaraştırıcı, üstünnük) var mı küçüldek forması, cümledä angı cümlä payı olêr.

Sayıllıkların morfolojiya analizi

Söz payı sayılık, angı soruşa cuvap eder, angı bölümdän sayılık (sayı, sıra, paylaştıran yada bölmä), sadä mi (afiksiz), düzülü mü (afiksli) osa katlı mı, var mı küçüldek forması, cümledä angı cümlä payı olêr, üz, çalım hem zaman afikslerini sıralamaa.

Aderliklerin morfolojiya analizi

Söz payı aderlik, angı bölümdän: üz, gösterici, soruş, bellilik, bellisiz, inkâr aderlikleri; var mı üz aderliin sayısı, halı, hatırlık forması; cümledä aderlik angı cümlä payı olêr.

İşliin morfolojiya analizi

Söz payı işlik, angı soruşa cuvap eder, onun gramatikayca temel forması, onun laf düzücü hem diıştırıcı afiksleri, angı bölümdän işlik, sadä mi, düzülü mü osa katlı mı; geçär mi osa geçmâz mi işlik, angı çalımda, angı üzdä, angı sayıda hem angı zamanda işlik, angı oluşluk formasında; var mı onun bellisiz forması yada modal formaları; cümledä işlik, angı cümlä payı olêr, üz, çalım hem zaman afikslerini sıralamaa.

İştenniin morfolojiya analizi

Neyi gösterer iştennik, angı soruşa cuvap eder, angı söz payınnan o baalı (annadêr), angı zamanda bulunêr, bulmaa onun temelini hem afikslerini; iştennik cümledä, angı cümlä payı olêr.

Hal iştenniin morfolojiya analizi

Hal iştennii, angı soruşa cuvap eder, onun temeli hem afiksleri, angı söz payınnan hal iştennii baalı (annadêr); cümledä, angı cümlä payı olêr.

İşliktän adların morfolojiya analizi

İşliktän adın temeli hem afiksi, onun sayısı hem halı; cümledä, angı cümlä payı olêr.

İşhallın morfologiya analizi

Neçin işhallına diişilmâz söz payı deniler. İşhallı, angı söz payınnan baalı (annadêr), angı soruşa cuvap eder; açan o işlii annadêr, angı bölümdän; işin angı tarafını gösterer — erini mi, zamannarını mı, halını mı, sebepini mi, nekadarlını mı osa neetini mi. Cümledä işhallık, angı cümlä payı olêr.

Ardlafların morfologiya analizi

Neçin ardlaflara diişilmâz, yardımcı söz payı deniler, neredä bulunêr ardlaflar, nasıl yazılêr? Angı ardlaflar ayırı yazılêrlar, angıları da başka laflarlan birleşik, angı halları ardlaflar kullanêrlar cümledä.

Baalayıcıların morfologiya analizi

Baalayıcı angı söz payına deniler, bulmaa angı bölümdän bu baalayıcı: (birleştirici, ayırdıcı, iildici), angı lafları yada cümleleri baalêrlar.

Payıcıkların morfologiya analizi

Angı söz payına payıcık deniler, neçin payıcıklara deniler diişilmâz söz payı, ne bilersiniz payıcıkların dooru yazılması için.

Modal lafların morfologiya analizi

Angı söz payına modal lafı deniler, neçin ona deniler diişilmâz söz payı, angı söz payına modal lafı pek benzeer.

İzmetçi adların morfologiya analizi

İzmetçi adlar angı soruşa cuvap ederlär, angı söz payını izmetci ad annadêr, cümledä, angı cümlä payı olêr.

Duyguların morfologiya analizi

Neçin duygulara deniler diişilmâz söz payı.

Örnek: Ne gözäl günnär geldi fukaara aullara (D. Tanasoglu)

Ne — aderlik, soruş aderlii, cümledä **gözäl** laflan baalı, onu annadêr, cümledä cümlä payıyca **bellilik** olêr (ne gözäl).

gözäl — nışannık, bulunêr **günnär** adlın önündä, onu da annadêr, sadä nışannık, bulunêr denklik uurunda, cümledä **bellilik** olêr.

günnär — adlık, kendibaşına söz payı, onun kökü hem temeli **gün, när** — laf diiştirici afiksi, sadä adlık, adetçä **-ne?** soruşuna cuvap eder, çokluk sayısında, temel halında, hallanêr, nicä konsonnan bitän adlıklar, cümledä subyekt olêr.

geldi — işlik, kendibaşına soz payı, onun kökü hem gramatikayca temeli **gel, di** — laf diiştirici afiks, sadâ işlik, geçâr işlik, oluşluk çalımında, mutlak geçmiş zamanda, birlik sayısında, üçüncü üzdâ, halizlik formasında, cümledâ — predikat olêr.

fukaara — nışannık, kendibaşına söz payı, **nicâ?** soruşa cuvap eder, annadêr adlı **aullara**, bulunêr onun önündâ, sadâ nışannık, denklik yaraştırıcı uurunda bulunêr, cümledâ — **bellilik**.

aullara — adlık kendibaşına söz payı, onun kökü hem temeli **aul, -lar -a** — laf diiştirici afiksleri, cuvap eder soruşa **nereyâ?**, çokluk sayısında, doorudak halda, sadâ adlık, adetçâ, hallanêr, nicâ konsonan bitân adlıklar, cümledâ hallık olêr.

SİNTAKSIS

§ 103. GAGAUZ DİLİNİN ÖZEL NİŞANNARI

Gagauz dili, nası da baştan sölendi, ömür dünnä türk dillerin bir dalıdır, ama onun var birkaç sade kendi özellikleri, kendi nişannarı.

Dilimizin birinci özel nişanı: o, ki gagauz dilini kullanêr sayıda bir küçük millet (gagauzlar — sayıda 200 binin üstünä insan, yaşêrlär topluca Moldovanın üülen taraflarında büünkü avtonomiyalı Gagauziyada hem Ukrayinada, Moldovaya yakın birkaç küülerdä).

Dilimizin ikinci özel nişanı: te o, ani gagauzçamız yaşêr halkımızın aazında çok vakit başka türk milletlerinden uzakta, ayırı bulunarak Moldovada gagauzların en yakın komşuları bulgarlar hem moldovannar. Bulgarların küüleri çok kerä yannaşık gagauz küülerinä, ama kimi küülär olur demäa yarı-yarıya karıştırlar: küüyün bir payı bulgar-öbürü gagauz (Bölä küülär — Başküüyü, bulgarca adı Kırsova hem Kobey küüyü), ama moldovan küüleri yakın-yakın erleşili gagauzlarlan. Bundan başka, taa var yakın çok ukrain hem rus komşu küüleri. Bu situațiyada olur annamaa, ki gagauz halkın yaşamasına, dilinä çok işlär karışmışlar yabancılardan, yakın yabancı komşularından. Bu uurdan çok belli izlär var dilimizin leksikasında, sora kimi taa derin diişilmeklär olmuş gagauzçanın sintaksisindä. Bu ilkin ayın-açık görüner cümlelerin düzülmesinde hem cümlelerin da birkaç lafbirleşmelerindä, laf çevirtmelerindä.

Sintaksis deniler gramatikanın o bölümünä, angısında üüreniler:

1. Lafbirleşmeleri.
2. Lafların cümledä baalaşması.
3. Cümlelerin soyları.
4. Cümlelerin biri-birinä baalaşması.
5. Punktuațiya kuralları.

§ 104. LAFBİRLEŞMELERİ

Labirleşmesi deniler iki ya taa çok lafa, angıları gramatikayca biri-birinnän baalı hem taa doludan göstererlär obyektleri, onnarın nişannarını, işi hem başka.

Lafbirleşmeleri kurulêr, açan **temel** (belliedilän) sözü **belliedici** laflarınnan genişledilerlär, deyelim: çocuk — **balaban** çocuk; **büük** çocuk; serin — **pek** serin, **güzün** gibi serin; okumaa — **kiyat** okumaa, **açıklı** okumaa; gelmäâ — **çabuk** gelmäâ, **otuzunda** gelmäâ; yazmaa — **kıvrak yazmaa**; düşünmäâ — **derindän** düşünmäâ.

Lafbirleşmelerin çeşitleri

Bakarak ona, angı söz payıdır **temel** (belliedilän) **laf**, biliner dört türlü lafbirleşmeleri:

1. **İşlikli lafbirleşmeleri**, angıların temel lafı **işliktir**: **kiyat yazmaa**, **kiyat yazarkan** (yazarak, yazdıynan), **kiyat yazan**.

Temel laflar **yazmaa**, **yazarkan** (yazarak, yazdıynan), **yazan**. Bu laflardan var nicä koymaa soruş **ne?** belliedici lafa **kiyat**.

2. **Adlardan lafbirleşmeleri**, angıların temel lafı olur-olsun adlık, nişannık: meraklı **roman**, pek **çemrek**, çok **gözâl**, bobasından **bala-ban**.

Bu lafbirleşmelerindä temel laflar **roman**, **çemrek**, **gözâl**, **bala-ban**. Onnardan var niçä koymaa soruş belliedici laflara: **roman** **nicä?** **meraklı**; **nicä** **çemrek?** **pek**; **nicä** **gözâl?** **çok**; **balaban** **kimdän?** **bobasından**.

Bu esaba görä adlardan lafbirleşmeleri var nicä olsun:

a) **adlıklı**, açan temel (belliedilän) lafı — **adlıktır**: **kara beygir**, **çavdar samanı**, **taştan ev**, **annayışlı soruş**, **beş kişi**, **vakıdın biri**, **çakıllı yol**, **üklü araba**.

Lafbirleşmelerindä temel laflar **beygir**, **saman**, **ev**, **kişi**, **biri**, **yol**, **araba**. Belliedici laflar **kara**, **vakıdın**, **çakıllı**, **üklü**. Temel laflardan belliedici laflara soruş koulêr;

ä) **nişannıklı**, açan temel lafı — **nişannıktır**: **pek paalı**, altından **paalı**, demirdän **çetin**, baldan **tatlı**.

3. **Aderlikli lafbirleşmeleri.** Onnarda temel lafı — aderliktir: bişey islää, herbiri aramızdan, bişey-bişey uşaklar için;

4. **İşhallıklı lafbirleşmeleri.** Onnarın temel lafı — işhallıktır: pek çoktan, heptän geç, dübüdüz geeridä.

İş 252. Gösteriniz lafbirleşmelerin soylarını, nışannayınız temel (belliedilän) lafları.

Örnek: sarı toprak — adlıklı lafbirleşmesi.

Sarı barez, ipek dartı, şen adam, bendän taa balaban, pek gücenik, hepsindän beter, heptän yufka, içerdän çıkmää, çekiçlän düülmää, dört yaprak, kardaşlarınnan buluşmuş, beşinci katta, yoldan sapmaa, iki yıl aaramaa, evin kapuları, boz tüüdä, ot üstündä yatmaa, uzun-uzun bakmaa, yapaa çorap, siması esmer, bekçinin bordeyi, legendanın izi, boy kürkü, süpürülmüş sokaklar, havez üürenmää, kızgın kumda kafä, yortuycasına giimni, herkerä düşünekli, biyaz bişey, hazır gitmää, daadan geçmää, pek geç, pek suuk dışarda, çoktankı vakit, dübüdüz kıynaş (çizilmiş).

İş 253. Düzünüz lafbirleşmeleri aşadaki laflardan, onnarın temel laflarının altlarını çizin. Angı bölüktän bu lafbirleşmeleri?

Örnek: kesmää baa — baa kesmää

Doldurmaa, su; adamaa, kızkardaş; pinmää, aaç; etişmää, derä; atlamaa, hendek (aşırı); girmää, içer; yaşamaa, küü; sandık, aaç; çorba, süt; surtuk, mamu; kalpak, bän; gelmemää, şen; sıravardı, sürçmää; benzemää, anası; yorgun, iş; yortu, giinmää; tatlı, bişey; kazan, beş; gün, birkaç; üüsek, okadar; onbeş, yakın.

İş 254. Aşadaki annatma parçalarından çıkarınız bölüm-bölüm lafbirleşmelerini, onnarın soyları için annadınız.

Onnar için laf yok, — dedi karı da başladı teklif etmää ötesini üürenmedään. Hadı, buyurun aula, te buracıkta hayatta serin, laflaşınız. Adam yakındır gelmää, o gitti ustaya baksın düzdü mü fiçilerimizi, gelän aftaya başlayacez baaları bozmaa.

Çok beklämedilär, ev saabi geldi. O ilktän, açan gördü netürlü adannar ona uuramışlar, üfkeleni, neçinki kendi küülülerini Kirilin Sandisinin Tanusunu hem Andonun Örgisini baş muhtçuları, sündükleri o çok islää bilirdi. Aklı kesti, ani bu bekrilär getirmää

gelmemiştilər. İsteycektirlər ya şarap, içip da ödəmemää, ya, kim bilsin, ne başka aldatmaklarlan gezerlər...

(N. Baboglu. "Dünürçülük" annatmasından parçası)

Yolca gelirdilər mezarlıktan iki ihtar karı. Onnarın arasında gidär-di Gançu Kirunun karısı Länka da. O taa gençti, taa yoktu otuz yaşında, ama o da şindän sora ihtiara benzäärdi, onun da hep ölä ergindi suratı, o da hep ölä gidärdi kasılı omuzlarlan, kambur arkaylan, nicä öbür karılar. Onun elindä vardı bir kara-eşil yarım kilalık şişä, angısından o dökmüştü suyu uşacının mezarında çiçeklərä. Bir yıl geeri Länka gömdüydü ilk uşaanı. Uşak olduydu bir buçuk yaşında, şindän sora gezärdi, çeketti ydi lafetmää, ama uuradı ona, ne salgın uuradıysa, da uşacık süündü onnarın gözünün önündä, nicä mum, kaldı sade adçaazı, sandıkta yazılı...

(D. Kara Çoban. "Düşär yıldız" annatmasından parçası)

TEST 1. Kaç türlü lafbirleşmeleri var gagauz sintaksisindä, bakarak ona, angı söz payı olêr onnarın temel lafı?

A) 2 Ä) 3 B) 4 C) 5

TEST 2. Te bu lafbirleşmelerin çeşitini söläyin: kiyat okumaa, türkü çalmaa, kuyu kazmaa, ot biçmää.

A) İşlikli

Ä) Adlıklı

B) İşhallıklı

C) Nışannıklı

§ 105. SÖZ ARADAKI MAANALARINA GÖRÄ LAFBİRLEŞMELERİN ÇEŞİTLERİ

Söz aradaki maanalarına görä lafbirleşmeleri üç türlü olêrlar:

1) **bellilikçi** lafbirleşmeleri, angılarında belliedici laf her zaman **bellilik** gibi bulunêr, göstereräk belliedilän payın nişanını, sayısını, başka işlerä ilgiliini: **kara** beygir (nesoy?), **dört** tekerlek (kaç?), **ikinci** **klas** (kaçıncı?), **çok** vakıt (nekadar?), **bıldırkı** bereket (nezamankı?), **kasabalı** yardımcılar (nereli?), **iki** yıllık tosun (kaç yıllık?).

2) **tamannıklı** lafbirleşmeleri, angılarında belliedilän lafı — **işlik** ya işlik formaları (iştennik, hal iştennii) belliedici laf da — **tamannik** erini tutêr: **kiyat** yazmaa (ne?), **tarlayı** sürmää (neyi?), **gelini** donak-lamaa (kimi?), **baayı** bozmaa, **karandaşı** sivriltmää, **yabanıdan** korkmaa, **karıkları** sulamaa, **bana** bakmaa, **sırasını** bekleyän, **günä** bakarkan.

3) **hallıklı** lafbirleşmeleri, angılarında belliedilän (temel) lafı **hallik** erini tutêr: **çemrek** işlemää, **birliyä** koşmaa, **geçä-gündüz** çalışmaa, **ikişär-ikişär** saymaa, köklemeyä **gitmää**, hızlı **gezmää**, isteyiptä **aktarmaa**, **dooruklu** ükletmää, **gagauzça** lafetmää, **nası-nicä** başa çıkarmaa, **tersinä** giimää, **derin** sürmää, **suadan** geçmää.

Bellilikçi, **tamannıklı** hem **hallıklı** lafbirleşmeleri düzülerlär yamanmak ya kullanmak baalantısınan.

Örnek: **ara** duvar (yamanmak), **koyu** boya (yamanmak), **iki** kişi (yamanmak), **dooru** yazmaa (yamanmak), **kaçarak** gezmää (yamanmak), **raatlık** bulmaa (kullanmak) **çiçekleri** sulamaa (kullanmak), **uşaklar için** oyuncak (kullanmak).

Bellilikçi lafbirleşmelerindä sözlär baalı biri-birinä otürlü baalantıylan, angısına deniler **izafet** baalantısı. İzafet (üzerindän) esabından lafbirleşmelerini kurêr iki laf, angıların ikisi da **adlıktır**: önündekisi olur **bellilik** gibi. **Örnek:** **taş** yol, **er** tavşamaı, **evin** ört-üsü, **iki** uşak, **koyun** piiniri.

Var **üç türlü izafet** konstruktıyaları: **ilk (birinci) esaptan** izafet — lafların ikisi dâ afikssiz: **demir** yol, **altın** küpä, **bakır** tencerä, **yapaa** çorap; **ikinci esaptan** izafet — temel lafı durêr saabilik formasında üçüncü üzdä, **belliedici** lafı — afiksiz: **tauk** yımurtası, **kapu** önii, **aul** boyu, **çay** otu, **ev** saabisi, **kuş** südü, **Saman** yolu, **panayır** malı; **üçüncü esaptan** izafet — lafların ikisi da afiksli: **derenin** kenarı, **koçun** buynuzu, **kasabanın** sokakları, **şkolanın** yapısı.

Sadä **üçüncü esaptan** izafet konstruktıyasında lafların sıralını var nicä erlerindän diıştirmää: **yıldızın şafkı** — **şafkı yıldızın**, **kili-din anatarı** — **anatarı kilidin**.

İş 255. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, **bellilikçi**, **tamannıklı** hem **hallıklı** lafbirleşmelerini bulup, altlarını çiziniz.

Mali, kara çemberini dartıp, sokaa çıktı. Sokakta çok vakıt başka karılar artık oturardılar. Karılar lafedirdilär buyılkı bereket için. İlkyazın sade bir yaamur yaadı. Aaçlarda, allele, meyva olacak, ama karıkları läázım sık-sık sulamaa da olsun biber, patlaca insana. Läázım cemrek işlemää, gecä-gündüz çalışmaa da kurtar-maa bereketi. Bizim tarlaları derin sürerlär, ama, açan yaamurlar yaamêêr, bereket olêr azarak. Acaba, nezaman gelecek ölâ vakıt, açan bizim tarafta da insannar başlayaceklar tarlalarını göldän sulamaa?

Şindi hepsi tersinä olêr, insan çok işleer, kaçarak gezer, ama raatlık bulamêêr. Yaamurlar hep yaamêêr.

İş 256. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, birinci, ikinci hem üçüncü esaptan izafetleri bulup, altlarını çiziniz.

1. Küüyün içindän geçän taş yol diildi pek düz. 2. Küüyün kenarından geçän demir yol güneştän yalabırdı. 3. Demir kapu zor açılırdı. 4. Kanfetilär “Kuş südü” pek gözäl kokardılar hem çok tatlıydılar. 5. Ev saabisi bizä teklif etti içeri girelim. 6. Karannık gecedä Saman yolu hem Sabaa yıldızı göktä görünmääzdiilər. 7. Derenin kenarı çok bataklıydı. 8. Katinin fistanı pek gözäldi. 9. Zenanın mamusu sevärdi aalemä iilik yapmaa. 10. Kasabanın evleri çok balabandılar. 11. Şkolanın yapısında eşil bayrak yırıktan görünürdü.

§ 106. LAFBİRLEŞMELERİN ANALİZİ

Analizin sıralı

1. Bulunuz temel hem belliedici lafları, koyunuz soruşu.
2. Söläyiniz, angı söz payından tutêr temel laf.
3. Söläyiniz, angı söz payından düzülü belliedici laf.
4. Çıkarınız lafbirleşmenin söz aradakı maanasını.

Örnek: Aazdan analiz: **Eşil yaprak** lafbirleşmesindä temel lafı **yaprak**, belliedici lafı — **eşil** (nesoy **yaprak**?) Temel lafı — **adlık**, belliedici lafı — **nışannık**. Söz aradakı maanasına görä — **bellilikçi lafbirleşmesi**.

Yazılı analiz:

nesoy?

ne?

eşil

yaprak

(nışannık)

(adlık)

İş 257. Aşaadaki lafbirleşmelerinâ yapınız verili sıralaa görâ analiz aazdan. İki lafbirleşmesinâ yapınız yazılı analiz.

Serin hava, sebepli su, basamaklı yol, taş köprü, sarmısaklı manca, dokuma plat, gelân-geçân insannar, gökün maavisi, edi yaşında uşak, fidannarı budamaa, enser kakmaa, dediini yapmaa, kaçarak gezmâa, dayma kiyat yazmaa, sarı kaun, taş aul, keskin bıçak, biyaz şeker.

İş 258. Bulunuz cümlelerdâ lafbirleşmelerini, gösterin onnarın soylarını.

1. Yolun ucu bitkisiz (söleyiş).
- 2) Dört kardaş bir sert gölmek içindâ (bilmeycâ).
3. Aalemin kahırî benim kahırîma benzemâz (söleyiş).
4. Yımirtanın kulbunu aarama (söleyiş).
5. Ertesi günü Ayı-Kulak kalmış evdâ manca yapmaa (masaldan).
6. Benim bobam bilmedi derdini (türküdân).
7. Kiyatçının saalı kiyatlara harcanêr (söleyiş).
8. Sümek — yapaayının taranmışî (söleyiş).
9. Çok gezân, çok bilir (söleyiş).

İş 259. Aşaadaki şiirlerdâ bulunuz lafbirleşmelerini, düzünüz onnarlan başka cümlâ.

Kalsam bakarak,

Kalsam bakarak,

Eşil kırlara.

Ulu daalara.

Düşsâm, tutulsam,

Meşâa salınsam.

Temrenin kucaana yatsam...

Batallın boyuna sınsam...

Kalsam bakarak

Kalsam bakarak,

Üklü baalara.

Üüsek bayıra.

Üzüm toplansam,

Uca etişsâm

Salkımın belinâ asılsam...

Buludun saçına diisâm.

Kalsam bakarak
Oynar sulara.
Yaamur hem olsam,
Dalğanın içinä dalsam...

Kalsam bakarak,
Maavi gökleri.
Uçsam etişsam,
Dannarın evinä girsäm...

Kalsam bakarak,
Mutlu insana.
Onun hep olsam,
Daymaya läüzümni kalsam...

Kalsam bakarak,
Bitmâz ömürä.
Bana bıkmasa.
Buradan hiç kerä çıkmasa...
(D. Tanasoglu)

Kiyatçum

Hey, sabaa kuşu, bülbül,
Guguşlar şenni,
Ya, kablediniz bir gül
Toomrucaa eni!

Yapracı o toomrucaan —
Söz, resim çili,
O — ana dilinä can,
Ki onda giili
O — uşaklara doyum
Şıralı, datlı,

Läüzımsa cümbüş, oyun,
Tez gelir atlı.
O — sabaa hem da avşam,
Gün şılaa hem ay.

Bilgiyâ kim savaşan
Yol verir oray...
Zamanêêrsın, kiyatcım,
Sevgili adta.
Sân-benimdir ilacım
Herbir hoş saatta.
(Vasi Filioglu)

İş 260. Aşaadaki cümleleri payediniz lafbirleşmelerinä, düzünüz onnarlan başka cümlä.

1. Bu yazın havalar oldu pek sıcak, kuraktan toprak oldu taş gibi çetin. 2. Biz gördük, nicä Soni bulü hergün, erken kalkıp, sulaardı başçada zarzavatları, çiçekleri hem körpâ meyva fidannarını. 3. O heptän yalnız yaşaardı, sevârdi bizä getirmää birär parça taazä ek-mek.

İş 261. Aşaadaki cümlelerdä bulunuz lafbirleşmelerini — ikinci esaptan izafetleri, düzünüz onnarlan başka cümlä.

1. Sevinmelikli, ki bu yakınnarda rayon gazetası başladı çıkmaa ana dilindä. 2. Halk medişinası bulmuş zamandan kılıç otunu yaralara deyni faydalı. 3. Erken derä boyu doluydu balıkçıların, orada artık tütärdi balık çorbası. 4. Papşoy unundan mamaliga pek faydalı hem tok katıktır. 5. Evellär bizim Bucakta varmış pek çok el dermenneri. 6. Yaamurdan sora günbatısında salındı renkli kuşak.

İş 262. Aşaadaki cümlelerdä bulunuz lafbirleşmelerini — üçüncü soydan izafetleri, düzünüz onnarlan taa başka cümlelär.

1. Dünneyin malı-dünnedä kalır (söleyiş).
2. Çiçään kokusu vakıdında kokulur (söleyiş).
3. Güzün sonu yapraan benizindän belliydir (söleyiş).
4. Motorun kuvedi büük.
5. Yázın, üülendä, gökün maavisi pek açık görünür.
6. Derä boyuna komşuların aulu inärdi.

7. Lelään yuvasından hem pınarın serenindän çekedärdi bizim tarafımızın nişannarı.

TEST 1. Aşaadaki lafbirleşmelerin angısı düzülü yamanmak baalanmasınnan?

- A) Uşakların oyuncaa
- Ä) Raatlı bulmaa
- B) Ara duvar
- C) Öküzleri sulamaa

TEST 2. Kaç esaptan izafet birleşmeleri üürendiniz?

- A) 2 Ä) 3 B) 4 C) 5

TEST 3. Aşaadaki verili cümlelerin angısında var birinci ikinci hem üçüncü esaptan izafet? Bulun onnarı.

- A) Çoşmenin suyu duruktu hem tatlıydı.
- Ä) Alma suyu pek paalıydı.
- B) Yalpi deresinin boyunda demir yol görüner.
- C) Gelinin kulaklarına altın küpä taktılar.

TEST 4. Aşaadaki lafbirleşmelerin angısı hallıklıdır?

- A) Bana bakmaa
- Ä) Baa bozmaa
- B) Dört tekerlek
- C) Çemrek işlemää

§ 107. BELLİLİKÇİ LAFBİRLEŞMELERİ

Gagauz dilinin çümlelerinde var çok bellilikçi lafbirleşmeleri. Açıan iki laf baalı biri-birinnän söz aradakı maanasına görä, açıan lafın birisi temel olêr, öbürü da gösterer temelin nişanını da olêr belliedici laf, bölä laflara **bellilikçi lafbirleşmesi** deniler.

Örnek: taş pınar, eni ev, küçük dermen, altı kişi ikinci gün, taştan aul, tauk yımurtası, yımurtanın sarısı, örmä ahır. Belliedici laf herkerä temel lafın önündä buluner. Bu laf sıralı gagauz dilindä pek çetindir.

Örnek: Eni evin önündä koyduk fidan. İki şkolacıyı üüredici yolladı dolaşsınar hasta kafadarını.

Nasıl görersiniz, gagauz dilindä lafbirleşmeleri **eni ev, iki şkolacı, hasta kafadar** makar ki baalı başka cümlä paylarınnan, ama onnar baalı biri-birinnän hem taa sıkı, ölä, sansın deycän onnar kendibaşına ayrıılêrlar cümledä. Açıan onnarı läázım olêr hallamaa, hallara görä diişiler sade temel laf, belliedici laf hallanmêêr.

Örnek:

T. h. eni ev	iki şkolacı
S. h. eni evin	iki şkolacının
D. h. eni evä	iki şkolacıya
G. h. eni evi	iki şkolacıyı
E. h. eni evdä	iki şkolacıda
Ç. h. eni evdän	iki şkolacıdan

Bellilikçi lafbirleşmeleri düzülü en az iki laftan.

İş 263. Aşaadaki bellilikçi lafbirleşmelerindän düzün birär cümlä. Sora cümleleri çevirin romın ya rus dilinä.

Zengin çiftçi, uz yaşamak, çetin taş, büyük bereket, çok hayvan, üüsek kavak, girgin oğlan, kelemä erlär

İş. 264. Aşaadaki laflara uydurun bellilik (ilk lafı) da sora herbir labirleşmesinnän düzün birär cümlä.

Bucak, Vatan, halk, uşaklar, küü, Ankara, Kişinêu, Komrat, üüredici, Bolgrad.

İş 265. Aşaadaki parçaları yazın tefterlerinizä, bulun bellilikçi lafbirleşmelerini, onnarın altlarını çiziniz.

Büü, katina, büü

Yol boyunda.

Dalcaazların düzsün

Güz bolluunda

Kırmızı üzüm.

Büü, katina, büü

Küüyün boyunda.

Yol boyunda büün

Hoşluk boyu,

Boncukları kırmızı .

Büü, katina, büü

Aul boyunda.

Sän da sayılı büün

Eni aulumda

Kısmetli çotuk.

Oldun geçendä

Fukaara üzümü,

Da ne benzeersin

Yolcu kafadara...

Öznecli analara

Boncuklu Bucaklara!

(D. Tanasoglu)

İş 266. Aşaadaki annatma parçasını yazın, angı cümlä payı olêr bellilikçi lafbirleşmeleri annadın.

Kim kaç taa işlär soraceydı Gani, ama çörek pita fırının aazında artık olduydu pak al yanaklı. Sofi babu onu çevirdi maşaylan öbür yanını ateşä da taa bir minuttan sora çekti, pişmişti, kokardı gözäl. Şindi Sofi babu sardı onu ekmek bezinnän da dedi:

— Ko birazçık tarlasına gitsin! Sayılêr suusun.

Sora tarlasından “geldiynän”, malisi kopardı unukasına Gani-yä bir parça çörek pita da verdi ona tüteräk isin. (N. Babogluya görä)

İş 267. Aşaadaki bellilikçi lafbirleşmelerinnän düzünüz birêr cümlä. Lafbirleşmelerin altını çiziniz.

Uşak rubası, baarışlık bayraa, kartal yuvası, er tavşamı, inek ferması, koyun sürüsü, kır işi.

İş 268. Aşaadaki adlıklarlan düzün ikinci esaptan izafet lafbirleşmelerini, onnarın altını çiziniz.

Süt — çölmek, ev — örtü, kır — çiçek, türk — dil, gagauz — er, laf — birleşmäk, cümlä — pay, söz — pay, bel — kemik, diş — ot, laana — yaprak, kömür — şahta, çöşmä — su.

İş 269. Aşaadaki parçalarda bulun bellilikçi lafbirleşmelerini, onnarın altlarını çizin.

Sentäbri ayın bitkisindäyidi. Kolhoz taligacısının Mani Vladının kapu önü doluydu insannan. Oradan kısa ara aşırı işidilärdi kemençä, garmoni hem daul sesi. Vladi everärdi kızını Stankayı Çadır rayonundan bir küüyä. Geçän cumaayadak Stanka işledi kendi küüyündä kolhozda yapı düzücüsi, kırcı. O hersabaa bir elindä sepet, birindä — kazma yada diiren geçärdi işä üüredicilerin evinin hem şkolanın arasından...

... Pazar günü taa sabaaländän evi sardılar gençlär. Saat ikinin dolayanda tokatların yanına geldi üç ük maşınası hem bir açık-maavi “Moskviç”. Ük maşınaların birinä oynayrak, döneräk üklettilär gelinin gözäl çiizlerini: kadrelä yapaa döşekleri, bürüncük üzlü yorganları, krahmallı, kaar gibi, biyaz üzlü yastıklarını, çevrelerini... İçerdän çıktılar gelinnän güvää, üç kerä geçtilär maşa üstündän da al şiritlän baalı yanar mumnarlan ellerindä, sarılı saadıçlarlan, kresnițalarlan, deverlän gittilär patlak suvalı klisenin önünä... (D. Kara Çoban “Stankanın düünü”)

İş 270. Aşaadaki cümleleri yazın, üçüncü esaptan izafetlerin altını çizin.

1. Todurun bobası gitti İstanbula. 2. O saldat Andreyin batısuıdu. 3. Üüredicilär paklattırêrlar şkolanın aulunu. 4. Şkolanın direktoru İki-zli geldi Kişinêudan. 5. Bolgradın gölündä ne balıklar vardı! 6. Şkolanın aulunda alma fidannarı büüyärdi. 7. Koçun buynuzlarından tarak istemişlär yapmaa. 8. Kırmızı karpuzun çekerdekləri ufacıktı.

§ 108. ÜÇÜNCÜ ESAPTAN İZAFET

Üçüncü esaptan izafetin lafları (ikisi da) var niçä kullanılısınlar hem birlik, hem çokluk sayısında: sokaan lafı — sokakların lafı, insanın aazı — insannarın aazı, lafın maanası — lafların maanaları hem başka.

Bir temel (belliedilän) lafın yanında birkaç bellilik lafı var nicä olsun: **karı, adam hem uşak rubası, işçilerin hem çiftçilerin birlii.**

Ya var nicä olsun birkaç belliedilän laf bir belliedici lafın yanında (şkolanın yapıları hem başçaları, fabrikanın zaabitleri hem zaametçileri, damın örtüsü hem kapuları)...

Bölä lafbirleşmelerinä eklener taa başka belliliklä, laflar hem birinci, hem ikinci payına, onnarın içindä başka kendibaşına bellilikçi lafbirleşmesi düzüler.

Örnek: Kişinêu Universitetin fizika-matematika fakulteti hem başka.

İş 271. Aşaadaki bellilikçi lafbirleşmelerinnän düzün cümlä.

Evin örtüsü, cümlelerin payları, traktorun motoru, kombaynanın kosa dişleri, fabrikanın konserva yapmaa maşınaları, ev saabisi, evin aardı, kızın bobası, gökün maavisi, insanın yaşaması, sentäbrinin bitkisi.

İş 272. Aşaadaki laflardan düzün üçüncü esaptan izafet lafbirleşmeleri. Sora onnarlan cümlä kurun.

Şkolacı — tefter, uşak — ruba, gençlik — adet, Kati — fistan, booday — başak, pençerä-şişä, şosä — taşlar, kapu — eşik, gül — koku, sabaa — nışannar.

İş 273. Aşaadaki lafbirleşmelerini ayırın soylara görä başka, başka. Angı esaptan izafet konstruktiasıydır onnar?

Eni haber, fiçının dibi, taliga tekerlää, üç kardaş, demir kürek, kürek sapı, turşu suyu, tauk yımirtası, bu kızlar, harman vakıdı, maaza boyu, kiyadın yaprakları, ceviz aacı, şişä boncuk, çüvenin dibi, sobanın köşesi, yastık üzü, masa bezi, altın küpä, Çıbık günü.

İş 274. Aşaadaki parçalarda bulun da çıkarın tefterlerinizä türlü bellilikçi lafbirleşmelerini.

1. Birkaç gün o gezdi dolay erlerdä, geceleyräk ba bir boş ev tavanında, ba bir köprü altında. O ba uzaklanardı kasabadan, ba genä yaklaşırdı ona. Bitki-bitkiyä o uzakta esap aldı bir ot tepesi, gitti, oydu onun içindä bir derin in da erleştı orada yaşamaa...

... O genä gitti bir demir yol stanşiyasına, topladı bufettän biraz ekmek kırıntısı da genä çıktı geniş kıra. Gezdi o irmi-otuz kilometra kadar da buldu bir brakılmış toprak bordey. Bordeydän diil uzak bir çamurlu yaltıcıkta erdän sızardı su seli. Şüpesiz iildi da dattı. Su is-

lääydi, sade birazçık tuzlucaydı. Bordey kazılıydı er içindä, onun vardı tafta kapusu, toprak dolması hem kâr ateş yakmaa kotlonu da. “Burada var nicä yaşamaa”, — düşündü Şüpesiz. — Hep kapana benzämeer”. O topladı biraz kuru ardal hem pelin sapı, biraz negara otu, döşetti pata da genä ceketti aklından gecirmää onu, ne oldu onunnan hem ne var niçä çıksın bundan ileri dooru... (D. Kara Çoban “Kral için cümbüş”)

2. Pelinni toloka,	
Al sabaa danı,	Aydınnık etmää.
Gez işlä yaşıarkan	Da bana baktıynan,
Raatsız kannı.	Sölesin insan:
Hey dipsiz gökün mü?	“Şafk eder canınnan
Titirer canı?	Kimsä, bir çoban”.
Hey, benim düşüm mü —	Boz yolu güderim
Etışmää danı?	Trakalı çöşmä.
Etışmää onunnan	Gün-gecä giderim
Birtakım olmaa,	Danı etışmää.
Hersabaa şafkınnan	

(S. Kuroglu “Danı etışmää”)

3. Geç vakıdadan uzandı çalgıcıların yarışması, sora insan horudan başladı daalışmaa, taa sonunda büyük horu meydanı heptän boşaldı. Yaarına çekedärdi bir sıkı iş aftası — orak biçimi. Çalgıcılar horudan geldilär Andreyin evinä gecelemää. Kirana taa tokattan başladı adamına baarmaa:

— Hepsi insan kırılmış gibi hazırlanêr kıra avşamdan, çoyu giderlär artık... Bizim o arpa paycaazını kim biçecek, ba Andrey? (N. Baboglu “Gaydacı”)

4. İlkyazdı. Büyük sokakta, bir aul boyunda durardı bir bölük adam, hepsi — sıradaki izmetker insannar, angıları lafedärdilär yarım seslän. Onnar durmamayınca bakınardılar dolaya, da hep işidilärdi gülmäk patlaması... Bölüktä hepsi istäärdi sölemää kendi en keskin cümbüşlerini, onun için annatmakların arası hemen olmaazdı, da biri sesleyerek öbürünü, bekläärdi nezaman o bitirecek, ki çeketsin kendi cümbüşünü. (D. Kara Çoban)

5. Varım bän —

Boyumdaysınız açan,
İnsannar hem da kuşlar,
Hem toprak, eşil otlar,
Büük işlär kaynêêr açan
İçerdä, merada,
Fermada hem baada
Varım bän —
Boyumdaysınız açan.

O tatlı laflar

Hem da sarp o başaklar
Kardaşlaa o faydalar
İi, uygun yaşamaklar.
Varım bän —
Var benim neetim açan
Dostluu sevmää,
Duşmana karşı koymaa,
İliliklii pek korumaa...

(M. Kösä “Varım bän”)

6. Yolum düştü ana tarafıma,
Serin soluu çekerim güüsümä.
Tä dönemeç, bitki yılma —
Da bän girerim küüyümä.
Sabaa durardı sak açan
Koptu bir kart horoz sesi,

Sora havez olup ona,
Doldu çalgıylan herersi.
Ne erken bu orkestra uyandı?
Beni mi karşılêêr Aydar?
Çalma ürääm da yollandı
O horozlarlan barabar.

(P. Çebotar)

§ 109. ÇİFTLİ LAFLAR

Birinci esaptan izafetä pek yaklaşêr **çiftli** (eşli) **laflar**, ama onnar kurmêêrlar lafbirleşmesi.

Örnek: ana-boba, alış-veriş, büüyü-küçüü, gecä-gündüz, gelän-geçän, çanak-cölmek, çayır-çimen, çaarış-baarış, aykırı-buykuru, nası-nicä, düşä-kalka, toz-duman.

Çiftli laflar, angı söz payıda olmasalar, çizgicik aşırı yazıllêrlar. Çiftli laflar kurêrlêr lafbirleşmeleri başka söz paylarınnan, nicä da ayırı laflar: **anaları-bobaları** saymaa, **alış-veriş** yapmaa (tamannıklı), **gelän-geçän** insan (bellilikçi), **düşä-kalka** gezmää, **nası-nicä** korumaa (hallıklı).

İlk esaptan izafetçä baalaşêr belliedilän laflar hem eklembelliliklär (prilojenie).

Örnek: Marinka bulü, Todur batü, Lenka kaku, Diman sırtmaç, sırtmaç Diman, Urum Tanas, Osman-paşa, Moskva-derä, çilingir Petri, terzi Diman.

İş 275. Bulunuz çiftli lafları. Düzünüz onnarlan başka cümlä:

1. Ana-boba kapusu — tatlı feslen kokusu (türküdän).
2. Panayırdä uuradım o tükäna, neredä çanak-çölmek satılêr.
3. “Baştan esap, sonda kasap”, — deerlär alış-veriştä.
4. Urgana baaladılar, derä-tepä sürüdülär (türküdän).

TEST 1. Angı lafbirleşmelerinä gagauz dilindä izafet deniler?

- A) Adlıklı lafbirleşmelerinä.
- Ä) Bellilikçi lafbirleşmelerinä, angıları düzülü sade adlıklardan.
- B) Tamannıklı lafbirleşmelerinä.
- C) Çiftli laflara.

TEST 2. Kaç esaptan izafet birleşmeleri var gagauz dilindä?

- A) 1 Ä) 2 B) 4 C) 3

TEST 3. Birinci soydan lafbirleşmelerindä, ilk esaptan izafettä, birleşik sözlerin arasında baalantı nasıl düzülür?

- A) Baalayıcı afikslerin yardımınnan.
- Ä) Sözdizimin lafsıralınnan.
- B) Baalayıcı lafların yardımınnan.
- C) Çiftli lafların afikslerinnän.

TEST 4. Nasıl düzüler ikinci esaptan izafet (ikinci soy bellilikçi lafbirleşmeleri)?

- A) Sade adlıklardan, angılarından birisi bellilik erini tutêr?
- Ä) Sade nışannıklardan.
- B) Sözdizimin yardımınnan.
- C) Baalayıcıların yardımınnan.

TEST 5. Nasıl düzüler üçüncü soy bellilikçi lafbirleşmeleri, üçüncü esaptan izafet?

- A) Sade işliklerdän.
- Ä) İki nışannıktan.
- B) İki adlıklardan.
- C) İki sayılıktan.

TEST 6. Nasıl yazılêr çiftli laflar?

- A) Birtakım söz paylarından düzülüysälär, ayrı yazılêrlar.
- Ä) Nasıl da düzülselär, birleşik yazılêrlar.
- B) Biri-birindän sadece ayırı yazılêrlar.
- C) Herzaman yazılêrlar çizgicik aşırı.

§ 110. BÖLÜNMÄZ LAFBİRLEŞMELERİ

Şindiadan laf gitti **bol** lafbirleşmeleri için. Onnardan ayırıler, başkalaşêr **bölünmüz lafbirleşmeleri**, angılarında var süret, başka türlü demäk **frazeologiya** lafbirleşmeleri. Onnar herbir dildä hazır gibidirlär kullanîlêrlar nicä ayırı laflar. Cümledä onnar bir cümlä payın erini tutêrlar.

Örnek: Vançu büün işlämedi, ama **sinek tuttu**.

Burada sinek tuttu, nicä da işlik işlämedi predikattırlar.

Kara günnär geldi başımıza.

İş 276. Bulunuz bol hem bölünmüz lafbirleşmelerini. Açıklayınız onnarın maanalarını, düzünüz onnarlan başka cümlä.

Enser çıkarmaa — laf çıkarmaa, urmaa bir toy — urdum toyu
sopasız, tez gelmää — gelmää hergelä paskellesinä, düşkün beygîrlär
— şarap düşkünü, yımirtanın sarısı — sarısını yutmamış, yımirtanın
kulbunu aaramaa; kara boya — kara günnär, yol kasabaya dooru —
Saman yolu, suuk lüzgär — ceplerindä lüzgär eser, boş çanak — boş
kafah, uzun sopa — uzun dilli, tencerenin dibi — cendemîn dibindä,
yama dikmää — yama gibi durmaa, sargı dokumaa — çoban sargısı,
çok lafedici — dilli düdük, çok vakıt yola bakmaa — gözlerim yol-
larda kaldı.

İş 277. Gösteriniz çiftli lafları hem bölünmüz lafbirleşmelerini, düzünüz birkaç cümlä bölünmüz lafbirleşmelerinnän.

1. Kır-çayır çiçek açmarsa, dan uzakta bozarmarsa, kannanmak
olmaz, peet kurulmaz. (G. Gaydarcı)

2. Daasızlık — belaydı Bucakta. Toz-duman kalkardı evellär.
Boralar sökardı kırlarda şüşekil büüyän ekinleri.

3. Soruş-cuvap tükenincä, testä toplandı ... (G. Gaydarcı)
4. Sän sancım, ana dilim, toprak üzündä erim! (T. Zanet)
5. Ne ilerdä vakıt mı yok? Günnär çuvala girmedi. Gelecek bizä da kismet. (N. Baboglu)

6. Belliydi kartinadan, ani insana yaşamak diilmiş feslen kokusu. (N. Baboglu)

7. — Na sana! — süzdü Vani dişlerin arasından, — üüren şamarlan urmaa. Candar bicilmiş gibi serpildi erä. (N. Baboglu)

8. Alış-verişçilerin birazı, ani ufak-tefek işlärlän gelmiştilär, artık çoktan evlerinä eğişmiştilär. (N. Baboglu)

9. Saray-kaledä düüş bitti. Erdä içerlerdä serili durêr girgin koruycular. Selcuklar aldılar kuvedi. Satıcı beylär karşılar Kaykavuzu da teklif ederlär Oguz beyliinä bey olsun... Bu 1263-cü yıldaydı...

O hatalı gecedän beeri geçtiydi şansora bir parça vakıt. Bütün yurtluu kapladı selcuk askeri, kılıç korkusunnan koydular insanı seslesinnär, iilsinnär. Küülerdä daalılık bölük-bölük selcuk askercileri, yavaş-yavaş başladıydılar inana girmää, zerä dildän annaşardılar, iştä yardım edärdilär, kâr evlenärdilär dä genç selcuk askercileri buralı kızlara... Kaykavuzun izinneriydi bunnar, ki uslu tutsun insanı, islama enikunu döndürsün onnarı, ki karışsınnar selcuklarlan...

Ama çıkardı tersinä: kimi selcuklar dönärdilär hristiannaa, kızın istediinä görä, dillär, adetlär dä pek karışmaazdılar, zerä selcuklar taa azlıktılar. Taa tez onnar eriyärdilär oguzların arasında...

(D. Tanasoglu "Uzun kervan")

TEST 1. Angı lafbirleşmelerinä frazeologizma deniler?

A) Eşli, çiftli laflara.

Ä) Bölünmüz, ayırı-ayırı kullanılmaz laflara.

B) Modal laflara.

C) İzafet lafbirleşmelerinä.

§ 111. SADÄ CÜMLÄ

Biz lafederiz ölä, ki annadalım yanı başındakılarımıza düşünmeklerimizdän bişey. Lafetmemiz cümlelerdän düzülü.

Cümlä deniler bir yada birkaç laflara, angıları göstererlär bir bütün fikir, duygu, soruş, yalvarmak, nasaat.

Örnek: Aydınnaardı. Uşaklar alatlêêrlar şkolaya gitmää. Büük insannar artık gittilär baa dikmää. Kuşçaazlar havada uçêrlar.

Bu cümlelerdä gösterili birär fikir. İlk cümledä fikir gösterili sadä bir laflan, kalan cümlelerdä fikirlär gösterili çok laflarlan. Açıan lafe-deriz, belli, nicä cümlelerin bitkisindä birärüz duruklanêrız. Yazmakta bu gösteriler **durguçluk nışannarınnan** (nokta, soruş, şaşma hem başka nışannarlan).

Cümlelerin lafları soruşlara cuvap ederlär. Ama kimi laflar hiç bir da soruşa cuvap etmeerlär.

Örnek: dün hem büün hava açık durêr, ama te başlêêr bulutlanmaa.

Laflar **hem, ama te** soruşlara cuvap etmeerlär.

Soruşlara cuvap edän laflara deniler **cümlä payı**.

Örnek: Küü çiftçileri gençlerä deyni bir meydanni stadion düzdü. Kim düzdü bir stadion? Küüyün çiftçileri. Ne yaptı küüyün çiftçileri? Düzdü. Ne düzdü küüyün çiftçileri? **Bir stadion**. Nesoy stadion? **Meydanni**. Kimä deyni? Gençlerä deyni.

Laflar “deyni”, hem “bir” hiç bir da soruşa kendibaşına cuvap etmeerlär, onuştan onnar diil ayırı cümlä payı hem yok da nicä ol-sunnar. Onnar cümlä payına katılêrlar başka laflarlan barabar.

Cümlelerin payları bölünerlär te netürlü: **baş payları hem ikinci payları**.

Cümlelerin baş paylarına deniler **subyekt** hem **predikat**, onun başka paylarına deniler **ikincili paylar**. Onnar var nasıl olsunnar: **tamannık, bellilik hem hallık**.

Örnek: Benim kara beygirim rayonun sport yarışmasında ilk eri aldı.

Benim — **bellilik**; kara — **bellilik**;

beygirim — **subyekt**;

sport yarışmasında — **kath hallık**;

rayonun — **tamannık**; ilk — **bellilik**;

aldı — **predikat**; eri — **tamannık**;

Kuruluşça cümlelär var iki türlü:

1. **Sadä cümlä**

2. **Katlı cümlä**

Sadä cümlä gösterer salt bir fikir da düzüler bir bitmiş fikirdän.

Örnek: Ayın başlantısında Kazayak küüyün klisesinä geldi bir eni popaz. Vani klubta kaval çalêr.

Sadä cümlelär onnarın genişliinä görä var nasıl olsunnar **dar** ya **geniş**.

Örnek: Kış geldi. Dondurêr. Lüzgär eser. Şkolacılar oynêrlar. Kızçaaz gülümsedi. Tanas sevindi (bunnar dar cümlelär).

Dar cümlä deniler o cümlelerä, angılarında var salt baş paylar.

Geniş cümlä deniler o cümlelerä, angılarında, baş paylardan başka, var ikincili paylar da.

Örnek: Uşaklar başçada yardım ederlär büük insannara cevizleri toplamaa. Biz çayırdı biçtik çok ot da kuruttuk onnarı kayırımında. Otları topladık da taşıdık onnarı evä. Bu kışın hayvannarımıza var doyumlu alaf.

İş 278. Gösterin aşağıdaki cümlelerdä baş payları hem ikincili payları. Herbir dar cümleyi genişledin ikinci payların yardımınan.

Hayvan bakıcıları tez gittilär fermaya. Orada onnar suladılar hem doyurdular inekleri. Fermada bakılan ineklär taa çok süt vererlär. Güz vakıdı gün yısıtmêêr. Yaamur geler. Duman düşer. Mehanizatorlar kırları sürerlär. Hepsi atlatlêêrlar işlerini başarmaa. Üürenmektän sora Miti da işleer. Bizim Miti çoktan işleer traktor brigadasında. O savaşêr yardım etmää büüklerä. O seviner.

Var ölä cümlelär, ani düzülü iki-üç yada taa çok sadä cümlelerdän. Onnara deniler **katlı cümlä**.

Örnek: Onu genä kaptı can acısı eşillää, angısı gün uzunnuunda durêr bu dayanılmaz kızgınnıkta. (D. Kara Çoban)

Bu cümlä **katlı**, neçinki o düzülü iki sadä cümledän.

İlkinkisi: Onu genä kaptı can acısı eşillää.

İkincisi: Angısı gün uzunnuunda durêr bu dayanılmaz kızgınnıkta.

Sadä cümlelär katlı cümlelerin içindä biri-birindän ayırılêrlar durguçluk nışannarınnan.

İş 277. Türkücüü tefterlerinizä yazınız, herbir cümleinin bitkisindä koyun lâazımnı durguçluk nışannarını.

Hay tepelär, tepelär,	Ne dūrêrsın , mari kız,
Üüsek tepelär	aul aşırı
Karşıda yaamur yaar	Taramışın saçını
burada sepelär	festän dışarı
Karşıda yaamur yaar,	Seni görän çocuklar
burada sepelär	oyunu şaşırır. (folklor)

İş 280. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, subyektin altını çizin bir çizgiylän, predikatın altını — ikiylän, ikincili payların altlarını çizin türlü başka çizgilärlän.

1. Puşkin Moldovada üç yıl bulunmuş. 2. Bizim baalarlarımız imelik soydan üzüm vererlär. 3. Telegraf bütün dünneyä haber taşıyêr. 4. Bän gidecäm gazetada işlemää. 5. Vani kabletti bir yabancıdan kiyat. 6. Tafta ustası oturêr eni evin hayadında.

İş 281. Aşaadaki dar cümleleri genişeldiniz.

Güvercinnär üçtülär. Çii düştü.
Ateş tutuştu. Çayır eşerdi.
Üüredici yazêr. Üülen devirildi.
Kuşlar çalêr. Derecik akêr.

İş 282. Okuyun aşağıdaki parçayı da gösterin, angıları katlı hem da angıları sadä cümlelär.

Bir gün, Ay İlieyâ yakın, dışarda ölä sıcaqtı, ani gelirdi, tauklar gibi, kuruda yıkanasın. Taman o günü mamunun da başına yıvılmıştı bir alay iş. Uşak lâazımdı yıkansın, düzen bekläardı kesilsin. Bir yanından da düzenä erişlik yoktu, lâazımdı çıkırıktı kalem sarılsın. Bän da taman te bu iş sıkılında sıyırıldım evdän dereyâ yıkanmaa. Zavalı mamunun başına kaldı hepsi işlär. Bän etiştim dereyâ, orada uşaklar artık yıkanırıldılar. Bän da hiç çok düşünmedim, soyundum da atıldım dereyâ. Su sansın bıçaklan yarıldı. (İ. Krängê, cevirdi N. Baboglu)

İş 283. Aşaadaki cümlelerdän ayırın dallı cümleleri, yazın onnarı tefterlerinizä.

Pazar günü. Gözäl yaz avşamı. Gün sıcaa şindän sora kesildi da küüdä karılar hem adamnar başlêêrlar toplanmaa derneklerä lafa. Adamnar toplanêrlar ayırı, karılar da ayırı. Bu derneklär olêrlar türlü erlerdä, türlü kalabalıkta. Orayı toplanêrlar insannar giimni ya eni, ya eski, ama yıkanmış pak rubada. Siirek derneklerdä oturmaa deyni döşerlär pala ya hasır, taa çok sefer oturêrlar çıplak erdä.

(D. Kara Çoban “Derneklär”)

İş 284. Aşaadaki cümlelerdän ayırın sadä cümleleri. Yazın onnarı tefterlerinizä.

Çiskin hem suuk aprel sabaası enikunu açıldı. Bu sabaa dan erleri kapalıydı dumannı havaylan, küücäz sinmişti iki bayır koltuuna da bekläärdi acılsın hava...

Kenarkı evin sarkık saçaandan su damnaardı dooru sundurmaya, ama evin hayadında şansora şıplaardı suvalı erä dä. Bu evdä yaşaardı bir dul karı Dragayka çocuunnan. Dragaykayı hem oolunu bilirdi bütün küü, zerä onnar anılmışılär, niçä ucuz işçi. Dragayka kayıldı işlemää neredä olursa gecä-gündüz, sade içerdä uşää olsun tok. Hepsi bilirdi, ani o işleyecek bütün gün bir saancaaz arpa unu için da. Sevä-sevä büüüttü oolunu Kuñçiyi. O da etişti, oldu bir büük geniş arkalı çakır gözlü çocuk. Dragayka çeketti almaa onu da yanına işä. Kaavi geniş arkalı olan biraz utanırdı gitmää alçak boylu anasınnan gündelää. (M. Kuyumcu)

TEST 1. Cümlä , neydir o?

- A) Birkaç lafbirleşmesiydir.
- Ä) Bölünmüz lafbirleşmesiydir.
- B) Bir yada birkaç laflar, angıları taman fikir göstererlar.
- C) Cümlä da bir izafettir.

TEST 2. Cümlelerin angı paylarına deniler baş paylar?

- A) Hallıklara
- Ä) Belliliklerä
- B) Tamannıklara
- C) Subyektlar predikata

TEST 3. Angı cümlelerä deniler katlı cümlä?

A) Çok laftan düzülü cümlelerä.

Ä) İki-üç yada taa çok sadä cümlelerdän düzülü cümleyä.

B) İki lafbirleşmesindän düzülü frazeologizmaya.

C) Uzun cümleyä.

TEST 4. Katlı hem sadä cümlelerdän başka, taa nasıl cümlelär dili-mizdä var?

A) Dar hem geniş.

Ä) Uzun hem kısa.

B) Açık cümlelär.

C) Kapalı cümlelär.

§ 112. ANNATMA, SORUŞ HEM İZİN CÜMLELÄR

Cümlelär onnarın içindeki maanalarına görä, onnarın sölemäk neetinä görä olur olsunnar annatma, soruş hem izin cümlesi.

1. **Annatma cümlä** deniler o cümlelerä, angıları söleerlär ya annadêrlar bir fikirin maanasını.

Örnek: Dimitraş-Pıtıraş etişmiş bir geniş yola. Hava is-lääymiş. Yol boyunda Pıtıraşın gözünä ilişmiş bir bal fıçısı. O düşünmüş biraz dinnensin bu fıçının gölgesindä. (Masal “Dimitraş-Pıtıraş”)

İlkyaz yavaş-yavaş kaplaardı dünneyi. Çoktan artık eridiydi kaar Aullar boylarında uzanırdı kuru yolcaazlar... Çiçek açardı vişne aaçları hem zerdelilär. (N. Baboglu)

Annatma cümleinin sonunda nokta koyuler (.)

2. **Soruş cümlesi** deniler o cümlelerä, ani göstererlär bir sormak, onnarlan sorêrız bişey.

Örnek: Nicä senin adın? E, laabın nicä? Angı sokakta yaşêersın? Senin anan-boban saa mı?

Soruş cümlelerin bitkisindä soruş nişanı koyulêr (?)

3. **İzin cümlesi** deniler o cümlelerä, ani göstererlär lafedenin yalvarmasını, istemesini, çaarmasını ya sımarlamasını.

İzin cümlelerin bitkisindä taa sık **nokta koyulêr**, ama açan bu cümlelär duyguyan sölenêr, onnarın sonunda **şasma nışanı** koyulêr(!)

Örnek: Bän ölä sevindim, ani gördüm seni! Yaşasın dünnäädä iilik hem dooruluk. Eni yıllan Canabinizi kutlêêrız! Helä ne güneşli hava büün! Ya, ver bana senin çantanı.

4. İzin cümlelär, açan onnar duyguyan sölenêrlär, olêrlar şasma cümleleri, onnar ya bir izin vererlär, ya çaarêrlar bir işä, ya şasêrlar bir bişeyä.

Örnek: Büün pek suuk, dışarda eşek öldürän güneşi!

Şasma cümlelerin bitkisindä **şasma nışanı** koyulêr (!).

Şasma cümlesinä var nicä dönsünnär kimi annatma hem soruş cümleleri da, açan onnar üüsek seslän yada duygulu sölenêrlär.

Ölä, ki sadä hem soruş cümlelär onnarın intonaşiyasına görä şasma cümlesinä dönerlär. Onnar düzülerlär duyguların hem payıcıkların yardımınnan.

Örnek: Dostlar, tutunun bu iştan da başa çıkaralım onu! Buyur, lelü, gel bizä pazara. Bana karşı sölämä! Pıı, yaamur erinä kaar yaayêr! Dostum, pek sevindim, ani bizä geldin! Sän ne oyalandın orada! Of, da aar bu çuvallar, örüyämeerim!

İş 285. Düşünün da yazın tefterlerinizä iki annatma, iki soruş, iki şasma hem da iki izin cümlesi.

İş 286. Yazın tefterlerinizä aşaadakı cümleleri, iki aykırı çiziciklerin erinä koyun läázımnı nışannarı, nicä düşer cümlelerin maanalarına görä.

Kim dostun // sölä güneş //

Ver cuvap bizä//

“Er-toprak // yalpak ateş //

Raat orta erdä” //

Kim dostun, ana toprak //

Halkların sorêr //

Siz, paalı uşaklarım,

kim beni sayêr //

(T. Zanet)

Tä aprel geldi eniycä //

eşertti boz bayırcı //

Havacık uslu büün nicä

Çadırın panayırcı //

(D. Kara Çoban)

İş 287. Yazın tefterlerinizä teksti. Cümlelerin bitkisindä koy-un läâzımını nışannarı.

“Kim var burada, söleseniz e”, — sorêr dâdu. Çocuk susêr.

“Kim var burada”, — ikilemiş dâdu lafını.

Korkmayınız bişey yapmayacam.

“Bân, dâdu, bân” — Todur lafını işittirmiş.

— E kimsin sän. Annadêr Todur hepsini nicä olmuş, da yalvarmış dâduya yanaştırsın onu çoban kendinä.

— Bân seni alacam çocuam, ama ilkin senin kuvedini deneyecâm, üç sopa uracam sana, eer dayanırsan, ozaman olacam (masa-ldan “Altın beygir”).

İş 288. Aşaadaki teksttän yazın ayırı sadä annatma cümleleri, katlı cümleleri hem şaşma cümleleri.

Kolçucuk Görginin gelini Doka avşam üstü döndü Tumarvadan evä. O geçirdi kendi Görgisini nâânısa, cengä. O dalgalıydı. Onun gözleri şiştilär aalamaktan. O hemen taa yaşayamadıydı kocasının, gücülä dokuz gün oldu, nicä onnar alındılar. Da birdän — cengä!.. Bu büüik kahırdı ona!

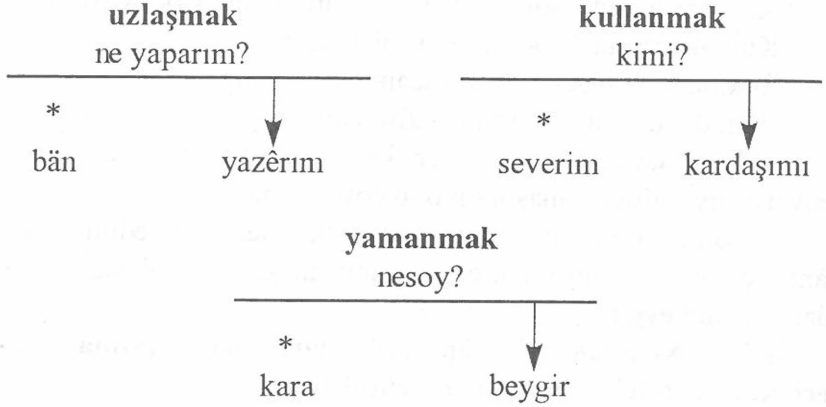
O girdi aul içinä. Onun aklı ermäâzdi, nereyi koydu anatarı, açan sa buldu, ellerinin titiremesindän açamaazdı kilidi. Gördüynän boş içersini, yaşlar genä doldurdular onun gözlerini. Onun gözünün ön-ündän hiç kaçmaazdı nazlı, levent Görgi. Doka düştü üzünnän yastaa da genä bangır-bangır çeketti aalamaa...

Kaldıydı bir adam boyu günä kauşmaa. Kimsa urdu kapuya. Doka çıktı da gördü topal Tanka Vaninin çocucaanı bir parça kıyatlan elindä. Çocucak uzattı o kıyadi da gitti. (D. Kara Çoban. Annatma “İrmi minut”)

§ 113. CÜMLEDÄ LAF BAALANTILARI

Gagauz dilindä, nasıl da romın hem rus dillerindä cümlelerdä laflar biri-birinnän baalanêrlar. Lafbirleşmelerindä var temel laf hem **belliedici** laf. Temel hem belliedici lafların arasında, onnarın maanalarına görä olur üç türlü baalantı olsun: **uzlaşmak** baalantısı,

kullanmak baalantısı hem **yamanmak** baalantısı. Lafların butürlü baalantılarını gösterer soruşlar:

Uzlaşmak

Uzlaşmak deniler ölä baalantıya, angısında laflar denk olêrlar sayıda hem üzdä.

Örnek: İlkıyaz geldi. Bän diktım birkaç fidan şkolanın başçasında. Peydalandı eşil otçaazlar.

Birinci cümledä laf **geldi** uzlaşêr laflan **ilkıyaz** sayıda hem üzdä (birlik sayısı, III-cü üz).

İkinci cümledä laf **diktım** uzlaşêr laflan **bän** sayıda hem üzdä (birinci sayı, I-ci üz). Üçüncü cümledä laf **peydalandı** uzlaşar laflan **otçaazlar** sade üzdä (III-cü üz), sayıdı haliz uzlaşmêr, ama var nasıl uzlaşsın (otçaazlar peydalandılar).

Alınız esaba: Gagauz dilindä baalantı uzlaşmak var sade subyektin hem predikatın arasında, başka cümlä payların arasında baalantı uzlaşmak yok. Subyekt hem predikat uzlaşêrlar sade üzdä hem sayıda. Halda uzlaşmak yok, soy da gagauz dilindä genä yok. Onuştan te bölä lafbirleşmelerindä **eşil otlar; kara üzümñär** yok uzlaşmak ne sayıda, ne da halda. Belliedici laflar eşil, kara yamanêrlar temel laflara otlar, üzümñär.

Kullanmak

Kullanmak deniler ölä baalantiya, açan baalı laf koyulêr o hala angısını temel laf isteer.

Örnek: Biz severiz ana dilimizi. Bän alma topladım başçada. İlk cümledä laf **severiz** isteer, ki laf **dilimiz** olsun Gözterek halında (dilimizi). Laf **severiz** kullanêr lafı **dilimizi** o halda, angısı ona uyêr maanasına görä. İkinci cümledä laf **topladım** gösterer, ki laf **başça** lääzım mutlak kullanılsın Erlik halında (**başçada**).

Bu cümlelerdä işliklär kullanılêrlar belliedici laflarlan. İşliklerdän soruş koyulêr belliedici laflara. Ama dilimizdä var ölä lafbirleşmeleri, angılarında **adlıklar** kullanılêrlar belliedici laflarlan.

Örnek: uşaklara kiyat. Kiyat kimä? — **uşaklara** (Doorudak halı). Temel laf **kiyat** — aldık. Bu laf kullanılêr belliedici laflan — **uşaklara**, koydurêr onu Doorudak halına.

Kırda ateşlär. Ateşlär neredä? **kırda** (Erlik hal). Temel laf **ateşlär** — adlık. Bu laf kullanılêr belliedici laflan **kırda**, onu Erlik halına koydurêr hem başka.

Yamanmak

Yamanmak deniler ölä baalantiya, açan baalı belliedici laf maanaya görä sade ekleşer temel lafa, ama ne uzlaşêr, ne da kullanılêr.

Örnek: 1. Açtı maavi zambaklar. 2. Lüzgerlär hızlı eser. 3. Biz geldik işlemää. 4. Todi geziner, okuyarak.

Laf **maavi** (nışannık) sade yamanêr lafa **zambaklar** (işlik); laf **hızlı** (işhallık) sade yamanêr lafa **eser** (işlik); laf **işlemää** (infinitiv) sade yamanêr lafa **geldik** (işlik); laf **okuyarak** (hal iştennik) sade yamanêr lafa **geziner** (işlik).

Nasıl görüner örnektä, gagauz dilindä lafbirleşmelerin temel lafına yamanêrlar diil sade işhallıklar, hal iştennii, işliin bellisiz formaları (infinitivlär), ama nışannıklar da. Bununnan gagauz dili rus dilindän ayırılêr. Rus dilindä nışannıklar uzlaşmak baalantisinnan baalanêrlar adlıklarlan. Gagauz dilindä yamanmak baalantisinnan baalanêrlar adlıklar (biri-birinnän), yamanêrlar temel laflara sayılıklar hem iştenniklär da.

Örnek: **altın üzük** (yamanmak), **demir yol** (yamanmak), bu lafbirleşmelerin ikisi da — birinci esaptan izafettirlär; adlıklar biri-birinä yamannêrlar; **üç alma** (sayılık **üç** yamanêr temel lafa **alma**), **dört fidan**; **dökülän su** (iştennik **dökülän** yamanêr temel lafa **su**) **uçan kuş** hem başka.

Bir cümleinin içindä olur razgelsin birkaç türlü baalantı.

Örnek: Küçük kırlangaçlar maavi göktä hızlı-hızlı uçuşêrlar.

Kırlangaçlar (subyekt, adlık)	uzlaşmak	uçuşêrlar (predikat, işlik)
y		k y
a		u a
m		l m
a		l a
n		a n
m		n m
a		m a
k		a k
		k
küçük (nışannık)		göktä hızlı-hızlı (işhallık)
		y
		a
		m
		a
		n
		m
		a
		k
		maavi (nışannık)

İş 289. Birleştirin skobalarda verili lafları lââzımını baalantıya görä. Annadın, ne söz payıdır o laflar.

1. (üüren) biz; 2. (işlä) ustalar; 3. (siz) kiyatlarımız; 4. (kaçêr) çocuklar; 5. (atla) keçilär; 6. (gel) o; 7. (üç pınar); 8. (çözül) buzlar; 9. (kalkındı)

millet; 10. (geniş derä); 11. (komşu) maşinası; şkolanın (aul); adamın (kız); 12. (İş) kaçmaa; (cabuk) gezer; gezmää (kaçarak).

Şindi bu laflarlan düzün birär cümle.

İş 290. Birleştirin skobalarda verili lafları kullanmak baalantisinnan.

1. kaldırdım (kantar topuzu) 2. düzecez (ev); 3. yarışacêz (komşu); 4. üzümnä (baalar); 5. koyunnar (tırla); 6. domuzlar (ferma); 7. yapraklar (aaç); 8. balık (deniz); 9. ekmek (fırın); 10. şement (fabrika).

Bu lafbirleşmelerinnän düzün birär cümlä.

İş 291. Yazın lafbirleşmelerini tefterlerinizä. Gösterin skobalarda onnarın baalanmasını.

1. Geldi üürenmä; 2. sular derelerdä; 3. daayın kuşları; 4. tilkinin derisi; 5. oynadılar uşaklar; 6. kaybeldi top; 7. açıldı kapular; 8. kışın kaarlari; 9. avcının tüfää; 10. canavarın tabeeti; 11. öttülär horozlar; 12. yapıştı duvara; 13. bobamın zanaatı; 14. geldi deputat; 15. saldatın borcu; 16. doktorun ilaçları; 17. baktı güleräk; 18. eşil tefterlər; 19. kara böcecik; 20. geldi oynamaa; 21. çıktı güreşmää; 22. söktü dene-mää; 23. yazılı kırmalar; 24. donaklı sokaklar.

Örnek: Geldi üürenmää (yamanmak).

İş 292. Yazın teksti. Cümleleri payedin lafbirleşmelerinä. Soruşların yardımınnan bulun, nicä baalı laflar biri-birinnän.

Bir vakıtlar varmış bir keçi. O keçinin varmış üç olaa. Şindi çaarêr keçi kendi olacıklarını dışardan da deer onnara:

— Sevgili uşacıklarım, bän gidecäm daaya da getirecäm sizä imelik. Siz sürmeläyin ardıma kapuyu, sesläyin biri-birinizi, bakın kimseyä kapuyu açmayasınız, taa benim sesimi işitmeyincä. Bunu deyeräk, keçi gider kendi işinä. Olacıklar da keçinin ardına kapuyu kapayıp, koyêrlar sürmeyi. Bir duşman çanavar sa seslemiş keçinin laflarını. (masaldan)

İş 293. Aşaadaki cümlelerdä bulun lafbirleşmelerini, onnarı yazın. Skobalarda yazın onnarın baalanmalarını.

1. Biyaz kaarın üstündä yoktu hiç bir da izçääz. 2. Küçük taş bir büyük harabayı kop-kolay devirir. 3. Yaz kanikkulları faydaylan

geçtilär. 4. Şkolaçının tefteri her zaman tertipliydir. 5. Baalar bozumu bizdä geçer uygun hem çok şen. 6. Bu kiyadın aydınnaa çıkması çoktan beklendi. 7. O gözäl çalan kızı biz doyamadık seslemää. 8. Bizi üüredän kafadar tez geldi. 9. Altı sepettä vardı kırmızı patlacan. 10. Altı sepedä yannaştırdık taa dört sepet.

TEST 1. Cümledä “İlkyaz geldi”. Lafların arasında nasıl baalantıdır?

- A) Kullanmak Ä) Uzlaşmak
B) Yamanmak C) İzafet baalantısıdır

TEST 2. Cümledä “Biz severiz ana dilimizi” lafların arasında nasıl baalantıdır?

- A) Uzlaşmak Ä) Yamanmak
B) Kullanmak C) İzafet baalantısıdır

TEST 3. Cümledä laflar arasında angı baalantıya **yamanmak** deniler?

- A) Uzlaşmak baalantıya.
Ä) Kullanmak baalantisına.
B) Yanniş sayıda ya üzdä olan baalantıya.
C) Ne uzlaşmak, ne kullanmak baalantıya.

§ 114. SUBYEKT

Cümlelerin o baş payına, angısı gösterer, kimin için ya ne için bişşey sölenir cümledä, subyeckt deniler. Subyeckt cüvap eder soruşlara: **kim? ne? kimnär? nelär?**

Örnek: Başçadä güllär açtılar. Nelär açtılar? — **Güllär** (subyeckt). Kunduracı Lambu bir gecedä bir çift emeni düzdü. Kim emeni düzdü? **Kunduracı Lambu** (subyeckt). Biz Kişinêua ekskursieyâ gittik. Kim gitti ekskursieyâ? — **Biz** (subyeckt). Şkolacılar havezlän üürenlerlär ana dilini. Kim üürener ana dilini? — **Şkolacılar** (subyeckt).

Cümledä kullanılan lafların herbiri söz payıdır. Bu beterä her bir cümlä payın içindä durêr bir söz payı (söz payların çoyu (lafetmektä) cümlä payı olêrlar.

Bakalım, angı söz payları cümledä subyeckt olabilerlär (Ya aklınıza getiriniz, nelär üürendiniz bu üzerä 5—7 klaslarda).

Şindi okuyunuz aşadakılarını.

1. Cümledä subyekt olur olsun taa çok **adlıklar** yada **aderliklär**, açan bulunêrlar temel halında (cuvap ederlar soruşlara **kim? ne? kim-när? nelär?**) Deyelim: **Kiyatlar** sergendä dizili. Biz üüreneriz traktoru kullanmaa. **Bulutlar** göktän kaybeldilär.

2. Subyekt var niçä olsun herbir söz payı, angısı temel halında adlık üzerinä kullanılar (cuvap eder soruşlara **kim? ne?** deyelim:

nışannık — **Küçükler** ileri dizildilär;

sayılık — **Beş üçä** pay olmêr;

işliin infinitiv forması — **Üürenmää** bir kerä bilä bozmêr;

iştennik — Bunu **bilmeyän** da söyleyecek;

işliktän adlar — Bu **dinnenmāk** yaradı;

işhallık — **Yaarın** büünä benzämeyecek;

duygucu — Havaya çıktı bir **“aman!”**

Subyekt olan laflar var niçä dursunnar saabilik formasında da.

Örnek: **Buçaa** zaametçilerinnän anılmıştır.

3. Subyekt var niçä olsun lafbirleşmeleri da, deyelim:

Kızcaazlan çocuk daada kalmışlar. **Biz Mançıylän** fırını yakêrız.

İki beygir yılmayı tutamazdılar.

Tez eni haber için **birkaç laf** radiodan işidildi. **Evin kapusu** açıldı.

Varmış **bir kardaşlan bir kızkardaş** (folklor).

Subyekt olur olsun **sadä** ya **geniş**. **Sadä** subyekt düzüülü bir laftan, ama geniş subyekt olêr türlü lafbirleşmeleri — 2-ci, 3-cü soy izafetlär, çiftli laflar. **Örnek:** **Ana topraamız** — bizim Vatanımız.

Şindi geçer **bir çölmekçi dādu** (folklor).

Var mı **senin gibisi?** (folklor).

Çeketti orak biçimi.

Aulun içini artık **bir bölük insan** doldurduydı.

Gelän-geçän benim dermenimdä un üüdecek (folklor).

İş 294. **Bulun cümlelerdä subyektləri da koyun onnara soruş.**

Söläyin, angı söz payından onnar düzüülü.

1. Şkolacı anasına yardım eder. 2. Biz avşam-sabaa Kişinêudan radioyu sesleeriz. 3. Yaamurdan kaçan toluya uurarmış. 4. Ne da yap-

san — beş üçä paylaşmêêr. 5. Sokakta bir “hey” işidildi. 6. Puşkin hem Lermontov anılmış rus şairleriydir. 7. Biz ikimiz şennik için cuvap ederiz. 8. Olmuşların dadı heptän taa başkaydır. 9. Kırmızılar öbür çitenä gittilär. 10. Beş kişi fidan dikmää gittilär.

İş 295. Bu iştä noktaların erinä koyun läâzımını subyektləri. Skobalarda verili angı söz payları läâzım koyulsun subyekt?

1. Göktä şılêêr tombarlak... (adlık). 2... (adlık) ötüşerlär aaçlarda. 3... paçalarımızı suvayıp aykırladık dereyi (aderlik). 4... paylaşêr artıksız üçä da beşä da (sayılık). 5... klublarda çalıp oynêrlar (nışannık). 6... daya duvarı yıkılmasın (hatırlık aderlii). 7. ... gidip un torbasını alıvereyim (üz aderlikleri). 8. Bizim klastan... pek kinoyu severlär (lafbirleşmesi, adlık hem sayılık). 9... gittilär baalara ceviz toplamaa (iki öz adlı).

İş 296. Yazın tefterlerinizä aşaadakı cümleleri, bulun subyektləri, çizin onnarın altlarını, koyun soruşları.

Köstekli beygırlär otlaardılar çayırdı. Biz getirdik onnara pinardan su. Bir kulicik yaklaştı yanımıza. Vani tuttu kulicii da başladı sevmää onu. Kulicik hem başka beygırlär içtilär suyu kazannardan. Ansızdan bizim yanımıza geldi bir kara rubalı adam. O annatı, anı güdärmiş bu beygırləri. İhtiar hergeleci mayıl oldu bizä. O dedi, ani ihtiarlara uşaklar hem gençlär düşer yardım etsinnär herbir iştä.

İş 297. Aşaadakı teksti tefterlerinizä yazın. Subyektləri bulun. Annadın, angı söz paylardan subyektlär düzülü.

Haşlak iyül günüydü. Yaamur çoktan yaamadıydı, da yolda yatırdı bir kalın kat toz. Doktor Flamburg çıktı aptekadan da yollandı evä üülennä. Güneş yaktı onun gözlerini. O gitti aullar boyundan, neredä durardılar sık salkım fidannarı...

Etiştıynän köşeyä. Flamburg gördü yolun ortasında toz içindä duran kırıyı, yanında iki kazan hem suaacı. Flamburg sandı, ani o götürämeer suylan kazannarı. “Of, ne bu kadar yufka oldu insan!” — düşündü o da gitti karının yanına. Karı naşeyssä aarardı toz içindä.

— Naşey sän aarêrsın burada? — sordu Flamburg.

Karı bişey cuvap etmedi.

— Nesoy senin adın?

— Vasiläsa bana deerlär, — dedi o.

— E naşey sän aarêrsın toz içindä?

— Aarêrim ... Dün kırk leyä suvadım bir ev, verdim çocuuma götürsün parayı evä, o sa yolda kaybetmiş irmi leyi. (D. Kara Çoban “Yolda karı”)

§ 115. PREDİKAT

Cümleinin o baş payına, angısı gösterer, ne söleney subyekt için, deniler predikat. Predikat cevap eder soruşlara: ne yapêr (subyekt)? ne eder? kimdir? nedir o? nicä o? ne yapılêr onunnan?

Örnek: Sabaa ekmeenädän papşoyluk içindän duman kalktı. Ne yaptı duman? **Kalktı** (predikat). Bizim gagauz halkı pek **çalışkan, zaametçi**. Niceydir gagauz halkı? — **zaametçi, çalışkan** (predikat). Büün hava **sıcak** dışarda. Moldovada çok papşoy **ekiler**.

Şindi bakın predikatlar kaç türlü var hem cümleinin angı söz payları onnar olabilerlär. Cümledä predikatlar taa sık işlik olur olsunnar (kalktı, ekiler), ama var niçä başka söz payı da olsunanr (zaametçi-adlık, sıcak-nışannık).

İş 298. Yazın aşaadaki cümleleri, koyun predikatlara soruş.

Oguz devleti kalkındı hızlı (D. Tanasoglu). Bir gün bän kabuletim bir yabancidan kiyat (D. Kara Çoban). Kardaşım uz bana baktı (N. Baboglu). Geldi oktäbri. Ayın çeketmesindä urdular yaamurlar, sora birkaç sabaa kraa düştü (D. Kara Çoban). Ne biz bileeriz bu gözäl kişi için? Mitran düşünêr azıcık (M. Kösä). Salt ufacak toz lüzgerlär getirer uzaktan (T. Zanet). Bucakta biz yaşamayı enidän kurduk.

Predikatlar olur olsunnar **sadä ya kath**.

§ 116. SADÄ PREDİKAT

Sadä predikat düzüülü bir yalnız laftan. Sadä predikatı cümledä düzerlär sadä işliklär (taa sık), taa siirek sadä nışannıklar, adlıklar, sayılıklar, aderliklär hem başka söz payları.

Örnek: Kırlar eşerer. Komuşum yaptı kendinä eni ev. Sän hayvannarı dolaştın mı? Artistin türküsü gözäl. Vatanımız bizim bir. Bän ustayım. Bu cümlelerdü sadä predikatlar eşerer, yaptı, dolaştın mı (düzülü sadä işliklerdän) gözäl (nışannıktan), bir (sayılıktan); ustayım (sadä adlıktan).

Bundan başka, gagauz dilindä var sadä predikatlar, angıları düzülü predikat laflarınnan var, yok.

Örnek:

Yuvada varmış (predikat) beş yımırta.

Varmış (pred.) bir däduylan bir babu (masaldan).

Su kazanda vardı (pred.).

Çüvendä süt yoktu (pred.).

Pazar günü şkolada kimsey yoktu (pred.). Bu cumlelerdä sadä predikatlar laflar: varmış, vardı, yoktu.

§ 117. KATLI PREDİKATLAR

Kath predikat düzüler iki yada taa çok laftan. Kath predikatlar gagauz dilindä düzülerlär:

a) **kath işliklerdän.** Örnek: Pazara karşı bän çok izmet ettim içerdä.

ä) **işliin türlü çalm formasından birleşik infinitivlän.**

Örnek: Bän bu yakınnarda başladım gitmää şkolaya kafadarımnan barabar.

b) **işliklerdän birleşik türlü yardımcı laflarlan — var, yok, läüzim, var niçä, yok niçä, olmaa, olmaz** hem başka. Örnek: Yaarına biz läüzim erken kalkahım. Kışın saurgun havada kırdä yok ne aaramaa. Şkolanın meydanında var niçä top oynamaa.

c) **lafbirleşmelerindän (ikinci esaptan hem üçüncü esaptan izafetlerdän).** Örnek: Petri bizdä klas izmetçisiydi. Kocabaş Lambu bizim küüdä yılaç satıcısıydı.

ç) **adlardan** (adlıktan, nışannıktam hem başka) açan onnar baalı olêrlar yardımcı laflarlan olmaa, vermää hem başka.

Örnek: Todur student olacek.

İş 299. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazınız. Annadınız, nicä düzülü katlı predikatlar.

1. Andruş bizi içeri **buyur etti**.
 2. Bu işleri sän kolay **läázım yapasın**.
 3. Zena Karayani bizdä **küü başıydı**.
 4. Klubta **var neetim bulayım** kafadarımı.
 5. O islää **düşündü**, ama başka **yoktu ne yazdırsın** telegramada.
 6. Biz **yok ne duralım** bu tükânın önündä, **läázım gidelim** evä.
 7. O aulun aralıından **vardı nicä** bir kalın tel **geçirmää**.
- (N. Baboglu annatma “Demirçu”)
8. O kalabalıktan panayıır içindä **yoktu nicä** hızlı örümää.
 9. İlie **isteer** agronom **olmaa**.
 10. Yarın boyunda **olmaz oynamaa**.
 11. Bu **bir kiyatmış**.

Bu yukarda verili onbir cümledä altları çizili olan laflar hepsi katlı predikattırlar.

İş 300. Aşaadaki cümleleri yazın tefterlerinizä sadä hem katlı predikatların altlarını çiziniz, onnara soruş koyun. Annadınız nicä düzülü katlı predikatlar.

1. Benim kardaşım şöfer oldu.
2. Bu meydancıkta var nicä futbol oynamaa.
3. Çımbar läázımmış düzsün tafta aulunu. (D. Kara Çoban)
4. Bu bir şaka, bir laf sırası.
5. Sesleer insan Bayır-oolunu da erleşeerlär yaşamaa orada. (N. Baboglu “Gagauz folkloru” kiyadından)
6. O saldat Vaninin batısuydu.
7. Hererleri salt su oldu.
8. İkiylän iki olêr dört.
9. Altınkı tafta çat etti.
10. Kızkardaşım yaştan küçüktü, ama boyda bendän balabandı.
11. Eni kiyada bän çok sevindim.
12. Peti ilkin derenin derinniini denedi da sora aykırladı.
13. Lambunun pek büyük işi vardı, o yoktu nicä gitsin tükäna.
14. Oli yazardı masa üstündä.
15. Yazın Malim otururdu dut aacın gölgesindä.

İş 301. Okumak parçalarında bulun da ayırın sadä hem katlı subyektləri, sora hep ölä bulun da ayırın sadä hem katlı predikatları.

Günü Tudorki geçirdi kuşkulu. Gecä geldi pek oya. Ay zoruna gösterärdi kendisini titsi bulutların arasından. Bir dâ saldı köpecik,

Tudorki tez susturdu onu da seslener. Tanıdı Mirçunun “kukumäu” baarmasını. Çıktı ona kahırlı.

... Burada Kati hem Fedi kenevirleri erleştirirdilär da hazırlanêrlar gitmää... Dilber o saat girdi düüşä bu yabancının tarafına... İki girgin tez erä serdilär banditleri... Beygirleri läüzüm olacek satmaa para için... (D. Tanasoglu. “Uzun kervan”)

İş. 302. Aşaadaki cümleleri yazın, onların subyektlerini hem predikatlarını bulup, altlarını çiziniz.

1. Çocuk başçada oynarken, düştü. 2. Ne sän sor, ne bän söyleyim. 3. Hiç bir dost da insana diil taa yakın, nekadar — kiyat. 4. Bän sokaan karşısına geçärkän kuşku oldum. 5. Pavli sarı büük topunu oynamaa getirmemiş. 6. Bir ördek yalaktan kana-kana su içardi. 7. Vasi gözäl bir resim yapmış. 8. Kiyatsız büüyän insan, susuz etişän aaca benzär. 9. Tarafımızın en ii suyu bu çöşmedän akarmış.

§ 118. İŞLİKTÄN HEM ADLARDAN PREDİKAT

Gagauz dilindä sadä hem katlı predikatlar var iki türlü: 1) **ışliktän predikat**, 2) **adlardan predikat**.

İşliktän predikat

İşliktän düzülü predikata deniler **ışliktän predikat**.

Örnek: Bän **dikerim**. Vari **giriverdi** klasa. İşliktän predikatlar olur olsunar **sadä hem katlı**.

1. **İşliktän sadä predikat** olêr sadä formalı işliklerdän.

Örnek: Kuşlar **uçêr**. Lüzgär poyrazdan **eser**.

2. **İşliktän katlı predikat** düzüler katlı formalı işliklerdän.

Örnek: Bän **çekettim kazmaa**. İsläâ, ani siz zamanında aulunuzu başladınız sürmää. O taman **hazırlandıydı gitmää**. Sevindim, ani siz **geläbildiniz**. Bän o türkücüü tez **yazıverdim**.

İşliktän katlı predikatlar düzülü ikişär işliktän: a) birisi çalımnik formasında (**başladım, hazırlandım**), öbürü dä — infinitivdä (**kazmaa, gitmää**); b) ilk payı hal iştenniin formasında (**gelä, yaza**) ikinci payı da işliklär çalımnik formasında (**bildiniz, verdim**).

Bölä katlı predikatlarda kullanılêr yardımcı işliklär: başlamaa, bilmää, vermää, çalışmaa, savaşımaa, hızlanmaa, hazırlanmaa, istemää, hazır, kayıl hem başka.

Örnek: başladım dizmää, verdim okusun, çalıştım işlemää, hazırlandı gitmää, savaştım inandırmaa, hazır gelmää hem başka.

İş 303. Düzün birkaç cümlä, angılarında olsun sadä predikatlar.

İş 304. Düzün birkaç cümlä, angılarında olsun işliktän katlı predikatlar.

İş 305. Okumak kiyadın parçalarında bulun türlü işliktän predikatları.

İş 306. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın subyektlerin hem işliktän katlı predikatların altlarını çizin.

1. Çekeder Pirkü ozaman yalvarmaa babusuna. (Masal “Pirkü”)
2. Gider dädu almaa mandaları hem Pirkuyu. (Hep oradan)
3. Garga hiç seslemää da istämeer kısmetsiz karıyı (Masaldan).
4. Çoyu istemiş olmaa padişayının güveesi. (Masaldan “Ganiş”)
5. Biz anñaştık biri-birimizdän bişey saklamayalım.
6. Üçüncü grupa bitirdi papşoyları toplamaa bir gün ileri.
7. Borçluyuz yardımnamaa sizä da biräraz.
8. Biz herzaman hazırız zaametä hem üürenmää.
9. Sana bän hanidän yardım etmää isteerim.
10. Avcı başladı sıkı-sıkı ileri adımnamaa.
11. Dimitraş-Pıtraş tutunmuş bütünnä daayı evä sürümää (masaldan).

12. Büün biz hazırlandık panayıra gitmää.

Örnek: Çekeder Pirkü yalvarmaa bobasına.

İş 307. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın. İlkin yazın o cümleleri, angıların predikatları sadä, sora angıların predikatları katlı hem da bitkidä o cümleleri, angıların predikatları katlı işliktän düzülü.

I.1. Kooperativin ambarlarından terekelär taşêr. 2. Benim bobam halkına izmetçiydi. 3. Yortuda bizim klas kalabalık oldu. 4. Dädu

traktorları görüncä, düşünmää vardı. 5. Annadêr Ganiş yabaniya zorunu (masaldan). 6. O istemiş atılsın Peçorinin boynusuna (M. Lermontov). 7. Kiru çeker padişahın sakalını (masaldan). 8. Taliga hızlı gitmektän girişmiş iki tarafa sallanmaa. 9. Teftelâr hepsi okundular. 10. Kuşlar birdän kalkındılar uçmaa. 11. Başlêêr Kirana yalvarmaa bobasına prostetsin Tukuyu (masaldan). 12. Gitmä, Tudorka, pınara! Geçmä, Tudorka, haydudun elinä (türküdän).

II. 1. Tanku gittiydi malisinnerä. 2. Mani hem Vari yardım ettilär mamusuna bürüncük böceklerini bakmaa. 3. Develär **sürektä** iki kat zeedelendilär. (N. Baboglu “Legendanın izi”) 4. Bir adam savaşmış çıkarmaa çukurdan kendi **faytonunu**. (D. Kara Çoban “Dua”) 5. Sekretar, nekadar savaştı demää bu lafı, o ölä da deyämedi. (D. Kara Çoban) 6. Hazır olun, erken sabaalän başlayacez demet baalamaa. (S. Kuroglu) 7. Güzüin kara kuşlar çekederlär uçmaa üülenä dooru. 8. İhtiar tutuşmuştu sölemää masal. 9. Meydanda uşaklar alınmıştılar oynamaa.

Sürektä — sürüdä

fayton — ilin taliga

§ 119. ADLARDAN PREDİKATLAR

Adlıktan, nişannıktan, sayılıktan, aderliktän, iştenniktän hem başka söz paylarından düzülü predikatlara deniler **adlardan predikat**.

Adlar (adlık, nişannık, sayılık, aderlik) var niçä cümledä olsunar predikat kimi yardımcı işliklerin baalaşmasınnan. Taa sık bu yardımcı işliklär olur olsunar: **olmaa, almaa, vermää, işlemää** hem başka. Onnar yamanêrlar adlara da birerdä düzeerlär **adlardan predikati**.

Örnek: Sandı olacek fermer. Hererleri boz oldu. Geçän skolacılar ihtiarı seläm verdilär. Vani işleer traktorist.

Amma adlar yalnız predikat olsunar deyni, onnar läüzım kabul etsinnär maasuz afiks-predikatlık afikslerini, adlar gecerlär predikatlık formasına da var nicä olsunar predikat.

Örnek: Bän adamın. Sän adamsın. O adamdır. Bän kaaviyim. Sän kaaviysin. Biz ikiyiz. Orada duran bändim. Bän dooruyum.

Bu cümlelerdä adlardan predikatlar **adamım, adamsın, adamdır** (adlık) , **kaaviyim, kaaviysin** (nışannık), **ikiyiz** (sayılık), **bändim** (aderlik), **dooruyum** (işhallık) kabulederlär te bu predikatlık afikslerini da onuştan onnar bir laftan cümledä predikatlı yapêrlar (-im, sin, -dir, -yim, -yisin, -yiz, -dim, yum).

§ 120. ADLIKTAN PREDİKATLARIN AFİKSLERİ

Gagauz dilindä adlıktan predikatların var iki zamanın predikatlık afiksleri: şindiki hem geçmiş.

Örnek: 1. bän adamım, gagauzum, gençim, küçüküm. Predikatlar şindiki zamanda onnarın afiksleri: **-ım, -um, -im, -üm.**

2. Bän hastay**dım**, yorgun**um**, küsülüyd**üm**, küçükt**üm**. Predikatlar geçmiş zamanda, onların afiksleri **-dım, dum, -düm, -tüm**. Var başka da afikslär.

§ 121. ADLIKTAN PREDİKATLARIN ŞİNDİKİ ZAMANIN AFİKSİLERİ

Üzlär	Sayılar	
	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
I-nci	-(y)ım, -(y)im, -(y)ym, -(y)üm	-(y)ız, -(y), -(y)ız
II-nci	-(y)sın, -(y)sin, -(y)sun, -(y)sün	-(y)sınız, -(y)siniz, -(y)sunuz, -(y)sünüz
III-ncü	Afiksiz yada yamanêr te şu afikslerin yardımınan -dır, -dir, -dur, -dür hem başka.	

Predikatlık afikslerinä urgu düşmeer.

Gagauz

Bän gagau um	Biz gagau us
Sän gagau sun	Siz gagau sunuz
O gagauz	Onnar gagauz (dur) (lar)

Başkir

Bän başkir ım	Biz başkir iz
Sän başkir sin	Siz başkir siniz
O başkir (dir)	Onnar başkir (dir) (lär)

Moldovan

Bän moldovan ım	Biz moldovan ız
Sän moldovan sın	Siz moldovan sınız
O moldovan (dır)	Onnar moldovan (dır) (lar)

Şükür

Bän şükür üm	Biz şükür üz
Sän şükür sün	Siz şükür sünüz
O şükür dür	Onnar şükür (dür) (lär)

Vokallan bitennär:

Bän saayım, belliyım, dooruyum, sözlüyüm

Sän saasın, belliysin, dooruysun, sözlüysün

Biz saayız, belliyiz, dooruyuz, sözlüyüz

Bu örneklär hepsicii birär ayırı-ayırı cümlädirlär. Onnarın subyektləri üz aderlikleri bän, sän, o, biz, siz, onnar, ama predikatları — predikatlık formasında adlar **gagauz, başkir, moldovan, şükür, saa, belli** hem başka.

1) Açıan adlık predikatları düzülü vokallan bitän laflardan, onnarın predikatlık afikslerin hem temelin önündä **y(yot)** peydalanêr. **Y(yot)** afikslerä yamanêr. **Örnek:** bän boba-**yım**, lelü-yum, karı-yım, hasta-**yım**. O kiracı-ydır, pazlama-ydır. Bu moçuga-**ydır**, paardı-**ydır**.

Söläyin, I-nci hem II-nci üzlerdä adlın predikatlık afiksi yoksa, o olur mu predikat?

2) Angı razgeliştä predikatlık afikslerin önündä **y(yot)** yazılêr?

§ 122. ADLIKTAN PREDİKATLARIN GEÇMİŞ ZAMANNARIN AFİKSLERİ

Üzlär	Sayılar	
	Birlik sayısı	Çokluk sayısı
I-ci	-(y)dım, -(y)dım, -(y)dum, -(y) düm, -tım, -tim, -tum, -tüm	-(y)dık, -(y)dık, -(y)duk, -(y)dük, -tık, -tik, -tuk, -tük
II-ci	-(y)dım, -(y)din, -(y)dun, -(y)dün, -tın, -tin, -tun, -tün	-(y)dınız, -(y)diniz, -(y)dunuz, -(y)dünüz, -tınız, -tiniz, -tunuz, -tünüz
III-cü	-(y)dı, -(y)di, -(y)du, -(y)dü, -tı, -ti, -tu, -tü	-(y)dılar, -(y)dilär, -(y)dular, -(y)dülär, -tılar, -tilär, -tular, -tülär

Bän hazırdım, toktum, brigadirdim hem başka.

Sän belliydin, büüktün, yorgundun hem başka.

O hastaydı, çocuktu, şendi hem başka.

Bellisiz geçmiş zamanda Bän hazırmışım, hastaymışım, brigadirmışım, evdäymışım hem başka. Biz hazırmışık, evdäymışık, tokmuşuk hem başka. Siz şenmişiniz evdäymişiniz (evdeymişiniz) hem başka.

Adlar (adlık, nışannık, sayılık, aderlik) var nicä olsunnar predikat diil sade bu afikslerin yardımınan, ama kimi yardımcı işliklerin da yardımınan. Ozaman onnar olêrlar katlı predikat. Yardımcı laflar taa sık te şunnardırlar **-olmaa, -vermää, -bir**.

Örnek: 1. Vani olacek üüredici.

2. Küü içi duman oldu.

3. Üç kerä üç **-olêr dokuz**.

4. Ko bu kiyat **benim olsun**.

5. Biz üürediciyâ gagauzça **seläm verdik**.

Predikat olan laflar inkärlik göstereşinnär deyni, onnarın önnerinâ koyulêr bir laf "**diil**", angısı predikatlık afiksinnän düzülü.

Örnek: Bän diilim hasta. Sän diilsin küçük. Bu kiyatlar diilmişlär onun.

Predikat olan adlıklar hem aderliklär var nicä bulunsunnar her bir halda, gösterek halından kaarâ.

Örneklär:

1. **Temel hal:** Miti olacek satıcı.

2. **Saabilik hal:** Kiyatlar Mitinin (dir) ya Kiyatlar benim (benimdir, benimdirlär).

3. **Doorudak hal:** Bu çiçeklär mamuya (dır). Bu çiçeklär bana (ydır).

4. **Erlik hal:** Üüredici rayondaydı. Saatlar sendäydi (lär).

5. **Çıkış hal:** Kiyatlar Komrattan. Haberlär ondanmış(lar).

İş 308. Aşaadaki adları kullanın cümlelerdä predikat erinä şindiki hem geçmiş zamannarın predikatlık afikslerin yardımınan.

Verili adlar: aşçı, girgin, üçüncü, bu, bütün, gelän, satıcı.

İş 309. Aşaadaki adlardan düzün predikat yardımcı işliklerin yardımnarinnan.

Sarılık, tertip, adam, kavga, şamata, kayıl, mayıl, yarı, beş.

İş 310. Bulun subyektləri hem adlıktan kath predikatları. Annadın, neylän gösterili kath predikatların adlık tarafları.

1. Bizim şkolamız küüyün ortasındaıdır. 2. Büün hava sıcäk ola-cek. 3. Suyun üstü dalgasızdı, gemilär da alkasızdı (folklor). 4. Al-malar benimdilär. 5. Bizdä kırlar işlenmişti, baalarlar da kazılmıştı. 6. Kırk hem taa beş — olur kırk beş. 7. Bizim dädu gençliindä gemi-ciymiş. 8. O çocuk delikannıymış.

İş 311. Ayırın da yazın tefterlerinizä bu aşaaada verili cümle-lerin arasından ilkin onnarı, angıların var sadä predikatları, sora da yazın onnarı, angıların var adlıktan kath predikatları.

1. Yırakta göründü yolcunun kalpaa. 2. İlänka gitti daaya (folk-lor). 3. İnceiksin belindän, ne çabuksun elindän (folklor). 4. Benim dostum en ii basketçiydi. 5. Petinin mamusu hasta oldu. 6. Elim yaptı saçımdan sana bir yorgan (folklor). 7. Biz düzücüyüz. 8. İçerl-eri düün için donaklıydılar. 9. Şahmatılar gençlerin sevgili oyunuy-dur. 10. Gimalay bayırları pek üüsektir.

İş 312. Herbir halda bulunan predikatlarlan düzün birär cümlä.

İş 313. Aşaadaki parçalarda bulun subyektləri hem predikat-ları da söläyin onnar için, nelär bilersiniz.

Büün demircinin sundurmasında otururdular Kıyak Dimu hem Küçük Örgi. Aulda vardı başka insannar da. Dimu giimniydi maraki-nalı, ama eski keptarlan, dimi donnan hem domuz derisindän çarıkılan. Örginin sırtında vardı birenni, kısarak kürkçääz, angısının dirsekleri yırtıklılar da yapaalar dışyanına çıkardılar. Ellerini o sokardı ennerin içinä da ölä otururdu çömelik, şaşın o hep üşümüştü. Bu kişilerin ik-isinin da dimileri yamalıydılar, ama hemen dizlerindä yamalar yıvılmıştılar beş-altı kat biri-birinin üstünä. Onnar bişey lafetmäädilär, küsülü-küsülü susardılar... (N. Baboglu “Karanfillär açtılar enidän”)

“Yıkık-taşlara”, uäända esaplaardı bulsun o soyucuları, Dilber yollandı geçä. Onun yolu geçärdi Sliven kasabasından bayırların da

aralarından hem Provadiya deresinin çayırından. Bizim kinci uzisan-caklı gider, dürmüş kara kaşlarını, keskinnetmiş maavi gözlerini, sıkılmış al dudaklarını da bu beterä kara bıyıkları taa belli olmuşlar, kıvrıcık kalpaanı da koymuş annısına da salt geridän görünür kısa kara saçları. Caba dememiş ona anası Dilber-gözäl... .

(D. Tanasoglu “Uzun kervan”)

Papşoy anızında edi çocuk oynaardılar “Sopa cinkmesi”. Kim hepsindän yakına cingärdi kendi sopasını, o kalarđı “Babu” da toplaardı kalanı sopaları. Hepsindän sık kalarđı “Babu” bir zabun çocuk — Dimanku. O buna hiç küsmääzdi, hep gülümseyräk, getirärdi aalemin sopalarını. Te o genä oturdu öbür çocukların yanında da çeketti biri-biri ardına cinkmää sopaları. Hiç biri düşmääzdi onun “babu” sopasının üstünä, angısı aykırı yatarđı erdä bir altı adımı uşaklardan. Ama te Dimançunun elindän cingildi bitki sopa da düştü keezä. (D. Kara Çoban “Sopa cinkmesindä”)

İş 314. Aşaadaki cümleleri yazın, bulun sadä hem katlı predikatlıları, onnarın altlarını çizin.

1. Benim bobam traktorist işleer.
2. Onnar vardılar sekiz adam.
3. Simu çiču fukaara olmuş, onuştan yanaşmış çoban.
4. Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş — varmış bir dăduylan bir babu (masaldan).
5. Gelirmiş Kolada günü.
6. Babu keser horozu da yapêr bir manca yaalanmak için.
7. İhtiarlar bekläärmışlär popazı, gelsin da okusun yortu mancasını hem izin etsin dăduylan babuya orucu açmaa yollansınar.
8. Ama popaz yokmuş.
9. Dădu başlamış annamaa, ani popaz geç gelecek (masaldan).

TEST 1. İşliktän katlı predikatlar nasıl düzülerlär?

- A) İşliin temelindän.
- Ä) Katlı formalı işliklerdän.
- B) Sadä işliin şindiki zamanından.
- C) Sadä işliin geçmiş zamanından.

TEST 2. Aşaadaki cümlelerdä angısında var işliktän sade predikat?

- A) Te enidän kış geldi.
- Ä) Yılmada araba çeketti kızaklamaa.
- B) Bu gün sana bir kısmetmiş.
- C) Todi doktor olacek.

TEST 3. Aşaadaki verili cümlelerin angısında var işliktän katlı predikat.

- A) Sofrada ekmek bitmesin.
- Ä) Bu yılın karpuzlar başladılar erken olmaa.
- B) Çok çalışan, çok kazanır (söleyiş).
- C) Bizim deredä var bir su dermeni.

TEST 4. Angı predikatlara adlıktan predikat deniler?

- A) İşliktän düzülän predikatlara.
- Ä) Katlı işliklerdän predikatlara.
- B) Adlardan düzülü predikatlara.

§ 123. SUBYEKTİN HEM PREDİKATIN ARASINDA ÇİZGİ

Açan cümledä subyekt hem predikat ikisi dä düzülü adlıklardan, angıları bulunêrlar temel halında, yada ikisi dä düzülü işliklerdän infinitiv formasında, ozaman onnarın arasına çizgi koyulêr.

Örnek:

Subyekt temel halında, predikat temel halında:

Çukurda biyaz yorgan — kıştan sonunku nişan.

Subyekt temel halında, predikat temel halında:

Moldova — bizim memleketimiz.

Subyekt infinitiv, predikat infinitiv:

Üürenmää — bilgi hem kultura edinmää.

Cizgi koyulêr, açan cümledä var iki predikat, angıların maanaları karşı biri-birinä yada predikatın birisi öbürünä çıkış gösterer.

Örnek:

1. Sän gülmedin bu çirkin belaya — aaladın.

2. Bir saat o oturmadı skemnedä — durdu ayakça.

§ 124. PREDİKATIN SUBYEKTLAN UZLAŞMASI

Gagauz dilindä predikat uzlaşêr subyektları sade sayılarda hem üzlerdä. Rus dilindä predikat uzlaşêr subyektları soyda da, açan o cümledä olêr işlik da durêr geçmiş zamanın formasında.

Örnek:

1. Kafadarım gelir. 2. Geldi kafadarım. 3. Kafadarlarım gelirler.
4. Kafadarlarım geldiler. 5. Bän yazêrım. 6. Biz yazêriz.

Bu cümlelerdä predikatlar **geler, geldi, gelirler, geldiler, yazêrım, yazêriz** uzlaşêrlar kendi subyektlarinnän sayıda hem üzdä. Ama kimär kerä predikat sayıda subyektlän uzlaşmêr. Bu olêr o zaman, açan subyekt isteer, ki predikat dursun III-ncü üzdä.

Örnek:

1. Balıklar üzerler (predikat **üzerler** uzlaşêr subyektları **balıklar** üzdä hem sayıda — III-nçü üzdä, çokluk sayısında).

2. Balıklar üzer (predikat **üzer** uzlaşmêr subyektlän **balıklar**, neçinki balıklar çokluk sayısında, ama **üzer** birlik sayısında).

3. **Kuşlar uçacak** (Predikat uzlaşmêr subyektları sayıda).

Uzlaşmak olur olsun sadece, açan predikat düzülü I-nci hem II-nci üzlerdä aderliklerdän.

Örnek:

1. Büün **izmetçi** klasta **biziz** (izmetçi — birlik sayısında; biziz — çokluk sayısında).

2. **Oyuncu** şimdi **sızsiniz** (oyuncu — birlik sayısında; sizsiniz — çokluk sayısında).

İş 315. Aşaadaki cümlelerdä bulun predikatları da annadın, niçä uzlaşêr onnar subyektlärlän.

1. Aaçlardan sarı yapraklar düştülär. 2. Biz avda urduk iki yaban kaazı. 3. Petinin grupası baalar bozumunda geeri kaldı. 4. Sän çıkar bizi kırk kat yukarı (folklor). 5. Evel keten gölmekler hem kenevir donnar, butlarımızı uuup, al parça gibi kızardırdılar. 6. Kara Deniz bulanmıştı. 7. Babu sümeeni işläardı. 8. Biz kaçmakta hem atlamakta yarıştık, sport oynunlarına, ürektän sevindik. 9. İi beygirä bir kamçı eter.

İş 316. Düzün beşär cümlä, angılarında subyektları predikat uzlaşmasınar. Cümleleri teftelerinizä yazın. Annadı, neçin predikatlar sayıda subyektlärlän uzlaşmêêrlar.

İş 317. Yazın aşıadakı cümleleri. Söläyin, hepsindä mi bu cümlelerdä subyektlärlän predikatlar uzlaşêrlar. Eer uzlaşmasalar, annadı nedä uzlaşmêêrlar.

1. Taşlar lumbur-tumbur düştü yukardan. 2. Zerdeli aaçları yapraklarını silkti. 3. Uşaklar ekskursiyädän geldi. 4. Üürenicilär şkolaya gider. 5. Hepsi çocuklar esapları dooru annamış. 6. Aacın boyunda karımcılar gezişirdilər. 7. Keçilər bayırda otlêêr. 8. Kapular hem pencerelär açıktı.

TEST 1. Gagauz dilindä subyektları predikat nasıl uzlaşırlar?

A) Sayıda hem üzlerdä.

Ä) Sadece sayıda.

B) Sadece üzlerdä.

C) Uzlaşêr sayıda, üzlerdä hem soyda.

TEST 2. Subyektları predikatın arasında nezaman çizgi koyulêr?

A) Açıan subyektları predikatın arasında uzlaşmak baalantısı var.

Ä) Açıan subyektları predikat ikisi da temel halında adlık ya ikisi da işlik-infinitiv.

B) Açıan subyekt adlık.

C) Açıan subyekt aderlik, predikat ta işlik.

TEST 3. Nezaman predikat sadece üzdä uzlaşêr subyektları, ama sayıda uzlaşmêêr.

A) Açıan subyektä görä predikat lääzım dursun üçüncü üzdä çokluk sayısında.

Ä) Açıan subyekt sayılıktan düzülü.

B) Açıan subyekt bulunêr cümlelerin ortasında.

C) Açıan subyektin yanında var birkaç predikat.

§ 125. İŞLİN ZAMANNARININ BİRİ-BİRİNİN ERİNÄ KULLANILMASI

I. Şindiki zaman gösterer, ani iş olêr tamamlanmak vakidında, ama bundan başka, şindiki zamandan var niçä göstermää ölä bir iş da, ani hojma uzanêr, hiç arası kesilmeer.

Örnek:

1. Derä durmamayca **akêr**. 2. Gün **döner**. 3. Kardaşım tarlada işleer.

II. Şindiki zamannan var nicä gelecek zamanı da göstermäâ.

Örnek: Yarın panayıra **giderim**.

III. Şindiki zaman var nasıl geçmiş zamanın erinä da kullanılsın.

a) **Bakınêr** Pirkü da annêêr, ani o bulunêr yabancı tarlada (masaldan).

ä) **Alêr** dädu kızçaazı da ursuz babunun beterinä **götürer onu ulu daaya kaybetmäâ** (masaldan).

4. Gelecek zaman da kimâr kerä olur geçmiş zamanın erinä kullanılsın. **Örnek:** Koli pek ii bir uşaktı: o sana ne geç kalacak, ne dâ karşı laf söyleyecek.

İş 318. Çıkarın aşaadaki çümleleri tefterlerinizä. Bulun predikatları da annadın, nicä kullanılêr zamannar.

1. Çorbacı hazırlanêr kasabaya panayıra gitmäâ, ekin satmaa (masal "Balakir hem corbacı"). 2. Çorbacı uyuklêêr enidân (hep oradan). 3. Bizim batü fabrikada işleer. 4. Bir kerä gider padişaa avcılâa da, açan döner geeri, karşı gelir bir genç çocuklan (masal "Tuku"). 5. Zeedelendi hayvannar, çok maasul verer onnar (N. Baboglu). 6. Küüdân bir taş yol çıkêr, dolanma şirit gibi (N. Tanasoglu). 7. Biz ileriya buralarını baa dikecez. 8. Bir da kopêr bir boran, çekeder dökmäâ bir yaamur da dermeni su alêr (masal "İvançu").

İş 319. Aşaadaki teksti yazın. Predikatların altlarını çizin. Annadın onnarın zamannarı için.

Geldi kış, düştü kaar, çıktılar ayazlar. Piti Örginin sa bir ayaanda vardı çarık, öbüründä - yoktu da o hep diıştırardı tek çarın ayaandan-ayaana. Yaşaaardı Piti yıkık evin sobası içindä. O hersabaa bir parçacık ekmek için koçına paklaardı, dam, kaşırdı beygir. Örüyardı hem işläardı o, çıkararak çok türlü şamatalar: burnu fosurdaması, ayak hışırdaması hem taa nesoyşa seslär.

Bir sabaalân o genä gidärdi sokakça aaramaa kendinä iş. Aul boyunda durardı Kama Ligor da çaardı onu. (D. Kara Çoban. "Bir çift çarık")

CÜMLELERİN İKİNCİLİ PAYLARI

Cümlelerin ikincili payları var üç: **tamannıklar, belliliklər, hallıklar.** Onnar kullanılêrlar annatmaa deyni cümlelerin baş paylarını hem da ikincili paylarının kimisini (ikincili paylar biri-birini annadêrlar).

§ 126. TAMANNIK

Tamannik deniler cümlelerin o ikincili payına, angısı gösterer predmeti hem cuvap eder soruşlara: **kimi? neyi? ne? kimä? neyä? nedä? kimdä? neylän? kiminnän? kimin için? necin? ne için?**

Rus hem moldovan dillerindä tamannıklar cuvap ederlär herbir hal soruşlarına sadece temel halın soruşlarına cuvap etmeerlär. Cuvaplar olur olsunar ardlaflarlan ya onnarsız. Gagauz dilindä hem hep ölä, nicä rus hem moldovan dillerindä, tamannıklar cuvap ederlär herbir hal soruşlarına, sade temel halın soruşlarına cuvap etmeerlär. Cuvaplar var nicä olsunar ardlaflarlan bilä yada ardlaflarsız. Sade saabilik halın soruşlarına tamannik cuvap eder başka türlü, cuvaplar benzämeer rus dilindeki cuvaplara.

Tamannıklar annadêrlar taa çok predikatları, ama olur annatsınar bellilikleri ya başka tamannıkları da. Tamannik cümledä vardır nicä olsunar adlıklar ya aderliklär.

Örnek: Biz **Vatanımızı** (neyi?) pek severiz.

Miti **kardaşını** (kimi?) geçirdi şkolaya.

Şkolacılar **cümlä** (ne?) yazêrlar.

Gani **traktoruna** (neyä?) eni fener astı.

Hepsi mayıl oldu **Petiyä** (kima?).

Bendä (kimdä?) bir çift biyaz guguş var.

Bu **aaçta** (nedä?) çok alma var.

Vani kiyat kabul etti **Andruştan** (kimdän?).

Beygirlär ürktü **gürültüdän** (nedän?).

Çiftçilär **karpuzları maşınaylan** (neyi, neylän?) gotürerlär panayıra satmaa.

Bu **uşaklar için** (kimin için?) lafederiz.

O adam bizä çok annatı **evellär için** (ne için?).

Adlıktan hem aderliktän kaarä, tamannık var niçä gösterilsin ka-
lan söz paylarınnan, angıları alınma adlık erinä hem da cuvap ederlär
tamannık soruşlarına.

Örnek: 1. Bän düşündüm **eskilä** (neyä?). 2. Payet karpuzu
üçümüzä (kimä?). 3. Bu yayancılık **atlıya** (neyä?) benzemäz. 4. Horoz
kopetmiş **bir kukirigu** (ne?) da başarmasını bilmääzdi.

Tamannıklar var **sadä** hem **geniş**. Bir laftan düzülü tamannaa
deniler **sadä tamannık**.

Örnek:

1. Bän **cümlä** düzerim. 2. Koli **aviamodelini** verdi **instruktora**
(iki tamannık).

İki ya taa çok laftan düzülü tamannıklara deniler **geniş tamannık**.
Gagauz dilindä bellilikçi lafbirleşmeleri olêrlar geniş tamannık (II-
nci ya III-ncü esaptan izafet).

Örnek: Çocuklar büüiderlär çok **er tavşanı**. 2. Nadi siler **pence-
renin şişesini**.

**İş 320. Düzün birkaç geniş cümlä, angılarında olsun
tamannık.**

İş 321. Aşaadaki lafları cümlelerdä kullanın tamannık erinä.

Şkola, tefter, sän, bu, o, şkolacı, eni, dördünçü, altı, bıldır, alma
aacı, pınarın suyu, kuru yaprak, serin lüzgär, erken kış.

**İş 322. Bulun aşağıdaki cümlelerdä tamannıkları, çizin
onların altlarını hem da o lafların altlarını çizin, angılarını on-
nar tamannêrlar.**

1. Bän tanıyıverdim dostumu buncak insan arasında. 2. Sidur
ilinnän-kolayınnan ayırılamazdı bobasından. 3. Bu piliçlerä dışarda
suuk olacek. 4. Şkolacılar dikti ondokuz fidan. 5. Yolcu kalpaannan
çaarırdı gidelim orayı. 6. Bilgileri hem akıllıkları kiyatlardan toplêr-
lar. 7. Topluştta Koliyi küü başı ayırdılar. 8. Kuş fermasında bütün
gün kıt-kıdak sesi kesilmeer. 9. Daadan serin lüzgärlän bilä bizä bir
da çiskincik geldi. 10. Ormannarın içindä insannara birär parça kar-
tofilik eri verildi.

İş 323. Aşaadaki okumak parçalarında bulun türlü tamannıkları da söläyin, angı soruşlara onnar cuvap ederlär.

... Evdän üç kilometraydı. Hemen bütünnä yolu Dimançu kaçtı. Evdä yoktu kimseycii. Guguşların birazı dururdu sırlık aulunda, birazı — evin örtüsündä. Dimançu hızlı girdi hayada, aldı kadadan iki auç papşoy da attı damın içinä. Guguşlar biri-biri ardına girdilär orayı. Ačan girdilär en gözäl, taracıklı çüplü guguşlar, Dimançu kapadı damın kapusunu. Guguşlar kondular yuvalarına. Dimançu yoklayarak yarım karannıkta merdivenin basamaklarını, pindi da tuttu taracıklı çüplünün birisini, sora da tuttu onun eşini da kaçarak gitti anıza.... (N. Babogluya görä)

Maanalarına görä tamannıklar var iki türlü: **dooru tamannık** hem **kıynaş tamannık**.

§ 127. DOORU TAMANNIK

Dooru tamannık deniler o tamannıklara, angıları bulunêrlar gösterek ya temel (siirek) hallarında (**kimi? neyi? ne?** da kullanilêrlar geçar işliklerin yanında. İş onnarı kaplêêr dübüdüz.

Örnek: 1. Bani başçayı kazêr (neyi?). 2. Sän kaçä aldın bu **topu?** (neyi?). 3. Hor **türkü** çalêr (ne?). 4. Biz satın aldık **kartofi** (ne?). 5. Biz anılmış **bir** yazıcıyı isteeriz görmää (kımı?). 6. Anabobalarımız gösterdilär bizä eni **yolu** (neyi?). 7. Adam içti **su** da gitti yoluna (ne içti?).

İş 324. Düzün birkaç cümlä, angılarında olsun dooru tamannıklar.

İş 325. Aşaadaki cümleleri yazın. Dooru tamannıkların altını çiziniz.

1. Şkolanın aulunda biz koyduk çok fidan. 2. Sabaalän biz çay içtik. 3. Veriniz bana şeker. 4. Bulü verdi bizä süt, yımırta hem ek-mek. 5. Bän sana seläm verdim mi? 6. Koyunnarı çayıra haydadım. 7. Taukları kümesä kapamışlar.

§ 128. KIYNAŞ TAMANNIK

Üürendiimiz dooru tamannıklardan kalanına deniler **kıynaş tamannik**. Onnar işi kendi üstünä çekmeerlär da durêrlar kalan hallarda.

Sade durmêêrlar temel hem gösterek hallarda. Kıynaş tamannıklar cuvap ederlär soruşlara **kimin? neyin? kimä? neyä? kimdä? nedä? kimdän? nedän? kiminnän? neylän? kimin için? ne için?**

Örnek: 1. Bu manca ne gözäl **suvana** koktu? 2. Bän **batümä** başka kasabaya kıyat yazdım. 3. Şkolanın aulunda topraa süreriz **traktorlan**. 4. Küüyün kenarında sel gitmiş bir büyük **yara**. Kazılmadık **tarlada** çok türlü yaban otları büümüş.

Gagauz dilindä kıynaş tamannıkların var afiksleri, predlogları yok. Afiksleri dooru yazmaa deyni tamannıklara lââzım soruş koymaa.

Esap alın, angı soruşlara cuvap ederlär kıynaş tamannıklar hem nicä yazılêr onnar.

Kıynaş tamannik	Soruş	Hal
Hepsimiz lââzım bu soruşa cuvap edelim.	neyä?	doorudak hal
Benim iiliim yok.	kimin?	saabilik hal
Bekim, bän Vatana faydalı olurum.	neyä?	doorudak hal
Biz bu lampadan görämeeriz.	nedän?	çıkış hal
Onnun adımı hepsi bilir.	kimin?	saabilik hal
Bän oyunda çok vakıt kaybettim.	neredä?	erlik hal
O oyundan bana yoktu fayda.	nedän?	çıkış hal
Sän oyuna katılmadın.	neyä?	doorudak hal

Bu sadä cümlelerdä kıynaş tamannıklar olêrlar adlıklar hem aderliklär: **soruşa** (adlık); **benim** (aderlik); **Vatana** (adlık); **benim** (aderlik); **bu lampadan** (aderlik hem adlık); **onun** (aderlik) **oyundan, oyunda, oyuna** (adlık).

İş 326. Aşaadaki cümleleri yazın, tamannıkların altlarını çiziniz.

1. Neçin sän dokundun o çiçää? 2. Biz suuklara dayandık, açlık çektik, ama verilmedik. 3. Biz sesleeriz Ankarayı. 4. Sän bu anatar-

ları kullanêrmıysın? 5. Siz ona şaka yaptınız. 6. Otur skemneyä. 7. Yapıştır duvara. 8. Bu topluşta bân da pay aldım.

İş 327. Aşaadaki cümlelerä analiz yapın. Bulun tamannıkları, dooru olannarın altlarını bir çizgiylän çizİN, kıynaş olannarın da — iki çizgiylän çizİN. Aazdan annadım, angı lafları tamannêêr bu tamannıklar.

1. Bizim memleketin zaametçileri çok vakıt boşuna “ura” baardılar.

2. Şindi çoyu topladılar aklını başına da “uraların” arası kesildi.

3. Aramızda demokratiya görünmää başladı, ama onunnan barabar pek çok hırsızlık peydalandı. 4. Ko zaamet dökenlerin kuvedi olsun çorbacı hepsi zenginniklerä. 5. Bizim kooperativä kompüter baaşış verildi. 6. İhtiar adamın akıl vermesi hepsinä yardım etti. 7. Girişti mali masal söylemää. 8. Avda urduk üç tavşam hem bir tilki. 9. Getirdik unnan çuvalı dermendän. 10. Futbol meydanında hepsinä sport sevicilerinä er vardı.

İş 328. Yazın teksti tefterlerinizä. Noktaların erinä koyun tamannıkların lâázımını afikslerini.

1. Fizika kabinetin kullanmasını verdilär eni üüredici... 2. Kuyumcu Marinka ... yıraftan haber geldi. 3. Evdeki işi gösterdik Todur efendi... 4. Bu anatarlar bekçi... 5. Bobam tezicik koştı taliga... 6. Bekçi Taras pindi beygir... 7. Uşaklar oturdu skemnelär... 8. Uçtu kuşlar aaçlar... 9. Merkez... haber kabul ettik. 10. Üşüdü dizlerim suuk... 11. İşit ... bir laf senin için.

İş. 329. Düzün üç cümlä dooru tamannıkların hem da üç kıynaşların. Düzülmüş cümleleri tefterlerinizä yazın.

İş. 330. Düzün lafbirleşmelerini. Soruşlara görä yazın cuvapları. Cuvaplar lâázım olsunnar tamannık, çizİN tamannıkların altını.

Yaklaştım (kimä?), karşı geldim (kiminnän?), düşünerim (kimin için?), adadım (ne?), işledim (kiminnän?), süpürdüm (neylän?), hazırladım (neyi?), alma vardı (kimdä?), çıktı (neredän?), üürendim (kimdän?), annattım (ne?), gördüm (kimi?), dindim (nedän?), taşıdım (ne?), sevindim (kimä?).

TEST 1. Gagauz dilinin cümlelerinde kaç ikincili pay vardır?

A) 1 Ä) 2 B) 3 C) 4

TEST 2. Aşaadaki cümlelerde angısında ikincili pay yoktur?

A) Çocuklar evä gittilär.

Ä) Şkolacı yazêr.

B) Çiftçinin işleri yazı-kışı bitmâz.

C) Evel kızlar çocuklarlan taa sık horuda buluşurdular.

TEST 3. Aşaadaki örneklerden söläyin angısı dooruydur?

Cümlelerin ikincili payları olur:

A) Subyektlar tamannıklar.

Ä) Predikatlar belliliklär.

B) Tamannıklar, belliliklär hem hallıklar.

C) Predikatlar hallıklar.

TEST 4. Aşaadaki verili cümlelerin, angısında var geniş tamannık?

A) Kalenin itrafı taş duvarlarlan sarılıydı.

Ä) Todi büüder meyva hem sebzä.

B) Yazıcı Nikolay Baboglu Kıpçakta duumuş.

C) Biz pazarlarda top oynêêrız.

TEST 5. Bir laftan düzülü tamannıklara nicä deniler?

A) Kısa tamannık.

Ä) Adlıktan tamannık.

B) Düz tamannık.

C) Sadä tamannık.

TEST 6. Maanalarına görä tamannıklar kaç türlü olur?

A) 1 Ä) 2 B) 3 C) 4

§ 129. HALİZLİK HEM ÇEKİMNİK LAF ÇEVİRTMELERİNDÄ TAMANNIIN KULLANILMASI

Halizlik laf çevirtmesi deniler ölä cümleyä, angısında predikat geçar işliktan düzülü hem da onun yanında var dooru tamannık.

Örnek: Usta düzer tokatları. Gün eri yısîdêr.

Çekimnik laf çevirtmesi deniler ölä cümleyä, angısında predikat düzülü işliin çekimnik zalogundan ya onun iştenniindän, yanında da var kıynaş tamannık.

Örnek: 1. Bu duvar yapılêr (yapıldı, yapılmış, yapılacak) taştan.

2. Akt kaavilendi doktorun tarafından. 3. Toprak yısınêr (yısınacek, yısındı, yısınmış) gündân.

Birinci hem üçüncü cümlelerdâ yapılêr taştan hem yısınêr gündân çekimnik laf çevirtmeleri düzülü işliklerdân yapılêr hem yısınêr, angıları bulunêrlar çekimnik zalogunda. İşlikleri da annadêrlar kıynaş tamannıklar taştan hem gündân.

İkinci cümledâ kaavilendi doktorun tarafından çekimnik laf çevirtmesi düzülü işliktân kaavilendi (bulunêr çekimnik zalogunda) hem tamannıktan doktorun tarafından (kimin?). Tamannık düzülü iki adlıktan, birisi doktorun (kimin?) saabilik halda, öbürü da tarafından (nedân?) çıkış halda.

İş 331. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizâ yazın. Bulun halizlik hem çekimnik laf çevirtmelerini, altlarını çizin, annadın, nasıl onnar düzülü:

1. Eni evin ara duvarı çamur topalaandan düzülüydü. 2. Kara beygırlâr çamuru kardılar. 3. Uşaklar da bu çamurdan kuçüräk topalacıklar yaptılar. 4. Evin da kapuları kalın çam taftasından yapılydılar. 5. Çamurun bir kenarı islää karılmıştı, o çok samandan görünmääzdi. 6. Camuru yapmaa deyini, çok su taşınmıştı. 7. Eni evin içerleri meydannı olacek. 8. Belli ani bu duvarları kaldırmaa deyini ev saabileri çok zaamet etmiş. 9. Çamurda biz topalakları eldân-elä verirdik. 10. Büük topalaklar samannan karışık yapılmıştılar. 11. Topalakların üstü biraz kurumuştu lüzgerdân. 12. Çamurda büük insannar mayıl oldular uşakların da çalışmalarına.

İş 332. Düzün birkaç cümlä, angılarında olsun tamannıklar halizlik yada çekimnik laf çevirtmelerindä.

§ 130. BELLİLİK

Bellilik deniler cümleinin o ikincili payına, angısı gösterer obyektlerin bir nişanını da cuvap eder soruşlara: nesoy? nicä? angı? kimin?

neyin? angısının? kaç? nekadar? kaçınıcı?
Bellilik kullanılêr adıkların yanında, yamanarak onnara.

Örnek: 1. Kabarêr **kara** bulutlar; 2. **Bu** gül açtı biyaz. 3. **Bizim** kırlar dolu ekinnân; 4. Todur almış kızına bir **eni** top; 5. Altıncı klasta üürener **otuz dört** şkolacı. 6. Dädüm **şen** bir adamdı. 7. **Koçun** buynuzu. 8. **Aacın** dalları.

Belliliklêr olur olsunnar **sadâ** hem **geniş**.

Bir laftan düzülü bellilää deniler **sadâ bellilik**. Türlü lafbirleşmelerindän düzülü bellilää deniler **geniş bellilik**. Cümledä belliliklêr olur olsunnar te bu söz payları: nışannık, sayılık, aderlik, işhallık, iştennik, infinitiv hem başka.

Sadâ belliliklêr:

1. Küüdä yapıldı **gözâl** bir klub hem bir da **eni** şkola (nışannıktan belliliklêr). 2. Soni kızım üürener **sekizinci** klasta (sayılıktan bellilik). 3. **Bu** karık o karıktan taa büyük (aderliktän belliliklêr). 4. Uşaklar çorba iyirdilər **aaç** kaşıklan (adlıktan bellilik). 5. Sän bana biyaz üzüm vermişin (nışannıktan bellilik). 6. **Gidân** kuşlar uçerlar (iştenniktän bellilik) sıcak taraflara. 7. **Üürenmää** havezimi sän savaşıma suuldasin (infinitivdän bellilik).

Geniş belliliklêr:

1. **Türkü çalan** adam bizä dooru baktı. 2. **Biyaz kanatlı** guguş saçaamıza kondı. 3. **Ekin koymaa** hambarlar küüyün kenarında dizili dururdular.

Belliliklêr gagauz dilindä uzlaşmêrlar o çümlä paylarınnan, angılarını onnar annadêrlar. Uzlaşmak yok ne sayıda, ne da halda. Belliliklêr yamanmak baalantısınan baalanêrlar te o laflarlan, angılarını onnar annadêrlar. Cümledä belliliklêr herkerä belliedän lafin önündä bulunêrlar. Bu bir çetin lafsıralı var sadâ gagauz dilindä, bununndan dilimiz ayırılêr başka dillerdän.

Örnek: eşil yapraklar, kırmızı alma, şkolacının tefteri, dolabın anatarı, üüsek boylu adam, kaçan beygirlêr, taş yol hem başka.

İş 333. Bulun cümlelerdä bellilikleri. Annadın, angı söz paylarınnan onnar gösterili.

1. Artık ikinci yıl da biter. 2. Bizim başçada almalar oldu. 3. Bobam adadı bana bir dilli düdüük. 4. Askıda var bir yakalı şuba. 5. Kara mangır erä batmaz (söleyiş). 6. Kapu önündä gercik çiçeklik vardı. 7. Koli indi aaçtan sekiz almaylan koynusunda. 8. Biz içtik su bir aaç papurkaylan. 9. Çiçu Tanas düzdü oolunun kızacını. 10. Hep aklımda bu güzünkü çoban yaamurları. 11. Çin sabaalän gittik bostana.

İş 334. Yazın tefterlerinizä cümleleri, soruşların erinä ayırın aşaaadan uygun bellilikleri.

1. (Nesoy?) ot üstündä kuzular yatışıldılar. 2. Kuşlar (nesoy?) gökä uçarak (nesoy?) türkülerini akıdırdılar. 3. Bir araba (nesoy?) insannan tarlalara gidärdilär. 4. Yollar boyunda aaçlar (nesoy?) meyvalarlan üklüydülär. 5. Bölä (nesoy?) iş günnerindä ayıp evdä haylak durmaa. 6. (Angı?) günnerin bir saadı yazı besleer. 7. Onnarın zaametinnän (nesoy?) bereket büüdüldü. 8. Olacek hepsimizin soframızda (nesoy?) ekmek.

Koymak için laflar: biyaz, büük, ilkyaz, sevgili, sıkı, olmuş, genç, şen, maavi, eşil.

İş 335. Aşaaadaki cümleleri yazın, belliliklerin altını çizin.

1. Avcının tüfää asılıydı karşıkı kireçli duvarda. 2. Demirci yaptı dört talıga tekerlää. 3. Altı kanatlı lüzgär dermenini artık düzdülär. 4. Maksim, atlayıp ortalaa, çekti bizimçä bir oyun. 5. O üfkeli kışı girmedi aula.

İş 336. Aşaaadaki teksttä bulun bellilikleri, çizim altlarını dalgalı çizgiylän hem annadın, ne bilersiniz onnar için.

Geldii gibi o fena Cendem-Babusu avdan sormuş:

— Ne bukadar insan teninä burası kokêr? Bakınmış çirkin, bakınmış da sora biraz uslanmış, imiş sıcak iintisini da yatmış uyumaa. Ertesi günü, babu ava gittiynän, Gürgen-Kivradan bu evin üçüncü en bitki odasını açmış. Burada da o bir kız görmüş. O altın kukalarlan bürüncük tanteli örärmiş, öbür kızkardaşlarından taa da gözälmiş. Kızın bakışı günün şafkını kesärmiş, gülüşü yıldızları toplaarmış... . (N. Baboglu. Masal “Üç pelivan”)

İş 337. Yazın tefterlerinizä cümleleri, çizin belliliklerin altını dalgalı çizgiylän, koyun onnara soruş.

Genä kış geldi. Yalabık biyaz kaar erlerä yaadı. Havalar başladı suuk olmaa. Güneşli günnär kısaldı, gecelär uzun oldu. Daalarda kimär kerä canavarın çirkin baarması işidiler. Korkak tavşamın ürecii ta sık düüler. Derin kaarın üstündä belli oldu tavşam izleri. Pazar günü erken käämil avcılar ava çıktılar. Onnar çekettilər çabuk gitmää tavşam izlerindän uslu durumda görünän ormana dooru.

İş 338. Aşaadaki teksti yazın. Bellilikleri bulup, altlarını çizin. Söläyin, angı söz paylarını annadêrlar onnar.

Yolcular pindilär bir büük avtobusa. Şofer baktı beletleri, geçti kabinasına da avtobus yollandı erindän. O gidärdi Moldovanın üülen tarafına. Yolcu Borinin eri dördüncü sıradaydı. O giimniydi kara çufa jiletkaylan hem eni emenilärlendi ayaklarında, şendi. O dolaşmıştı kasabada küçük oolunu, angısı üürenirdi gaz-tehnikacılık kursalarında. Yolcu oturduynan bakındı uzun avtobus içindä, baktı ileri, sora döndü baktı geerideki insannara. Bitkidä o baktı uslu oturan yanında komşusuna, angısı oturardı duvar boyunda. Bu komşu bir uçuk yanaklı, susar adamdı. Onun kafasında vardı bir boz paraliya, kenarları kırılmış. Giimniydi o bir soluk kalın baykadan gölmeklän hem geniş paçalı mor donnan. Ayaklarında onun geçiriliydi bir çift çadır bezindän terlik... Kendisi o bir aşaalı adamdı... (D. Kara Çoban "Maalim pasajir")

TEST 1. Bellilik neydir o?

- A) Bir söz payıdır.
- Ä) Bir işliktir.
- B) Cümlelerin ikincili payıdır.
- C) Cümlelerin baş payıdır.

TEST 2. Belliliklär başka cümlä paylarınnan angı baalantıylan baalanırlar?

- A) Yamanmaklan
- Ä) Kullanmaklan
- B) Uzlaşmaklan
- C) Söz dizimin sırahınnan

§ 131. EKLEMBELLİLİK

Eklembellilik deniler ölä belliliklerä, ani kendileri düzülü adlıktan da yamanêrlar başka adlara.

Örnek: 1. **Taşçı** Miti küüdä birkaç pınar düzdü. 2. **Kuyumcu** Kosti karşı maaledä yaşêr. 3. **Çilingir** Todur olur-olmaz erdä düüşä kalkardı. 4. **Avcı** Vasil yaşamasında av eti imemişti.

Alın esaba: 1. Gagauz dilindä eklembellilik sadä formayca sayılêr annadıcı laf. Cümledä ya lafbirleşmelerindä o baalanêr yamanmak baalantisinnan. Rus dilindä eklembellilik uzlaşêr belliedilän laflan, nasıl hepsi uzlaşan belliliklär. Rus dilindän eklembellilikleri, angıları gösterer yaşı ya nışanı, çevirdiynän gagauz dilinä, dönerlär sadece bir formaya hem bellilik için hem eklembellilik için.

Örnek: rusça: starik-krestyanin (eklembellilik)

gagauzça: ihtiar çiftçi (bellilik hem eklembellilik)

rusça: starıy krestyanin (bellilik)

gagauzça: ihtiar çiftçi (bellilik hem eklembellilik)

2. Gazetaların, dergilerin, gemilerin, kıyatların (hem başka) adları hep eklembellilik sayılêrlar. Onnarı adetçä, adlıklarlan kullanırken, läüzım kavıçlara kapayalım.

Örnek: Gazeta “**Ana sözü**”, dergi “**Kırlangaç**”, gemi “**Kervan yıldızı**”, pyesa “**Mumnar saalık için**”, kıyat “**Buçak ecelleri**” hem başka. Açan cümledä var eklembellilik, angısı düzülü adlıktan da o yamanêr insan adını gösterän kendili adlıklara, onnarın arasına çizgi koyulmêêr.

Örnek: Avram **batü**, Kosti **çiçu**, Marinka **lelü**, Zena **kaku**, Ani **bulü**, Miyal **uyçu**. Deyelim, Miyal dădu geldi bizä musaafirläâ. Miti uyçu mamunun küçük kardaşıydı. Todı aga ihtiarladı.

Bu örneklerdä laflar: **batü**, **çiçu**, **lelü**, **kaku**, **uyçu**, **dădu**, **eklembellilik**, onnar yamanêrlar insan adını gösterän adlıklara Avram, Kosti, Marinka, Zena, Ani, Vasi, Miyal.

İş 339. Aşaadaki cümleleri yazın. Kendili adlara skobalardan, eklembellilikleri çıkarıp, läüzımnıyca uydurun.

1. Çadıra Komrattan Dudoglu geldi (türküçü). 2. Yalpug boyun-da çayır eşerer (derä). 3. Miyal bendän üç yaş taa büük (batü).

4. Vanının kardaşı pek sever okumaa “Kırlangaç” (dergi). 5. Biz beeneriz Glinkanın muzikasını (kompozitor). 6. Bobam gitti Bolgrada barabar Lambu suvan hem sarmısak satmaa (çiçu). 7. Todur güreşmektä genä hepsini urdu (pelivan). 8. Lena yazıldı “Gagauz sesi” (gazeta). 9. Araslan Balkanda düzmüş hak-oguzların eni devletini (bey). 10. Klubun ştenasında şkolacılar hazırladılar göstermää M. Çakirin “Cenk dalgaları” (pyesa).

Örnek: 1. Bän kabul ederim “Ana sözü” (gazeta). 2. Bän kabul edeerim “Ana sözü” gazetasını.

İş 340. Soruş cümlelerinä yazın cevap. Eklembelliliklerin altlarını çizin.

Var mı senin çiçun, nasıl onun adı? Nesoy gazetaları hem dergileri sän isteersin kabul etmää? Bu yılın angı kıyatları sän okudun? Angı kiyadı şindi okuyêrsın. Sölä, angı kinofilmayı taa çok beenersin?

İş 341. Okuyun aşağıdaki cümleleri da annadın, ne eni ad verer onnara adlıklar.

1. Kosmonavt German Titov 25 saat kosmosu çiziledi. 2. Bizim küüdä çilingir Andrey anılmış ustaydır. 3. Herkezinä ana Vatamı paalydır (folklor). 4. Kluba geldi kemençeci Dimu hem düdükçü Kostı. 5. Bän işittim bir masal “Dimitraş-Pıtıraş”. 6. Radioda çalnêr türkü “Oglan”. 7. Kaçamak Todur Kıpçaan anılmış pelivanıydı. 8. Dnestr derenin üstündän eni köprü düzüldü. 9. Tanku dädu hergün sokakta oturardı geç vakıdadan.

§ 132. HALLIKLAR

Cümleinin ikincili payına, anı gösterer nicä, nezaman, neredä hem ne neetlän olêr bir iş deniler **hallık**.

Örnek: Avşamneyin karannıkta etiştik evä. Hasta uşak zordan **gücülä** solurdu. Yarışıcılar **ne kuvetleri varsa** kaçardılar.

Hallıklar may hererdä işlikleri annadêrlar. Hallıklar maanalarına görä olur beş türlü olsunar. **1. Er hallıkları. 2. Zaman hallıkları. 3. Sebep hallıkları. 4. Neet hallıkları. 5. Nicelik hallıkları.**

Er hallıkları

Er hallıkları işin erini göstererlər hem cuvap ederlər soruşlara: neredä? näändä? näanı? nereyä? nereyi? näändan?

Örnek: Dışarda uşak sesleri işidilirdi (neredä?). Taliga girdi aula (nereyi?). Tilki fırladı **deliktän** da tüttü, gitti (neredän?). **Başçadan** edi ton meyva getirdilər (neredän?)

Er hallıkları may herkerä cümledä düzülerlər işhallıkların hem türlü kıynaş hallarda adlıkların yardımınan.

Zaman hallıkları

Zaman hallıkları işin zamanını göstererlər hem cuvap ederlər soruşlara: ne zaman? kaç vakıt? ne zamanadan? ne zamana kadar?

Örnek: Dün radioda türkiyü "Keçiciim" sesledik (ne zaman?) Evel bobam **günduusundan avşam karannınadan** kırdı işläardı (nezamandan, ne zamana kadar?). Bekledik **bir saat kadar** da biblioteka açıldı (nekadar?). Sofi kaku **kaçarkan** kösteklendi da düştü (ne zaman?).

İş 342. Okuyun teksti, bulun zaman hem er hallıklarını, annadın, ne söz paylarınnan onnar gösterili hem angı lafların maanalarını onnar annadêrlar.

Hoca bir gecä pınardan su çekmää gitmiş. Suyun üzündä ayı görmüş da sanmış, ani ay pınara düşmüş. Osaat Nastradin, gidip, çengeli alêr da girişer ayı çıkarmaa. Çatıyı sallarkan, çengel bir taş a ilişmiş. Hoca çekmiş-çekmiş, birtürlü çıkaramamış. Ölä da bir saat kadar buuştuktan sora Hoca çatıyı dartmış, çengel boşanmış, ama Hocanın arkası erä urmuş, bacakları uykırı dikilmiş. Ozaman o ayı göktä görmüş da demiş: "Çok zaamet ettim, ama ayı da erinä koydum. (Folklordan)

İş 343. Yazın cümleleri tefterlerinizä, soruşların erinä koyun lăazımın hallıkları. Bulun, angı lafları onnar annadêrlar da çizir onnarın altlarını.

1. Biz (nekadar vakıt?) bekledik bir maşına gelsin. 2. Yolcaaz cıkardı uşakları (nereyä?) aydınnık erä. 3. Uşaklar bütün gün işledilər (neredä?). 4. Futbolcular oldu (nekadar vakıt?) trenirovka yapêrlar.

5. (Nezaman?) kara üzümünär olêrlar. 6. Pek çok mantêr vardı (neredä?). 7. Kalkmıştı anam (nezaman?) da (nezamanadan?) bana imää hazırlamıştı.

Koymaa deyini laflar: iki saat, gecä, sabaa, daa, şkolanın aulu, üç gün, kenar, erken, güzün.

İş 344. Çumleleri tefterlerinizä yazarkan, skobalardaki adlıkları cümleyä görä uydurun. Zaman hallıkların hem er hallıkların altlarını çizin.

Bir sürü mal çayırım (orta) otlaardılar. Büün taazä (ekmek) bir koku gelirdi. Yunus Emre, anılmış türk şairi, duumuş (Eskişehir). Biz heryazın gideriz (Kara Deniz). Geläsin bizä (pazar). (Çarşamba) var neetimiz çarşıya gitmää. Bütün şkolaylan gittik ekskursieyä (fabrika).

İş 345. Skobaları acıp, düzün geniş cümlä hallıkların:

Gittim (nereyi?), geldim (neredän?), indim (neredän?), pindim (nereyä?), girdim (nereyi?), çıktım (neredän?), döndüm (nereyä?), kaçındım (neredä?), oynadım (näända?), suuk (neredä?), sıçak (näända?)

§ 133. SEBEP HALLIKLARI

Sebepe hallıkları göstererlär işin sebebini, üzerini hem cuvap ederlär soruşlara **neçin? nedän? ne sebeptän?**

Örnek: Korkudan ödüm patlayayazdı. (Neçin? nedän?). Üfkedän o adam kıp-kırmızı olmuştu. (Neçin? nedän?); Vakıtsızlıktan herbir işi alat-kıpıt yapardık. (Neçin? nedän?)

Sebepe hallıkları cümledä düzülerlär adlıklardan, halıştenniklerdän hem işhallıklardan.

§ 134. NEET HALLIKLARI

Neet hallıkları işin neetini göstererlär hem cuvap ederlär soruşlara: **neçin? neyä deyni? ne zorumnan? angı (ne) neetlän?**

Örnek: Kaçaracık indim dereyä su içmää (ne iş için?). Memleketim düşmannarın yınadına hep kaavilensin (neçin?). Lambuyu yolladılar Londraya üürenmää (ne için?) (ne neetlän?).

Neet hallıklarını cümledä düzerlär te bu söz payları: adlıklar kınınaş hallarda, işhallıklar hem infinitivlär.

İş 346. Çıkarın cümleleri tefterlerinizä. Sebep hallıkların altlarını çizir bir çizgiylän, neet hallıkların da altlarını — ikiylän.

1. Dostlarlan ilkin gittik dereyä yıkanmaa. 2. Utanmaktan üürenicilär direktorun üzünä bakamazdılar. 3. Kızlar indilär dereyä bez çırpmaa (folklor). 4. Yoksullara can acısından lääzım yardım etmää. 5. Öküzlär bayıra karşı aarlıktan innäardilär. 6. Yorgun yolcular yattıydılar dinnenmää. 7. Geçän pazar biz gittik avlanmaa. 8. Uşaklar gitti dereyä balık tutmaa.

İş 347. Yazın cümleleri tefterlerinizä. Soruşların erinä koyun neet ya sebep hallıklarını.

1. Paralar harcandı (neçin? neyä?). 2. Geldim terziyä (ne yapmaa?). 3. Kızım gitti Kişinëua (ne yapmaa?). 4. Dostum (ne iş için? nedän?) kendinä er bulamazdı. 5. Ayı (nedän? ne iş için?) sırtından tüüleri yolardı. 6. Bizä geologlar geldilär (ne iş için?). 7. Mali (nedän?) gezämäzdi hem aar işidirdi. 8. Mır-Mır-Kotoy (nedän?) pek dik adımnardı.

İş 348. Aşaadakı cümlelerdä bulun neet hem sebep hallıklarını, koyun onnara soruş, altlarını da çizir.

1. Tırlada görünmääzdi tozdan ne koyunnar, ne köpeklär. 2. Dumanndan biz yolu görämäzdik. 3. Kardaşım gitti İzmirä denizdä yıkanmaa. 4. Biyaz peşkirlär ayazda kururkan taa da biyaz oldular. 5. Gençlär kışın da giderlär Kultura evinä oynamaa, şennenmää. 6. Tanas sevinmeliktän yukarı atladı. 7. Anam bu yakınnarda başladı taa sık Allaya dua etmää. 8. Bekçi haylazdı, istemääzdi baaları kazmaa. 9. Üürenmää hiç bir kerä bilä diil geç.

§ 135. NİCELİK HALLIKLARI

Nicelik hallıkları göstererlär, niçä olêr iş, taa sık işin kararını göstererlär da cuvap ederlär soruşlara **nicä? nasıl? netürlü? kaç kerä?**

Örnek: 1. Horoz **gözäl** öter (**niçä?**) 2. Çilingir düüyêr demiri **ne kuvedi varsa (nasıl?)** 3. Tekerlek **tukurlanarak** gitti derä içinä (**nicä?**) Biz başçamızı gündä **iki kerä** sulêêrız (**kaç kerä?**). Kızkardeşim tavşamnara deyini ot yolmakta **pek çok** dinmişti (**neka-dar dinmişti?**).

Nicelik hallıkları may herkerä işliklerin maanalarını annadêrlar, ama onnar olur annatsinnar nişannıkları da işhallıkları da, göstêrsinnar nişanın ölçüsünü.

Örnek: Bân gördüm bir **pek** käämil film (**nasıl, nekadar käämil?**) İvançoğlu Tanku **çok** akıllı bir adamdı (**nekadar akıllı?**)

Nicelik hallıklarını cümledä düzerlär te bu söz payları: işhallıklar, adlıklar (kıynaş hallarda) hem da haliştennikleri.

İş 349. Ayırın bir tarafa nicelik hallıklarını o laflarlan bilä, angılarını onnar annadêrlar.

1. Ateş usulunnan süünürdü. 2. Yavaş-yavaş küülerimiz kasaba olêrlar. 3. Dilenci bir görmedik gibi kavrardı kırıntıları sofpadan. 4. Daulcu iki elinnän hem da ayaannan düüyêrdi daulu. 5. Dostlar frantuzça lafedirdilär. 6. Baalara gittik deräycä. 7. Fermada buzaalar atlayarak kaçmırdılar. 8. Sıçan azar-azar deliini heptän büülmüştü. 9. Yaamurlu havalara heptän bıktıydık. 10. Bu çiilär çok pak, göz yaşına benzeerlär. 11. Aul boyunda kabaklar pek büüktülär.

İş 350. Düzün aşaadaki laflarlan birär cümlä, angılarında verili laflar olsunnar nicelik hallıkları.

Laflar: heptän, dübüdü, käämil, belli, hiç, hızlı, üç kat, kırk kerä.

İş 351. Aşaadaki tekstin cümlelerinä yapın sintaksis analizini. Bulun cümlä paylarını, annadın, angı söz paylarınnan onnar göstêrili.

Boyar ozaman istemiş Toduru kaybetsin. O pek baarmış çıraqlarına, koymuş onnarı Toduru cezasınnar, ama çıraqlar üfkedän annaşêrlar boyarı üüretsinnär: tutêrlar onu, koyêrlar bir fiçı içinä da kolvererlär bayırdan yara tekerlensin, sonunda Todur çok şükür eder dostlarına da hepsi almışlar boyarın varlından, ne istemişlär.

Ertesi günü Todur evlenmiş o gözäl kıza. Kopuşmuş bir büük düün, bir büük konuş. Çalgıcıların sesleri işidilirmiş doz-dolaydan.

Vani da oradaymış. Onu oturtmuşlar kâr Todurun yanına. Girişmiş o sıkı-sıkı imää, ama aazına necinsä hiç götürämäzmiş, hep bir yanına düşürürmüş... (Folklor)

İş 352. Aşaadaki cümlelerdä hallıkları bulun, onnara soruş koyun. Annadın, angı hallık bölümündän onnar.

1. Poyrazdan ansızdan bir suuk lüzgär esti. 2. Henez basmış ondört-onbeş yaşına, nelär gelmiş zavalının başına (türküdän). 3. Adam atardı taligasına diirennän ot. 4. Hoca, sän ne okadar hamelsin, bunça lokma imişin? (Nastradin Hocanın fıkralarından). 5. Temin çıktı ardınnan, onuştan o saklandı, ama şimdi çıktı üzünnän, başka saklanamayacak. 6. Şu bayırın ardında gümä-gümä gül açêr (türküdän). 7. Büük çekiçlän urdum taşa, taş yarıldı baştan-başa. 8. Hergün enikunu yazêrım hepsini, ne vererlär üüredicilär evä yazmaa, butakım bän çalışmaklan etiştim geeridän hepsini ii üürenicileri sora da geçtim onnarı. Uzaktan studentlär gelmiştilär yardım etmää küüyümüzün çiftçilerinä. 9. Bıldırdan taa bän seninnän buluşmadıydım. 10. Bu sepettä haylı iiri yımırta var.

İş 353. Aşaadaki teksti yazın. Hallıkları bulup, altlarını çizin. Annadınız, angı sözpaylarından düzülü hallıklar.

İki kişi küçükkän kafadarmışlar. Ačan onnar büümüşlär, birisi pek tez zenginnemiş, öbürü sa yanaşmış kafadarına çırak çoban. Yaşarmış o çoban bir er içindä kazılı evceedä hem tutarmış beş köpek.

Zengin tez unutmuş küçüklük dostluunu, ödärmiş çobana az. Un, kartofi, fasülä sa verirmiş ona ödünç da sora onnarın paasını onun ödeendän tutarmış.

Bir yılın, kasımda, ödeşmək günündä, zengin olan yokmuş evdä, da çobanın ödeeni vermiş onun yardımcısı, angısı bilmääzmiş bunun borçlarını.

Zengin taa geldiynän evä, yollamış yardımcısını alsın nası-nicä çobandan borçları... Zenginin yardımcısı o saat gitmiş çobanın evinä... (D. Kara Çoban "Ödeşmək")

İş 354. Aşaadaki cümleleri yazın, onnarın baş hem ikincili paylarını bulun.

1. Bobam iştän heravşam yorgun gelärdi. 2. Kış yaklaşêr deyni, geçän kuşlar sıcak memleketlerä uçtular. 3. Üüredici klasa girdicään,

hepsi şkolacılar ayaa kalktı. 4. Kendili adlıkların baş bukvası hererdä büük bukwaylan yazılêr. 5. Şkolacılar bir ihtiar adama hatır yaptılar. 6. Biyaz kır çiçekleri açmıştı. 7. Aaçlar üzümmä meyva attılar. 8. Peti köprü altında balık tutardı. 9. Cebimdä beş banuŧe da yoktu. 10. Eer beklärseydin ilik, yapma insana körlük (söleyiş). 11. Biyaz ellär kara işi sevmäz (söleyiş). 12. Yatma yazın gölgedä, ekmek büümeer sergendä (söleyiş).

§ 136. SADÄ CÜMLELERİN KURULUŞÇA SOYLARI

Cümlä paylarına görä sadä cümlelär var iki türlü:

1. **Taman** ya dolu cümlä.

2. **Yarı** cümlä ya çelik cümlä.

Taman cümlä deniler o cümleyä, angısında var baş payları hem ikincili payları da. Taman cümlelär bu üzerä var nicä olsunnar **dar** hem **geniş**.

Açan cümledä yok baş payı yada läüzümni ikincili paylardan birisi, ama onnar kolay annaşılêr ilerdeki yada kalan lafların yardımınnan, ozaman ona deniler **yarı** cümlä.

Örneklär:

Taman cümlä

Yarı cümle (çelik cümlä)

Sän angı klassta üürenersin? — Sekizincidä.

Yarı cümlelär taa sık kullanılêrlar dialoglarda, iki kişinin ya bir-kaç kişinin lafetmesindä. Bölä cümledä kimi paylar düşürülerlär, neçinki onnar bulunêrlar ilerki cümledä.

Yarı cümlelerdän kaçırılêr taa sık subyekt yada predikat, ya iki-si da baş paylar. Ama olur kaçırılısın ikincili paylardan da birisi, angısı logikaya görä sanılêr, ki mutlak läüzüm olsun maanasına görä cümledä.

İş 355. Okuyun aşaadaki cümleleri, annadın, angıları onnarın taman cümlä, angıları da yarı.

— Bunnarı hepsini mi sän yaptın?

— Bän?

— Kendin mi?

— Kendim.

— Seftä görerim bölä işleri. Sansın, geler tölä siiredäsin onnarı.

— Siiredin, meraklıysa.

— Dur, ama, nicä var bir laf, düşer mi yapmaa bu forma işleri?
Var mı ölä zakon?

— Ölä zakon yok, kâr kim yapsın, ama bu işleri yapêr hepsi, kim
isteer. (D. Kara Çoban)

**İş 356. Verili teksttä bulun, angı cümlelär taman, angıları da
yarı. Taman olannarı bir tarafa yazın, yarı olannarı da başka
tarafa yazın.**

1. Bir aaç orta erindän kırıktı, öbürü-tepesindän. 2. Guguşlar
darı teneciklerini pek severlär. 3. Saa tarafımızda vardı sık daalık,
sol tarafta — kırdı. 4. Denizin dalgaları yavaş-yavaş kenarı
yıkardılar. 5. Kartınada resimniydi iki tavşamcık bir dä kartal.
6. Köpään aazı açıktı, kulakları dikti. 7. Derä yukarda gürüldäärdi,
ama burada akardı ilin-ilin, sansın hiç belli diildi akması. 8. Bıcılar
severlär eşillik otlamaa.

**İş 357. Aşaadaki örnekleri okuyun da annadın taman hem
yarı cümleleri.**

İşin örnää: 1. Oolum gitti askerä. Kim? — oolum. Ne yaptı?
gitti. Nereyä? — askerä.

2. Çilingir durmamayca demiri düüyer. Bu cümle da taman, neçin-
ki onun baş payları hem läazımını ikincili payları da var üzdä.

3. — Kim girdi içeri? — sordu mamu.

— Bän, — dedim.

— Ne güüslüünü mü aarêersın?

— Güüslüümü.

— Güüslüün hayatta, askıda.

4. Kışın geç aydınnanêêr, yazın sa-vakıtlan.

**İş 358. Yazın iki kişinin lafetmesini, yarı cümleleri kullana-
rak, aşağıdaki temalara görä.**

Temalar: 1. Top oynamakta. 2. Aralıkta. 3. Kızak kaymakta.
4. Gezidä.

İş 359. Okuyun iki kişinin lafetmesini, bulunuz taman hem yarı cümleleri. Ayırı okuyunuz annatma, soruş hem şaşma cümleleri.

- İslää iş bu şüşäva.
- Bölä yol ayaamıza geldi.
- Şindi var nicä nereyä istärsän gitmää.
- Keçiyä alaf taa kolay getirmää.
- Panayıra da taa yakışıklı gitmää.
- Ya insan, ya maşına bu şüşävada!
- Bu, var niçä demää, ani yok, Ya ne olêr oyanda, taa yukarda!...
- Çiftçilär seslerlär gürültüyü.
- Ne gezmäk!
- Şindi, niçä bu şüşäva oldu, hergün birkimsey gelir bizä.
- Şüşävadan küüyä sapêr iki kişi.
- Näändan bunnar da?
- İştän gelerlär.
- Kim o yan takeli, acaba?
- Çok türlü insan var.
- Çok türlü.
- Büün var bir onsekiz kişi girdilär küüyä onnardan, ani bän tanımeêrım.
- Bizdä da şansora olacek türlü işlär.
- Diil boşuna küüyün yanından şüşäva geçêr e. (D. Kara Çoban "Şüşäva")

§ 137. BİR BAŞ PAYLI HEM İKİ BAŞ PAYLI CÜMLELÄR

Bunnardan başka, sadä cümlelerin arasında var: **iki baş paylı** cümlelär hem **bir baş paylı** cümlelär.

İki baş paylı cümlelär deniler o cümlelerä, angılarında var hem subyektin tarafı hem predikatın da tarafı.

Örnek: Biz sevineriz eni yaşamaya.

Bir baş paylı cümlelär deniler o cümlelerä, angılarında var sadece bir baş payı.

Örnek: Kış zamanı. Dondurêr. Tâ o donmuş derenin buzları.
Üzlerä görä cümlelär var:

1. Üzlü cümlä deniler o cümlelerä, angılarında var ya da kolay annayışlı belli olêr subyekt.

Örnek: Bân masa düzerim. Te kestim taftayı. Alatlêêrım. Geldim.

İki baş paylı cümlelär hepsi **üzlü cümläydir**, neçinki onnarın var subyektleri.

2. Üzlüsüz cümlä deniler o cümlelerä, angılarında yok subyekt hem da o annamaya görä belli da diil.

Örnek: Bana sıcak. Uşaa suuktur. Mamunun iilii yok.

Bir baş paylı, angılarında var sade bir baş payı. Butakım bir baş paylı cümlelär var nicä olsunnar:

- a) **Belli üzlü cümlä.**
- ä) **Bellisiz üzlü cümlä.**
- b) **Bütünneşik üzlü cümlä.**
- c) **Üzlüsüz cümlä.**
- ç) **Deyici cümlä.**

§ 138. BELLİ ÜZLÜ CÜMLELÄR

Belli üzlü cümlä deniler o cümlelerä, angılarında predikat kolay gösterer, nedir cümnenin subyektı, makar ki o üzdä yok.

Örnek: 1. Yaarına gideriz fabrikaya (kim? — **biz** (elbetki, subyekt)).

2. Ozaman alırım taa bir sıra papşoy kazmaa. 3. Sabaalän giderim sokakça işä, hepsinä selâm vererim.

§ 139. BELLİSİZ ÜZLÜ CÜMLELÄR

Bellisiz üzlü cümlä deniler o cümlelerä, angılarında predikat var, ama o diil bir belli üzdä.

Örnek: 1. Bülbülü masallan **beslämeerlär**. 2. Onun bobasına **deerlär** Çolak Pani. 3. Şindi **ahştılar** eni evlerä, şkolalara, televizorlara.

§ 140. BÜTÜNNEŞİK ÜZLÜ CÜMLELÄR

Bütünneşik üzlü cümlelär deniler o cümlelerä, angılarında yok subyekt, ama var sadece predikat. Bu cümlelerdä predikat bulunêr II-ci üzdä birlik sayısında hem annadêr, gösterer yada dayanêr bütünneşik üzlerä.

Örnek: 1. Aalemä hendek kazma, kendin düşärsin. 2. Hepsini işleri birdän yapamasın. 3. Bin kerä ver, bir kerä vermä — genä fenaysın.

§ 141. DEYİCİ CÜMLELÄR

Deyici cümlä denilêr te onnara, angılarında var sade bir baş pay — subyekt ya predikat.

Örnek: Güz. Baalarlar. Büük üzüm bareketi.

Deyici cümleyi söylemektä lafedän sesinnän maasuz nışannêr, ani, ne sölenir bu cümledä, halizdän var. Deyici cümlä var niçä düzülsün bir temel halındaki laftan hem taa birkaç annadıcı laftan, ani hep subyekt annadêrlar.

Örnek: 1. Üülen zamanı. 2. Gözäl keklik kokusu. 3. Yaz ortası.

Kimi deyici cümlelerin yanında var bir lafçaaz **te (tä)**.

Örnek: 1. Te aaçlar. Onnar artık silktilär yapraklarını. 2. Te o demir yolu. Şindi orayı da etişecek.

İş 360. Cümleleri yazın tefterlerinizä da gösterin belli üzlü cümleleri.

1. Ön diptä oturêr bobaylan ool (D. Kara Çoban). 2. Çıkın, bakın, kim geler: oolum askerdän geler. 3. Evel vakıt zor çektik, aaç puluklan eri ektik. (N. Baboglu). 4. İki bakır su çektim, yarı yolu geçmedim, yarinnän karşı geldim. 5. Duyamadık, niçä geldik, tokatlara etiştik. 6. Ya geliniz, bakınız, ne gözäl tarafımız. 7. Zeedelendi hayvannar. 8. Çok maasul verer onnar. 9. Kim datmadı acıdan, hiç annamaz tatlıdan (söleyiş).

İş 361. Aşaadaki verili cümlelerdän, ayırın sade bellisiz üzlü cümleleri da onnarı tefterlerinizä yazın.

1. Çok kaçarsan, çok kazanacan (folklor). 2. Yapraklar dolayda eşerdi. Giiner insan kırmızı benizä (M. Kösä). 3. Hepsindän paalı —

annaşmak (folklor). 4. Ükleder dâdu taligaya cuvalları. Pirku koşêr mandaları (masaldan). 5. Acı patlacanı kraa haşlamazmış (söleyiş).

İş 362. Düşünüp-düzün üçâr üzlü cümlä hem da üçâr bellisiz üzlü cümlä, onnarı tefterlerinizä yazın.

İş 363. Yazın aşaadakı cümleleri tefterlerinizä. Üzlüsüz hem bütünneşik üzlü cümlelerdä predikatları bulup, onnarın altını çizin.

1. Bu güllär pek gözäl kokêrlar. 2. Gözäl türküdän adamın canına çok taa ilin. 3. Olur şindi işä tutunmaa. 4. Bu iştan sana hoş kanaatlık geldi. 5. Poyrazdan serin üfledi. 6. Bütün gün ateşä attı. 7. Durup-durup imää çekti. 8. Artık üülen oldu. 9. Kırıp-döker kollarımı hem ayaklarımı, çırtmalarımı. 10. Yıkılana gülmeerlär, tutup kolundan, kaldırêrlar (söleyiş).

İş 364. Aşaadakı temalardan birisini ayırım da ona görä düzün bir kısacık annatma, deyici cümleleri kullanarak.

Temalar: 1. İlk gün şkolada. 2. Kış. 3. Baalar bozumu. 4. Derä. 5. Orak biçimi.

İş 365. Çıkarın aşaadakı teksti tefterlerinizä da deyici cümlelerin altlarını çizin.

Yaz gecesi. Ay aydın. Geniş küü sokaa. Doz-dolay uslu. Bu vakıt deycân yok solur yada işlär insan. Ama sän yanılersın.

Çıkalım biraz yukarı kenara dooru. Te bir büük taş ev. Herersi şafk. Kapular açık. Pençerelär da genä. İcerdä koperativin toplantısı. Biçmâk vakıdı. Karar alınêr, kim ne uurda çalışacak.

İş 366. Aşaadakı tekstin içindä bulun üzlü cümleleri, sora üzlüsüzleri hem bellisiz üzlüleri, bitkidä da bulun deyici cümleleri. Annadın, nelär bilersiniz bu cümlelär için. Bulun onnarın baş paylarını. Neçin kimisindä var onnar, kimisindä da yok? Ama neredä onnar? Annadınız.

İlkyaz. Gün-gündän sıcaklar basêr. Gecelär kısılêr. İnsannarın aulları kıpırtısız. Derä uslu. O buzlan sıkılı durêr. Ama bu diil çok vakıda. Yaarına, allele, buzlar kopacek. Ölä da var. Biz kalktıık sabaalän. Dereyi hiç yoktu nasıl tanıyasın. Büük buz parçaları üz-erlär bulanık su üstündä. Çimencik şılamaa savaşêr. Taazä kokiçilär

gözäl kokêrlar. Aaçlar pak yapraksız. Daldan-dala meĵgeldeklâr uçêr, gagalarinnan "trak-trak" urarak. Yok ne yapsınnar, belli bişey, imää çeker. Dädu aulu örer. Tauklar fıskılıkta ne kuvvetleri varsa eşerlâr. Ne deycân? Boşuna lafkalmamış: "Herkez işinnän, tauk ta eminnän" (söleyiş).

İş 367. Aşaadaki cümleleri yazın, cümledeki baş paylarının bulunmasını annadın, cümlelerin çeşitlerini söläyin.

1. Kim haşlandı sütlän, yuurda da üfleer (gagauz söleyiş).
2. Sakla samanı, gelir zamanı (söleyiş).
3. Damlaya, damlaya — göl olur (söleyiş).
4. Kalem (ruçka) kılıçtan keskindir (söleyiş).
5. Akar kan damarda durmaz (söleyiş).
6. Samannıkta iineyi aarama (söleyiş).
7. Alatlama dillinnän, alatla — ellinnän (söleyiş).
8. Acı yaşkan iildirlâr (söleyiş).
9. Yatan taşın altına su akmaz (söleyiş).
10. Sinsor köpektän taa çok korun (söleyiş).

§ 142. NASIL YAPMAA SADÄ CÜMLELERÄ SİNTAKSİS ANALİZİNİ

1. İlkin lääzım sölemää, angı nışan durguçluu düşer koymaa bu cümleinin bitkisindä, nasıldır bu cümlä (annatma, soruş, izin yada şaşma mı?)

2. Sora lääzım annatmaa, **geniş** mi bu cümlä osa **dar** mı?

3. Taa sora lääzım bulmaa cümleinin **baş paylarını** hem **ikincili paylarını**.

4. Sora lääzım sölemää, bu cümlä taman mı osa yarı mı?

5. Bitkidä da düşer annatmaa, angı söz payından kurulu cümleinin baş payları hem ikincili payları?

Örnek: Büüinku gündä bizim da tarafın çiftçileri ekmek büüt-mäklän anıldılar (M. Kösä).

1) Bu cümlä annatma. Onun bitkisindä durguçluk nışanı nokta (.). Geniş cümlä. Onun var baş payları hem ikincili payları. Taman

cümlä. Baş payları — kim? **tarafın çiftçileri**, bu katlı subyekt düzüülü lafbirleşmesindän (üçüncü esaptan izafet), nası söz payı-ikisi dä adlık. Adlıkların ikisi dä afiksli.

2) **Ne oldu? anıldılar** — predikat, sadä predikat, nasıl söz payı — işlik, çokluk sayısında, üçüncü üzdä, mutlak geçmiş zamanda.

3) Kimin tarafın çiftçileri? — **bizim** — tamannık, kıynaş tamannık, saabilik halında, nasıl söz payı — aderlik.

4) Anıldılar nezaman? **Büünkü gündä** — hallık, düzüülü bellilikçi lafbirleşmesindän temel laf **gündä**, nasıl söz payı — adlık, birinci sayıda, erlik halında, belliedici laf (angı gündä?) — **büünkü**, nasıl söz payı — nişannık.

5) Da — baalayıcı, birleştirici baalayıcı.

6) Anıldılar **neylän?** — **ekmek büütmäklän** — tamannık, düzüülü lafbirleşmesindän, lafların ikisi dä nasıl söz payı adlık, adlın birisi afiksli.

İş 368. Aşaadaki sadä cümlelerä sintaksis analizlerini yapın.

1. Bizim gagauzlar şindiki da zor yaşamakta diil läüzüm kalsınnar karannık durumunda.

2. Bir kerä babu koymuş bir cüven mercimek kaynatmaa da gitmiş däduya komşulaa (masaldan).

3. Sän başçedä kırmızı gül vardır mı büüyüttüün?

İŞLÄR GEÇMİŞ TEMALARI TEKRARLAMAA DEYİNİ

İş 369. Aşaadaki söyleyişlerdä hem bilmeycelerdä bulun cümlelerin baş paylarını hem ikincili paylarını. Eer onnar varsa, o söyleyişleri hem bilmeyceleri tefterlerinizä yazın.

I. Söleyişlär. 1. Geç olsun, ama güç olmasın. 2. Can tırnak altındaymış. 3. Göz kör, kulak saar, ama rız kuşku. 4. Saahlıktan katran da helal, hastalıktan bal da haram. 5. Kahır — keser, sevinmelik — besleer. 6. Sevinmeliin yanakları kırmızı, kahırın iyeleri belli. 7. Sevinmelää çiiiz hazırla, kahıra — yol bezi. 8. Girginnik — zenginnik, korkaklık — kul-luk. 9. Yalnızlık — yokluk, yalnızlık — bokluk. 10. Kimin yok geçmişi, onun geleçää da kayıp. 11. Fenalık yapannarın raatı yokmuş. 12. Ayı tüüsü üstündä — ona karşı bir dünnä. 13. Ekmää var doyum, yaşamaya

— yok. 14. Düşünmeklər yıraa gitmiş, bir da baksan ölüm gelmiş. 15. Herbir arı bal yapmaz. 16. Herbir arı bal yapsa, balın okası çarşıda parasız olur. 17. Vatan herkerä dooru, duşmandan onu koru. 18. Ana topraan büük sevda — duşmanın günü kara. 19. Adam dostsuz, nicä insan umutsuz. 20. Haliz dost o, kim islää üüreder, fenalıktan da dur-gudêr. 21. Bilgidän zarar hiç yok, ama onun faydası pek çok. 22. Bilän adam ilerdä, bilmeyännär — geeridä. 23. Eer sendä varsaydı bilgi şavkı, brak başkası da kullansın onu. 24. Saburluk, zaamet getirär kısmet. 25. Adam zaametsiz, nicä kuş kanatsız. 26. Näända zaamet, orada kısmet. 27. Sade ozaman adam olacan, açan aalemi da insan sayacan. 28. Diil ayıp fukaara olmaa, ayıp püsürlüktä yaşamaa. 29. Gençliktä zanaat edin, sora olacan zengin. 30. Neredä paklık — orada saalık. 31. Korunan gözä, gübür düşmüz. 32. Halkın gözelli — adetlerdäydir.

II. Bilmeycelär. 1. İki öküz sarı — haydaycısı karı (gözlemä). 2. Alaca mezar dünneyi gezär (para). 3. Acız toprak, kırk sıra yaprak, ya onu bilmeli, ya sabaadan ölmeli (kiyat). 4. Saksan-sakır-sakırdar, edi bin aaç kıpırdar (düzen). 5. Erlär yapar yapısını, demir açar kapusunu (karpuz). 6. Anası — yası, bobası — kambur, kızı — gözäl, oolu **ahenkä** gezär (toprak, çotuk, üzüm, şarap).

İş 370. Aşaadakı maanileri yazın. Cümleleri bulun. Annadın, nasıl cümlelerdän düzülü maanilär.

III. MAANİLÄR

1. Maani, maani, maaniştir,
Onu bilmäk bir iştir.
Maaniçi başımıysın,
Cafayır taşıımıysın?
Birkaç maani sölesäm
Cebindä taşırımysın?
2. Maanici başımıysın,
Duvara taşçıımıysın?
Maaniyi baştan sölä,
Kırpiktän, kaştan sölä.

3. Göz attım bän çimenä
Cimenin çiçeciinä,
Yaparak olsam, dökülsäm
Yärimin kucacıma.
4. Hay derä, derin derä,
Gölgesi — serin derä!
Beni yardän ayıran
Serpilsin kara erä!

İş 371. Aşağıdaki annatma parçasını yazın. Cümlelerde baş payları, ikincili payları hem eklembelliliklerini bulun da onların altlarını çiziniz.

Çadır-Lunga kasabası Lunga deresinin sol kenarında kurulu. Lunga kimi erlerde taa dararak, kimi erlerde da taa genişçe, o iki sırt arasında akêr. Sol tarafındaki yamaçlar taa dik hem çok oymaklı. Bu çayırın taa çok sol tarafında küülär kurulu, demir yolu da hep bu tarafta yapılı.

Komrat kasabası da Yalpu çayırında, derenin iki tarafında erleştirili, ama başka küülär taa çoyu Yalpunun saa tarafında bulunêr. Yalpu çayırı taa uzun hem geniş, nekadar Lunga çayırı. Onun dere-sindä su da taa çok. Bucak kırlarında oymaklık çoktur. Dik, sivricä tepeleri şurda-burda duman içindä görünêrlär. Bu dik bayırcıklara gagauzlar dikburnu deerlär, oymaklara da kulak, alçak yada perdä deerlär. Söz gelişi te birkaç onların adları: "Derin kulak", "Stratan kulaa", "Yılan kulaa", "Yozaki çukuru", "Derenin perdesi", "Çeşmä kulaa", "Çatal kulak".

Gagauzlar ilkin, açan Balkannardan Bucak kırlarına geçmişlär, kulaklıklar içindä hem derelär boyunda yapınmışlar. Kulaklar hem perdelär onnara lâazımmışlar hayvannarına kuytuluk için. (N. Tanasoglu "Bucak kırları")

Bu temanın birkaç lafların yorumlaması:

Ahenktä — şenniktä, **kokiçi çiçää** — çiidem çiçää, **bal da haram** — bal da faydasız, **kulluk** — esirlik, **beniz** — üzüin rengi, **mejgeldek** — mejgeldek kuşu, **çafayur taş** — almaz taş.

§ 143. BİR SOY PAYLI CÜMLELÄR

Birsoy paylar deniler cümlelerin o paylarına, angıları cevap edêrlär hep bir soruşa hem tamamnêrlar hep bir cümilä payını.

- Örnek 1.** Küçük başçeciktä açardı güllär, laalelär hem aşaşlar.
2. Kombayn biçer, düüyêr hem saurêr teneyi.

Çümledä bir subyektin yanında var nicä olsun birkaç predikat, ya bir predikatın yanında olur olsun birkaç subyekt, ya birkaç ikincili pay, angıları yorumlêêr hep bir lafı hem cuvap ederlär hep bir soruşä.

Örnek: 1. Bulutlar gökâ **yıvılmışılar**, biri-birinä **karıştılar**, **tundurdular** kendilerini da **boşandılar**. (Bu çümledä bir subyektin yanında var dört predikat.)

2. **Tauklar**, **kaazlar**, **ördeklär** hem **pipilär** aulun içini doldurdular. (Bu çümledä bir predikatın yanında var dört subyekt)

3. İş dersinä üüredici getirdi beş **çekik**, altı **testerä**, iki da **na-cak**. (Bu cümledä var üç tamannık.)

4. Aacın **eşil**, **körpä**, **yalabık** yapracıklarını lüzgär kolayınnan titiredirdi. (Bu cümledä var üç bellilik.)

Açan birsoy paylar diil baalaşık baalayıcılarlan, ozaman onnarın aralarına virgül koyulêr.

Örnek: **Karandaşlar**, **tefterlär**, **kiyatlar** üüredicinin masasında dırlar.

Birsoy payları taa sık düzülerlär hep bir söz payında.

Örnek: Birtakım eşerdilär **kırlar**, **çayırlar** hem **bayırlar** (hepsi adlık).

Ama birsoy paylar olur gösterilsinnär başka-başka söz paylarınnan da.

Örnek: Köpeçik yalandı **yalpak** hem **korkuylan**.

Birsoy payların yanında var niça olsun başka annadıcı laflar da.

Örnek: Göktä uçardı **iki sivri kanatlı kırlangaç**, bir **boz du-van** hem bir da **büük kartal**.

Kimi belliliklär, hep bir adı belli ederäk hem bir soruşä cuvap vereräk, var nasıl olmasınar birsoy cümälä payı.

Örnek: Bobam aldı bana bir **kara deridän** kürk. Belliliklär **kara** hem **deridän** diil birsoy pay, neçinki onnar yorumlêêrlar **kürkü** başka-başka taraflardan: birisi-boyasını gösterer (kara), öbürü dâ gösterer nedän olduunu (deridän). Bölä belliliklerin arasına virgül koyulmêêr. Hem onnarı kolay bulmaa, neçinki aralarına yok nasıl baalayıcı koymaa, baalayıcı orayı uymêêr.

Birsoy subyektlarin birisi bulunursa birinci üzdä (birlik ya çokluk sayısında), ozaman predikat koyulêr birinci üzdä çokluk sayısında.

Örnek: Bän hem sän şiiir yazêrız. Biz hem siz bir komanda olacez. Bän hem siz bir işi bitirelim. Bän hem o bir fikirä geldik. Bän hem onnar dostçasına işledik.

Eer birsoy subyektlär bulunursa II hem III-ncü üzlerdä (birlik ya çokluk sayısında), ozaman predikat koyulêr II-nci üzdä çokluk sayısında.

Örnek: Sän hem o geldiniz vakıtlan. Sän hem onnar lââzım annaşasınız. Siz hem onnar hep bir kasabada yaşıêrsınız.

İş 372. Okuyun aşaadaki birsoy payları. Angı soruşlara onnar cuvap ederlär, nasıl cümlä payıydır onnar?

1. Derä büülürdü, genişlärdi yayılırdı. 2. Küülülär ekerlär papşoy, booday hem çavdar. 3. Meydana toplaşmıştı gençlär, ihtiarlar hem uşaklar. 4. Köstekleneräk, sürçeräk hem düşeräk çocuk aykırladı batakaları. 5. Dostum diil pek balaban, geniş arkalı hem kırmızı çiiireli kişiydi. 6. Bir fermer oolunnan bakardı inekleri, bızaaları, koyunnarı hem piliçleri da. 7. Küüyün kulturasını kaldırmak için çalışêrlar klub, škola, biblioteka hem klisä.

İş 373. Genişledin dar cümleleri birsoy paylarlan, bellili lafları onnara uydurarak.

1. Suda kaazlar üzärdi. 2. Uşaklar dönüştürdü şkolanın aulu içindä. 3. Kış yımışamıştı. 4. Balıkçılar tutmuştular sazan. 5. Kabinet doluydu tertiplän. Hava güneşti.

Örnek: Suda kaazlar, ördeklär hem bıclar üzärdi.

İş 374. Yazın aşaadaki cümleleri tefterlerinizä, birsoy payların altını çiziz birär çizgiylän.

Tükända satılırdı biyaz, sarı hem maavi gölmeklär. Orman içindä ansızdan bir uzun hem geniş yolcaaz peydalandı. Yırakta işidilirdi bir şen hem gürä ses. Küüyün öbür tarafında yaamur geçmiştı, yaamazdı. Bän hızlandım, gittim dereyä. Derenin dolayanda herersi baalarlık hem meyvalıktı. Baa çotuklarında üzünnär artık iiri hem kara olmuştular. Olmuş büük sarı hem kırmızı almalar yırıktan görünürdülär fidannarın dallarında. Şefteli fidannarı çok güneş hem sıcak severlär.

§ 144. BİR SOY PAYLARDA BAALAYICILAR

Cümlelerin birsoy payları baalaşêrlar biri-birinän baalayıcısız hem baalayıcılarlan. Birsoy paylarını cümledä baalêrlar te bu baalayıcılar:

1. **Birleştirici baalayıcılar hem, da, -ne-ne.** Ardlaflar **-lan, -län**, angıları laflarlan birleşik yazılêlar, nicä afikslär, ama lafbirleşmelerindä, cümledä var nicä birleştirici baalayıcıların erinä kullanılsınar.

Örnek: Traktor **hem** kombayn — iki faydalı maşına. Gagarin **da**, Titov **da** — kosmonavttırlar. İçerdä yoktu **ne** su, **ne** ekmek.

2. **Ayırdıcı baalayıcılar: ya, yada, osa, ba, ba...ba, ya ..ya, ya ... yada.**

Örnek: Cendem-Babusu bakışınan **ya** saar edecek, **ya** kör edecek (folklor). Gözäl Oglan, al kurtar **yada** öldür beni (hep folklorlan). Gidecek rayona Vani **yada** Kostı. Maşınayı diişä-diişä haydadık: bir o kullandı, bir bän kullandım. Todi mi **osa** Vladimi gitsin ava? Lüzgär **ba** esärdi, **ba** durardı—dermeni pek aar çevirärdi.

3. **Karşıtlayıcı baalayıcılar: sa, ama.**

Örnek: Çırak görer, ani aaçta diil kuku, **ama** boyarın ihtiar anası (masaldan). Tilki kalmış, **ama** Mır-Mır-Kotoy gitmiş, masal da bitmiş (masaldan). Bän bekledim, bekledim tokatta, kardaşım sa o avşam ölä da gelmedi.

İş 375. Okuyun cümleleri. Birsoy payları bulun, gösterin onnarın baalayıcılarını. Annadın, nesoy baalayıcı onnar (birleştirici mi, ayırdıcı mı, osa karşıtlayıcı mı).

1. Ne salêr, ne uluêr, ama aulu bekleer (bilmeycä). 2. Sendä da var, bendä da var, bir kuru dalda da var (bilmeycä). 3. İvançu dädu hem ikinci agası giderlär ileri (masaldan). 4. Ya sıkıp kendimizi işleyelim, ya — kalın saalıcaklan (masaldan). 5. Ya sän gel, ya o gelsin, yada ikiniz da gelmeyin, açan çekişersiniz (masaldan). 6. Su pınarda ne iisiler, ne zeedelener. 7. İleri git süser, geeri kal — teper, ama çekmeer (söleyiş).

İş 376. Yazın aşadaki cümleleri tefterlerinizä, bulun birsoy payları, onnarın baalayıcılarının altlarını çizin.

Sän bizä imäa hazırla hem sütçääz kaynat (masaldan). Geler pazar, da o karı alêr kızını da gider panayıra (folklor). İlk sinciri — genç çocuklar hem aalêêrlar, hem annadêrlar (türkü "Ay, daayım, daayım"). Küçücükmiş Kalina, ama akıllıymış (masaldan). Hiç bilmeerim ne yapmaa: aalayım mı osa güleyim mi? (söleyiş). Yapasın imäa ne sıcak olsun, ne suuk olsun (masaldan). Komşu geldi bizä da girdi içeri.

§ 145. BİRSOY PAYLARIN BAALAYICILARLAN BİRLEŞMESİNDÄ DURGUÇLUK NİŞANNARI

1. Karşıtlayıcı baalayıcıların (**ama, sa**) önündä her zaman virgül koyulêr.

Örnek: Hastalık dostumu yufkalattı, ama o tez dooruldu.

2. Birleştirici baalayıcıların (**hem, da; -lan, -län**) önündä virgül koyulmêêr ozaman, açan onnar kullanılêrlar birsoy payların arasında sadece bir kerä.

Örnek: Lelüylan eniştä geldilär musaafırlää; Ool **hem** boba bostanda işleerlär.

3. Birleştirici (**hem, da**) hem ayırdıcı (**ba, yada, ya, osa**) baalayıcıların önündä virgül koyulêr ozaman, açan onnar çok kerä kullanılêrlar.

Örnek: a) Toz çökmüştü erlerä da, duvarlara da, pençerelerin üstünä da; ä) Mamu hem manca yapardı, hem uşaa bakardı, hem sümee-ni işläärdi; b) Çingenenin ayısı ba kokardı, ba kaçınırdı, ba başka birt-ürlü çamuşlanırdı; c) Ateşimiz ya kızışırdı, ya tütärdi, ya enidän süün-ürdü.

4. Birleştirici baalayıcının erinä kullanılan **-lan, -län** çok kerä kullanılmêêr. O var nicä olsun sade bir kerä iki birsoy payın arasında: kızçaaz**lan** çocuk bir oyun oynaadılar.

İş 377. Yazın cümleleri, koyun, neredä lääzım virgül. Annadın, neçin lääzım koyulsun virgül.

1. Yol yalabırdı kayardı ama batmaazdı. 2. Yolda bizi ne duvan etişecek ne kısmet durgudacek ne tolu düüyecek. 3. Meydanda sıkışmalıktı: uşaklar çocuklar kızlar karılar hem ihtiarlar gelmiştilär siirä. 4. Canım ba uslanêr ba sıkı-sıkı düüler. 5. Bir çaarış, bir baarış, açan baktım — bir top gümüş (bilmeycä). 6. Benim sevgili mallarım: beygirlär ineklär koyunnar. 7. Kızım alatlan ekmeeni iyirdi alatlan işä gidärdi ama evi da dolaşmaa unutmaazdı. 8. Kaku braktı bana kiyadını da karandaşını da tefterini da. 9. Baaşışlar arasında vardı bir kiyat bir çift emeni hem bir gözäl fes. 10. Bu uşak belli ani terbiyeli: o gözäl lafeder kırnak giimni üstü hem büyüklerä hatır güder. 11. Duvarlar gösterdi hem biyaz hem maavi hem eşil renkleri.

İş 378. Okuyun cümleleri, annadın, neçin var, ya neçin yok durgucluk nişannarı birsoy payların arasında.

Çiçecik küçüüktü, ama ne gözäl kokardı. Şkolacı yazardı çabuk, kıvrak hem pişiksiz. Aul içindä işidilirdi şamata, türkü çalması daul hem muzıka sesi. İlkyazın zarzavatçılık brigadası, bir eri ekip, doldurdu karpuzlan, kaunnan, kabaklan, hıyarlan. Bu sineciklär, böceciklär, onnarın kurtları hem türlü-türlü kelebeklerin tırtılları — başçaların, meyvaların, baalarların hem bütün kırların duşmannarıdır. Kırlar, baalar, ormannar üstünä te artık kraa düştü (masaldan). Keçi atlêêr aulu, girer komşusunun başçasına da iyer bir-iki laanayı.

§ 146. BİRSOY PAYLARDA BÜTÜNNEŞTİRİCİ LAFLAR

Cümledä birsoy payların yanında var nasıl bulunsun **bütünneştirici laflar** — hepsi, hererdä, te ne, kimsey, bişey, herkerä, birerdä hem başka.

Bölä laflar var nicä bulunsunnar birsoy payların ya önündä, yada ardında.

Örnek: Ustanın odasında vardı türlü **tertiplär**: nacak, testerä, burgu, rendä. 2. Erdä da, göktä da, denizdä dä — **hererdä** insannar etiştirirdilär bozmaa naturayı.

Bütünneştirici laflar birsoy paylar gibi hep o cümlä payı olêrlar. Te bizim örneklerdä ilk cümledä bütünneştirici laf **tertiplär** — subyekt, birsoy paylar da (nacak, testerä, burgu, rendä) hep subyekt. İkinci cümledä bütünneştirici laf **hererdä** — er hallı, birsoy paylar da (**erdä, göktä, denizdä**) hep er hallıkları.

Açan bütünneştirici laf bulunêr birsoy payların önündä, ozaman birsoy paylardan ileri iki nokta koyulêr. Acan bütünneştirici laf bulunêr birsoy payların ardında, ozaman bütünneştirici lafın önündä çizgi koyulêr.

Bütünneştirici laf cümledä olur olsunnar işhallıklar hem aderliklär (**hepsi, hepsi bunnar, te ne, kimsey, bişey, hererdä, herkerä, birerdä**).

Açan birsoy paylar, ani durêrlar bütünneştirici lafın önündä, başarmêêrlar cümleyi, ozaman onnarı sıraladıktan sora, koyulêr çizgi dä ötää dooru yazılêr cümlelerin kalan lafları.

Örnek: Bir tepä çamaşır: gölmek, çarşaf, yastık üzleri — bek-läardilär yıkansınnar.

İş 379. Yazın cümleleri tefterlerinizä, bütünneştirici lafların altlarını çizir birär çizgiylän.

1. Kelcä-Külcä bütün gün avşamneyin, sabaalän, üülendä — kümbetin üstündä sinek tutarmış (masaldan). 2. Çayırdä nesoy otlar salt büümääzdi: çaylamık, ayırık, negara, susay, sarmaşık. 3. Yaamurluk, kalpak, sargılar, çarıklar — çobanın hepsi giimi. 4. Masanın üstü sade kaptı: garafa, filcan, tepsi, çölmek. 5. Kavga, çekiş, baarış — bunnar diildir pek gözäl işlär. 6. Tezek, çırpı, odun — te neydi küülü insanın yakacakları. 7. İşlik, aderlik, adlık — bunnar diişilän hem hallanan söz paylarıdır.

İş 380. Bulun aşadaki bütünneştireci laflara uygun birsoy paylar.

1. Çiçeklär. 2. Derelär. 3. Aaçlar. 4. İmeklär. 5. Hayvannar. 6. Küülär. 7. Meyvalar. 8. Oyunnar. 9. Türkülär.

Örnek: Kuşlar: piliçlär, ördeklär, pipilär.

İş 381. Ayırın burada verili laf dizilerininä birär bütünneştirici laf:

1. Karı, adam, uşak, çocuk, kız. 2. Taliga, maşına, avtomobil, tren. 3. Er, gök, deniz. 4. Sazan, karas, lin, boboy. 5. Yılannar, guşterlär, sülüklär. 6. Masallar, türkülär, maanilär, bilmeycelär, söleyişlär. 7. Ruslar, moldovannar, bulgarlar, ukrainnär, gagauzlar. 8. Kelebek, sivri sinek, böcek, arı.

İş 382. Yazın cümleleri, koyun durguçluk nışannarını, angıları läüzinnı.

1. Kuyu kazmak toprak atmak aar taş kaldırmak hepsi bunnar evel adamın omuzlarında bulunurdular. 2. Kilim kırmak pala dokumak tantela örmäk bu zanaatlar bizim gagauzkaların sevgili işleriydir. 3. M. Eminesku A. Puşkin M. Çakir hepsi bu anılmış adammnar, angılarınınan halklar kabarêr. 4. Bekledik gelsin dört ay yanvar fevral mart hem aprel ama cuvap hep yoktu. 5. Ellerimä ilişirdi türlü ufak balıçaklar kızıl kanatlılar, tülkiciklär, bobaylar, ama birisini da tutamazdım.

İş 383. Aşaadaki cümleleri yazın. Bulun birsoy payları. Bütünneştirici lafların hem birsoy payların altlarını çizin.

1. Satıcı panayırdı satardı aaçtan yapılı türlü saplar: kazma sapı, nacak sapı, kamçı sapı, keser sapı, kosa sapı. 2. İhtiar dädu pek sevärdi sıcaklı: sıcak havayı, sıcak suyu, sıcak yazı, sıcak çorbayı. 3. Patlacandan var nicä yapmaa patlacan mancası, patlacan suyu, patlacan macunu. 4. Sabaa ekmeeni imää deyni masa üstünä koymuştular: bir çini iişimik, bir çini gözlemä hem bir filcan süt. 5. Dübektä mamu düüyärdi tuz, biber hem kolivalık. 6. Panayırdan aldık kaba, taazä, biyaz ekmek hem on baş laana, bir sepet ta mor patlacan. 7. Sandıın üstünü dizmiştılar kat-kat: yorgannarı, döşekleri hem yastıkları. 8. Çiftçi ilkyazın ter döker, yaamurlar yaayırsa, güzün fiçısına şarap döker, ama eer yaamasa — yaş döker.

TEST 1. Aşaadaki cümlelerin angısı birsoy paylıdır?

A) Bostanda kabak, karpuz hem kaun kökenneri karışmıştılar.

Ä) Kumnarı yıkadıynan olur altın bulmaa.

B) Geliniz tanışalım.

C) Laf lafı açêr.

TEST 2. Birsoy paylarda varkan bütünneştirici laflar, nasıl durguçluk nişannarı kullanılır?

A) Şaşma nişanı

Ä) Virgül hem nokta

B) İki nokta hem çizgicik

C) Soruş nişanı

TEST 3. Bütünneştiricin lafların neredäydir erleri cümledä?

A) Cümlenin başlantısında.

Ä) Birsoy payların önündä ya ardında.

B) Cümlenin sonunda.

§ 147. LAFLARIN CÜMLEDÄ SIRALII

Lafların sıralı, başka türlü **sözdizimi**, gagauz dilindä diildir herbir cümlä payı için birtakım. Çok kerä diiştirdiynän laf sıralımı, diişiler çümle payların da rolü. Ölä, lafbirleşmelerindä tä nicä **saz örtü**, **çamurlu yol**, **dört ev**, söz sıralımı diiştirdiynän, onnar cümlä olêrlar, çünkü **bellilik predikata** döner: **Örtü — saz. Yol — çamurlu. Evlär — dörtür.**

Baş payların hem ikincili payların çümledä kendi sıralıkları var.

Bellilikçi lafbirleşmelerindä, angıları kurulu **birinci** hem **ikinci** izafetä görä, belliedici laf belliedilän sözün önündä bulunêr: **aaç köprü**, **demir diiren**, **tafta aul**, **ayak kabı**, **su çiçää**, **çam sakızı**.

Tamannıklı lafbirleşmelerindä, adetçä tamannık işliin önündä kullanılêr, ama sözdizimi olur diişilsin dä: **kiyat okumaa — okumaa kiyat**, **çiçek resinnemää — resinnemää çiçek**, **er kaplamaa — kaplamaa er**.

Hallıklı lafbirleşmesindä da sözdizimi bol, serbest, ama taa sınaşıklı — hallık işliin önündä bulunsun: **çabuk gelmää**, **çemrek işlemää**, **gagauzça lafetmää**, ama olabilir, tersinä da olsun: **gezmää çabuk**, **işlemää çemrek**, **lafetmää gagauzça**.

Bellilikçi lafbirleşmesindä, kurulu **üçünkü izafetä** görä, sözdizimi hep serbesttir.

Mamunun dartsı-dartsı mamunun, evin örtüsü-örtüsü evin, kiyadın yaprakları-yaprakları kiyadın.

Başka türk dillerindä lafların sıralı taa çetindir: belliedici laf lăázım dursun belliedilän lafın önündä, tamannık hem hallık — işliin önündä. Gagauz dilin sözdizimi çok taa bollanmış hem serbest olmuş bulgar, rus hem moldovan dillerinä bakarak. Ölä ki, laf sıralıına bakarak, gagauz dili biraz başkalaşêr senselä türk dillerindän.

BAŞ PAYLARIN SIRALII VAR NASI OLSUN TÜRLÜ-TÜRLÜ:

1. Dar cümledä ilkin subyekt sora da predikat koyulêr: **Horu biter. Gençlär** daalışêr. **İnsannar** uyandılar.

2. Geniş cümledä ilkin — subyekt, sora — predikat yada predikat cümleinin sonunda.

Örneklär:

Gençlär çeketti horu oynamaa.

Mina unuttu gibi acıyı.

İlişka onedi yaşındaydı.

Sırcık çok erken çeketmişti sıklık çalmaa.

Geniş cümledä adetçä düşer gitsin **ilkin predikat**, sora da subyekt, aralarında ikincili paylar. **Deyelim:**

Alêr **Dimitraş** tulumu da gider su getirmää pınardan (masaldan).

Beener bizim **insan** eşillii.

Koşarmış öküzleri **çocuk**, gidärmiş kıra (masaldan).

Butakım sözdizimleri razgeler annatmalarda hem halk masallarında.

3. **Geniş cümledä**, açan subyekt yada predikat cümleinin sonunda durêr, onnar taşıyarlar logika urgusunu. **Deyelim:**

Bu evdä gidärdi **düün**. 1946—1947 yıllarda küülerimizdä büyük açlık oldu.

İş 384. Okuyun aşağıdaki cümleleri, bulun baş hem ikincili paylarını, annadın, nasıl onlarda sözdizimneri, okuyun ayırı ilkin o cümleleri, angılarında predikat koyulu subyektin ardına, sora — o cümleleri, angılarında predikat bulunêr cümlelerin bitkisindä.

Hasta adam lââzım biraz dursun bostancı da alışsın (D. Kara Çoban). Drayço gitti ileri bayırlara dooru (D. Tanasoglu). Simu hiç bir da laf çıkarmadı (N. Baboglu). Çiftçi bu dünnädä yaşêr hep umutlan (M. Kösä). Beklenän vakıt geldi, hey ana topraam. Kurban küüyünä şindi yol tuttu taa uzun (D. Tanasoglu). Pazara karşı bän bir düş gördüm (folklor). İhtiar anam beni afet, ani siirek yaşamakta yalpak oldum (T. Zanet). Biyaz lelek ev üstündä yaşamaya erleşmiş (Petri Yalncı).

GENİŞ SADÄ CÜMLEDÄ, ANGISINDA HEPSİ CÜMLÄ PAYLARI VAR, SÖZDİZİMİ ADETÇÄ TE BUTAKIM OLUR:

1. Hallıklar (zaman, er, neet hallıkları). 2. Subyekt. 3. Predikat. 4. Tamannıklar.

Hallıkların ya tamannıkların önündä var niçä bulunsun belliliklär. Bir avşam oturuşta **kimisi** laf kattıydı o iş için, niçä büüdükçä uşaklar annêêrlar ana-bobaları (G. Gaydarci).

İş 385. Okuyun teksti da denäyin, nasıl düzülü cümlelär. **Bakınız, nicä var kolay başka türlü laf sıralını dizmää? Nişannanmış cümlelerä yapınız sintaksis analizi.**

Harman vakıdı sabaaländän taa insana raat yok. **Gün taa duumamış, ama Kalpaksız Toşkanın aulunda harman artık döner. Toşkanın hısımnaı hem uşakları ter içinä düşmüşülär, harmanı saçarak...** Gün duudu. **Toşka pindi ayakça düven üstünä.** O yaptı stavrozunu da kaptırdı harman kancısınnan beygirlerä. “İ saatlan! — baardı o. — Durmayın masala! Hapman dönärkän, siz hepsiniz onun kenarında divan durun”. Te bobası da dädü Mi-yal diirennän hapmanın kenarlarını atêr. **Karısı Tudorka suaacırlan beygirlerä su taşıyêr.** Kızı Girgina süpürer harmanın dolayında kenarları. Kardaşları harabayı hazırlêêrlar, beygirlär harman çatısından boşandı gibi, biçinti getirmää gideceklär. (S. Kuroglu)

İş 386. Okuyun teksti, bulun cümlelerin baş hem ikincili paylarını. Annadın, angı erlerdä bulunêr hallıklar, subyekt, predikat, tamannıklar hem cümlelerin başka payları. Cümlelerdän beşini çıkarın tefterlerinizä.

Kaç küüyün eski mezarlıkları durêr? Kaç küüyün da kaybeldi şindän sora... Kim biler?

Caltaylılar sa koruyabilmişlär eski küü mezarlıını. Korumuşlar, zerä belli, ani bu küüyün, halkının bir istoriyası, hem geçmiş bilmäzkän yok nicä büütmää halizdän patriot topraamızda, Vatanımızda...

Burada susuntuluk durêr. Salt kimär kerä kelebek kanatların esintisindän, sallanêr yufka, gündä yanma otçaazlar. Orada-burada komuşu daada cıvildêêrlar kuşlar. Da genä sus olêr.

Dedelerimizin ruhları stavrozların üstündä ucêr. Yorgun tenneri raatlanêrlar bu erdä...

Çalışkan insan elleri yapmışlar burada bir eşil boyalı alçacık aulcuk. O eşil boya dinnendirir yorgun yolcunun bakışını. İstär-is-temüz o yavaşidêr adımını. Durgunêr da iilder başını bu evelki mezarlara, ihtiar taştan stavrozlara...

Ne düşüner o yolcu? Ne aklına getirir? Salt o kendisi biler... Bekim sizin küüdä da var eski mezarlık? Bekim eski mezar da var? Bekim o mezarları hiç kimsey dolaşmêêr? Doorudun onnarın taşlarını, eer yamuldusalar. Allaa biler, neçin o mezarlara hiç birisi gelmeer... Türlü boralar geçti bu yaşamanın üstündän... (T. Zanet "Eski mezarlık")

İş 387. Aşaadaki teksti yazın, annadın cümlelerdä sözdizimi için.

Birgün bän kablettim bir yabancıdan kıyat. O yazardı bir erif için, angısı pek talantlıymış da varmış niçä olsun kompozitor, ama pek sakınarmış. Yabancı yalvarırdı, bän uurayım bu erifä da kızıştırayım onu yazsın muzıka.

Buldum bän bir ara da gittim o muzıkanta. O yaşaardı kasabanın bir dar sokaanda, bir derin aul içindä, nereyi geçmää lääzımdı bir dar buaz erdän, kira evceezlerin arasından. Buldum bän evin nomerini

da durdum kapunun uurunda. İçerdän işidilirdi kemençä sesi... Bir talanlı adam çalardı. Çalmak manerası genişti, boldu. Birkaç minut-tan sora çalmak kesildi. Bän urdum kapuya. Çıktı bir inçä, orta boylu erif. Bän kapu aşırı tanıttım kendimi... (D. Kara Çoban “İnandırılmadık”)

CÜMLÄ PAYLARINNAN GRAMATİKAYCA DİİL BAALI LAFLAR

Cümlelerin lafları baalaşarak biri-birinnän, düzerlär türlü lafbirleşmeleri. Ama cümledä çok kerä olur olsun ölä laflar da, ani girmeerlär hiç bir da lafbirleşmesinä hem baalaşmêêrlar gramatikayca cümlelerin paylarınınan. Ölä laflar bütünnä çümleyi annadêrlar. Örnek: kafadarlar, biz şindän sora lääzım daalışalım. Burada laf **kafadarlar** baalaşmêêr gramatikayca cümlelerin paylarınınan, ama toptan cümleyi annadêr. Sayılêr, bu laf gramatikayca diil baalı cümlä paylarınınan.

CÜMLÄ PAYLARINNAN DİİL BAALI LAFLAR:
danışmaklar, koyulma laflar, duygucular hem laflar — da, diil, yok.

§ 148. DANIŞMAK

Danışmak deniler o laflara, angılarinnan biz danışêrız lafetmek-tä bir kimseyä ya bir bişeyä.

Örnek: Mari Marinki, sän bulgar kıızıysın (folklor). Danışmak olur olsun cümlelerin başlantısında, ortasında hem sonunda.

Açan **danışmak** bulunêr cümlelerin başlantısında, o ayırılêr virg-üllän ya şaşma nışanınnan (maanasına görä). Şaşma nışanı koyulêr ozaman, açan danışmak sölenêr bir duyguylan; şaşmak nışanıdan sora çekediler yazmaa büyük bukwaylan.

Örnek: 1. **Efendi İkizli**, kızak geldi. 2. **Efendi İkizli!** Yara aktarılêrız!

Açan danışmak durêr cümlelerin bitkisindä, ozaman onun önündä koyulêr virgül, sonundasaydı — o nışan, angısını cümlelerin maanası

isteer (nokta, soruş, şaşmak nişannarı). 1. Seni bän bekledim, **mamu**. 2. Kaç yaşındaysın, **çocucak**? 3. Saa olasınız, unutmayacam sizi, **Kirana lelüm!**

Eer bir **danışmak** durursa çümlelerin orta erindä, ozaman onun iki tarafında da virgül koyulêr. **Örnek:** Kal, Dimun, sän burada.

Danışmanın var nicä olsun annadıcı lafları da (geniş danışmak).

Örnek: 1. Hey, **mari kız**, işimiz var çok, sän elinä çabuk-muysun?

2. Büün, **sevgili dostum**, sän bizdä musaafirsın.

Nişannıklar da var nasıl olsunnar danışmak.

Örnek: 1. Sana, **karagözçüüm**, sana bu baaşışı getirdim. 2. Hay, **balannar**, haydi taa sıkı örüyün! 3. Gel, **sevgiliim**, çarşıya gidelim.

Şiirlerdä danışmak var nasıl olsun diil sade insannar, ama başka işlär da.

Örnek: 1. Hay, **çekirgä, çekirgä**, sivri butlu çekirgä (türküdän).

2. Sallanma, **salkım aacı**, ver kaç altın istedim (masaldan).

Gagauz dilindä danışmanın yanında hojma var nicä bulunsun laflar “mari”, “ba”, onnar da danışmaktan virgüllän ayrılmêêrlar.

Örnek: 1. **Mari Zena**, gelsäne bizä. 2. Dur, **ba Todî**, dinnenelim.

İş 388. Okuyun seslän, bulun danışmakları, annadın **dur-guçluk nişannarın kullanmasını**.

Oglañ, Oglañ, kalk gidelim (“Oglañ”) Mari karı, koca karı, sattın bana koca kaazı (türküdän). Şu çotucaan altında, mari kız, gülgülü üzüm var (türküdän). Ay taylar, dooru taylar, çıkarmış payvant onnar (türküdän). Şu çayırdä, şu bayırdä, hey gidi canım, bir başça var (türküdän). Yok ne edeyiyim, ihtiar anacımdan izin ölä (masaldan). Anılmış, padişahım, te neredä ortası! (masaldan). Dev adamnarı-ı-ı-ı! Gelin burayı (masaldan).

İş 389. Çıkarın çümleleri tefterlerinizä. Danışmakların erini **diiştirin, örnäa bakarak**.

1. Neredän, dädü, aldın horozu? 2. Mariya! Kim bizim portayı açtı? 3. Gel, oolum, sana bir meraklı kiyat vereyim. 4. Karpat okop-

ları, ömürcüümü idiniz (türküdan). 5. Gözâl tarafım, bütün ürektân seni severim! 6. Aydınnik sabaa, sefaa geldin! 7. Çalın, çalgıcılar! Urun, daulcular! (türküdan).

Örnek: Sän, Tanas, ne yapêrsın? — Tanas, sän ne yapêrsın? Ne yapêrsın sän, Tanas?

İş 390. Yazın cümleleri, danışmakların altını çiziniz, annadın, nesoy durguçluk nışannarı koyulu danışmakların yanında.

Länka! Olmaz bölä fikirlerä düşmää (D. Tanasoglu). Git, çocuum, getir kürää hem kalburu (D. Kara Çoban). Tuna, Tuna, sänsin bizim anamız; sana dayanêrız, sana umutlanêrız (türküdan). Uçun, kaazlar, uçunuz, turneleri bulunuz (N. Baboglu). Cenk, cenk! Kaç yaş senin beterinä analar akıttı, kaç biyaz saç senin beterinä bobaların kafalarında zeedelendi, kaç gözâl çan sän Vatandan aldın? (S. Kuroglu)

İş 391. Aşaadaki cümleleri yazın. Danışmakları bulun, onnarın altlarını çiziniz.

Alsana beni da Dobrucaya, ba Ceka batü, pek yalvarêrım sana, al beni! (S. Kuroglu)

— Sän, Petri, iki ayın tuzunu mu bana verersin? Saa ol, kardaşım!... Yapın yol, dostlar, bän genä kaçarak lafkaya gidecäm, zerä etiştirämeyecäm (K. Vasilioglu). Paalı Bucak tarafım, Canabinä var lafım: nesoy bölä kısıdan, diiştirmiş seni insan? (V. Filioglu). Buyur, oolum, — bölä laflar can erimä batêr, karşı anacıma saar yaşlarım akêr (P. Yalncı).

— Benim yaşamam beygir üstündä geçecek, bay Lambu, borçu-mu lääzım ödeyin düşmannara tamamınca! — dooruttu kendisini Dilber... (D. Tanasoglu).

— Näbacez, komşu Stepan? Bu deli Toşka genä avşam aklımızı aldı... (N. Baboglu).

§ 149. KOYULMA LAFLAR HEM KOYULMA CÜMLELÄR

Koyulma laflar kullanılêrlar cümledä lafedicinin esabını göstermää, niçä o bakêr cümledä söylenmişlerä. Koyulma laflar cümle paylarına baalanmêêrlar hem cümlä payı sayılmêêrlar.

Örneklär: 1. **Belli bişey**, gün şılêêr — gözäl ilkyazım geldi. (D. Tanasoglu) 2. Nina, **belli ki**, lâázım lagerä gitsin. 3. Nina, **allele**, lagerä gidecek. 4. Nina, **onun bobasının dediinä görä**, dinnenmää lagerä gidecek.

Koyulma laflar dilimizdä var:

ayıflık gösterän: acınacak ki, yazık ki

güvenmäk gösterän: şüpesiz, belli ki, elbetki, hakikattan, dooru, aslı, hakına, haliz, dooru-dooruya, diil laf, laf yok, yok laf.

şüpä gösterän: beki, beki dä, bezbelli, allele (aallelem), olabilir ki, olabilsin ki, olur-olsun hem başka;

bir kimseyin esabını, düşüneneeni, fikirini gösterän: **benimçä, seninçä, bana görä, sizä görä, bana kalsa, fikirimçä, ona görä, sölediinä hem başka;**

ilerki fikirlerä baalantılı gösterän: **bölä, demäk, demeli, bir lafta (laflan), sözün gelişi, laf sırası, görünür ki, böleliklän, bölä, bölä ki hem başka;**

fikirlerin sıralını gösterän: **ilkin, ikinci (ikincisi), sonunda;**

lafedenin **duygusunu** gösterän: **kısmetinä, kısmetimizä, şaşacaamıza, uurumuza, pazgeldiinä.**

Örneklär: 1. Bän, **acınacak iş**, Komratta yortuya etiştirämedim. 2. Sän, **hakına**, ona yardım ettin. 3. Hava, **bana geller**, açılacak. 4. **Beki da**, o taa gelmedi. 5. **Bana kalsa**, bu almalar artık lâázım toplansın. 6. **Bölä demäk**, biz var nasıl burada geceleylelim. 7. Benim kakum, **en ilkin**, saacıyka, **ikinci**, anama yardımcıyka, **üçüncü da**, gecä şkolasının üürencisi. 8. **Kısmetimizä**, Todur dostumuzu televiziyada bulduk. 9. **Söz gelişi**, anacam Ay-Boba Mihail Çakirin dediini, kı gagauzlar kıyatlardan kulturaya etişecekler.

Koyulma laflar hem koyulma cümlelär ayırılêrlar virgüllärlän, yada, açan onnar heptän geniş — ayırılêrlar çiziyälän ya skobalarlan.

Örnek: Bu uşaklar, **olmalı**, bizim erleri tanıdılar. Geçti yazın — **bu oldu ölä orak biçiminä yakın** — biz gittik çayıra beygirleri

otlatmaa. Bir kerä (olsun-olmasın beş-on gün geeri) çaarêrlar beni aşırıya düünä.

Koyulma lafları cümlelerdä läázım tanımaa da seçmää, ayırmaa onnara benzeyän işhallıklarından, payıcıklardan: birdän, bir kerä bilä, taman, genä, sansın, sora, geeri hem başka.

güvenmäk — dayanmak

Dilimizdä taa sık kullanılan koyulma laflar hem kimi koyulma cümlelär

Açıktır,
başka türlü deyeräk,
belli, belli ki,
belliliklän,
kısmetimizä,
kısmetinä,
ilkin, birinci,
karşısıya, tersinä,
elbet, elbetki,
aşlıya baksan,
halizdän, hakına olsun,
olmalı, olur gibi,
şüpesiz, mutlak, mutlaka,
niçä görüner, nicä biliner,
niçä var bir laf, söz gelişi,
laf sırası, ani var bir laf,
bän esapleêrım,
bän sayêrım, şakasız,
sanêrım ki,
esapleêrım ki, esabıma görä,

beki, bir lafta,
tanıêrım, buyur(da), deerlär ki (ani),
demäk, demeli, demäk ki,
haliz, aslı, doorudan, dooru,
eri gelmişkän,
bana geler, bana kalsa,
allele (allelem),
benim fikirimcä,
bezbelli,
deyeceez, deyelim,
örnek için,
olabilir ki,
aramızda kalsın,
aramızda lafederäk,
acınacaana, acınacak ki,
koyalım ki, sayalım ki,
bitkisinä, son-sonuna,
sıkı desäk, doorudan demää,
vallaa, yazık hem başka.

İş 392. Okuyun seslän, sora tefterlerinizä çıkarın. Koyun lääzımını virgülleri, koyulma lafların hem cümlelerin altını çizin.

1. Bana kalsa lääzım işi enidän çekettirelim. 2. Lafettik ama seninca çıkêr ani annaşamadık. 3. Dünkü ii vakıdı kullanamadık nicä lääzım. 4. Elbetki bu en ii şkolacı daavayı tezicik esaplayacak. 5. Bu sıralar sayılêr bana düştülär. 6. Bu iş benim esabıma görä düşer başka türlü olsun.

İş 393. Yazın aşaadakı cümleleri, koyulma lafların altını çizin. Annadın durguçluk nışannarın kullanmasını.

Komşu, şakasız, üfkelenen da sopaylan urêr keçiyä. Ya, kafadar, say sän enidän parayı, allele, beni hiç istämedään aldattın. Bezbelli, yok kimsey evdä, onuştan bizä karşı çıkmadılar, tokatçı açmadılar. Ba çocuum, bana geler, bu gölmek sana yaraşmêêr! Buyurun, musaafirlär, geçin içeri utanmayınız! Yırakta yaayan büük yaamur, mutlak, bizä da gelecek! Gürüldeer bulutlar arasında, olmalı, büük yaamur kopacak. Sän, kızçaazım, anana-bobana karşı sölämä, vallaa, aalem da sana maana bulacak. Şindi, nicä görüner, şkolacılar lääzım gün-gündän taa çok çalışkan üürensinnär. Büün, hakına, oldu çok islää hava.

§ 150. LAFLAR: DA, BELLİ Kİ, DİİL, YOK

Laflar: **da, belli ki, diil, yok** var nicä kendileri yalnız gösterebilir bir bütün cümle.

Örnek:

- Sän kıra gittin mi?
- **Belli ki (da).**
- Traktoru aydadın mı?
- **Yok.**
- Sän mi onu yolladın?
- **Diil.**

Çok kerä bu lafların ardına geler başka laflar, ya bir bütün cümle, angıları açıklêêrlar sölenmişleri. Ozaman **da, belli ki, yok diil** ayırılêrlar virgüllän yada şaşma nışanınınan.

Örneklär:

— Siz bu türküyü bilersiniz mi?

— **Da**, bileriz.

— Sän mi düzdün bu türküyü?

— **Yok**, diil bän.

— Bän gidecäm stadiona.

— **Yok!** Sän stadiona gitmeycän, var işimiz evdä!

İş 394. Yazın da koyun, nereyâ düşer lââzımını nişannarı.

1. Yok kafadarım avşama sana gidämeyecäm. 2. Komuşu bizä başladı sıkı-sıkı annatmaa o ölä biraz hızlıca adamdı.

3. — Hadi ikimiz kinoya gidelim.

— Yok, gidämeyecäm.

4. — Senin mi bu gözäl soldat rubaları?

— Diil batünün.

— Ver onnarı bän giyeim.

— Yok, vermeycäm.

— Da görerim seninnän biz allele annaşamayacez.

§ 151. DUYGUCULAR CÜMLEDÄ

Duygular cümlä payı olmêêrlar. Onnar sölenêrlär maasuz bir ayırı seslän, yazmakta da ayırılêrlar durguçluk nişannarınnan (virgüllän yada şaşmak nişanınnan, açan sölenêrlär taa duygulu hem kuvetli, ozaman ayırılêrlar şaşma nişanınnan).

1. Hey, dostlar, traktoristlär, pek mayıl sizä kızlar! (D. Tanasoglu).

2. Dran-dran, susacım, beni kaybedän-gidän bobacım! (Masaldan).

3. Tık-tık, babu, aç kapuyu (masaldan).

4. Ura, ura! Kalkın, soldatlar, gidelim ileri!

Açan duygular kullanılêrlar adlık erinä, ozaman onnar cümlä payı olêrlar da virgüllän ayırılmêêrlar.

Yaraştırın örnekleri

1. Of, kafam acıyêr. 2. İstär-istemäz of dedim.

İş 395. Yazın cümleleri, koyun lääzımını durguçuluk nışannarını.

1. Dran-dran-dran hem dzin-dzin-dzin — sıcak örs pek baarêr (İ. Çakır). 2. Of genä olmadı üreemä görä. 3. A seni gidi kara kutubanını ya-a imiş kaymaa sergendän. 4. Brä da gözäl düzmüşlär bu bizim Kişinêu kasabasını yortu için. 5. Aman aman alın bu uşaklardan sirnikleri, zerä onnar yangın yapar! 6. Ura biz üstel-edik. 7. Hop na sana onnar tarattı. 8. Dzin dzin-dzin türkü çalêr zil. Can-can-can seseder şen çan. Taka-taka-taka öter traka, öter traka (T. Zanet).

İş 396. Yazın aşaadakı cümleleri, koyun, neredä lääzım vir-gül hem çizi.

1. Bakın da gör dolay aydın Ana dili erdä yaşêêr! (T. Zanet). 2. Helä susun da sesläyin, ne çalacez sizä şindi (D. Tanasoglu). 3. Polkovnik deer yok bän üçä diilim kayıl... (N. Baboglu). 4. Ya ba Kosti yan kalpak patlatma kamçıyı brak (D. Kara Çoban). 5. Ooların benim kızlarım çalın benimnän barabar (D. Dcabaev). 6. Şkolacı işlä hem üüren yaşa hem çalış ana memleketin için! 7. Mali mali ihtiar mali kaar saurardı dışarda (T. Zanet).

İş 397. Okuyun teksti, bulun duygucuları, onnarın altını çiziz, annadın durguçuluk nışannarın kullanmasını.

... Bän sa bilmeerim, nasıl çekeder düün, goda, dünürçülük.

— Bän da pek islää bilmeerim, — deer Oli, — ama işiderim büküklerdän. Deyelim, te nasıl sän koymuşun neetinä evlenmää bana...

— Sän şaka sanma, — deer Vladi, — bän haliz koydum neetimä sana evleneyim...

— Hadi, ozaman deyelim, söz gelişi, ki bu aslı, ozaman sän lääzım bulasın kendinä bir kişi olsun dünürcü.

— Adam mı osa karı mı?

— Kim olursa, ama olsun bir inan kişi hısımınarından. Da o gelsin benim anama-bobama beni istemää sana deyni.

— Da sora?

— Sora benimkilär kayıl olursalar, başlêêr hazırlanmaklar düünä, ama düünün önündä da var türlü sıralar, goda, emiş. Onnarı bana mali annadacek bän da sana söyleyecäm...

(N. Baboglu pyesa “Mummar saalık için”)

İlikçi Radi oturardı dolmada kapunun yanında da yamardı çarıklarını. Onun yanından dayma geçärdi içeri-dışarı karısı. İlikçinin suratında şafk-lanardı nesoy sa büyük havezliin hem çalışmanın bir paycaazı.

— Kolay gelä, — dedi İlikçiyä ansızın sessiz yaklaşan bir adam.

— Tanırsınız mı beni? Tanımêêrsınız? Ya bakın islää, getirin aklınıza... Getirersiniz mi? Ya-ya-ya! Galasta. Portta. Beş yıl geeri... Siz bekläârdiniz gemiyi, da biz oturardık sizinnän... Siz annattıydınız sizin eviniz için, yaşamanız için... Gelmeer mi aklınıza?

İlikçi kıstı omuzlarını. (D. Kara Çoban “İlikçi”)

İş 398. Okuyun cümleleri. Bulun duygucuları, onnarın altını çizin, annadın durguçluk nışannarın kullanmasını.

Aa, Spiridon İgnatoviç, necin bu vakıt gelsin o bizä? (N. Tanasoglu). O! Bu paraliya sana çok gözäl durêr. Ya, gözäl adamı, ya-a! (D. Kara Çoban). E-e-e, Vasil be, orasını satmayın, yalvaracam... Eh, kayıl olsa şimdi Zena.(N. Baboglu). Hey, kızlar, ya çekettirin çalmaaa o şen türkülerin birisini, işimiz diil mi çoktan bitti!

— E, dur ozaman. Sän taa bir kerä gidecän boba evinä ilkin da prost olacan hem emin brakacan! — dedi ona bay Lambu, eski düüşçü, askerci olduu bir zaman (D. Tanasoglu). Fu, ne tuzlu bu manca! Bezbelli, kaçırılmışlar zeedecä tuzçaaz ona! Ah, dolay-dünnä-lüzü, sana sevdalı, maavi gözüüm (V. Filioglu). Hey, yıldız, göktä yıldız, ne durêrsın sän yalnız! (T. Zanet).

§ 152. KATLI CÜMLÄ

Katlı cümlä deniler o cümleyä, angısı düzüülü iki ya birkaç sadä cümlelerdän, ama gösterer bir katlı fikir ya düşünmäk.

Örnek: 1. Açıldı gözäl sabaa, aydınnandı odamız. 2. Lüzgär döndü poyraza, da çeketti yaamaa. 3. Biz artık kazardık papşoyları, açan onnar ekärdilär.

Bakalım örnekleri. İlk katlı cümle düzülü iki sadâ cümlelerdän, birisi — **Açıldı gözâl sabaa**. Bu sade cümledä subyekt — **sabaa, açıldı** — predikat. İkinci sadâ cümle — **Aydınnandı odamız**. Burada subyekt **odamız**, predikat **aydınnandı**. Sadâ cümlelär bu örnektä baalanêrlar biri-birinnän maanalarına görä lafedicinin sesinin yardımınan.

İkinci katlı cümle, o da düzülü iki sadâ cümledän:

1. **Lüzgär döndü poyraza (lüzgär — subyekt; döndü — predikat).**
2. **Çeketti yaamaa (üzlüsüz cümle, predikat çeketti yaamaa).** Bu örnektä sadâ cümlelär birleşerlär **da** baalayıcının yardımınan.

Üçüncü katlı cümle — **biz kazardık papşoyları, açan onnar taa ekärdilər**, o da düzülü iki sadâ cümledän. Onun ilkinki sadâ cümlesi: **Biz kazardık papşoyları** (onun subyekt — **biz**, predikat — **kazardık**.) İkinci sadâ cümlesi: **açan onnar taa ekärdi**. Bu cümledä subyekt — **onnar**, predikat — **ekärdi**. Burada sadâ cümlelär birleşerlär **açan** baalayıcının yardımınan.

Katlı cümlelär olur olsunar iki türlü:

1. **Dalsız katlı cümle.**
2. **Dallı katlı cümle.**

Örnek: 1. İlkyaz geldi, ama salkımnar taa açmadılar (Dalsız katlı cümle).

2. Hepsi halklar isteer, ki dünnädä **dirlik** olsun (Dallı katlı cümle).

Dirlik — usluluk, annaşmak

İş 399. Okuyun cümleleri. Bulun, angı cümlelär katlı, angıları da sadâ. Annadın, kaç sadâ cümledän düzülü katlı olanar. Katlı cümlelerin içindeki sadâ cümlelerdä bulun baş paylarını.

1. Havalar serinmedi, kırlar boşaldı, insannar da evlerinä toplandılar.
2. Siz sorun hepsiniz, ama öbürlär da susmasınar.
3. Bayırların üstündä kürtünnü kıştı, ama aşaa da insannar sıcaktan duramazdılar.
4. Ştena açıldı da artistlär oynamaa başladılar.
5. Kuşlar yalakta çırpınırdılar, birkaç ta sırcık su içärdi.
6. Deniz düzaraa uluyêr hem şapurdêr.
7. Kara öküzleri

kolverdik da balan beygirleri koştuk. 8. Göktä bulutlar karışêr hem çimçirik çakêr. 9. Kaçın, kaçalım, küü yanêr (masaldan). 10. Düdükçü üüsek sestän getirirdi, kemençeci incecik çekârdi, daulcu da kabarık kurulmaklan savaşırdı üstün çıksın (N. Baboglu). 11. Buyıl üzüüm bereketi büük oldu. 12. Hepsi sevdadan başlêêr: bayır, soluk alması, çayır, sabaa kalkması hem kuşçaazın çalması, hem dirlik yaşaması... (P. Yalancı)

§ 153. DALSIZ KATLI CÜMLÄ

Dalsız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär birtakım, biri-birinä kasılmêêrlar hem herbiri öbürüstüz var nasıl kendibaşına olsun, annaşılsın.

Sadä cümlelär katlı cümlelerin içindä baalayıcıların yardımınan eklesêrlär. Ölä cümlelerä deniler **baalayıcılı dalsız katlı cümlelär**.

Örnek: Otlar eşerdi, gün da hep şılêêr hem yısîdêr, ama kelebeklär taa uçmêêrlar.

Açan sadä cümlelär birlesêrlär katlı cümlelerin içindä sadä maanalarına görä da yok onnarın yanında baalayıcı, ölä cümleyä deniler **baalayıcısız dalsız katlı cümlä**.

Örnek: Geçelär taa serin olêrlar, aacların yaprakları sara-rêrlar, sabaalarda kraa düşmäâ başlêêr.

İş 400. Yazın aşaadakı dalsız katlı cümleleri, annadın dur-guçluk nışannarının kullanmasını, kaç sadä cümlä var herbir dalsız katlı cümlelerin içindä.

— Mamo, — danıştı gelin Kati kayınmasına Gina babuya, — ne islää ool büütmüşün, bana adam te Dimuyu, ama o pek dooru isteer olsun... aalem sa sade çalmaklan yaşêêr, kolhozçular torbalarlan, çuvarlarlan, başlar da maşınalarlan taşıyêrlar, o sa sadece bir kendi terinnän, kendi kazancınnan.

— Ölä, mari gelin, — kayıl oldu Gina babu, — küü hırsızlan doldu, Allahtan da korkmêêrlar...

— Biz, mamo, çok taa islää yaşayceydık, eer Dimu biraz da beni sesleyäydi...

— Bän sa deyecäm, gelin, lääzım biri-birinizi sesleyäsiniz. Diil kabaatlı Dimu, ama kabaat bizim vakıtlarda, ölä günnär geldi, hem da te o pustie Agistan cengi, ateş hem ölüm başımızda. Allahçım, başı cendemä olaydı, hepsinin o cenklerin...

— Akına, mamu, bu en büük bela, te bizim da Panti buyıl çaarılacak, acaba, bizi da ne bekler bu bozgunçlukta?

— Bän klisedä gördüm o gencecik çocu, ani ayaksız geldi, makaklan, — dedi Gina.

— Allaa kısmet etmesin, o hadi saa kalmış, geldi, kauştı aylesinä, ama kaçır orada ölü kaldılar, — dedi Kati, yaşlarını sileräk, bu arada içeri girdi Panti.

— Bän işittim, ne siz lafettiniz, — danıştı o mamusuna hem malisinä. — Bän o Avganistandan korkmêêrim.

— Sän, çocu, — hobalttı gözlerini mamusu, — nelär lafedersin, sansın tatula imişin?

— Ne lafedeyim, deerim bizimkilär orada prost cenk edeerlär, beni yollarsalar orayı, gösteririm duşmannara, neredä engeçlär kışlêêr.

— Panti be, — dedi malisi, — sän naşey, uşam, hiç mi aklın ermeer, ani orada ölüm, cenk edeerlär diil yumuruklan, ama ateşlän, çocu!

— Bän, male, bizim şkolada hepsindä ii keezçi hem güreşmektä da kimseydän aşaa kalmêêrim...

Mamusu Kati dayanamêêr da hızlanêr ooluna:

— Etecek oldu, ba bozuk aazlı, burada evdä siz hepsiniz girgin, ama orada tez donnarınızı doldurêrsınız. Kaçır senin gibi ahmaklar geldi oradan **demir tabutlar** içindä? Cendem ol gözümdän, zerä alırsam oklavayı!... Aman, aman, — sildi genä yaşlarını Kati, — bir parça ettän büüdersin, atadan-beladan koruyêrsın da sora o te kendisi ateşä sokulêr...

(N. Baboglu “Mumnar saalık için pyesadan)

Demir tabutlar — demir sandıklar

İş 401. Aşaadaki cümleleri yazın, onnarın durguçluk nışannarını annadın, söläyin, kaç sadä cümlä var herbir dalsız katlı cümleinin içindä.

1. Benzin bitti, maşına durdu, insannar daalıştılar. 2. Lüzgär başladı hızlı esmää, bulutlar sardı gökü, aaçlardan sarı yapraklar çeketti düşmää. 3. Geldi ilkyaz, havalar yınışadı, kaarlar erimää başladılar. 4. Dan erledi aararmış, yıldızlar siirelmiş, insan başlamış uyanmaa. 5. Sabaa oldu, kızıkardeşim iğerlerini süpürdü, anam tezicik imiää yaptı. 6. Taa şafk yanardı, kimisi lafedärdi üstyankı köşedä. 7. Radiodan işidildi kemençä hem düdük muzıkası, biz braktık lafetmeyi da başladık seslemää.

TEST 1. Aşaadaki bilgilerin angısı dooruydur?

- A) Katlı cümledä var sade bir fikir.
- Ä) Katlı cümlä gösterer bir soruş.
- B) Katlı cümlelär olur dallı hem dalsız.
- C) Katlı cümlelär olur sade baş paylardan.

§ 154. BAALAYICILI DALSIZ KATLI CÜMLELÄR

Baalayıcılar, ani katlı cümledä baaladêrlar sadä cümleleri, var niçä olsunnar üç türlü:

- 1. Birleştirici baalayıcılar.
- 2. Karşıtlayıcı baalayıcılar.
- 3. Ayırdıcı baalayıcılar.

I. Birleştirici baalayıcılar: hem, da, dä, ne... ne.

Örnek: 1. Tekerlään parmakları daanıktı, poyra **da** erindän çıkıktı, başlık **da** çatlaqtı, dingil **dä** inikti. 2. Çayırılar öttü **hem** bayırılar da sarsalandı sestän. 3. **Ne** suuk olêr, **ne** güneş çıkêr. 4. **Ne** büyük saatları düzdük, **ne** küçüklär örüyer. 5. Bobasınnan o lafetti, anası **da** bekläardı sırasını dışarda.

II. Karşıtlayıcı baalayıcılar: ama, sa

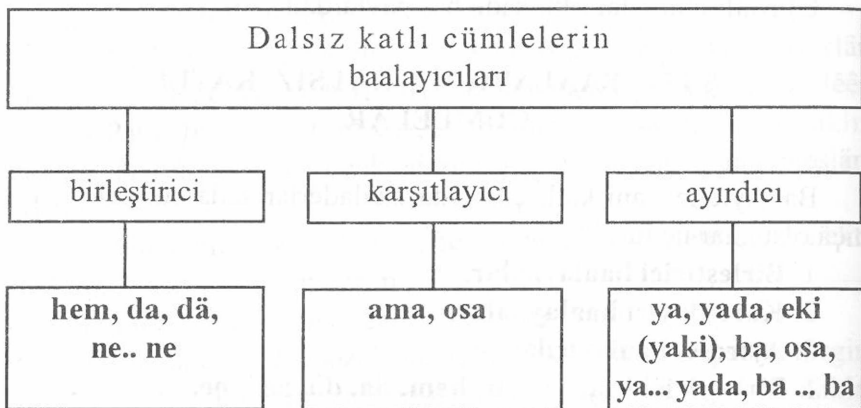
Örnek: Şafk şüündü, **ama** yazılar ayın-açık göründülär. 2. Bän pek beendim istoriyayı, **ama** dostum arifmetikayı sever. 3. Biz oyalandık, onnar **sa** geeri dönmüşlär.

III. Ayırdıcı baalayıcılar: ya, yada, eki (yaki), ba, osa, ya ... yada, ba ... ba.

Örnek: 1. **Ya** kalkın hepsimiz gidelim, **ya** gidecek sadece birimiz. 2. **Ba** can erim düülürdü, **ba** kafam başlaardı açımaa, **ba** boşum sancılaardı. 3. Bu taukları **ya** bir tilki kapêr, **yada** bir er köpää dadandı bizim kümesä. 4. Dışarda **ba** kaar yaayaardı, **ba** yaamura dönärdi. 5. Türkü mü çalacez osa oyun mu oynayacez?

Katlı cümledä sadä cümlelär biri-birindän ayırılêrlar virgüllän. Eer söyleyici istärsä göstereyin fikrinin keskin (birdän, ansızdan) geçmesini birindän öbürünä, ozaman var nicä virgül erinä çizgi koymaa.

Örnek: 1. Motor kuvedindän testerä cızladı — kalın aaç keş gibi düştü. 2. Lafetmektä bu iki cümlelerin arasında düşer bir kısa duruklanmak olsun.

İş 402. Okuyun da bulun cümlelerdä subyektləri. Üzlüsüz cümlelerdä bulun sade predikatları. Baalayıcıların, ani birleştirirler katlı cümlelerdä sadä cümleleri, altlarını çizsin.

1. Lüzgär hanidän dindi, ama aaçlar hep sarfoş gibi sallanırdılar. 2. Çocuklar yıkanırdılar, kızlar da su boyunda çiçek toplardı. 3. Pantiyi bütün gün titiretti, ama doktor hep taa gelmääzdi. 4. Bir tolu atardı, bir yaamura çevirirdi. 5. Bän hep savaşırdım onu doyurmaa, piliççik sa artık ölmüştü. 6. Ne sıcak kesilirdi, ne toz çökärdi.

7. Bän savaşêrim annatmaa, o sa hiç kulak asmêêr bana. 8. Traktor aarlıkları taşıyêr, maşına da hızlı işleri yapêr. 9. Bän var niçä gideyim rayona, yada Kemençecilerin Angili gitsin benim erimä.

İş 403. Yazın da koyun durguçluk nişannarını, angıları brakılmış maasuz, ki siz koyasınız.

1. Sän mamu evdä kal bän da işä gidecäm. 2. Motor çeker ama tekerlekler aşmık. 3. Ne Tanas annadı motordan ne da Lambu bişey söyleyâbildi. 4. Ürääm istäärdi türkü çalmaa ama sesim hiç çıkmazdı. 5. Todi kuşku bakınırdı bän sa hiç ürkmääzdim. 6. Ba kızaamız yannaardı, ba kürtünä batardı beygirlär, hepsimiz artık bıktıydık ama, sıkıp kendimizi, dayanırdık. 7. Bän annadacam masalı ama sän seslä iki tarafa toy gibi bakınma.

İş 404. Yazın işi. Koyun lääzımını durguçluk nişannarını hem noktaların erinä koyun lääzımını bukvaları.

1. Nadi gözü... açtı anasını oda... ortasında gördü. 2. Mamu abasını çetkaleardı İrina da çay kaynad... 3. Bunnara bän düşünürdüm da ürääm acı... çay buvazımdan geçmääzdi. 4. Gün devirildi, onun şılak... artık yufka kızdırırdılar hem bir ilin serincik başlıyadı esmää. 5. Yabancı... bana bir hoş gelirdi hem dostlar... da bunu annaardı. 6. Dalgalardan bana titsi gelirdi da insannarın hepsi... kusacaa kalkardı. 7. Stueni yaptı altından bir evlat o ne aalar... ne lafedär... ne ana-boba deyärdi (türküdan). 8. O adam her yılın arpa ekär..., islää bereketlär toplanmış, ama arpaya o yılın kımsä dadanmış (masaldan). 9. Sabaalän Tuna tarafından bir lüzgercik esmiş, Vladi da evä gelmiş (masaldan). 10. Bizim neetimizi ya Lambu unuttu, ya Todi bilmedi.

İş 405. Aşaadaki sadä cümlelerdän düzün birär dalsız katlı cümlä.

1. Maazada bir sepet alma vardı. 2. Kombayn biçer. 3. Duman kara eri örttü. 4. Bir engeç gegama ilişmişti. 5. Yol yalabırdı. 6. Koyunнар tolokada otlaardı.

İş 406. Düzün birkaç dalsız katlı cümlä, sübyektlerin erinä alın aşaaada verili lafları, kullanarak aşaaadaki örnekleri.

1. Bulutlar — yaamur. 2. Kaazlar — ördeklär. 3. Lüzgär — toz. 4. Taşlar — topaçlar. 5. Beygirlär — taliga. 6. Deniz — dalgalar. 7. Kuşlär — guguşlar.

Örnek: Tütün — ateş. Başladı tütün çıkmaa, da ateş tutuştu.

İş 407. Aşaadaki annatma parçasından çıkarın dalsız kath cümleleri. Baalayıcıları bulun, onnar için annadın, ne biler-siniz. Annadın, var mı baalayıcısız kath cümlä. Onnarı da ayırı yazın.

Baraboy Petikaya bobasından kalmıştı bir kemençä. Ölmüşti bobası, raametli olsun canı, brakmıştı ölümündän sora üüsüzlää genç ooluna eski dä kemençesini.

Yaşardı Petika, günneri geçirärdi, taa az evdä durardı, taa çok yolların üstündä sürünärdi, bir parça ekmek kazanardı. Çok kazanmalıı yoktu, ama bir parça ekmek kazanardı. Kurtarırdı onu zor vakıtlarda eski uunuk, ama gözäl sesli kemençesi. Kaç kerä çalgıcılar istedilär Petikaylan kemençelerini diişmää, ama boşuna. “Diil lääzım bana eni kemençä, — deyärdi o. — Neka-dar taa eski kemençä, o taa ii bendä öter. Çoktankı dost herkerä taa paalı!

Yalnızdı Petika: ne karısı vardı, ne da hısımınarı. Sınaştı o bölä yaşamaya; topraa da yoktu sürsün, eksin. Evdä malı yoktu bü-ütsün, baksın. Ölä da fikaaraca yaşardı üüsüz Petika. Hepsi onu yalnız sayardı, dayma o deyärdi: “Bey, bölä yalnız darsımdan, baka-baka var niçä ölmää”. Bilmääzdi insannar, ani vardı Petikanın bir paalı dostu, bir yolculuk kafadarı. Neredä Petika — kafadarı da orada. Kiminnän Petika — kafadarı da onunnan. Aalêêr Petika kahırdan — kafadarı da aalêêr, seviner Petika, kafadarı da şen. Petikanın bir kafadarı vardı — kemençesi. (S. Kuroglu “Kemençeci”)

§ 155. DALLI KATLI CÜMLELÄR BAALAYICILARLAN HEM BAALAYICISIZ

Dallı kath cümlä deniler ölä cümleyä, angısında var **baş cüm-lä** hem **dal cümlä**. Dal cümlä baalı, iildili baş cümleyä, onu an-nadêr, onsuz ayırı annaması yoktur.

Örnek: Peti deer, ani yapaceymış bir raketa modeli. Bu katlı cümledä ilk cümlä baş cümlä, ikincisi da dal cümlä. Bölä katlı cümlelerdä herkerä ilkin läázım bulmaa baş cümleyi, sora ona görä, aarayıp-bulmaa dal cümleleri dä.

Gagauz dilindä dallı katlı cümlä düzüler, nicä da rus dilindä, en az iki cümledän, angıların birisi baş cümlä (kendibaşına cümlä), öbürü dä dal cümlä (iildili olan baş cümleyä).

Örnek: Bän işledim ölä, nicä siz bana dediniz. Taligayı läázım gölgeyä çekmää, ki gün urmasın sakaya.

Dallı katlı cümlelär düzülerlär: 1) **Baalayıcı lafların yardımınan.** Baalayıcı laflar olur olsunar ilişiklik hem bellilik aderlikleri — **angısı, kim, ne, nesoy, bunnardan başka, işhallıklar — nezaman, neredä, nääni, nicä** hem başka.

2) **İildici baalayıcıların yardımınan (ani, çünkü, eer, açan, makar ki, neçinki, zerä, nicä, nasıl, deyni, makar, sansın, ki).**

3) **Yada düzülerlär salt sesin yardımınan, sayılêr, yokkan ne baalayıcı laflar, ne da iildici baalayıcılar.**

Baalayıcı laflar ayırılêrlar baalayıcılardan onunnan, ki baalayıcı laf olêr cümlä payı (cuvap eder soruşa), ama baalayıcılar cümlä payı olmêrlar.

Dal cümlelär var nicä olsunar baş cümleinin ardında, önündä yada kâr onun içindä (bak aşaadakı shemayı).

Dal cümlä ayırılêr baş cümledän virgül nışanın yardımınan, eer o bulunursa baş cümleinin içindä, virgül koyulêr iki tarafına da.

Baş cümledä çok kerä var ölä laflar, angıları göstererlär, ani bu baş cümleinin yanında, mutlak, var dal cümlä, butakım laflara deniler **gösterici laflar.**

Örnek: Kimseyin raatını bozma **te onunnan**, angısını (neyi) sän kendin var nicä yapasın. Gösterici laflar: **te onunnan.**

İş 408. Aşaadakı katlı cümlelerdä gösterin baş hem dal cümleleri.

1. Önümüzä görüner kasaba, angısı için buncak okuduk hem işittik. 2. Ani bekleyecän boşuna, taa ii git kendin da ayır o läázımını

kiyatları. 3. Çünkü sän buralıysın, läüzüm biläsin masalcı ihtiarları. 4. Açan birlik yok dostlarda, işlär gitmüz hiç orada (İ. Krılov).

İş 409. Aşaadaki cümleleri okuyun da esap alın, nicä düzülü onnar (nesoy lafların yardımınnan), söläyin katlı cümlelerin paylarını hem annadın durguçluk nışannarını.

1. Derenin, angısının içindä bän yıkanırdım, pek suuk suyu vardı. 2. Dedim gideyim bir saçaan altına, näända taa kuytucaydı. 3. Bilirdim islää bän, ani bobam beenecek bu kiyadı. 4. Açan gün artık kauşurdu, biz girdik kasaba içinä. 5. Söledik sana tıka-basa, ki sän da biläsin. 6. Çıkma kel kafannan başkabak, zerä olur suuklayasın. 7. Annattık daavayı sizä ektän-ekä, ki sizin da kafalarımıza etişsin. 8. Senin arkanı göreyim deyini, bän geçtim bu tarafa. 9. Al bu çiçekleri sana, çünkü pek onnarı beenirmişin. 10. Panti çalıştı, ki onu da alsınar sergiyä.

İş 410. Yazın tefterlerinizä işi, baalayıcıların hem baalayıcı lafların altılarını çizin.

1. Benim yanımda sıra, angısını kardaşım kazardı, pek çok otluydu. 2. Bu yol, allele, götürecekt bizi orayı, neredä can-cın da yok. 3. Dostum, käämil biläsin kendi zanaatını, neçinki onu bilmemää ayıp. 4. Siz duydunuz mu, ani bu gecä er tepredi? 5. Avcıysan, keezlemää becer, onu bilmäsän, boşuna adın avcı. 6. Kalacez gecelemää, neçinki ilerdä yollar çok fenä. 7. Biz fabrikaya gidärkän, ansızdan yannış sokaa almışık. 8. Aaç-Kıran topuzu alınca, Cendem-Babusu tımmış, gitmiş. 9. Şofer maşinasını aydaardı oradan, neredä taa az çamur vardı. 10. Yaklaştıkça evä beni bir saklı sevinmelik kavrardı. 11. Unutmayasın deyini, yataceykan kiyadını başı altına koyasın (söleyiş).

İş 411. Aşaadaki cümleleri yazın. Baş cümleleri hem dal cümleleri bulun. Annadın, nicä onnar baalı biri-birinnän.

Komşumuz ölä bir adamdı, ani kimseycii geeri çevirmääzdi. O hep savaşırdı, ki olsun imää, giimää, ki gitmemää aalem-in sofrasına elini uzatmaa (D. Kara Çoban). Türkünün sesindän belli, ki çalınêr şennik için (S. Kuroglu). Kemençeci üfkedän basmış şeytanın şkembeşinä, da ölä sıkmış çatıyı, ki

Topal Şeytanın dili fırlamış aazından (masaldan). Ama ki bilsin, nekadar fenalık yapacak deyni, Zaatlı herbir fenalığın ardına kakarmış kazaa birär enser (D. Kara Çoban). Bän çoktan braktım tütün içmeyi, ki naafilä edärdi saalıma. Yaamur başladı yaamaa pek hızlı, deredä su artık çekettiydi taşmaa, necinki dar köprü altından etiştirämezdi akmaa. Yapmayınız ölä, ki gücendiräsiniz analarınızı-bobalarınızı. Yaz vakıdı, açan şkola kolverer, herbir şkolacı çalışêr yapsın bir faydalı iş. Açan yabanı yaklaşêr bizaalara, Pirkü genä baarêr (masaldan). İş ol-duydu bildir taman, açan sıcaklar başladıydı olmaa da yaban ördekleri çekettiydilär yavaş-yavaş gelmää bizä sıcak memleketlerdän.

SHEMA BAŞ HEM DAL CÜMLELERİ İÇİN HEM ON- NARIN DURGUÇLUK NIŞANNARI İÇİN

1. [, (),]; 2. [], (); 3. (), [];

[] — baş cümlelär

() — dal cümlelär

İş 412. Aşaadaki cümleleri yazın. Bulun baş hem dal cümleleri. Annadın dal cümlelerin erleri için.

1. Yaamurdan ileri, taa açan eşil küçük almalar aaçlarda yoktu, biz aaçlara serptik ilaç suyu. 2. Açan etiştirilär sandım dibinä, Mani çıkardı bir maavi adam gölmää (D. Kara Çoban). 3. Açan yok amazçı, kavga da yok. 4. Kollamış şeytannar, açan bu adamı çaarmışlar su aşırı bir düündä kemençä çalmaa (masaldan). 5. Gürgen-Kıvradan hem gidärmış, hem gürgen aaçlarını toplayıp-toplayıp bireri kıvradırmış onnarı, nicä ipli kıvradırsın (masaldan). 6. Atlının kırmızı gölmää saurulup-titirärdi, niçä al bayrak lüzgerdä (S. Kuroglu). 7. Nicä içeri girdim da kendi uşaklarımı gördüm, bän da biraz şennendim. 8. Dokuz yıl oldu,

niçä anam öldü, ama onun üzünü-gözünü hiç unudamêêrım. 9. Uyku mu tutar ihtyar bobayı, açan onun büük kahır varmış (masaldan). 10. Açan dönersin bayıra, o köşedä var bir eni škola (N. Tanasoglu).

DAL CÜMLELERİN SOYLARI

Maanalarına görä dallı katlı cümlelär var birkaç türlü:

a) Dallı katlı cümlelär **bellikçi dal cümlelär**län.

ä) Dallı katlı cümlelär **annadıcı dal cümlelär**län.

b) Dallı katlı cümlelär **hallık dal cümlelär**län hem başka.

Dal cümlelär var nicä eklensin baş cümlelerä baalayıcılaran, baalayıcı laflarlan hem sade söleyicinin sesinnän, hiç bir dä baalayıcısız.

§ 156. BELLİLİKÇİ DAL CÜMLELÄR

Bellilikçi dal cümlelär belli ederlär baş cümledeki adlıkları hem aderlikleri da cuvap ederlär soruşlara: **nesoy? nasıl? nicä? angı? nétürlü?**

Baş cümläylän onnar baalanêrlar **ki, ani** baalayıcılaran hem da **angısı, neredä (näända)** baalayıcı lafların yardımınan.

Örnek: 1. Onnar kaldılar aklımda, canımda, **näända** gezdim, kimi beendim, kimi sevdim. 2. Kolay annaşmaa o adamnan, **angısı** işi annêêr. 3. Maşı bulmuş o kiyadı, **ani** aarardı.

Baş cümledä var nasıl olsun gösterici laflar (**o, te o, ölä**).

Örnek: Kablettik **ölä** bir azar, **ani** bilmedik ne yapalım.

Bunnardan başka, dilimizdä var **ölä** formalar hem laf cevirtmeleri, angıları göstererlär (dal cümlä gibi) bir bellilikçi fikir. Onnarın çoyu dal cümlä diildir, ama laf sıralını diıştirdiinän, onnar olêrlar dal cümlä.

Örnek: 1. **Kırmızı çireli olan adam** girdi içeri (O adam, **angısının** çiresi kırmızıydı, girdi içeri). 2. **Bayır tepesinä çıkan alpinistlär** dinnenmää oturdular (Alpinistlär, **angıları** çıkardılar bayır

tepesinä, oturdular dinnenmää). 3. **Dün okuduum kiyadı** çevirdim bibliotekaya. (O kiyadı, **angısını** okudum dün, bän çevirdim bibliotekaya.) 4. **Trolleybustan indii kafadarım** bana yaklaştı. (Kafadarım, **angısı** indi trolleybustan, yaklaştı bana.)

Açan dal cümlelär baalaşêrlar baş cümläylän baalayıcı lafların ya baalayıcıların yardımınan, ozaman onnarı düşer virgüllärlän ayırmaa.

İş 413. Yazın işi. Bulun dal cümleleri, koyun onnara läâzımın sоруşları, baş cümlelerin, angı laflarını annadêr dal cümlelär, söläyin.

1. Bu bir fidannı dar sokacıktı, neredä şamata hiç yoktu. 2. Artistlär ölä gözäl çaldılar, ani yoktu nasıl seslämeyäsin. 3. Olsa kolayı saklayım te o gözümü, ani yannışlıkları seçer, çok ilin yaşamam olur. 4. Yalpu yamaçlarında, neredä sade genger hem sütlen büüyärdi, büün göşelim baalarlar etişti.

İş 414. Aşaadaki verili cümleleri yazın, sora onnardan katlı cümlä düzün.

1. Hocanın gözündä uçan taazä ekmeklär çorbacıda sergedäymişlär. 2. Göktä karışan bulutlar tezicik yaamuru getirdilər. 3. Taligasında bulunan kamcıyı beceriksiz haydayıcı iki saat aaradı. 4. Dostumun bildii işlär bana da yaradılar.

Örnek: 1. O taazä ekmeklär, angıları Hocanın gözündä uçuşurdular, çorbacının sergenindä bulunurdular.

§ 157. ANNADICI DAL CÜMLELÄR

II. Annadıcı dal cümlelär tamamnêêrlar baş cümledeki işliklerin maanalarını hem cuvap edêrlär tamamnın sоруşlarına (**ne? neyin? kimi? naşey?** hem başka). Baş cümlelärän onnar baalaşêrlar taa çok **ani, ki, sansın** baalayıcıların yardımınan, yada heptän baalayıcısız, sade lafedenin sesinnän. Dal cümlelerdän baş cümlelär ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösterili yukarkı shemada.

Örnek: 1. Bis gördük, **ani** tezdä yaamur gelecek. 2. Üüredicim Ali Kantarelli istäardı, **ki** hepsimiz islää üürenelim (N. Baboglu).

3. Hadi bakalım, **ne** söyleycek. 4. Petri hiç gormedi, **kim** ona ilişti. 5. Biz sandık, **ani** hepsimizä er var. 6. Bän esaplêêrım, hepsi kayıl. 7. Sandiyä gelirdi, **sansın** onun odasına birkimsey girer.

Baş cümledä var nicä olsun gösterici laflar (Petri görmedi **onu**, kim ona ilişti). Bunnardan başka, dilimizdä var ölä laflar hem lafçe-virtmeleri, angıları hep gösterer (dal cümle gibi) bir tamamnayıcı fikir. Onnarın en çoyu dal cümlä diil, ama başka dillerä öncedän rus dilinä çevirilerlär dal cümlä gibi.

Örnek: Anam benim sölediimi annamadı. (Cevirin bunu birkaç variant olsun dallı cümlä.)

Hep annadıcı dal cümlä sayılêrlar te bölä kıynaş soruşlar da: Mamu hep sorardı, **sergidä taa nelär görmüşük**. Kati gelip bakardı, **hazır mı ateştä manca**.

İş 415. Yazın aşaadakı cümleleri. Neredä läüzım, koyun virgül. Dallı katlı cümlelerdä baalayıcıların hem baalayıcı lafların altını çizin.

1. Avcı denedi ani gelirdilär yaban kaazları, turnalar hem yaban ördekleri. 2. Biz annadık neçin çocuklar okadar pek çalışırdılar. 3. Hepsiniz bilin ki büünkü gün dünküsünä benzämeyecek. 4. Biz gördük ani yavaş işlemäklän var nicä geeri kalmaa. 5. Kızlar bakın tezicik neçin bu küçük uşaklar oynamakta oyalandılar. 6. Tutun aklınızda ani gagauzlar pek cana yakın hem musaafirci insannardır. 7. Sordum satıcıya kaç sa yaayın kilası. 8. Geldi üredici bakmaa kendibaşımıza ne iş yaptık. 9. Baktık anamnan kasabada onu neyi bän kendim beendim.

İş 416. Yazın cümleleri. Baalayıcıların hem baalayıcı lafların altlarını çizin.

1. Kim çok işleer, o çok kazanêr. 2. Bunnar mı senin sevdiin işlär? 3. Neyi sän isteersin, onu herbiri isteer. 4. Kim erken kalkêr, o uzaa etişer. 5. Bitki gündä da işittim, o benim üreemä görä geldi. 6. Bän ne okudum, o kaldı ömürünä aklımda. 7. Kim annamadı na-saatı, o kaldırsın bir elini. 8. Kim iki tavşamın ardına kaçêr, o birini da tutamêr.

İş 417. Düzün altışar katlı cümlä annadıcı dal cümlelerinin. Yazın bu cümleleri tefterlerinizä.

İş 418. Yazın dalı katlı cümleleri. Koyun soruşları da bulun dal cümleleri. Çizin o lafların altını, angılarını annadêrlar dal cümlelär. Dal cümlelerin soyları için annadın.

1. Kim ne yapêr, kendi başına yapêr (söleyiş). 2. Mitrankanın Panti ölä bir usta, ani elleri altın keser. 3. Bän diişilmedim, kendim hep oyum, neydim taa ilerdän. 4. Çamur ölä, sansın hiç kurutmamış. 5. Tabeet hep o, neydi ilerdän. 6. Biz sandık, ani Örgi aga şaka yapêr. 7. Bilin, ki sabaa, saat altıda, läázım hazır olasınız. 8. Malimin zor hastalandımı bunadan yoktur gördüüm, işittim. 9. Kim da geçti, gördü, hepsi mayıl oldu.

İş 419. Başarın cümleleri, uydurarak onnara, neredä läázım bellilikçi cümlä, neredä da läázım — başka türlü cümlä.

1. Aaçlar ölä gözäldilər... 2. Benim komşum te o ... 3. Biz onnarız... 4. Kızçaaza aldılar ölä bir kofta... 5. Bu yol diil o... 6. Te bu adam o ... 7. Bu gözäl bir fidan ...

Örnek: Kiş ölä... Kiş ölä, ki yakacakları bitirdi. Buzlar ölä bir ses kaldırdılar... Buzlar ölä bir ses kaldırdılar (ki), ani ortalık kalktı.

İş 420. Yazın cümleleri, koyun durğuçluk nışannarını.

1. Kim alışık sıcak çay içmää yanımıza otursun. 2. Nasıl naçak ustası da ölä. 3. İnciner izin etti toplaylım yapının dolayandan taşları. 4. Görginin bekledii günneri te bu yakınnarda artık geldilər. 5. İki katlı ev neredä toplaşardı kaval çalgıcıları kasabanın bir kenarında bulunurdu. 6. Kim biler gözäl susmaa o pek gözäl biler lafetmää da (söleyiş). 7. Gazetalar yazardı nelär Komratta olmuş.

TUTUNUZ AKLINIZDA HALLIK DAL CÜMLELERİ VAR BİRKAÇ TÜRLÜ:

a) erlik dal cümleleri;	ç) sebeplik dal cümleleri;
ä) zaman dal cümleleri;	d) sankilik dal cümleleri;
b) nicelik hem nekadarlık
dal cümleleri;	e) brakım dal cümleleri.
c) neetlik dal cümleleri;	

§ 158. ERLİK DAL CÜMLELERİ

Erlik dal cümleleri tamamnêêrlar baş cümledeki er hallıkların maanalarını hem cuvap edelâr soruşlara: **neredä? nääni? nereyi? näändan?**

Örnek: 1. **Neredä** uşak çok, **orada** şamata da büyük. 2. Fabrikayı kurdular **orada**, näända var çok kömür. 3. Kazahstanda, **näända** kelemä topraklar bilmäzdir ne o puluk demiri, şindi düzüldü büyük sovholar. 4. **Neredä** şindi otursınız, **oradan** evellâr sınır geçärdi.

Erlik dal cümleleri baalanêrlar baş cümleyä baalayıcı laflarla **näända, neredä, nääni** hem başka. Bu beterä onnar pek benzeerlâr bellilikçi dal cümlelerinä.

Bölä cümlelerin baş cümlelerinde var niçä olsun gösterici laflar: **orada, oyani, oyandan, orası, orayı, oradan.**

Erlik dal cümleleri ayırılêrlar baş cümleden virgüllärlän, ölä niçä gösterili yukarkı shemada.

§ 159. ZAMAN DAL CÜMLELERİ

Zaman dal cümleleri açıklêêrlar baş cümlede işliklerini ya zaman hallıkların maanalarını da cuvap edelâr soruşlara **nezaman? kaç vakıt? nezamanadan? nezamandan?** Onnar baalanêrlar baş cümleyä baalayıcıların **açan, nicä, nasıl** yardımınarınan yada sade lafedicinin sesinnän, hiç bir dä baalayıcısız.

Baş cümlelerde var nicä olsun gösterici laflar **ozaman, ozamandan, o vakıt, o gün, şindi, henez, herkerä, buyıl.**

Örnek: 1. Bu yıl, **açan** Dezginceä açıldı anılmak taşı, burayı geldi Bayraktarın kardaşı. 2. Baka yattı dinnenmää, **açan** horozlar ikinciyä öttü. 3. Paşu **henez** klasa girdi, çan urdu. 4. Üç yıl geçti, **nezamandan** biz koyduk bu baayı. 5. Gelecäm ozaman, **nezaman** yardımım läüzüm olacek. 6. Onnar uyanmışılar ozaman, **açan** dışarda dübüdüz aydınnık olmuştu.

Zaman dal cümleleri ayırılêrlar yazmakta baş cümlelerdän virgüllärlän ölä, niçä gösterili yukarkı shemada.

İş 421. Yazın cümleleri, bulun baş cümleleri hem zaman dal cümleleri. Çizin onnarın altını, niçä sınaştınız çizmää şindiyä kadar. Zaman dal cümlelerinä koyun läázımını soruşu.

Açan kaar kaplêêr meraları, toplanêr gençlär kultura evlerinä. Kosti geldi kendi küüyünä işlemää, açan bitirdi üürenmesini institutta. Adamı ozaman üürenecän, açan onunnan barabar bir çuval tuz iyecän. Üç gün geçti, nicä Vera çıkmıştı evdän. Üç yıl geçti, neza-mandan biz bu baayı diktik. Açan havalar heptän sıcak olaceklar, ozaman biz ekskursieyâ gidecez. Bir da baksalar, orada durêr bala-ban bir adam.

§ 160. NİCELİK HEM NEKADARLIK DAL CÜMLELERİ

Nicelik hem nekadarlık dal cümleleri göstererlär, nicä olêr baş cümledeki iş hem nicelik hallıklarınını annadêrlar, angıları var baş cümlelerdä hem cuvap ederlär soruşlara **nicä? nasıl? netürlü? kaç kerä? Onnar baalanêrlar baş cümleyä te şu baalayıcılarlan: **nicä, nası, aniki.****

Bölä cümlelerin baş cümlelerindä var nasıl olsun te şu gösterici laflar: **ölä, bölä, nekadar, çok kerä, otürlü** hem başka.

Örnek: 1. Baktım ölä, **nicä dedi doktor.** 2. Buz düzelttik yolu ölä, **ki (ani) geçän maşınalar sarsmasınnar.** 3. Keçi ölä pek baardı, **ani sokaan köpekleri fırladılar salarak.** 4. O yapraa yaz okadar, **nekadar dedim sana.** 5. Şişä ölä kızmıştı, **ani elinä alamaazdın.** 6. O uşak annadırdı, **nicä bir büyük insan annadêr.** 7. Oynêêr o da — **tıpkısı, kâr bobası oynêêr.**

Kimi cümlelerdä var yaraştırıcı çevirtmelär, onnar **nicä, haliz, kâr, sansın, taa, nekadar** hem başka lafların yardımınnan düzülü.

Nicelik hem nekadarlık dal cümleleri yazmakta ayırılêrlar baş cümlelerdän virgüllärlän ölä, nicä gösterili yukarkı shemada.

İş 422. Yazın aşaadakı cümleleri, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerinin altlarını çizin. Bulun baalayıcıları hem gösterici lafları.

Çimçirik ölä çaktı, ani doz-dolay aydınlandı. Yapmayınız ölä, ki gücendiräsiniz analarınızı hem bobalarınızı. Hepsini yapacam ölä, nicä eveldän dedelerimizdän kalmış. İlkyazın, nekadar taa derin kazacan, okadar taa çok yaşlık erdä kalacek. Orada erlär otürlü düz, ki çok yıradan var niçä küüyümüzü görmää. İki kız ölä kıvrak geçärdi sokaktan, ki onnarı görän insannar durup da bakardılar.

§ 161. NEETLİK DAL CÜMLELERİ

Neetlik dal cümleleri açıklêêrlar baş cümledeki predikatın maanasını da cuvap ederlär soruşlara: angı neetlän? neyä deyni? ne için? ne zordan? ne zorumnan?

Neetlik dal cümleleri baalaşêrlar baş cümleyä baalayıcıların **ani**, **ki**, **aniki** yardımınan, bunnardan başka, o dal cümledeki predikatın ardında var nicä olsun taa bir baalayıcı — **deyni**.

Neetlik dal cümleleri kımär kerä baalayıcısız baalanêrlar baş cümleyä.

Örnek: 1. Evel kırdä mancäyı gömärdik erä, iişimesin deyni.
2. Ayıcık bal isin deyni, baş-ayak tepinirdi.

Neetlik dal cümleleri yazmakta ayırılêlar baş cümlelerden virgüllärlän ölä, nicä gösterildi yukarkı shemada.

İş 423. Yazın aşaadakı cümleleri. Bulun baş hem neetlik dal cümlelerini, koyun onnara läüzımnı soruşları, çizin baalayıcıların altını.

Ondan başka, ani kızçaaz aldansın deyni, yola ekeleer çok gözäl boncuklar (folklordan). Bu imeklär koyulmuşlar sofraya, ki iilsin deyni (D. Kara Çoban). Ki bakmamaa aalemin işinä deyni, o baalamış ken-

di gözlerini bir boşaylan. Yıslanmasın deyni, Pirkı girer bir laana yapraan altına (folklordan). Vani alatlaarmış günduusuna karşı, taa tez etişmää evinä deyni (S. Kuroglu). Büün salvererim seni iştän, sabaakı yola hazırlanasın deyni. Fukaara kırkınıcı günü korkudan, etiştirmesin onu borçlar evdä deyni, taa çin-sabaalän gitmiş da yatmış mezara (folklordan).

§ 162. SEBEPLİK DAL CÜMLELERİ

Sebeplik dal cümleleri annadêrlar, ne sebep sölener baş cümlelerin maanaları için hem da cuvap ederlär soruşlara: **neçin? nedän? ne sebeptän?**

Sebeplik dal cümleleri baalaşêrlar baş cümleyä te bu baalayıcılaran: **zerä, neçinki, neçin, ani.**

Baş cümlelerdä var nicä olsun gösterici laflar: **onun için, onuştan** hem başka.

Sebeplik dal cümleleri var nicä baalansınar baş cümleyä hiç bir baalayıcısız da, sade lafedicinin sözünnän.

Örnek: Bän üürenämedim, **zerä** bobam pek fukaaraydı (S. Kuroglu). Şindi bu adetlerin kimisi batêr, kaybeler, **zerä** uymêêrlar buunkü insanın yaşamasına (N. Baboglu). Gidip suyu götüreyim, **zerä** beni var nasıl anam gelsin aaramaa (N. Baboglu). Sarmışlar aacı da çeketmişlär dut imää, **neçinki** pek aaçmışlar zavalılar (folklordan).

Sebeplik dal cümleleri yazmakta ayırılêrlar baş cümledän virgüllärlän ölä, niçä gösterildi yukarkı shemada.

İş 424. Aşaadaki cümleleri yazın. Bulun baş hem sebeplik dal cümlelerini, sebeplik dal cümlelerinä soruş koyun, onnarın baalayıcıların altlarını çiziniz.

Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän (masaldan). Kızını senin alamayacam, neçinki artık gelinim var. Bän büün karıklardan otları yalamayacam, necinki yok kuvedim. Alatlaardık işi başarmaa, neçinki karannık başladıydı çökmää. Kotoy küsüylän çekinmiş bir aul boyuna da kaliplemiş brakmasın çorbacısını, necinki

bu lobut ona pek aar gelmiş (masaldan). Radion giidi eski rubalarını, neçinki istäärdi aaçlardan kuru dalları kesmäâ. Beygirleri hızlı aydaardık, zerä sıcak başladıydı çıkmää. Kosti uroklara gelmediydi, neçinki hastalanmıştı.

TEST 1. Aşaadaki cümlelerin angısında var sankilik dal cümlesi?

A) Gecelär kısaltıldılar.

Ä) Hava islää olursa, gölä yıkanmaa gidecez.

B) Geldi ilkyaz, da başçemiz eşerdi.

C) Avşam serinniindä faydalıdır temiz havada gezinmäâ.

§ 163. SANKİLİK DAL CÜMLÄ

Sankilik dal cümleleri taa sık annadêrlar, sankı angı iş olduyan var nicä başa çıksın baş cümledeki işi da. Sankilik dal cümleleri baalanêrlar baş cümleyä **-sa (sä), saydı (-säydi)** afikslerin hem **eer, açan** baalayıcıların yardımınnan.

Örnek: Hava islää olursa, baayı bozmaa gidecez. Bakın, **eer** şafk şılarsa, bana haber veräsiniz. Bu harmannar sürülürsä, taa ii olur. Kafadarım bizä gelirsä, biz ikiniz urokları barabar üüreniriz.

Sankilik dal cümleleri yazmakta ayırılêrlar baş cümlelerden virgüllärlän ölä, niçä gösterildi yukarkı shemada.

İş 425. Yazın aşağıdaki cümleleri, sankilik dal cümlelerinin hem baş cümlelerinin altını çiziniz. Bulun afiksleri -sa, (sä), saydı, (saydı) hem baalayıcıları eer, açan. Söläyin, angı cümledä onnar.

Sor sän Todiya da, eer annamasayıdın beni. Ekmeklär seninsä, isänä, ba ahmak (fikradan). Açan yok para, yola ceketmä. Birkaç maani sölesäm, cebindä taşımıysın (folklordan). Bu kız gibi şeremet hepsi olsa, brigadanın işi çok ileri gidär. Gelsän bizä, sankı, ne olur? Eer pek istärsän, gel güreşelim. Nasıl yazayım kıvrak, açan benim gözlerin islää görmeêrlär. Bän pek çok sevinirim, eer sän bana bu kiyadı baaşılasan.

§ 164. BRAKIM DAL CÜMLELERİ

Brakım dal cümleleri göstererlär, neyi braktıynan yada neyi brakmadıynan, var nicä olsun (ya olmasın) baş cümleinin işi. Bölä cümlelär baalanêrlar baş cümleyä -sa afiksin hem **da, makar ki, makar ani, kâr, makar** baalayıcıların yardımınannan.

Örnek:

1. **Sän bizä gelsän dä**, biz büün işä tutunamayacez.
2. **Nekadar da yaasa**, bu kuru topraa kandıramayacek.
3. **Makar ki havalar kurak gitti**, ama insannar etecek nekadar bereketcik topladılar.

4. **Kâr düşsä da erä**, plastmasa çini kırılmaz.

5. Bän seni, kafadarım, tanıdım, **makar ki zabunnamışın**.

Brakım dal cümleleri yazmakta ayırılêrlar baş cümledän virgü-lärlän ölä, nicä gösterili yukarkı shemada.

İş 426. Yazın işi. Bulun dalı katlı cümlelerdä dal cümleleri da koyun onnara soruşları, çizin baalayıcı lafların altlarını.

1. Gezdik daada herersini, neredä bilirdik mantarların erlerini.
2. Yırakta, näända sansın erlän gök kauşêr, bir serenni pınar göründü (N. Baboglu).
3. Bayırım tepesindä kaarlar otururdu — erdä alp-nistlär çadır germiştı.
4. Astranom dooruttu bülürü orayı, näändan şafk gelirdi.
5. Yançu-bey heptän yorgundu: yattı erindä, uyuya kaldı.
6. Tezicik aklıma geldi o er, neredä şeker vardı.

İş 427. İlerläyin verili cümleleri. Uydurun onnara erlik dal cümlelerini ya bellilikçi dal cümlelerini.

1. Beygırlär duruklandılar orada...
2. Kayık geçti derenin ötäänkı tarafına...
3. Etiştik daayın en gözäl erinä...
4. Koyunnarı kaçırđık tolokaya...
5. Kayılız gidelim ekskursiyäyä...
6. Yapınmış bir sırcık bizim saçak altında...

İş 428. Yazın cümleleri, koyun neredä läázım virgülleri.

1. Koyunnar bütün gün gölgedä yattılar avşamneyin su içip ot-lamaa gittilər.
2. Daul sesi işidildi taa askerlär görünmüz olunca.

3. Biz evä gittiynän o saat üürendik küüyümüzün eniliklerini. 4. Ki-yadı yolladıktan sora aklıma geldi taa bir iş. 5. Üülen zamanında açan ekmek imää oturêrız pošta gelir. 6. Orak vakidında çok çem-reklik lääzım. 7. Bu yazınkı günneri andıkca balık tutmaa isteerin gideyim.

İş 429. Yazın aşadaki cümleleri, annadınız, ne bilersiniz bu cümlelär için.

1. Vasi rendeyi elinä aldı gibi, yonmanın çalımını da aldı. 2. Boyar faytonundan inär-inmâz başladı çıraklarını düümää (masaldan). 3. Kelcä-Külcä, kümbetin üstündän inip, o saat bey-girini çaarmış (masaldan). 4. Dooru yolu kapınca, beygirlär da başladılar taa eşkinni gitmää. 5. Düdük hem kemençä seslerini işittikçä, Stuyannarın Mitisi aklıma gelir. 6. Sandı açmadaan, yok ne bilmää, ne var içindä. 7. Açan Dimu kaval çalêr, hepsi dolayda oynêêr. Soni bulü çalêr ölä gözäl, nasıl artistka ştenada. 8. Açıldı ölä büük iş zamanı, ani ekmek imää da unudêrız. 9. Beklärkän gemiyi, gecelär taa oya geçärdilär, nekadar işlärkän. 10. Dostum sıklık çalardı, haliz çırtma gibi çevirder-äk. 11. Çotuklar büüyärdi okadar hızlı, ani evin pençerelerini artık kapatırdılar. 12. Uşaklar ölä uslu oturdular, nicä onnara üüredici sımarmıştı.

İş 430. Yazın, koyun, neredä düşer durguçluk nışannarı, çizin baalayıcıların hem baalayıcı lafların altlarını.

1. Kalkmıştılar okadar erken ani dışarsı taa kap-karannıktı. 2. Büük bir zerdeli aacı büüyärdi orada näända dädumuz evel arman düüyärmiş. 3. Açan kaval sesi işidecän bil ani biz geliriz. 4. Ölä tıkamıştı pençereleri ani içeri girämezdi ne toz ne sinek ne da şafk. 5. Evin poyraz tarafından neredä vardı iki sıra salkım dizili bülbülün gözäl sesi işidilirdi.

İş 431. Geçirin tefterlerinizä ilkin hepsini sadä cümleleri, sora katlıları. Bulun dal cümleleri, annadın, nesoy dal çümläy-dir onnar.

1. Duydum, ne isteer söylemää kardaşım Vani. 2. Bir ömür geçti ozamandan, niçä seninnän buluşmuştum (T. Zanet). 3. Mamu

döşemizä döşedi bir biyaz çarşaf. 4. Taliga açan cıngırdayacak, bilin, ani Nüklay aga geler. 5. Yap işleri ölä, ani anan-boban beensin hem da komşular da metetsin. 6. Kapuları, ani bir kerä maavi boyadıydık, läázım olacek enidän boyamaa. 7. Orman içindä, neredä can-cın yoktu, çeketti bir yangın. 8. Yorgun avcı düşünürdü sadece ona, nasıl evinä etişsin. 9. Bu sabaa mamu pişirdi bir somun ekmek hem da bir tepsi lokum. 10. Oglan, Oglan kalk gidelim (türküdän). 11. Bän bilmeerim, nasıl sarayım balıkları bu kiyatlan. 12. Papşoy teneleri ölä iiriydilär, sansın onnarı maasuz şişirmiştir.

İş 432. Düşünün da yazın tefterlerinizä altışar katlı cümlä, angıllarında dal cümleleri olsunnar neet cümlesi. Annadın, nicä birleşer bu dal cümlelär baş cümlelärän, angı lafların yarıdımınan.

İş 433. Aşaadaki cümleleri yazın. O cümlelär için annadın, ne bilersiniz.

1. Buz dolabında yaanıyı tutêrız, o bozulmasın deyni. 2. Kaku sergiyâ gitsin katılmaa deyni, gecä-gündüz çalışırdı. 3. Sana danışmak üzerinä, bän çak buraya yayan geldim. 4. Peterburgu görmää deyni, zor etmâz yol da düümää. 5. Geldim annamaa, ne iş yaarina yapacez. 6. Yalvaracam, ki çalışasınız sabaadan benim kemençemi düzmää. 7. Şkolacıylan annaştık, ki, bundan başka, geç gelmesin. 8. Karadaşımı evdä unutmayım deyini, onu bir iplän çantama baaladım. 9. Beş minut telefonda lafetmâk için, bir saat bekledim.

İş 434. Düzün beş dallı katlı cümlä, angıllarında olsun sebep dal cümleleri, da yazın o cümleleri tefterlerinizä.

İş 435. Aşaadaki cümleleri yazın, yapın onnara sintaksis analizini.

1. Başça, sansın, boştu, neçinki sırcıklar artık gitmiştir. 2. Yannişlıklarınızı hızlı doorudun, zerä sizi taa zor işlär bekleerlär. 3. Vakıdınca haber getirdiin için, saa ol, çocuum. 4. Sıkışmalıktan çıkalım deyni, biz başladık hızlı-hızlı örümää. 5. Dädu aylak durmasın deyni, girmişti başça brigadasına çiten örmää. 6. Tutunduk eniyçä işä, neçinki eskiycesinä bütün yok nasıl yaşamaa.

İş 436. Yazın cümleleri, koyun dal cümlelerä soruşları. Bulun baalayıcıları, ani birleştirerlär dal cümleleri baş cümlelär-län da onnarın altını çizin.

1. Çünkü cekettik açıklamaa bu işi, haydi, açıklayalım onu başadan. 2. Eer laanaları sulamasak, onnar hiç büümeyeceklär. 3. Açıan derenin kenarı bukadar batêr, ozaman ortası, olmalı, belädän derin (N. Baboglu). 4. Atma, Aaç-Kıran, kartalın aazına bir parça yaanı, hepsi geeri cendemin dibinä düşeceymışlär. 5. Kalaydım o gecä garada, hiç bilmezinä seninnän görüşeceymışık. 6. Açıan sabaalän bukadar sıcak, üülendä ne olacektır, acaba? 7. Eer sábaa direktor gemiylän gelmäsa, o öbür günä trennän gelecek. 8. Baari anam evdä bulunaydı, uşaklar bu zararları yapamayceydılar. 9. Açmayaydım bän o avşam tokatları ardınadan, kuzular evi bulamayceydılar.

İş 437. Aşaadaki cümleleri yazın. Dal cümleleri bulun, annadın, nasıl dal cümlesi onnar.

1. Büün gemi sekizdä gelirsä, hepsimiz bilä kasabaya gidecez. 2. Açıan bobam izin etmiş, sana taa ne läüzüm. 3. Baari ötää-beeri işitmiş olaydım, işini başaraceydım vakıtları. 4. Çünkü gagauzça bilersin, yok ne utanasın lafetmää. 5. Eer uşaklar islää uroklarını üüre-nirsä, bizdä hepsi maşalla olacak. 6. Laflandımıza görä erken ka-llarsak, çok iş var niçä başaralım. 7. Eer Çadıra gidärsän, unutma bana bir sarı barez almaa.

İş 438. Düzün beşär dallı katlı cümlä, angılarında olsun san-kilik dal cümleleri. Cümleleri yazın tefterlerinizä.

İş 439. Düzün altışar katlı cümlä, angılarında olsun brakım dal cümleleri. Düzdüünüz cümleleri yazın tefterlerinizä.

İş 440. Bulun bu katlı cümlelerdä dal cümleleri, annadın, nesoy dal cümleleriydir onnar.

1. Gelsä da işä hasta Kirçioglu, ondan fayda az olacak. 2. Geçirä-bilämeyecäm bu iineyä iplik, zerä ellerim pek titirer. 3. Baari oturaydım dinnenmää, ani boşuna tavşam koolayaceydım, ölä da bişey tutamadım. 4. Anam biläydi, torbama imää koyaceydı. 5. Açıan bu-

lutlar karışmaa başladılar, yaamur da ceketti. 6. Hepsimiz birdän sor-
duk Stefogluya, panayırdan ne aldı.

**İş 441. Aşaadaki cümleleri yazın. Dal cümlelerin altlarını
çizin. Annadın, nesoy dal cümläydir onnar.**

1. Ani soba yıkılmıştı hem çok insan vardı içerdä deyni, beni
başladı sıklet almaa sıcaaktan hem tütündän. 2. Sölä, kaç çıbıçak ola-
cek, eer koyarsak te bu maavi çıbıcaan yanına bir kırmızı çıbıçak.
3. Karannıkta, işidilmesin onun sesçeezi deyni, Sandi baarardı auçların
içinä. 4. Dar kapuyu kırmasınar deyni, çorbacı gitti, kendisi onu
açtı. 5. Simion birkaç kerä aldı karısının elindän büyük çamadani
kaldırmasın aar deyni, karısı edi aylık vakıtlıydı. 6. O çiçeklerdän
gelärdi gözäl koku, angısını isteyip ta çekersin içinä, sansın büyük
çölmeklän su içersin da hep doyamêêrsın içmää. 7. Gittim bän erken
beygircii sulamaa, zerä sora, düşünırım, geç olur başka işleri yap-
maa (D. Kara Çoban).

**İş 442. Aşaadaki katlı cümlelerä sintaksis analizini yapın,
onnarın baş hem dal cümlelerini bulun, dal cümlelerin hem
onnarın baalayıcıların çeşitlerini söläyin.**

1. Kim duudu küüdä, o biler topraan kokusunu, biler bereket
toplamanın sevinmeliini. 2. Ateş ölä, ani yok nicä bakmaa.
3. Biz gördük, ani yavaş işlemäklän var nicä geeri kalalım.
4. Onnar bölä lafedirkän duymadılar, nasıl Yalpug çayırın içinä
indilär (N. Tanasoglu). 5. Yorgun avcı düşünürdü sade ona, nasıl
evä etişsin. 6. O gençliindän taa tanıdı, neydir o çiftçi zaameti.
7. Bunnar da gider yayan onun ardına hem bakêlar, näanı o sapa-
cek. 8. Bu beterä, bezbelli, okadar gözäl görüner eşil boodayların
kilimi, ani örtmüştü kırları. 9. Adamı ozaman üürenecän, açan
onunnan bilä dokuz sobadan çorba iyecän (D. Kara Çoban).
10. Yabanıyı nekadar beslä, o hep daaya bakê (söleyiş). 11. As-
tranöm dikat baktı orayı, näända bir küçük yıldız bulunurdu.
12. Birkaç maani sölesäm, beni beenirmiysin? 13. Olacam pek
kismetli, eer sän bana gelirsän. 14. Yıslanmasın deyni, Pirku girer
laana yapraan altına (masaldan). 15. Ama bu üklük hepsindän

gözäldi, zerä o çiiiz üklüüdü. 16. Çimçirik ölä çaktı, ani doz dolay aydinnandı. 17. Orada erlär düz, nekadar gözün tutêr.

§ 165. BAALAYICISIZ DALLI KATLI CÜMLELÄR

Büünkü gagauz dilindä baalayıcısız katlı cümlelär var türlü-türlü. Olur olsunar dallı katlı yada benzesinnär dalsıza da. Gagauz dilindä kimi dal cümlelär baş cümleyä sade yamanêrlar hiç baalayıcısız hem baalayıcı laflarsız. Bunnar ölä dallı katlı baalayıcısız cümlelär, angılarında var baş cümlä hem dal cümlä.

Örnek: Deersin, Vaniyâ kiyat gelmiş (Uydur: Deersin, ki Vaniyâ kiyat mı gelmiş). İlk cümledä: **Deersin, Vaniyâ kiyat gelmiş** baalayıcısız katlı cümlä. Baş cümlä: **Deersin**. Dal cümlä: **Vaniyâ kiyat gelmiş**. İkinci cümlä: **Deersin, ki Vaniyâ kiyat gelmiş** — baalayıcılı dallı katlı cümlä. (Var baalayıcısı **ki**). Hep butakım var sankilik dal cümleleri da, angılarında baalayıcı “**eer**” söylenmeer.

Örnek: Bakarsan çok aaza, aaç kalırsın (söleyiş). (Uydur: Eer bakarsan çok aaza, aaç kalırsın.)

Hem taa gagauz dilindä, nicä da başka türk dillerindä var maasuz baalayıcısız dallı katlı cümlelär, ani kendiyesinä düzülerlär. Bunnar te o cümlelär, ani **mı, mi, mu, mü** payıcıkların yardımınan düzülerlär. Ama butakım cümlelerin predikatı olur olsun bir işlik oluşluk, izinnik, sankilik çalımlarında ya adların predikativ-modal formaları.

Örnek: 1. Avcılıkta, görüp tavşanı, kurdum tufää da sayıkladım, acaba, kaçmayacak mı bu meret önümdän? 2. Karaca selâmı verdi, aldınız mı? (folklor). 3. Görüp dik bayırı hem onun yanında uşakları, düşündüm, acaba, pinäbileceklär mi sportçular taa yukarı.

Bu örneklerdä **birinci cümlä** — katlı dallı baalayıcısız. O düzüülü iki cümledän. Birisi baş cümlä — **Avcılıkta, görüp tavşanı, kurdum tufää da sayıkladım**. Bu cümledän koyêrız soruş dal cümleyä: **Avcılıkta kurdum tufää da sayıkladım ne?** Acaba, kaçmayacak mı bu meret önümdän. Bu dal cümlä, **annadıcı** dal cümlä. O baalı baş cümläylän sadece maanasına görä. Ama baalayıcı yaki baalayıcı

laf cümlelerin arasında yok. Baş cümlelerin içində var haliştenniin lafçevirtmesi. Bütünnä bu cümleyä deniler **baalayıcısız dalı katlı cümlä**.

İkinci hem **üçüncü** cümlelerdä hep ölä var baş cümlelär hem dal cümlelär, angıları hiç bir baalayıcısız baalanêrlar baş cümlelerä. Onnar düzülü **-mı, -mı, -mu, -mü** pyıcıkların yardımınan.

§ 166. BAALAYICISIZ HEM BAALAYICILI LAFLARSIZ DAL CÜMLELERİN EKLENMESİ

Baş cümlelerä te bu dal cümlelär eklenerlär baalayıcısız:

I. Annadıcı dal cümlelär.

Örnek: 1. Kızlar o sabaa annayamaazdılar, **varmıydı kelep-lerin ucu**. 2. İşidelim, **üürendin mi peetleri kiyatsız söylemää**. 3. Kosti sandı, **taa yok üülen ekmää**. 4. Kayınna dedi, **sofranın erini süpürelim**.

İlk cümledä baş cümlä — **Kızlar o sabaa annayamaazdılar**. Var nicä koymaa soruş. — Annayamaazdılar **neyi? Varmıydı kelep-lerin ucu** — bu dal cümlä, eklener baş cümleyä baalayıcısız. Cümle-
nin bütünnä deniler **baalayıcısız dalı katlı cümlä**.

Bu örneklerin kalan cümlelerinde dä (ikincisinde, üçüncüsünde hem dördüncüsünde) var baş hem dal cümleleri. Onnar hepsi **baalayıcısız dalı katlı cümlä**.

II. Zaman dal cümleleri.

Örnek: **Baktım mı sana**, çocuum, tanıyıverdim kendimi. **Çaldın mı südü**, beklä onu islää tutulsun. **Paşa lafını bitirir-bitirmäz**, Cıtyan tokadı atladı (türküdän).

III. Sankilik dal cümleleri. Örnek: **Tutundun mu horuya**, oyna onu başadan. **Verildin mi kiraya**, dayan bitkiyädän (söleyiş). Bulamaydık yolu, **biz geceleceymişik daa içində**.

IV. Neetlik dal cümleleri: Örnek: Söledik sana, **sän da biläsin**. Şeytannar kayı maasuz suya daldırmıştılar, **kimsey bulamasın** (ma-saldan).

V. Brakım dal cümleleri.

Örnek: Bän kıydısam seni, sän kıyma beni. Türkücüsän da, türküleri unut, çıraklıkta türkü yok (legendadan). Etişsän da, alama-yacan (türküdän).

İş 443. Çıkarın yukarkı örnekleri tefterlerinizä. Düzün herbir cümleyä görä birär eş, da koyun lâázımnı soruşları dal cümlelerä.

İş 444. Düzün birkaç baalayıcısız dallı katlı cümlä predikatın yanında -mı, -mi, -mu, -mü payıcıkların yardımınnan, okuyun onnarı seslän, ayırarak dal cümleyi.

İş 445. Aşaadaki cümleleri yazın, bulun baş hem dal cümleleri. Annadın, nasıl onnar baalanêrlar biri-birinnän, var mı baalayıcılar ya baalayıcı laflar.

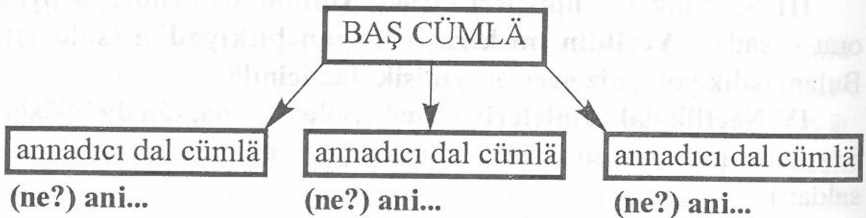
Yıkadın mı içerdä döşemeyi, beklä islää kurusun. Tutundun mu su çekmää pınardan, ol kuşku kaymayasın. İstersin mi kafadarınnan dostluk yapmaa, hazır ol herkerä ona yardım etmää. Söledim sana bir saklı laf, kimseyä onu sölämeyäsin. Başçada eşil biberleri bir tarafa koyup, dikmişlär, kimsey çinämesin. Biz durmaydık çok bibliotekada, geç kalmayaceydık televizorda kınuyu bakmaa. Olaydı hava ayazlı, gideceydık bayırdan kızak kaymaa.

§ 167. BİRKAÇ DAL CÜMLELİ KATLI CÜMLÄ

Katlı cümlelär, angılarında var çok dal cümlä, var nasıl birkaç türlü olsunar:

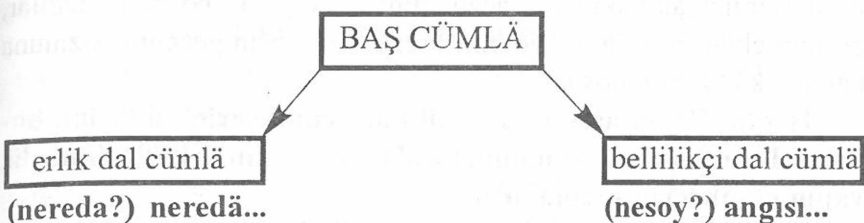
1. Birkaç dal cümlä annadêrlar baş cümleinin hep bir lafını hem cuvap edirlär hep bir soruşa, ölä cümlelerä deerlär **birsoy dal cümlelär**.

Örnek: Bobam bilirdi, ani benim gücenmäm geçecek, ani bän uslanacam, ani bu sade bir uşak nazı.

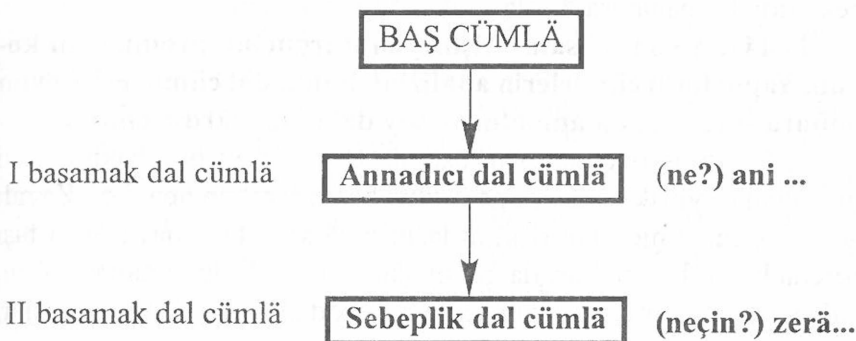
2. Dal cümlelär annadêrlar hep bir baş cümleyi, ya onun başka – başka laflarını.

Örnek: Neredä kelemä sıçannarı yapınmışılar, **vardı bir tepä tenä, angısını** uşaklar, alıp tınaza götürdülär.

3. Dal cümlelär gider biri-birinin ardı sora: ilkindisi baş cümleyi annadêr, ikincisi ilk dal cümleyi yorumlêr, üçüncüsü — ikincisini, da hep ölä ileri dooru.

Örnek: Bän annaardım, ani bu suda yok nasıl yıkanmaa, zerä o buzlan karışkı.

Bu üç razgeliştän başka, var taa razgelişlär da, angılarında bu temel soylar sıralanılêrlar türlü-türlü.

Açan dal cümlelär biri-birinä iilerlär, baalayıcılar hem baalayıcı laflar kalêrlar salt ilk cümledä, kalan dal cümlelerdä onnar var nicä olmasınar.

Örnek: **Todi hiç duymadı**, nicä yıldızlar kaybeldi, gün duudu, sabaa oldu.

Biri-birinä iilän dal cümlelär var nicä baalansınar birleştirici baalayıcıların yardımınan.

Örnek: Brigadir deer, ani buyıl hayvannar taa islää bakılırmışlar hem ani onnar taa çok maasul verirmışlar. (Açan baalayıcı **hem** razge-ler bir kerä, onun önünä virgül koyulmêr.)

Bakın te bu cümlelerin içindä, nesoy durguçluk nışannarı var: Ölä bir avşannamak vakıdıydı, açan silinirdi gölgelär, boyalar, çizgilär, görünmeklär; açan gün aydınını bulanırdı, sansın gecenin bozluuna karişarak (M. Şolohov).

İş 446. Yapın aşadaki verili katlı cümlelerin analizini, bulun dal cümlelerini. Annadın, nasıl birleşer onnar katlı cümledä, yapın cümlelerin shemalarını.

1. Anam, açan düzendän çıkardı, o saat başlaardı masur sarmaa, zerä bir yanında da uşak sallangaçta aalaardı. 2. Taliga hanidän çıktıydı kenara, neredä fişkı ükledirdi hem neredä öküzleri dinnendirirdi. 3. Angı alçakları kombayn biçämemişti, insannar kosalarlan orasını biçärdilär, angı başaklar da erä düşmüştü, onnarı da şkolacılar toplaadılar. 4. Mamu dedi, kalkalım erken, nezaman ilk horoz ötecek, gidelim panayıra da alalım kendimizä emeni.

İş 447. Yazın masalı. Etişmeyän durguçluk nışannarını koyun. Yapın katlı cümlelerin analizini, bulun dal cümleleri, koyun onnara soruşları da annadın, nesoy dal cümlelärdir onnar.

... Oturmuş fukaara taşın üstünä. Bakasın mı ona bakmayasın mı: rubaları yırtık yama-yama üstünä kendisi zabun hem kör. Zavahı adam yokmuş nicä bireri kıpırdasın zerä sora bulamayacak o taş neredä karısı braktı, karı da geldiynän, var nasıl hiç bulamasın onu. Adam sayıklaarmış zorlarını hem gözlerindän yaşlar damnaarmışlar, bir da sesirgenmiş, bir-iki kişinin lafını işitmiş.

— Bu kör bilsä ani onun gözlerinin yılaçı oturduu taş altında, duracak mı da aalasın — sormuş birisi öbürünä.

— Hm, — öbür ses demiş, — Susuz küüdä da durmayceklar insannar yanık susuz bilselär ani sızıntı onnarın yanında bulunêr.

— Ama padişahın kızı da bunca vakıt hastalık çekmeyeceydi biläydi ani yılacı başı altında var, — demiş üçüncü ses...

Kör ötää dooru bu mırıltının uzandını işidämemiş ama nelär işitmiş ona taman etärmış.

Bekleer bu kör adam biraz panayır daalsın, işitii işlerin da arası geçsin da açan annamış ani dolayda yakın kimsey yok kaldırêr taşı ani üstündä oturmuş alêr oradan yılacı da gözlerini yaalêêr. Yaalayınca taa aydınır görer. Bundan sora, evä varêr. Karısı onu gör-dünnän, şaş-beş olêr... (masaldan).

İş 448. Aşaadaki annatmanın parçasını yazın. Etişmeyän dur-guşluk nişannarını koyun. Bulun kath cümleleri, onnara sintak-sis analizini yapın.

Çok türlü bu dünnäda lafederlär üüredicilär için ama bän bilerim onnara onuştan deerlär üüredici ani onnar mutlak bilerlär kimi üüretmäâ neyâ üüretmäâ hem nesoy üüretmäâ. Taa çoyuna üüredicilerä läâzım taa yaşarkan annak taşı koymaa küüyün ortasında. Te bir örnek erinä alalım Todinin üürediciykasını. Eer Zoya Petrovna ozaman yapmayaydı te bu duvar gazetasını Todi beşincidä üürenärkän kim biler neylän biteceydi onun üürenmesi. Todi nicä da onun komuşusu Lambuşka üürenärdi pek kolay. Bilgileri derindändi ama vardı onun bir moţaa: klasta beşä bilmäz-kana kalkıp da deyärdi: “Bilmeerim üürenmedim. Üüredicilär çok lafet-meyip hem ona yalvarmayıp, oturdardılar onu erinä da başı acımasın deyni hem başka yınatlımı göstermesin deyni koyardılar jurnala iki.

Tä butakım inatlınan Todi bir-iki aftanın içindä niçä pireli pali dolduydu o ikiliklärän. Klasın haylazları onunnan şansora sarmaşıp da gezärdilär sayardılar ani Todi şansora onnarın kafadarıydı da buna pek sevinirdilär. Todi da kâr heptän artık brakıldıydı üürenmektän: esaplaardı bezbelli ani bu ikilerin altından üstünä zor olacek çıkmaa (K. Vasilioglu).

§ 168. BAALAYICISIZ DALSIZ KATLI CÜMLÄ

Baalayıcısız kath cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär toplu bireri diil baalayıcılarlan ya baalayıcı laflarlan, ama söyleyicinin, okuyucunun sesinnän.

Yazmakta bu cümlelerin arasındaki baalantı gösteriler durguşluk nişannarın yardımınnan: **virgüllän, nokta hem virgüllän, iki nok-taylan hem çizgiylän.**

Örnek: 1. Tokatlar ardınadan açıldı, Koli öküzlerä “hey” etti, araba yavaşacak aula girdi, pençeredän birkimsey baktı. 2. Tavanda mamu tutardı kış için üzüm, alma hem başka meyvalar; içerdä kızkardaşım sıralık bilirdi, aulun içindä da biz çorbacıydık hem tavana da kimär kerä kontrol yapardık. 3. Yardım et dostlarına: bu yardımınnan sän hem ilik edecän yakın adamnarına hem Vatanınızı işinnän sevindirecän. 4. Yaz geldi—ışlär kırda zeedelendi.

İş 449. Aşaadaki cümleleri yazın. Annadın, kaç sadä cümledän düzülü baalayıcısız katlı cümlelär.

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir babuytan bir dädü; babu ikinciymiş dädüyä (masaldan). Kocabaş Simu gezdi evin dolayanda da taa bir kerä baktı duvarlara, onnardan eski suvalar artık düşärdilär, evelki küçük pençerelerin dä çerçeveleri artık çürümüştilär, altlarında olmuştı birär oyuk (N. Baboglu). Yolum düştü ana tarafıma, serin soluu çekerim güüsümä; te dönemeç, bitki yılma, da bän girerim küüyümüzä (P. Çebotar). Lüzgär oynêêr kara bulutlan, iilerlär fidannar erä, aaçttan iner uşak korkuytan, konamêêr garga tellerä (T. Marinoglu).

Büünnän-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä, iki kızçaazı pek benzäardılar biri-birinä hem ana-bobaya da, nicä bir içim su, karısı da razgeldi onun harakterindä pek hatırlı hem gözäl hanum (N. Baboglu).

Küüyün içindä ona sansın, korkuluydu, kendi küçüklük sokaa, sansın yabancıydı, boba evi da, sansın bir mezardı (D. Tanasoglu).

§ 169. VİRGÜL HEM NOKTAYLAN VİRGÜL BAALAYICISIZ KATLI CÜMLELERDÄ

Baalayıcısız katlı cümledä **virgül hem noktaytan virgül** koyulêr ozaman, açan cümlelerin arasına var nasıl uydurmaa bir baalayıcı, deyelim “**hem**”.

Virgül koyulêr ozaman, açan cümlelär sıkı baalı biri-birinnän hem açan onnar kısaca.

Örnek: Çan urdu, insannar dışarı çıktı, tren geldi.

Nokta hem virgül koyulêr ozaman, açan cümlelêr taa geniş hem taa bol baalı biri-birinnän maana tarafından (deyecez, açan cümlelerin içindä artık var virgüllêr). **Örnek:** İçerdä, küçük uşakların önündä, vardı bir kukla, iki top, bir beygircik; hayatta anaları çamaşır yıkaardı, bir da oniki yaşında çocukak ona su taşırdı.

İş 450. Annadın, neçin koyulu bu cümlelerdä virgüllêr.

1. Ortada büüyärdi zaybirlêr, diğkalar; baayın kenarları pak iiri balannan doluydu. 2. Yııındı havalar: erik, alma, serdeli aaçları uyan-maa başlaardılar; sabaalän sırcıkların hem kuşların sesleri işidilirdi. 3. Tanas hem Todur kalktılar, çayırdä işidildi atlı lupurtusu. 4. Çiçu Kışimêua geldi beni almaa; o getirdi bizä bir torba bender alması hem bir sepet iiri üzüm. 5. Yol git-gidä kangaklık olurdu, maşına kalgırdı top gibi, biz biri-birimizä urulurduk.

§ 170. İKİ NOKTA BAALAYICISIZ KATLI CÜMLEDÄ

İki nokta baalayıcısız katlı cümledä koyulêr ozaman açan:

1. İkinci cümle gösterer o işin sebebini, angısı için annadılêr ilk cümledä.

Örnek 1. Ard kapudan gel: tokattan var nicä köpek dalasın.

Yaraştır: Ard kapudan gel, **zerä** tokattan var nicä köpek dalasın.

2. İkinci cümle ya birkaç cümle açıklêrlar, yorumlêrlar ilkin-kisinin maanasını ya ilkin-kisindeki bir payının maanasını.

Örnek: Başça şen gerciklener meyva aaçlarınnan: top-top açêr zerdelilêr, eşerer eriklêr, günä uzanêr armutlar hem almalar. **Yaraştır:** Başça şen gerciklener meyvalarlan, **hem te nicä:** top-top açêr zerdelilêr, eşerer eriklêr, uzanêr günä armutlar hem almalar.

3. İkinci cümle tamamnêr ilkin-kisini ya onun bir payını (taa sık predikatını).

Örnek: Gözlerimi açtım gibi gördüm: dışarda saurgun hızlanmıştı. **Yaraştır:** Gözlerimi açtım gibi, gördüm, **ani** dışarda saurgun hızlanmıştı.

Kimär kerä bu soy cümlelerdä laflar: **gördüm, duydum, işittim** olur kullanılmasınar.

Örnek: Çıkardım kafamı kapudan dışarı: lüzgär yakardı.
Yaraştır: Çıkardım kafamı kapudan dışarı **da duyduım, nicä** lüzgär yakardı.

İş 451. Annadın, ne üzerä aşaadakı cümlelerdä iki nokta koyulu.

1. Hayvannar bu yolu islää bilerlär: onnar hep buradan suya inerlär. 2. Belliydi, ani dădu üfkeliydi: altyankı dudaa titirärdi hem sık-sık omuzlarını kaldırırdı. 3. Bir iş onda beendim: çok çalışırdı üürensın. 4. Ansızdan işittik: piliçlär kümeştän kırlayarak kaçardılar. 5. Neseydi kıpırdanırdı otlar içindä: o benim köpeciim Bozkacıktı.

İş 452. Aşaadakı teksti yazın. Annadın, ne üzerä cümlelerdä koyulu durguçluk nışannarı.

Sabaa oldu, saat, ani sergendä avşamdan kuruluydu, cingırdadı; Petri döşektän kalktı. İçerdä aydınnık oldu; Petri, işlää giinip, iki kazan su getirdi; onun mamusu imää hazırladı. Dışardan işidildi köpek sesi, Peti içerdän çıktı: ona gelmişti kafadarı Tanas. Petri bilirdi: kafadarının evindä saat yoktu, kafadarı vakıdı bilmääzdi, şkolaya alatlaardı. Kafadarı Tanas sordu vakıdı, Peti onunnan annaştı; o gelecek bir saatan sora: şindi erken taa şkolaya gitmää.

Genä işidildi köpek baulaması. Petri köpää gözüktü, kafadarı köpektän korunarak, auldan çıktı da evä gitti. Petri içeri girdi, mamusu masa üstünä imekleri koymuştu, biber hem patlacaı mancası gözäl kokardı. Petri çabuk yaptı gimnastikasını, yıkadı üzünü, ellerini, dişlerini da oturdu ekmek imää. Petrinin kızkardaşçını da kalkmıştı, yıkanmıştı; Petri oturttu onu yanına, mamusu onnara da imää koydu.

Geçti taa yarım saat, Petri hem onun kızkardaşçını sofradan kalktılar, mamusu başladı bulaşıkları yıkamaa. Petri topladı läüzimni kıyatlarını da koydu çantasına, onun kızkardaşçını mamusuna yardım edärdi.

Geçti genä yarım saat, genä işidildi köpek baulaması, Petri giinip aldı çantasını, öptü anasının yanaanı da kafadarının bilä şkolaya gitti.

§ 171. ÇİZGİ BAALAYICISIZ KATLI CÜMLELERDÄ

Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä koyulêr:

1. Açıan cümlelêr göstererlêr **hızlı düşıilân işleri**. **Örnek: Kaar yaayêr — erider, yaayêr — erider.**

2. Açıan bir cümleinin maanası karşı koyulêr başka cümleinin maanasına.

Örnek: Ateş hızlı yanardı — suyun neeti da yoktu kaynasın (Yaraştırın: Ateş hızlı yanardı, **ama** suyun neeti da yoktu kaynasın.)

3. Açıan ilk cümlä gösterer ikinci cümledä lafedilân işin zamanını ya kolaylımı. **Örnek: Olacek üülen — brakacez işi.** (Yaraştırın: **Açıan** olacek üülen, brakacez işi.)

4. Açıan ilk cümleinin maanası yaraştırılêr ikinci cümleinin maanasınnan.

Örnek: Açıan bakêr — biber yakêr. (Yaraştırın: Açıan bakêr, **sansın** biber gibi yakêr.)

5. Açıan ikinci cümlä yapêr bir çıkış te o iştan, angısı için annadılêr ilk cümledä. **Örnek: Ceviz yatkaları tatlı — olur mu onnarı sevmemä?** (Ceviz yatkaları tatlı, **te bunun için** onnarı olmaz sevmemä.)

İş 453. Annadın, neçin aşaadakı cümlelerdä koyulu iki nokta ya çizgi.

1. Sürülêr çoktan geçmää bittilêr — toz aulun içindä kesildi.
2. Bir yıl izmet ettim — bölä iş taa görmedim. 3. Çektim tetii — tüfek patladı. 4. Sesirgendim, işiderim: çırpılık altında fışırtı var.
5. Bakêr — çekiç kakêr. 6. Hazırlayın para: gelân aftaya tükäna eni mal gelecek. 7. Öküzlêr sürer — beygirlêr dinnener. 8. Geldi saat sekiz — başlêêrız alış-verişi.

İş 454. Düşünün da yazın altışar baalayıcısız katlı cümlä. Annadın onnarın durguçluk nışannarını.

İş 455. Yazın cümleleri. Koyun läâzımını durguçluk nışannarını.

1. Suuk bulurdu seni kırk kürk altında da o pek keskindi.
2. İslää düşündüynân annadım erif beni cuvala koymuş. 3. Briga-

da bütünnä cıkmıştı yolu düzmää ilkyaz selleri kaar suları yaamurlar onu oymuştlar. 4. Güz geldi herersi eşillik erik, armut zerdeli kaun karpuz üzüm hem türlü başka işlär. 5. Kücüktü çocu-cak ama tez gözümä girdi çemrekti hem lafı erindäydi. 6. Tester-äylän çekettik kesmää da sıbıttık onun dişleri kırıktilar. 7. Geldik boş sepetlärlän yoktu birerdä mantar. 8. Buzlu hem pek kaydın sokaa bölä havada zor çıkmää. 9. Toom islää erä düştü yaamur olursa verecek büük bereket. 10. Ay taa göktä yoktu o vakıt o geç duuardı. 11. Zoruna lafını söledim ölä can erim düülürdü. 12. Yaz hazırlêêr kış harcêêr.

İş 456. Diiştirin aşaadaki baalayıcı katlı cümleleri, yapın on-narı baalayıcısız, koyun läázımını durguçluk nışannarını da tefter-lerinizä onnarı yazın.

Örnek: Eer istärsän kismetli olmaa, ozaman hazır ol bütün ku-vedini hem havezliini bir neet için koymaa.

İstärsän kismetli olmaa — hazır ol bütün kuvedini hem havezini bir neet için koymaa.

1. Eer olursa vakıdım bän gidecäm musaafirlää Canabinizä. 2. Açan alacan kinoya bir bilet acıver bana da telefon. 3. Eer dün geläydin bana vereceydım sana benim kiyadıımı. 4. Deredä sular zeed-elendi hem çabuk akêr neçinki bütün afta yaamurlar yaadı. 5. Bayırın tepesini duman sardı onuştan onu zordu görmää yiraktan. 6. Bän uyandım da gördüm ani yolun yarısını artık geçmiştik. 7. Çuvalı dol-durduk karpuzlan onuştan o pek aardı.

İş 457. Aşaadaki baalayıcısız dallı katlı cümleleri yazın, onnarın baş hem dal cümlelerini bulun, annadın onnarın dur-guçluk nışannarını.

1. Nicä çalgıcı, ölä da oyuncu (söleyiş). 2. O pek islää insandı: onunnan kim da karşı gelsä, lafetmää doymaazdı. 3. İşlär kötüydür: zor düzmää. 4. Kim toprakta işleer, o biler, ne o dostluk. 5. Bän göre-rim, sän kaavi erifsin (D. Kara Çoban). 6. İşittim, orada satılırmış islää beygirlär. 7. Näända görmüşün, kızlar korkulu erlerä gitsinnär, traktoru haydasınnar? 8. Var umudum, dostum yapsın bu iilli sana. 9. Tarlada bir-iki çizi döndülär-dönmedilär, başladı ufacık yaamur

pufkurmaa. 10. Üç-dört minut geçti-geçmedi, tren insannarın yanından tozadı-geçti. 11. Sofi saadı mı inekleri, o saat paklêêr, yikêêr kapları (N. Tanasoglu).

§ 172. CÜMLENİN AYIRILI İKİNCİLİ PAYLARI

Ayrırlı ikincili pay deniler o paylara, angıları sölemektä hem maanalarına görä benzeerlär dal cümlelerä.

Örnek: 1. Tıynaa karşı durardı küüyün fermaları, **uzun-uzun dizili yamaçta**. (Yaraştırın: Tıynaa karşı durardı küüyün fermaları, **angıları** uzun-uzun diziliydilär yamaçta.) 2. **Vagonun penceresindän bakarak**, çocuk kalpaanı düşürdü. (Yaraştırın: Çocuk, açan bakardı vagonun pençeresindän, düşürdü kalpaanı.)

Ayrırlı cümlä payları lafta, okumakta ayırılêrlar seslän, yazmakta da — durguçluk nişannarınnan, niçä dal cümleleri.

§ 173. BELLİLİN AYIRILMASI

Belliliklär ayırılêrlar, açan onnar durêrlar belliedilän lafin ardında hem da düzülü iştenniktän ya nişannıktan.

Örnek: İçersi, **buulu sıcaktan**, pek küçük görünürdü. Stepu, **balaban boyda**, iilmeyincä aaçların altından geçämezdi.

Gagauz dilindä belliliklär pek siirek belli olan lafin ardında bulunêrlar, da bu beterä onnar ayırılêrlar taa çok ozaman, açan belli ederlär üz aderliklerini.

Örnek: O, **pek küsülü**, kalktı sofradan.

Bän, **heptän yorgun**, taa gelincä oturdum.

Var geniş belliliklär, ani belliederlär sade adlıkları ya aderlikleri. Onnar herkerä ayırılêrlar.

Örnek: **Bütün sklada cuvapçuyım**, bän yok nicä vereyim kasayı kiyatsız.

Eer geniş **eklembellilik** belli edärsä öz adlarını hem durarsa onnarın ardında, ozaman o genä ayırılêr.

Örnek: Puşkin, **anılmış rus şairi**, bulundu Moldovada üç yıl.

Yalnız bulunurkan cümledä da durarkan aderliin ya öz adlın ardında, eklembellilik genä ayırılêr. **Örnek:** Beni, **şoferi**, maşına işinnän korkutmasın. Bizä geldi Pavlioglu, **kemençeci**.

Ayrırlı belliliklär läázım ayırılısınar virgüllärlän ya çizgilärlän.

Örnek: Sandi, **onbeş yaşında bir çocuk**, çıktı auldan. Yanımda gelirdi kara köpääm — **avcılıkta en ii dostum**.

Ayrırlı belliliklär baalanêrlar belli olan laflarlan türlü lafların yardımınan (ya, yada, kâr, hep, osaydı, adınca hem başka).

Örnek: 1. Yarasa kuşu, **ya kanatlı sıçan**, insana büyük fayda getirer. 2. Hepsi kıpçaklılar (**taa pek ihtyarlar**) başladılar kliseyâ gitmää. 3. Nidälçunun Stipannarda var bir beygir, **adı Royba**.

İş 458. Okuyun da annadın aşaadaki çiftli cümlelerdän, angısı kathı, angısı da sadä cümlä ayrırlı paylarlan.

1. Kapuyu üstümüzü rezeleyip, anam işä gidärdi. 2. Açan kış gelirdi, biz tavandan indirirdik kızacıkları hem konkileri. 3. Taşlı kumnar içindä, çayırda, büyük guşterlär hem yılannar vardı. 4. Hepsimiz annaardık, ani işimiz başladıydı ilerlemää. 5. Dayma giyilän rubalar tez eskiyerlär. 6. Suuk içerdä yata-yata, Totka aga suuklatmıştı ceerlerini. 7. Pençeredä bulunan çiçeklär içersini burcu kokuyılan doldururdular.

İş 459. Okuyun cümleleri, bulun ayrırlı ikincili payları da annadın, neçin onnar ayrırlı.

1. Sän, küsülü hem kahrılı, geldin aaramaktan. 2. Tilki, sarılıgt tüülü hem uzun kuyruklu, o saat geçiverdi önümüzü. 3. Çiskinnän düülmüş, etädän yaş, o geldi kırdan. 4. Biz, esaplı adamnar, gündä sadece birär ley arcaardık. 5. Kuşlar, yufka hem zabun, gücülä kümesä girdilär. 6. Batü, küsülü hem üfkeli, beni da sofraya çaarmadı.

İş 460. Okuyun. Bulun ayrırlı bellilikleri. Annadın durguçluk nişannarın kullanılmasını.

1. O, çetin hem çalınmı, güreştä kimseyä verilmääzdi. 2. İerusalim, anılmış, gözäl, herzaman saygılı, hepsinä aydınnık yolunu açtı. 3. Vani çiçumuz, tozlu hem yorgun, geldii gibi yıkıldı pata. Biz, çarıklı hem kalpaklı küülülär, evel hiç bişeyä sayılmaazdık, gözdän çıkıktık.

İş 461. Düzün dördär cümlä, angılarında olsun ayırılı belli-liklär. Cümleleri tefterlerinizä yazın.

İş 462. Yazın cümleleri, neredä läüzüm, koyun virgül. Bulun eklembelliliklerini, annadın, neçin onnar ayırılı.

1. Tilki nicä bir anılmış hırsız bilirdi neredän kümesä girmää. 2. Bobamın dostu küüdä anılmış usta sıkça bizä gelirdi. 3. Siz incinerlär düzücülär annadın, nezaman bizim da küüdä yılaçlık tükäni acılacak. 4. Geçer yanımızdan bay Petri Sarıoglu rayonun anılmış üüredicisi. 5. Bizi kızları da olur meydana teklif etsinnär. 6. Boyçoğlu Tanasların Kolisi hojma gelirdi demir tükänına. 7. Konşerti götürücü ya konferanse sık-sık ştenada dönüştürdü. 8. Hepsı kuşlar korkudan kaçardılar kâr kloçkalar da çırpılık altına girmiştılar. 9. Avşam geçirdik çocukları askerä hem o sayıda kendi kardaşım da gitti. 10. Popazın kızı adınca Smarandița pek acıkgöz bir uşaktı (İ. Krängê). 11. Çıçuyu nicä baş ustayı evin örtüsünü koymaa çaardık.

İş 463. Yazın. Noktaların erlerine koyun läüzümni eklembellilikleri, unutmayın koymaa, neredä läüzüm, durguçluk nışannarını.

1. İşçilerin arasında sık-sık peydalanırdı İvançoğlu... 2. Pek seve-
rim... 3. Pek diişilmiş hem gözellenmiş bu on yılın içindä... Çadır.
4. Bu evdä yaşamış hem işlemiş... M. Çakir. 5. Çocuklar okudu...
D. Kara Çobanın biyografyasını. 6. Bilsäm, neredä bulunêr, ne iş
yapêr... Kosti-bey.

Koymak için lalfar: gagauzların ikinci kasabası, gagauz
aydınnadıcısı, çilingir, yazıcı, üüredicim, eski dostum.

§ 174. HALLIKLARIN AYIRILMASI

Hal iştenniindän ya hal iştenniî laf cevırtmesindän düzülü hallıklar
ayırılêrlar lafta hem yazıda virgüllärlän.

Örnek: 1. Su, **sırıldayarak**, akêr taşlar arasından. 2. Köpeklär,
salarak hem kaçarak, etiştılar daayın kenarına. 3. Kedi hırsızçasına
iki tarafa bakınırdı, **sergendä kaymaa yalayarak**.

Razgeler yalnız (tek) hal iştennikleri cümleinin bitkisindä, ani göstererlär nicelik halını — onnar ayırılmêrlar.

Örnek: Bu işi vardı nicä yapmaa düşünüptä.

İş 464. Okuyun. Bulun haliştenniin laf cevirtmelerini hem annadın, ne üzerä virgüllär koyulu.

1. Saaya-sola göz atıp, yabancı hızlı-hızlı sokaa aykırladı. 2. Anam, iki elini başına koyarak, ofladı. 3. Beni bir tarafa fiydırıp, Stepu hızlandı öbürünü kurtarmaa. 4. Erif görä-görä aldatmaa savaşırdı. 5. Satıcı, tükânın kapusunu açarak, bizä “Buyurun” dedi. 6. Uşaklar korkudan düşeräk kaçardılar. 7. Tüz-ekmek için çorbacıya “saa ol” deyeräk, musaafırlär daalıştılar. 8. Şindi artık kara beygir uz gidärdi sürçmeyeräk.

İş 465. Yazın. Koyun, neredä lääzım virgülleri.

1. Hergün sırtını suuk suylan yıslayarak saalını heptän dooru-dursun. 2. O götürürdü bir aar çemodan da köşeyi döneräk indi alty-ankı sokaktan. 3. Bir elimdä çantami tutarak usulunnan indim basamaklardan. 4. Çamuru çineyräk güçülä çıktık bataklı sırlık aulundan. 5. Diil islää okumaa yatarak. 6. Gidärdik garaya yayan alatlayapak-alatlayarak. 7. Lambu indi aşaa bakınarak. 8. Horoz kanatlarını "patır-patır" urup gözäl türküsünü yumulu gözlerinnän çaldı. Umanarak onnar başladı annatma nicä düünä gelmişlär.

Hallıklar, açan genişli da tutêrlar dal cümleinin erini, ayırılêrlar.

Örnek: Suuk havaya bakmayarak, düzücülär duvarları kaldırdılar.

İş 466. Yazın. Annadın, necin virgüllär koyulu.

1. Çalışmama bakmayarak, çorbacı beni hep düüyärdi azarlaardı. 2. Benim kardaşımın sölediinä görä guguşlar pek evciman çıktılar. 3. Başka lafı bulunmadı için, bu yannişlı söyleyiverdi. 4. Duvarda asılı kıyatlara bakmayarak, Miyal dădu ileri dooru hayatça gidärdi.

Var hallıklar, ani belliederlär başka hallıkları. Onnar da ayırılêrlar virgüllärlän.

Örnek: Bir cumertesi **erken-erken**, biz aldık tertiplerimizi da gittik gölä balık tutmaa. Dışarda, **ceviz aacın altında**, otururdu birkaç kari.

İş 467. Okuyun. Bulun belliedici hallıkları.

1. Bir açıklık erdä, çayır içindä, küüyün zabun sürüsü otlaardı. 2. Bildır, ölä kasım üstleri, koyunnarı ayırdık. 3. Sol tarafta, ölä bir on adım öteedä, yangın çeketti. 4. Bizim göldä, sazlık içindä, türlü yaban kuşları yapınmıştı. 5. Soninin üzünä, taman kaşının üstünä, bir surma saç düşmüşü. 6. Başçada, aaçların tepelerindä, karakuşlar tırtılları toplaardılar. 7. Yalpu yolunda, yolun saa tarafında, Tılmaç Tankunun bir kuznesi var. 8. İlkyazın, mayın bitkisindä, günnär sıcak başlêrlar olmaa. 9. Balıkçının taligasında, ön diptä, bir çocuk otururdu.

§ 175. TAMANNIKLARIN AYIRILMASI

Tamannıklar ayırılêrlar ozaman, açan onnar düzüülü adlıklardan hem da kullanılêrlar laflardan **başka, kaarä, erinä, üstünä** hem başka.

Örnek: 1. Petridän başka, güvercin büüder bizdä taa iki çocuk. 2. Bübüldän kaarä, bu türküyü kimsey bilmeer. 3. Kati sevinmeliktän, beş karadaşın erinä, koydu sepedä hepsini karadaşları.

İş 468. Yazın. Koyun, neredä läüzüm, virgül.

1. Bir hayli vakıt önümüzä beygirlerdän başka bişey görünmedi. 2. Simudan başka yoktu kimä bir çift ayak kabı düzdürmää. 3. Dün sabaa kedimiz sıçan erinä bir yarasa kuşu tutmuştu. 4. Saalının hem güzelliinin üstünä Zenada bir da gözäl danışmak vardı. 5. Vera bulünün odası küçüktü, orada bir sofradan hem skemnedän kaarä bişey yoktu. 6. Biz kendi işimizdän kaarä geeri kalannara da yardım edärdik. 7. Bän küçüklüümdä köşedä küpü hep adam erinä sanardım.

§ 176. DOORUDAN HEM KIYNAŞ SÖZ

Aalemin sözü var nicä söleñsin iki türlü:

1. Söz sölenor doorudan, lafedici adamın söylemesini hiç diıştırmadään.

Örnek: 1. Kati dedi: “Uroklardan sora klası süpürmää kalacez”. 2. Bizä dedilär: “Hazırlanın, tren artık yaklaştı”.

II. Sölenler söz başkasının adından, diiştireräk onun sırasını hem formasını: 1. Kati dedi, **ani uroklardan sora klası süpürmää kalaceymışık**. 2. Bizä dedilär, **hazırlanalım, zerä artık tren gelir-miş**.

Aalemin sözünä, ani söylenili lafedicinin adından, hiç diiştirmedään onun formasını, sıralını hem maanasını, deniler **doorudan söz**.

Aalemin sözünä, ani söylenili diil lafedicinin adından hem diiştirilmiş formaylan, deniler **kıynaş söz**.

Doorudan sözün yanında hojma bulunêr avtorun lafları, angıları göstererlär, kimin oldu bu doorudan söz.

Örnek: “**Canabiniz, kim olaceniz? Korespondent olmayasınız?**” — sordu Boris. (“**Canabiniz kim olaceniz? Korespondent olmayasınız?**” — bu doorudan söz; sordu Boris — bun-nar avtorun lafları.)

§ 177. DURGUÇLUK NIŞANNARI DOORUDAN SÖZDÄ

1. Doorudan söz kaviçlar arasına alınêr.

2. Avtorun lafları olursalar sonunda, dooru sözün **önünä** iki nok-ta koyulêr.

Örnek: Üüredici sordu: “**Kim büün klasta yok?**”

3. Doorudan söz gidärsä ilkin, doorudan söz kaviçlar arasına alınêr, kaviçlar kapandıktan sora avtorun lafların önüdä virgül hem çizi koyulêr.

Örnek: “**Gelän pazara Komrada gidecez**”, — dedi bobam.

4. Açan doorudan sözün bitkisindä var şaşma nışanı ya soruş nışanı, ozaman onnardan sora koyulêr sade çizgi, ama virgül koyul-mêêr.

Örnek: “Kaç yaşındaysın?” — sordular çocucaa.

“Kaç yıl, kaç vakıt görüşmedik!” — hep söylenirdi İvana babu, bizä sofrayı hazırlayarak.

5. Açan avtorun lafları bulunêr doorudan sözün ortasında, te o erdä, neredä onnarsız vardı nasıl olsun, ozaman avtorun lafları iki taraftan virgüllän hem çizgiylän ayrılêrlar.

Örnek:

Avtorun laflarının:

“Artık burada kalacez, — dedi Vasil batı, — gecelemää dä”.

“Benim adım Zani, — cuvap edärdi o, — ama laabım Hacıoglu”.

Avtorun laflarsız:

“Artık burada kalacez gecelemää da”.

“Benim adım Zani, ama laabım Hacıoglu”.

6. Açıan avtorun lafları bulunêrlar bitmiş cümlelerin arasında, ozaman avtorun lafları önündä koyulêr **virgül** hem **çizgi**, ya salt **çizgi**, ama onnardan sora koyulêr **nokta** hem **çizgi**.

İş 469. Okuyun da annadın durguçluk nişannarın koyulmasını.

1. Uşak sorêr: “Gezdir kucak hem näända, baka, ellerin?” (T. Marinoglu). 2. “Yaşasın ömürdünneynin zaametçi insannarı!” — baardı Todur. 3. “Da, tã geldik ana topraamıza, kardaşlar!” — başladı lafetmää bizim zabun yolcumuz. “Bu diil mi Bender kalesi?” — sorardı bana kafadarım. “Diil mi dooru söleerim?” — sorardı Saroglu.

İş 470. Okuyun da annadın durguçluk nişannarın koyulmasını.

“Benim kahrım senin kahrına benzeer” — çekip içini, dedi Drayço (D. Tanasoglu). “Bayılma, dădu Petri, — dedi Çilingir Vani, — biz bileriz, ani sendä var terekä” (N. Baboglu). Dünürcü dedi: “İi haber geçennerdä getirdim bu içerdän...” (T. Zanet). Kama Ligor çaardı onu da dedi: “Bakêrım bir ayaanda çarıcaan yok. Bän vereçäm sana bir çift çarık, her sän yaparsan benim aylımı” (D. Kara Çoban). “Haydi, izmetçilär, sabaa ekmeeni yapacez! Toplanın dut altına”, — çaardı dădu Miyal... (S. Kuroglu). Pali, açıan kızı görer, ölä ona deer: “Gözäl hem şeremet kızçaaz, ilaçla beni, gelir vakıt bän da sana yardım edärim”. “Büün, allele, yaamur yaayacak!” — dedi mamu. “Senin nasıl laabın hem adın? — sordu bana üüredici.

İş 471. Yazın, koyun neredä läázım durguçluk nişannarını hem diıştirin läázımını erlerdä küçük bukvaları büüklän.

1. Batü kalktı üfkeli da dedi eh, taa bir koyun sürüdän kaybet-tik. 2. Bu bişeyä benzämeer başladı sölenmää dădu olur mu ihtiar

adamnan oynayasınız. Kim sakladı kalpaamı. 3. Bakacez sabaaya lüzgär neredän esecek dedi dermenci. 4. Dur kaçırđın baardı Kos-ti açan gördü nicä balık fırladı gegadan geeri gölä. 5. Bän dedi tätü gidecäm biraz dinneneyim pek kemiklerim acıyer. 6. Üüsüzleri düşmeer gücendirmää sımarladı mali onnar zavalılar ölä da gücenik.

İş 472. Aşaadaki teksti yazın, bulun cümleleri, angılarında var doorudan söz. Annadın durguçluk nışannarı için. Neredä bulunêrlar avtorun lafları?

... Gandi esap alêr: kırık dalcaazlar, iyilik sörpeşik sararık hem kuru yapraklar; işider onnarın fışırdamasını, sorêr: “Ay daayım, daayım, ne sararmışın, ne kurumuşun? Lüzgär mi yaktı, kraalar mı haşladı?” Daalar sansın dedi: “Lüzgär beni yakmadı, kraalar haşlamadı”. Şindi hemen buradan geçti üç sincir insan: ilk sincirdä — genç olannar hem giderlär, hem söleerlär: “Pulucaklarımız çizidä kaldı”. İkinci sincir — kızlar hem aalêêrlar, hem söleerlär: “Düzen-ciklerimiz evdä kurulu kaldı”. Üçüncüsü — genç gelin hem aalêêrlar, hem söleerlär: “Hamur teknedä kaldı, sallangaçta uşaklar ihtiar kayınnaa kaldı...”

(D. Tanasoglu, “Uzun Kervan” romandan)

§ 178. DIALOG

İki kişinin ya birkaç kişinin biri-birinnän lafetmesinä **dialog** deniler. Türlü danışmaklara, bildirmeklerä hem soruşlara, angılarından düzüülü dialog, **replika** deniler. Herbir replika eni sıradan çekeder hem biri-birindän çizgiylän ayırılêrlar. Dialogta taa sık yarı, çelik, diil taman cümlelär kullanılêrlar. **Örnek:**

- **Benim bobam vardı mı?**
- **Vardı,** — demiş anası.
- **Biz hep mi bölä fukaaraydık?**
- **Diildik,** — demiş anası.
- **E, neçin şindi fukaarayız?** — sormuş genä Bimbir İvan (masaldan).

Tiparlı yazılarda, gazetalarda hem kiyatlarda dialogların herbir replikası büyük bukvadan çekeder, onun önündä koyulêr çizgi, ama kaviçlar ozaman koyulmêêrlar.

Örnek:

— Necin bizi dolayda duşmannar soydu, — demiş anası.

— E, bobam saakana, neçin soymazdılar?

— Neçinki onun vardı kılıcı hem bir beygiri.

— Neredä o kılıç? — sormuş Bimbir İvan anasına.

— Te orada dayama altında.

— E, beygir neredä?

— O da orada.

(Masaldan “Bimbir İvan”)

İş 473. Yazın dialogu. Erleştirin replikaları eni sıralara hem koyun lââzımını durguçluk nışannarını.

Bıcı görmüş kenarda bir baca tütärmüş, sanmış küü yanêr da çeketmiş kaçmaa. Kaçın, kaçın küü yaner deyärmüş. Karşılammış bıcı horozu. Ne kaçêrsın bıcı. Ne, ne? Küü yanêr da kaçêrım. Alsana beni da. De Bıcı batü alacam. Bıcı batü. Pin kuyruuma. Piner horoz bıcının kuyruuna da kaçêrlar ileri Karşılêêrlar köpää. Nedän ölä hızlı kaçersınız sormuş köpek. Küü yanêr da kaçêriz. Alsanız e beni dâ. De Bıcı batü alacez. Bıcı-batü. Pin kuyruuma.

(Masaldan “Bıcı batü”)

İş 474. Aşadaki annatma parçasını yazın, bulun dialogları. Annadın, ne üzerä koyulu cümlelerdä ölä durguçluk nışannarı.

... Satıcıyka, görüp Toduru, kendisi açtı lafi:

— Efendi, görerim Canabinizä çiçek lââzım!

— Ya-ya, — salladı Todur kafasını, hiç düşünmedän, çalışırdı inkâr etmesin insanın teklifini.

— Panayırda var çok çiçek, — uzattı lafını satıcıyka, — var neredän ayırasınız, ama yalvaracam, yapın okadar iilik, alın bendän te bu beş gülceezi, ucuz verecäm onnarı.

Todur gördü, ani karı söledi son lafını artık aalayarak.

— Uslanınız, hanum! — dedi Todur. — Bän alacam gülceezleri, ama söläyin, ne oldu, necin kahırlyısınız?

— Şindi hemen etiştım panayıra, ardıma da komşumdan geldi haber: oolunu yolda maşına çiinemiş! Bän sa taa satmadım hiç bir da çiçek, evä gitmää deyni hiç param yok! Ötää dooru insan artık hiç bişey söyleyämazdi, ayakları, bezbelli, kesilirdi, da o usulunnan oturdu erä. İki elinnän kapamıştı gözlerini da pek gaarip aalaardı.

— Bän, hanum, alaçam hepsini senin çiçeklerini, ama Canabiniz kalkın o nem erdän, olmaz çok orada oturmaa, suuklarsınız! — dedi Todur da aldı onu koltuundan, kaldırdı... Satıcıyka azbuçuk topladı kendini, sansın sevinir gibi oldu.

— Buyurun alın, Canabinizdä düün, olmalı! — dedi o insan, basmasınnan gözlerini sileräk.

— Diil düün, — dedi Todur, — büün bendä bir başka nışanm gün. Kaç yapacak çiçeklär?

— Ne söyleyim, efendi, en azdan bölä bir kazan çiçektän 25 ley alırdım başka günnerdä, ama şindi çok durmayaçam deyini olur irmi veräsin.

— Buyur 30 ley! — uzadêr Todur parayı da alêr kazanı. — Öderim sizä kazanı da, o bana läüzüm olacek. Ama Canabiniz te bu taksiya pinin, tez da gidin, bekim kurtarırsınız oolunuzu!..

(N. Baboglu. Annatma “Güllerdä yaşlar”)

§ 179. DOORUDAN SÖZÜN KIYNAŞ SÖZLÄN DİİŞİLMESİ

Gagauz dilindä diiştirirkän doorudan sözü kıynaşlan, olur te bu baalayıcıları kullanmaa: **ki**, **ani**. Bu iki laf baalêrlar cümleleri maanalarına görä:

Örnek:

1. “**Yaamur sabaadan dinecek**”, — dedi Sarısamam.

Sarısamam dedi, **ki sabaadan yaamur dineceymiş**.

2. “**Yok tükändä kara kopça**”, — dedi kızçaaz anasına.

Kızçaaz dedi anasına, **ani tükändä kara kopça yokmuş**.

Ama doorudan söz düzülüysä soruşlardan hem cuvaplardan, ozman yok neçin iildici baalayıcıları orayı koymaa, onnarın işini bitirer

te o soruş aderlikleri, işhallıklar hem payıcıklar, angıları bulunêrlar soruşta, ama, diıştirdiynän, onnar baalayıcı laf olêrlar.

Örnek:

1. “**Kaç aaldın yaanının kilasını?**” — sordu dostum.

Dostum sordu, **kaca almışım yaanının kilasını.**

2. “**Sanki esaplayabilecän mi sän bu davayı?**” — sordum bän ooluma.

Bän sordum ooluma, **sanki esaplayabilecek mi o bu davayı.**

3. “**Näändan gellersiniz?**” — sorduk taligada oturan insannara.

Taligada oturan insannara sorduk, **näändan geler onnar.**

Kıynaş sözdä soruşa deniler kıynaş soruş. Kıynaş soruşun sonunda soruş nışanı koyulmêêr.

İş 475. Diıştirin doorudan sözü kıynaşlan.

1. “Etecek oldu zor çektik, läázım eniycä yaşamaa” — sölenirdi Tanas batü gençlerin arasında. 2. “Yok, iki rubledän zeedä bän yok nicä vereyim” — dedi Çiçikov (N. Gogol). 3. “Bıktım artık seni beklemää!” — dedi üfkäylän brigadir. 4. “Geçin, geçin, sofralar hazır, — teklif edärdi çorbacıyka, — oturun taa tez konuşalım”. 5. “Neredä ekmek iyecez?” — sordu anam musaafirlerä. 6. “Oturalım dışarda pak solukta”, — teklif ettim bän. 7. Sordum: “Kayılmıysınız masayı çekettirelim birär kaavi kafäylän?” “Kayılız”, — musaafirlerin taa çoyu dedi.

İş 476. Yazın da koyun durguçluk nışannarını.

Ahmet bekläärmış çöşmä başında. Gençlär enidän karşı gelmişlär. Sandım gelmeyecän İrinka. Olur mu olsun Ahmet söylenmiş lafımı unudayım bän. Belli bişey olmaz deer Ahmet.

İrinka ya bak bu dolu aya. Ne bakayım ona sormuş kız. Gençlär bakêrlar dolu aya. İrinka deer Ahmet görermiysin ani ayda var bir kız hem bir çocuk. Açan kız suya gıtmış bakırlarlan omuzlarında onun önünä çıkmış bir çocuk.

Te bak şimdi da nicä karşı-karşıya lafederlär. Hem da benzeer, Ahmet, te bakırlar suaacı da belli demiş kız. İrinka orada allele biz ikimiz deer Ahmet.

(“Tatar-Kıpçak” legendasından)

§ 180. TEKRARLAMAK İÇİN İŞLÄR

Okuyun, yapın analiz cümlelerä, annadın durguçluk nışannarını hem cümlelerin düzülmelerini aşaadakı tekstlerdä, söyleyişlerdä bilmeycelerdä, masalda, şiirlerdä (477—483-ci işlerdä).

İş 477. 1. Şeytanın çarını tez yırtılırmış. 2. Neredän laf çıkêr, can da oradan. 3. İnsan olur kuruda kösteklensin, çamurda da kayıp düşsün. 4. Tauk eşinmedään doyunamaazmış. 5. Kim ne yapêr — kendinä yapêr. 6. Ne kendin-kendinä yapêrsın, aalem sana onu yapamaz. 7. Bela yalnız gelsä, onu ballan beslärsin, ama o geler herkerä kardaşınnan. 8. Öküzün önündän kaç, ama ahmaa aylan hertaraf-tan. 9. Domuz almanın iisini iyirmiş. 10. İslää adam iiliinnän mahkul, mahkulluunan da ii. 11. İki kambur devä lääzım herbir evä (bilmeycä). 12. Avşam oldu, ay duudu. Ay beni yalnız buldu. Ay buluda kauştı, kısmet bendän sauştı. Aş olmadı, ne idim, diildi benim, ne sevdim... (halk türkülerindän).

İş 478. İzin vermäk

Gecä. Düz yoplda giderim,	Durgundum, baktım ona,
Göktä yıldızı denerim.	Saklı sansın dedi bana:
O yalnız bana bakardı,	“Yardım verirsän halkına-
Sansın yukarı çarardı.	Dayma şılaycam sana”

(Petri Yalınıcı)

İş 479. Padişaa bütün memleketinä işittirmiş: eer çıkarsa birisi, ani sölesin bir büyük yalan, ki kendisi, padişaa da, onu ymansın, verilecek büyük baaşış, varınca yarım padişaalık. Ama eer söylenmiş yalanı, Canabisi aslı bulursa, kim onunnan tutundu baş koşmaa — kırk harapnik arkasına iyecek.

Kimsey bu işä tutunmamış, neçinki zamandan bilinirmiş, ani padişaaada dooruluk, nicä torbada çatı: onda aslılar da yalan olurmuş, yalannar da aslı, niçä kendisinä uyarmış. Kim da eltenmiş denesin kendisini, gelmiş evä mos-mor arkaylan, ardına bakarak... . Dayana-mamış buna Hoca Nasradin:

— Etecek oldu, — demiş, — düüyero kabaatsız insannarı... Almış bir büyük boş cuval koltuuna da tezicik gitmiş padişaaayın önünä:

— Sabansêêrsın, Canabin, anılmış padişaaayım! — selâm verer Hoca, kalpaanı çıkararak hem erâdan iileräk.

— Hoş geldin, Nasradin, — demiş padişaa, — ne söyleycân?

— Geldim borcunuzu çevirâsiniz, ani aldıydınız te bu çuvallan bendân bir çuval altın ödünç, var umudum —unutmadınız, te şindi isteerim verâsiniz geeri...

— Naşey, naşey? — obaltmış gözlerini saabi. — Bân padişaa almışmışım Hocadan ödünç altın! Nâândan kopuşturdun bu yalanı?

— Yalansa, — deyivermiş Nasradin, — ozaman verin bana yarım padişaalı... Diil mi ölä laf kolverdiniz?!

— Dur, dur, — kıptıtmış saabi, —aklıma getireyim... Allele, sansın bân aldıydım, bu var aslı... Te aklıma geldi.

— Ozaman, padişaaayım, çeviriniz borcunuzu, öläydir gözâl.

— Ah, elbetki, bân diilim inkâr... Çevirin adamın altınnarımı! — izin etmiş o izmetçilerinä.

Hoca urmuş omuzuna altınnan dolu cuvalı da varmış evinä gülümseyräk.

(Nasradin Hocanın fıkralarından)

İş 480. Yaamur yaayardı neredäsä

Salt diil Bucaamızda.

İmää ver, mamu... Ver imää..."

Toprak olmuştu kırımsaa, Bitti tenä. Bitti tozak.

Bitmişti su pınarlarda!

Bitti kabuk fidannarda.

"Toom için kaldı tenä,

Aman, cirkin bu iş kurak!

Oncaaz da az, af et.

Süündü cannar doz-dolayda.

Uşaaam, istämä sän imää!

Kim söyleyecek: kaç insanı

İnan, hiç yoktu bereket" —

Başka hiç görmedi tarla?

Ana düüler bir kuş gibi

Kaç uçacın annısını

Nedän bu takaza?

Öpämedi yalpak ana?

Uşak işitmeer: "Ver imää...

Aala, canım, aala...

(T. Zanet. "Aaçlık")

İş 481. Benim türküm — bir selâm,

Çöşmä gibi hoş gelân.

Türküm — cömert bir ürek

Büüyer, nicä pak ekmek.

Benim türküm — bir bayrak,

Götür, dostum, pek yırak,

Türküm—gür demir sesi,

Altın ekin deresi.

Benim türküm — bir kısmet,

İçerlär dolar pesmet.

Türküm — bir derin emin

Yazılı taştā çetin.

Benim türküm büük bolluk,

Onu calalım çokluk!

Türküm benim pak günnär,

Köktän kurusun cenklär.

(M. Kösä)

İş 482. Taliga, koşulu kara beygirlärlän, dururdu selsovetin önün-dä. Hayatta da çıkıları ellerindä bekläardilär dört genç kursacı: üç delikannı çocuk bir da gencecik kara pelikli, rastık kaşlı, taa uşak misilli, ama pek gözäl kızçaaz. Şkolanın direktoru İvan Petroviç Galev hem küüyün predsdateli Anton Petroviç Sümbeyli gelmiştilär geçirmää kursacıları Kaula.

— Saalıcaklan! — dedi İvan Petroviç. — Bakın utandırmayasınız küüyümüzü.

O çocuklarlan elleşti, kendi kızçaazının da öptü yanacını. Vaniyi, selsovetin sekretarını, yolladılar gecirsin kursacıları garaya hem ray-onda duruklansın da düzsün onmarın yolculuk dokumentlerini. O oturdu taligaya haydaycıylan yannaşık da dedi:

— Örgiță, hayda Büük sokaktan!

— Saalıcaklan! — dedi taa bir kerä direktor, taliga çekedärkän.

— İ saatlan! — salladı predsdatel da elini.

“Seftä küüyümüzdän üüredici çıkacek”, — dedi Sümbeyli direktora. — Ne evel bizim taraflarda fikirli insan mı yoktu, da sade başka erlerdän gelennär üüredicilik edärdilär küüyümüzdä? (N. Baboglu “Karanfillär açtılar enidän”)

İş 483. Kızı ana metedärsä —

brak ta kaç,

Eer komşular metedärsä — kap ta kaç.

Kızı çoyu isteyärsä —

onu al,
da o sana, eer gelärsä —
türkü çal!
(D. Kara Çoban)

§ 181. NASIL LÄÄZİM YAPMAA KATLI CÜMLELERÄ SİNTAKSİS ANALİZİ

1. İlkin lääzım sölemää, nasıl katlı cümlä, dallı mı osa dalsız mı, baalayıcılı mı osa baalayıcısız mı.

2. Sayıp-sölemää, kaç sadä cümledän düzülü katlı cümlä.

3. Baalayıcılı katlı cümlelerin lääzım bulmaa baş cümlesini, sora — dal cümlelerini (varsa birkaç); herbir dal cümleyä lääzım soruş koymaa da sölemää dal cümlelerin soylarını onnarın maanalarına görä (bellilikçi, annadıcı, hallık dal cümlesi mi hem başka).

4. Sora lääzım annatmaa, angı baalayıcılarlan yada baalayıcı laflarlan dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä yada biri-birinä.

5. Bundan başka, lääzım annatmaa, neredä bulunêr baş cümlä, onun eri için katlı cümlelerin içindä, angı durguçluk nışannarı koyulu katlı dallı cümledä.

6. Baalayıcısız dallı katlı cümlelerin dal cümlelerini hem baş cümlelerini düşer ayırı-ayırı okumaa, onnarın yanında bulunan durguçluk nışannarı için annatmaa, mutlaka, lääzım. Baş cümledän dal cümlelerä soruş koyulêr. Soruş olur koyulsun bir dal cümledän öbürünä da.

7. Açan cümlä baalayıcısız dalsız katlı da düzülü birkaç sadä cümledän, angıları kendibaşına da iilmeerlär biri-birinä (olmêêrlar dal cümlesi), ozaman sölenêr, kaç sadä cümledän düzülü katlı cümlä, annadılêr onnarın yanında bulunan durguçluk nışannarı için.

Örnek: 1. Dangırdadardı traktor, ani paklaardı aulu o kardan, angısı yaamıştı birkaç gün ileri.

Bu katlı dallı, baalayıcılı cümlä, düzülü üç cümledän. Birisi-**Dangırdadardı traktor**, o baş cümlä. Baş cümledän koyêriz soruşu ikinci cümleyä: Angı traktor dangırdadardı? Cuvap: **ani**

paklaardı aulu o kaardan. Bu dal cümälä, annadêr baş cümleyi, baalı baş cümäläylän baalayıcıylan-**ani**, onuştan o - **bellilikçi dal cümlesi**. Bu dal cümledän koyêrız soruş üçüncü cümleyä: angı kaardan aulu o paklaardı? Cuvap: **o kaardan, angısı yaamıştı birkaç gün ileri**. Bu—ikinci dal cümlesi, annadêr birinci dal cümlesini, yama-nêr birinci dal cümlesinä — **angısı** baalayıcı lafın yardımınnan, onuştan o da — **bellilikçi dal cümlesi**. Baş cümälä bulunêr dallı katlı cümlelerin başlantısında, onun ardında da var iki dal cümleleri. Dal cümlelerin önündä (baalayıcı -**ani** hem baalayıcı lafın -**angısı** önündä virgül koyulu).

Örnek 2. Lambu aul kazmakta düşündü, taa yok üülen ekmää, kafadarı etiştirecek başa çıkmaa da ona yardıma gelmää.

Bu—dallı katlı baalayıcısız cümälä, düzülü 3 cümledän. Biri-si—**Lambu aul kazmakta düşündü**, o baş cümälä. Baş cümledän koyêrız soruş ikinci hem üçüncü cümlelerä: Ne için Lambu aul kazmakta düşündü? Cuvap: **taa yok üülen ekmää, kafadarı etiştirecek başa çıkmaa da ona yardıma gelmää**. İkinci hem üçüncü cümlelär **annadıcı dal cümleleri**, onnar ikisi dä annadêrlar baş cümleyi, ama yamanêrlar ona baalayıcısız, onuştan onnarın önündä koyulu virgüllär. Bölä dal cümlelerä deniler — **birsoy dal cümleleri**.

Örnek 3. Tokatlar açıktı, direklerdä sarkardı peşkirlär, insannar yavaş-yavaş toplanırdılar aula. (S. Bulgar)

Bu — dalsız katlı cümälä, baalayıcısız, düzülü üç sadä cümlelerdän. Hepsı cümlelär kendibaşına, eklenerlär biri-birinä baalayıcısız.

Birinci cümälä — **Tokatlar açıktı**, ikinci — **direklerdä sarkardı peşkirlär**, üçüncüsü — **insannar yavaş-yavaş toplanırdılar aula**. Onnar baalı biri-birinnän sadä maanalarinnän, maanalarına görä, okumakta baalı onnar sadece okuycunun sesinnän, yazmakta ayırılêrlar biri-birindän virgüllärlän, baalayıcıları yok.

İş 484. Aşaadaki cümlelerä sintaksis analizini yapın, öncedän verili örnekleri esaba alın.

Çisardı yaamur, biz buluştuk panayır erindä, bän durardım küflü demir tokatlara dayalı kaldırılı yakaylan.

Dan erleri aarırđı, açan o etişti kendi küüyünä, açan ona genç karısı çıktı karşı.

Mamu, bakıp bulutlu havaya, sımarladı, çok oynamayalım sokakta, yaamur geldiynän, çabuk evä gelelim.

§ 182. PUNKTUAŖIYA

PunktuaŖiya deniler o kurallara, angılarını läüzım esaba almaa yazmakta durguçluk nışannarını kullanmaa deyni.

Gagauz dilinin punktuaŖiyası düzüldü gagauz cümlelerin lafların okumasına görä, söylenmesine görä. Angı intonaŖıyayla okunêr laflar cümledä, o takım da durguçluk nışannarı koyulêr cümledä. Bundan başka, punktuaŖiya temeli olêr te bunnar da: cümlelerin maana hem onun gramatikayca düzmäk printıpları.

Durguçluk nışannarı te bunnardır: **nokta, virgöl, iki nokta, nokta hem virgöl, çok noktalar, soruş nışanı, şaşma nışanı, çizgi (defis), skobalar, kaviçlar.**

§ 183. NOKTA

I. **Nokta** koyulêr annatma hem izin (diil şaşma) cümlelerin bitkisindä.

Örnek: 1. Hava sıcaktı, karışık azbuçuk bir yalpak lüzgercıklän (D. Tanasoglu). 2. Görgi pek sevärdi çiftçilii (N. Tanasoglu). 3. Okumak — en ii üüenmäk (söleyiş). 4. Yolca gelirdilär mezarlıktan iki ihtiar karı. Onnarın arasında gidärdi Gançu Kirunun karısı Lenka da (D. Kara Çoban). 5. şindilik taa köprüdän vardı nasıl geçmää ötääna (N. Baboglu). 6. Sorma, geldi mi, — sor, idi mi (söleyiş). 7. Sölä çorbacına çıksın, bän onun bobası... (G. Gaydarcı) 8. Ama şindi o giimniydi başka rubalarlan (K. Vasilioglu). 9. Dooru gidän dolanmaz (söleyiş).

İş 485. Annadın, necin yukardakı cümlelerin bitkisindä nokta koyulu.

II. **Nokta** koyulêr sadä annatma cümlelerin bitkisindä, açan onnar sıralanêr biri-biri ardı sora hem açan onnarın da içindä var başka da durguçluk nışannarı.

Örnek: Bu oturuşta şu kararlar alındı:

1. Toprak insannara payedilsin ödeksiz.
2. Herbir ayleyâ en az birâr lot toprak verilsin.
3. Kimin koşacaa yok yada az malı var, ortaklaşsın bir taa varlıklı çorbacıylan.
4. Ertesi yıl için, toomnuklar birerdâ ayırı koyulsun (G. Gay-darcı).

İş 486. Annadın, neçin yukarkı cümlelerin bitkisindâ nokta koyuldu.

§ 184. SORUŞ NIŞANI

Soruş nişanı koyulêr soruş cümlelerin bitkisindâ.

Örnek:

- Bre olan, neçin bizâ üfkeliysin, neredâ önünü geçtik? Sölä baarim, angı küülüysün? (masaldan).
- Bu sokacık beni panayır erinä götürecek mi?
- Sän dün angı işleri yaptın?
- Nezaman bu baaları diktiniz?
- Taa duracan mı aylak? Nezaman bir kazan su getirecân pınardan?
- Neçin senin parmaan baalı? (masaldan).

İş 487. Annadın, neçin yukarı cümlelerin bitkisindâ soruş nişanı var?

§ 185. ŞAŞMA NIŞANI

Şaşma nişanı koyulêr:

Şaşma cümlelerin bitkisindâ.

Örnek:

- İn o eşektân, zerâ te bu kamçıylan senin butlarını haşlayacam! (masaldan).
- Vallaa, te o altın üzük bendâ! (masaldan).
- Vallaa, hiç diilim yalancı! (masaldan).

— Durun, haydamayın faytonu! O beni düüdü da aldı üzüümü! (masaldan).

— Getirin bana burayı Topal Şeytanı! — baarmış kemeñceci (masaldan).

— Sade te o köşeciktä, süpürgä ardında, durasın! (masaldan).

Hayattan da şaşkın dădü — "hu" dışarı! (masaldan).

İş 488. 1. Annadın, neçin yukarkı cümlelerin sonunda şaşma nişanı koyulu.

2. Bir tekstin içindä yada bitkisindä, açan lâazım göstermää lafedenin ya avtorun bakışını. **Örnek:**

— Diil, — baarmış Pepeleşka, — o kendisi giidirdi üzüü benim parmaama! (masaldan).

“Erleştirip islää hepsi işleri, bulup “cuvap” insanın istemelerinä, çorbacılar, razı olarak, daalıştılar! (D. Tanasoglu).

— Bän, — demiş kemeñceci şeytannara, — sizi burada bekleyecäm, hadi, gidin!

Ama sanmayasınız, ani aldadacenız! (masaldan).

3. Cümlelerdä, angılarında var danışmak hem açan o danışmak cümlelerin başlantısında durêr.

Örneklär:

a) Kafadarlar! Yapınız aranızda bana da bir er.

ä) Çocuklar! Oynamayınız ateşlän, yangın yaparsınız.

b) — Hey, çocuk! Burada kurt-kuş gezmäz, sän ne aarêersın? (masaldan).

İş 489. Annadınız, neçin yukarkı cümlelerdä koyulu şaşma nişanı.

§ 186. VIRGÜL

Virgül koyulêr:

Baalayıcılı hem baalayıcısız katlı cümlelerdä, acan onnar düzüülü birkaç sadä cümledän ya dal cümlelerdän. Sadä hem dal cümlelär ayırılêrlar biri-birindän virgüllärlän.

Örneklär:

1. İlkyazın gün islää yısîdêr, otlar eşerer, meyva aaçları çiçek acêr.
2. Bakırlarda su yoktu, kızçaaz tezicik gitti pınara.
3. Kış geldi da onnar taa siirek başladı buluşmaa, ama kiyat biri-birinä taa sık yazardılar.
4. Bir gün bân buluştum Haşlama Fimaylan avşamneyin, açan o gelmişti damnara taligasını kolvermää (N. Baboglu "Bucak ecelleri").
5. Beygir, o da sansın sevinärdi, ani oldu şaşılacak iş (D. Kara Çoban).
6. Korku da alêr, ani oguzun soyu kaybelecek, ihtiarlıkta olmayacak kim yardım etsin (D. Tanasoglu).
7. Kacêr olan, kesilmiş kuvedi, kırılmış ayakları (S. Kuroglu).
8. Açan uyanmış çocuk, görmüş, ani tarlanın taa bir parçası otladılmış, ani beygir izlerinnän tapkır edilmiş tarlanın yarısı (masaldan).

İş 490. I. Yukarı cümlelerä sintaksis analizi yapınız. Annadın, neçin onnarda virgüllär koyulu.

II. Cümlelerdä, angılarında var birsoy paylar: a) açan onnar sıralanêr baalayıcısız, ä) açan onnar kullanılêr karşıtlayıcı baalayıcılarlan (**ama, sa**), b) açan onnar kullanılêr birleştirici (**hem, da, ölä**) hem da ayırdıcı (**ba, ya, yada, osa**) baalayıcılarlan, angıları çok kerä bir cümledä sıralanêrlar.

Örneklär:

1. Uzun masalar üstünä izmetçilär artık koymuştular çinileri, filcannarı, kaşıkları, farkulişaları.
2. Ne salêr, ne uluêr, **ama** evi bekleer (bilmeycä).
3. Kızçaaz küçüktü, **ama** ne akıllıydı!
4. Bân aaradım kiyadımı çantamda, o **sa** masa üstündäymiş.
5. Taman sabaaya karşı gelerlär dört beygir **da** girerlär tarlaya, **da** başlêêrlar otlamaa tarlada (masaldan).
6. Kati, **ya** Sofi, **ya** Zena çalacak bir türkü düündä: onnardan taa ii yok kim çalsın.

7. Mamu hem manca yapardı, hem uşaa bakardı, hem sümeeni işläärdi.

İş 491. Yukarkı cümleleri okuyun, annadın, neçin onnarda virgüllär koyulu.

III. Virgül koyulêr cümledä ayırılı cümlä paylarını göstermää deyni, danışmakları hem duygucuları ayırmaa deyni.

Örneklär:

1. Bän, pek küsülü, braktım kafadarlarımı da çıktım dışarı.

2. Bir yabancı çocuk, boydan kısa, geldi ardıma.

3. Etiştirmedim seni evdä, yazık, gelämedim taa ileri sän, hakına, yardım edeceydin bana.

4. Bey, oğlan, kolver beni da al elemdän bir kıl, nezaman sana lääzım olacam, salla onu, da bän senin en büük zorunda yardımcı olacam (masaldan).

5. Siz, allele, genä lobut idiniz (masaldan).

6. — Sorayım sana, Sofi, fermada işleriniz nicä taa gider... (N. Tanasoglu).

7. — Todurda, benim düşünmemä görä, lääzım bulalım o meraklı kiyatçı.

8. — Tudorki, marı Tudorki, gitmä şu haydutun pınarna (türkü-dän).

İş 492. Okuyun yukarkı cümleleri, annadın, neçin onnarda virgül koyulu.

§ 187. NOKTAYLAN VİRGÜL

Noktaylan virgül koyulêr:

I. Katlı cümlelerin içindä, açan o katlı cümlä düzülü birkaç sadä geniş cümlelerdän da onnarın içindä var artık virgül, ozaman katlı cümlelerini biri-birindän ayırmaa deyni koyulêr noktaylan virgül.

Örnek:

1. Otlar eşerdi, güneş şilêêr yısıdarak dolayları; kelebeklär taa uçmêêrlar. 2. Yıındı havalar; erik, alma, zerdeli aaçları uyanmaa başladılar; sabaalän sırcıkların hem başka kuşların sesleri işidiler.

3. Papşoylukta kazardık üülenädän, üülen sıcaa çıktıynan, biz, bän hem kıskardaşlarım, çekinip salkınnarın gölgesinä ekmek iyirdik; sora, akıdıp batlaktan su, yıkanırdık da bir saat dinnenirdik.

II. Baalayıcısız cümlelerdä, açan onun başka-başka uzun parçalarını biri-birindän ayırmaa läüzüm, ozaman noktaylan virgül koyulêr.

Örnek: Avşamnän da sokacıımızın orta erindän aşaa dooru ge-cardı kazlar, ördeklär, inärdilär sincir gibi dizilmişlär, ayolum, sıracıklan; savaşı onnari ölä dizmää-hiç dizämäsin (N. Baboglu). Oldu üülen, geçti saat bir, geçti iki, üç, oldu saat dört; o sa hep gelmääzdi (D. Kara Çoban).

III. Açan cümledä var sıralamak. O sıralamanın bitkisindä koyulêr noktaylan virgül.

Örnek: Eni evin yapısını düzän insannarın yanında vardı türlü tertiplär:

- a) keskin nacaklar;
- ä) uzun taftalar;
- b) sivri burgular;
- c) uzun testerelär hem başka.

İş 493. Yukarkı cümleleri okuyun, annadın, necin onnarda koyulu noktaylan virgül.

§ 188. İKİ NOKTA

İki nokta koyulêr:

I. O cümlelerdä, angıların içindä artık var virgül (birsoy paylar hem bütünneştirici laflar hem başka).

Açan bütünneştirici laflar bulunêrlar birsoy payların önündä, ozaman bütünneştirici lafların ardına **iki nokta koyulêr.**

Örnek: Aul içindä gezinip baarınırdılar türlü kuşlar: piliçlär, ördeklär, pipilär, kaazlar.

II. O cümlelerdä, angılarında var birsoy paylar, ama bütünneştirici laflar yok.

Örnek: Bizim küüdä şkolaya yakın yaşaardılar: bekei Miti dädu, izmetçi Marinka bulü, ilaççı Tanas batü.

III. Baalayıcısız kath cümlelerdä, acan ikinci cümlä acıklêêr maanasını ya sebepini birinci cümlelerin. Birinci cümlelerin ardına iki nokta koyulêr.

Örnek: Dışarda durardı bir lüzgersiz karannıcak hava: günün yarısı şindänsora saklanmıştı anızın ardına (D. Kara Çoban). Aslıydı: gelinnän kaynata pek islää annaşırdılar biri-birinnän, yaşamalarına kanaattılar (N. Baboglu). Oguzlarda vardı eskidän kalma taa ölä denilän soy-senselä demokratiyası: cuvaplı işleri kararlêêrlar “bütün kurallan”, herbir oguzun var dooruluu karşı gitsin kararlara, diiştirsın onnarı (D. Tanasoglu).

IV. Cümlelerdä, angılarında var doorudan söz. O cümlelerdä, acan avtorun lafları doorudan sözün önündä bulunêrlar, ozaman doorudan sözün önündä iki nokta koyulêr.

Örnek: Çarıklar ölä kuruydular, ani onnarı yoktu nicä giimää, da Kama dedi: “Sän yımşat onnarı da ölä gii!” (D. Kara Çoban). Bakıp Toşkanın gözünä, Vani Topal dedi: “Brakalım adam işlesin, bay Fima küüyümüzä en zararsız adam” (N. Baboglu).

İş 494. Yukarkı örneklerdä verili cümleleri okuyun. Annadın, necin onnarda iki nokta koyulu.

§ 189. ÇİZGİ

Çizgi koyulêr:

I. Açan cümledä subyekt hem predikat ikisi da düzülü adlıklardan, angıları bulunêr temel halında; yada işliklerdän infinitiv formasında subyektin hem predikatın arasına çizgi koyulêr.

Örnek: Bucak (temel hal.) — bizim ana **tarafımız** (Temel hal.)
Ana **dilim** (T.H.) — tatlı **bal** (T. h.) (D. Tanasoglu).

Susmaa (infinitiv) — kavgayı **bitirmää** (infinitiv).

II. Açıan cümleinin var birsoy payları da sora ardında bulunêr bütünneştirici laflar, onnarın arasında çizgi koyulêr. Taa çizgi koyulêr birsoy payların ardında da, açıan lâázım cümleyi başarmaa deyini.

Örnek: Örtülêr, ard duvarların boyu, hendeklêr, çalı aullar, kapu önneri — herersi kaplı kaba kaarlan (S. Kuroglu). Takımnar: cinilêr, çanaklar, sua çinilêr, garafa — bir ciiz gibi urardılar gözâ (G. Gaydarci).

III. Açıan sadâ cümledâ var iki predikat yada katlı cümledâ var iki sadâ cümlâ, angıların maanaları karşı biri-birinâ ya biri öbürünâ çıkış gösterer, ozaman onnarın arasına çizgi koyulêr.

Örnek: O göstermedi ilaççıya acır parmaanı — sakladı onu. Gök gürüldedi — yaamur yaamaa başladı.

İş 495. Annadın, neçin yukarkı cümlelerdâ çizgi koyulu.

IV. Açıan lâázım olêr ayırmaa doorudan sözü avtorun laflarından. Avtorun lafları doorudan sözün ardında bulunurkan, koyulêr virgül hem çizgi.

Örnek: — Bân şindân sora inanmayacam Topal Şeytanı — demiş kemeñceci (masaldan).

— E, h-e-e-e, — uzattı lafını Fima, — Tanas için var nasıl çok annatmaa (N. Baboglu).

V. Açıan cümledâ atladılêr bir cümlâ payı, onun erinâ çizgi koyulêr.

Örnek: “Yarısı — saa tarafa, yarısı da — sol tarafa. Bir saat kadar futbol oynayacez”, — dedim bân, dostlarıma.

VI. Dialogların başlantısında, eni sıradan başlayarak hepsi eni replikaların önünâ biri-birindân ayırmaa deyni çizgi koyulêr, kavıç ozaman koyulmêr.

Örnek: Marinka, ürektân şasıp ta, dedi:

— Nesoy, sän olmuşun?!

— Nesoy? — hızlı soruverdim bân.

— Bilmeerim, büümüşün, batal olmuşun.

— Sän da olmuşun...

— Nesoy?

— Pek gözäl. Levent.
— Bän ilerdän da gözäldim.
— Var dooruluun, Marinka, Bän unuttum, ani sän herkerä gözäldin (K. Vasilioglu).

İş 496. Yukarkı cümleleri okuyun, annadın onnarın durguçluk nişannarı için.

§ 190. SKOBALAR

Skobalar koyulêrlar o cümlelerdä, angıların orta erindä var koyulma laflar yada koyulma cümlä. Skobalar koyulêrlar ozaman da açan cümlelerin baş fikirindä var annadıcı laflar.

Örnek: Üürenicilär (onnar şkoladan gelirdilär) sokakta yardım ettilär bir ihtiar adama çuvalı taşımaa. Kafadarım (nasıl annadım taa sora) bir kasabadan, diil küüdän, bana kıyat yazmış.

İş 497. Örnektä verili cümleleri okuyun. Annadın, neçin onnarda skobalar var.

İş 498. Literatura kiyadımızda, aarayıp-bulun, dört-beş cümlä, neredä kullanılmış skobalar. O cümleleri tefterlerinizä yazın. Skobaların kullanmasını annadın.

§ 191. KAVIÇLAR

I. Kaviçlar koyulêr o cümlelerdä, angılarında var doorudan söz. Doorudan söz iki taraftan da alınêr kaviçlar arasına.

Örnek: Daayın ortasında onun önünä, dişlerini trakladarak, çıkêr Demir dişli babu da üfkäylän baarêr: “Burada kurt-kuş gezmeer, sän ne aarêrsın? Te şindicik bän seni demir dişlerimnän paralayacam” (masaldan).

II. Gazetaların, dergilerin, gemilerin, kıyatların, oyunların, türkülerin, ansambllilerin hem başka adları cümlelerdä eklembellilik olêrlar, onuştan adları kaviçlar arasına kapanêrlar yazmakta.

Örnek: “Gagauz sesi” gazetası, dergi “Kırlangaç”, “Kudal” D. Kara Çobanın annatmasının adı. Gavril Gaydarcının annatmaları:

“Biyaz lelek”, “İki ool”, “Çelik”; “Kadınca” oyunu, “Düz ava” ansamblisi hem başka.

III. Açıan cümledä bulunêr ölä laflar, angıların maanaları annaşılar başka türlü, o laflar da kaviçlar arasına kaplanêrlar.

Örnek: Caba denmemiş: “Açıan birlik yok dostlarda, işlär gitmäz hiç orada” (İ. Kırlov).

İş 499. Örneklerdä verili cümleleri okuyun. Annadın, neçin onnarda kaviçlar koyulu.

İş 500. Düşünün da yazın dördär cümlä kaviçlarlan kendi tefterlerinizä. Okuyun onnarı uroklarda.

§ 192. ÇOK NOKTA

Çok nokta koyulêr:

I. Açıan cümlelerdä gösterilän fikir ansızdan kopêr yada hep-tän bitmeer.

Örnek: Ya durunuz, kardaşlar... Benim işim var taa ... (D. Kara Çoban).

Bucak, Bucak, duuma erlär! Ana toprak, tavlı karagöz, yalpak, sıcak... (N. Tanasoglu).

Nezamansa bän buraya var geldiim... Çoktan ... Pek çoktan...

II. Açıan annadılêr biri-birini diıştirän işlär için dâ lâazım duruklanmaa. O duruklanmanın erinä çok nokta koyulêr.

Örnek: Kalktı bir kıyamet... lüzgär, kaarları saurdup – saurdup, haşlaardı üzümü, sansın sert kum, ne kuvedi varsa, serpardı yanaklarına... (G. Gaydarci).

III. Açıan cümlelerdä, titatalarda var atladılmış laflar, onnarın erinä çok nokta koyulêr.

Örnek: Ama ... naşeyi olsun? Neçin satıcıyka, bir orta yaşta karı, çıkarıp-çıkarıp basmasını cebindän, sılardı gözlerindän yaşları (N. Baboglu).

İki kişi... kafadarmışlar. Acan onnar büümüşlär, birisi... olmuş zengin, öbürü sa yanaşmış ona çoban (D. Kara Çoban).

**İş 501. Örneklerdä verili cümleleri yazın. Annadın, neçin on-
narda var koyulu çok nokta.**

**İş 502. Okumak kiyadınızdaki tekstlerdä bulun çok noktalı
çümlä da yazın onnari tefterlerinizä, üürenin onnari gözäl oku-
maa.**

Punktuañıyayı tekrarlamak için işlər

**İş 503. Aşaadaki annatmanın parçasını yazın. Koyun cüm-
lelerdä läüzimni durguçluk nışannarını.**

İşläärdim bän barabar çorbacının eski çıraannan Piç Kostiyän
//Aalem danışardı ona Piç yada Masalcı// Ona deyärdilar masalcı,
necinki onun gibi masal sölesin küüdä başka yoktu//

Nekadar biz işläärdik şaşardım-bay Kostinin palaçorluuna// Gii-
yärđi yazı-kışi bir yama-yama üstünä dimi //Başında o taşırđı ya bir
yırtık saman paraliya ya bir soyuk balaban kalpak// Deyärdilär ani
Piç Kosti o donnarını bütün afta taşıyarmış işä pazar günü da giİYär-
miş onnari önünü ardına da gidärmiş horuya // Kışın açan o giİYärđi
yaamurluunu sanılırdı diri korkuluk// Kosti batünün vardı büyük ayle-
si dört uşak ama karısı neçin sa kaçmıştı ondan da evlenmişti aşırı
küüyä// Kosti batünün bir iş hiç çıkmaazdı aklısından — nasıl bak-
maa uşakları // Çok keret vardı işittiim ondan// Ölürsäm năbacaklar
Vani, Sofi, Nasti, Lençi// Gelirdi Piç sabaalän danışardı çorbacıya//
Vanka batü versäne bir çarık//

Năptın çarını ba zulum//

Kedi imiş//

Brä-brä// Sän beni **züürt çıkaracan** ba//

Piç Kosti da kahırlanardı maana.

(S. Bulgar “Trakalı öküz”)

Züürt çıkaracan — borçlu yapacan, bankrot çıkaraçan

**İş 504. Aşaadaki annatmanın parçasını yazın. Cümlelerin
läüzimni durguçluk nışannarını koyun.**

Ayran çıktı bir alçak sazlan örtülü evdän// Dışarda karannıktı
güzdü yaamurlu havaydı // Çocuk kapadı kapuyu da sansın girdi

dumannı yataa. Çukurlardan kulaklardan daalıcaktan küüyü sarardı
duman // O nicä bir sündük sokulardı herbir aralaa// Ondan bişey
görünmääzdi ne evlär ne samannık ne sazlık ne köprü //Da bu du-
mannı avşamda sade çayırdan işidilirdi trenin örümesi angısının sesi
benzäärdi dev ulumasına //Ayranın canına çökärdi darsıklık// Duman
da sansın oturardı ensesindä bir tılsım gibi// Birazdana Ayran tanıdı
ani tren durdu onnarın uurunda// Aklınca bekläärdi insannarı ani ge-
lirdilär geç vakıt kasabadan// Çocuk yaptı kapunun önündä birkaç iş
da esap aldı kendiiçä ani onu taa derin suvazlêêr can darsıklı // O
kaldırdı başını işindän baktı koyu dumannı hem siirek yıldızlı gökä
da esapladı // Ah olsam şindi bir guguş da ucayım yırak denizä//
Daadayım darsıklımı biraz oynaşayım lüzgärlän bir uçmancak oy-
unu// Sora seslendi çayır tarafına da genä düşündü//

Bu sıra deyecäm sana tren// Al götür beni uzaa denizä// Oluruz
yoldaş hem kardaş orada (M. Kuyumcu).

**İş 505. Aşaadaki teksti yazın. Annadın, neçin koyulu ölä
durguçluk nışannarı herbir cümledä.**

Käämil gecelär Bucakta! Aaçlarda hiç bir yapracık da titirämeer!
İavaşacık yatêr türlü-türlü dikiştä yamalar gibi meralar. İlin lüzger-
cik soluklandırêr, getirer gözäl kır çiçeklerin kokularını. Bülbüllär
çalêrlar yakında, ilerdä yalabiyer göl.

Türkücü geldi kendisinä gecä yarısı. Açtı gözlerini, da ona bir
minuda geldi, ani o mezar içindä, nereyi gömmüşlär onu, sanıp, ki o
ölü. “Lääzım çıkmaa buradan!” — dedi o kendinä, da şüpedän, ani
kalacek bu karannıkta yalnız, güüsündän çıktı:

— O, of!

O istedi kalkmaa, ama kalkamadı: acıdan döndü başı, kesildi ku-
vedi. O genä düştü arkası üstü. Geldiynän kendinä, o açtı gözlerini,
gördü, ani maaza kapusunun aralıklarından hep taa şılêêr şılacak. Ay
şılacın, uzun, iplicäk gibi, uzanmıştı taa maazanın dibinä kadar. O
annadı, ani yatêr maazada. Enikunu, alatlamayarak toplandılar, sora
genä kaybeldilär, öküz gibi, aar olmuş, geçtiklär... . (S. Bulgar)

TAKRİR HEM BAŞKA YARATMA ÇALIŞMAKLARI İÇİN TEKSTLÄR

VELİ hem KOLİ

Ganinin mamusu artık bir afta evdä yoktu. Bobası söledi, ani onun kafası acırmış da gitti bolnițaya ilaçlanmaa. Gani yoktur ayırıldı anasından bölä çok vakıt da şimdi artık pek canı sıkılırdı mamucuu için, kendinä er bulamazdı.

Bir sabaa kalktı uykusundan da bobasınnan ikisi oturdular sofraya ekmek imää, çocuun gözlerindän yaşlar kendileri başladılar akmaa. Bobası denedi Ganinin kahırını da sordu:

— Sän, çocuum, neçin aalêêrsın?

— Özledim mamuyu, — dedi Gani, artık islää sıçannarı sulayarak.

— Uslan, çocuum, sabaaya seninnän ikimiz gidecez bolnițaya mamunu evä almaa.

Ganinin üzü-gözü güldü sevinmeliktän. Ama taa pek çok sevindi o, açan bakası söledi, ani mamusuna bolnițadan vereceklär Ganiyä deyni bir küçük kardaşçık hem da bir kızkardaşçık. Gani şen baktı bakasına, sildi yaş yanaklarını da biraz sustuktan sora sordu:

— Nasıl adlarını koyacez?

— Kızçaazın Veli, çocucaan da Koli.

Gani beendi adları, ama ölä bir nedän sora sordu:

— Ee, baka, neçin Peticiin mamusuna vermişlär sadece bir kardaşçık, ama bizä iki?

— Neçinki sän bizdä biriciksin, ama Peticiin var bir da kakusu.

— Aha, — dedi Gani, çünkü annadı, ama kendisi hiç anıyamazdı, neçin kimisinä vererlär sadece birär kardaş ya kızkardaş, ama kimisinä ikişar birdän.

— Sabaası Gani bobasınnan gittilär bolnițaya, verdilär mamusuna bir top çiçek da getirdilär evä Veliylän Koliyi.

— Benim mamum hepsindän islää, düşündü Gani, onuştan bizä verdilär Veliylän Koliyi ikisini birdän.

KODUK

Gani şansora artık büyük çocuktı, edinci yaşı bastıydı, ama büyüdüğü, taa pek sorucu olurdu. Kimseycii raata brakmaazdı, hep sorardı, sorardı. Olur-olmaz işleri da o istäärdi bilsin. Siz, uşaklar, benim küçük okuycularım, artık bilersiniz, ani Ganinin evdä malisinä deydärdilär Sofi babu, mamusuna—Mercanka bulü, bobası da çoban Yorcuydu. Ona ölä deydärdilär, neçinki çobancılık edärdi koyunnarda. Hem da içerdä taa vardı kardaşçı Koli hem ikiz kızkardaşçı Veli. Çoban Yorcı sevärdi çok Ganiyi da hiç bir kerä onu azarlamaazdı, nekadardaki çok işlər sorsa.

Te bütün da çıktı bobasına karşı. O gelirdi tırladan eşektä atlı, ama eşään da ardına gelirdi bir küçük eşecik. Ganinin üzü-gözü güldü. Taa bobası eşektän inmedään, şaplattı ellerini da sevinmeli sordu:

— Baka, neredän aldın bu küçük eşecii? Ya ne gözäl!

— Almadım, çocuum, — dedi bobası, — te bu bizim eşek tırlada kodukladı.

— Neçin kodukladı?

— Neçin, neçin? İstedi olsun onun da bir küçük eşecii.

— Bu eşecik bizim eşeemizin küçük uşacı mı?

— Ölä e, zer.

— E, baka, neçin bizim kedi da koduklamêêr?

— Kedilär, köpeklär, çocuum, koduklamêêrlar, ama enikleerlär.

— Neçin?

— Neçinki, kedilerin, köpeklerin, canavarların küçüklerine **enik** deniler. Onnar enikleerlär, ama eşeklerin küçüklerine **koduk** deniler, onuştan eşeklär koduklêêr.

— Ama koyunnar?

— E koyunnarın küçüklerine nicä deeriz? Ya sölä?

— Kuzu.

— Elbetki, kuzu. Sayılêr, koyunnar **kuzulêêrlar**. E ineklär? — sordu bobası. — Sölä kendin, bakalım.

— İneklär... — düşündü Gani da birdän aklına geldi, — aa, **bızaalêêrlar**, ineklär bızaalêêrlar.

— Te ölä, dooru. Beygirin açan olêr küçük kulicii, deerlär **ku-lunnadı**, keçinin olêr olacı — **olakladı...**

— Aha, te şimdi annadım, — dedi Gani.

Yorcu indirdi eşektän piinirlän **çendileyi**, sora aldı eşään sırtından **semeri** da baaladı onu ahıra. Koduk kaldı anasının bir yanına da başladı ondan emmää sütçääz, ama Gani bakasınnan girdilär içeri taazä piinir imää.

Çendilä — süzcek

Semer — eşaan erlii, kaltaa

PATLANGAÇ

Ganilerin komşu çocu Peticik ikinci klasta üürenirdi, ama sık sık atladırđı derslerini. Evdä da kaldıynan şkoladan, yalnız bıkarđı da gelirdi Ganiylän oynamaa. Te büün da genä gelmişti. Taa girirkän aula onu Sofi babu karşıladı:

— Ne ba, sän genä mi şkolaya gitmedin? — aldı o bu çaarılmağık musaafiri doorudan.

— Gitmedim, çarıklarım yırtık.

— E bizä neylän geldin?

— Batünün emenilerinnän.

— Zarara, olmalı, geldin. Naşey o senin elindä?

— Te sizin Ganiyä bir oyuncak getirdim, sölä çıksın da oynayalım.

— Yok, o çıkmayacek, dışarda yaamür çiser. Girin da te orada hayatta oynayınız.

Peti, boyda Ganidän çok taa balabandı, zabundu hem zararcıydı. O girdi hayada da gösterdi Ganiyä patlangacı. Gani baktı oyuncaa çez-çevirä da sordu, nasıl patlatmaa. Peti gösterdi da dedi:

— Na patlat!

Gani seftä bilmezine oynaardı bölä oyuncakları da dooruttu onu pençereyä, çekincä **silgiçi** – kavaladan **atak** urdu pençereyä da tuz-buz yaptı gözü.

Uşak pek korktu.

- Şincik mali gelecek! — dedi o Peticää.
- Bän kaçacam evä, ama sän sölä, ani bän kırdım, da babu seni düümeyecek.
- Ölä, söyleyim yalan, da büümeyim mi? Sän ya koca paardıysın, bän sa küçüküm...
- Kim sana söledi, ani büümeyecän, ba ahmak?
- Mamu hem mali.
- Yalan! İnanma onanrı, ba maymun! — dedi Peti da tıdı evä, sansın onu inek dilinnän yalamıştı.
- Geldi Sofi babu.
- Aman, kim kırdı pençereyi! — dedi babu, pişman olarak, ani kolverdi o zararçıyı.
- Male, prost et, bän patlangaçlan, — dedi aalamaa yakın Gani.
- Sus, yalan söyleysin! Olmalı, te o zulüm Peticik kırdı da üüretti seni aldadasın malini.
- Male, aslı, ani bän kırdım. Bäm isterim büüyeyim, — dedi, artık aalayarak, Gani, ama Sofi babu hep okadar inanmadı...
- Ha, bän o zararçıyı görmeyim başka bizdä, zere topuklarını kiracam! — baardı Sofi babu, yumuruunu sallayarak.

Silgiç — patlangacın sapı
atak — probka

KIZAK KAYMAKTA

Gani sevärdi kış günnerini, ama neçinsa Koladadan sora olurdu suuklar, ama kaar yaayardı pek az. Sade fevral ayın bitkisindä düştü derin kaarlar. Evlerin üstlerindä çok vakıda erleşmişti biyaz kaardan yorgannar. Kimi güneşli günnerdä Gani çıkardı sokaa kendi kızacınnan. Komşu uşaklarda kızacık yoktu, da hepsi toplışırdılar Ganinin yanına. Uşaklar, oturdup Ganiyi kızacaa, çekärdilär onu yol üstündä, sora sıraçıklan başkalarını da çekärdilär Ganinin kızacında.

Ne isläydi dışarda, ama Gani istäärdi bayırdan kaysın, nasıl o gördüydü “Kırlangaç” jurnalında resimdä, uşaklar kayardılar...

Onnarın sa küüyün içindä hiç bir da bayır yoktu, evin yanında maaza üstü biraz balabandı, ama oradan kızacıı hemen kolverersin, o etiştirämeer hızlanmaa da o saat duruverer... Ganilerin komşu çocucaa **arsık** Peticik tezicik duydu, ani Gani isteer bayırdan kaymaa da başlaardı teklif etmää uşaklara dereyä gitsinnär kaymaa. Ama bu Peticik çoktan biktırdıydı Ganinin malisini — Sofi babuyu hem onun mamusunu türlü zararlarlan, angılarına katardı uslu hem sesleyän uşaa Ganiyi da: patlangaçlan hayatta pençerä gözünü kırdıydı, taa sora almıştı onu, anasına sormadaan, baalara taraş toplamaa. Ozaman Sofi babunun akli kalmadıydı uşaa, aaraya-aaraya, zavalı karannıkta, aalayarak evä geldiyydi. Da te şindi da toplanmıştı, kimseyä sormadaan, maalenin uşaklarını hem Ganiyi çeksin dereyä kaymaa.

— Orada bir üüsek bayır var, açan kolverilersin, kızacık, kuş gibi, uçer, — dedi o Ganiyä. — Hadi, gidelim dereyä.

Da uşaklar bütün bir alaylan takıştıydılar Peticinin ardına. O dikdik örürdü en ilerdä, Gani da onun yanısora kızacıı çekärdi, kalanı da maaleli uşaklar bir sürü arkadan gelirdilər. Etiştirä dereyä da çıktılar üüsek erä. Peticik ilkin kolverildi bayırdan. Bu akına çok meraklı bir uçmaktı! Peticik da kıyak kullanırdı kızacıı. O kaydıktan sora sürüdü kızaa geeri bayıra, neredä Gani hem siiredicilər bekläärdilər sırasını kaymaa.

— Hadi, kim benim gibi kayacak? — sordu Peticik. — Alın kızaa da kolverilin!

Hepsi istäärdi, ama bayır pek dikti da korkardılar. Peticik önterdi Ganiyi:

— Hadi, ba korkak, kızacık senin, al da kolveril bir kerä, bak nasıl gözäl uçacan!

Gani istemääzdi ona korkak desinnär da, pinip kızacaa, kolverildi. Akına uçardı islää, ama o Peticik gibi sapıdamadı yar boyunda kızacıı, da yamulup, aktarıldı yardakı buz üstünä. Buz altında su dizädandı, bulmaa yoktu neredä, ama Gani yıslandı suuk suyulan baştan ayaadan. Açan o kalktı da baktı bayıra, Peticik hem öbür siiredicilər artık tımmıştılar evä. Kısmet, ani ev yakındı, da o donun-

ca, etişti, girdi aula. Malisi, görüncä Ganiyi bu halda, o saat soyundurdu da pindirdi onu kümbet üstünä.

Sofi babu, sansın, suya bakmıştı, duyuverdi, ani bu Peticiiin “işiydi”.

— Ha, bän o zulumu tutarsam, düzecäm kefini, gırliğanın...

Bu kızak kaymaktan sora Gani islää hastalandıydı da iki afta üüsürdü. Sokaa onu artık hiç kolvermäädilär. Tezdä da kaarlar eridiydi, ilkyaz artık kapuya ururdu.

Arsık — şımarık

OKA

Ganilerin sokaanda taman onnarın evinä karşı yaşaardı Keşkeş Monilär, onnar evdä çokluktular. Moninin karısı, Arika bulü, altı uşak anasıydı hem taa yaşaardı Arikanın anası hem bobası. Kocası Moni Arikaya gelmişti iç güveliynä, da biraz aar başlı olarak, çok işlerä karışmaazdı. Hepsini içerdä, aulda, alış-veriştä işleri Arika kendisi çevirirdi. Moni usluaydu, **münüzdü**, çalışmayı sevmääzdi. Arika sa çemrekti hem biraz da kurnazdı, şalvirdi. Ama bir yanından da çok uşaklı karı hepsini etiştirmääzdi, angı bir erä kaçsındı: içeri mi, kıra mı, aula mı? Bu beterä Monilär fukara yaşaardılar. Ödünç almak üzerinä Arika bulünün bir ayaa komşulardan çıkmaazdı. Ama taa pek karşı yaşayan Çoban Yorcuları heptän biktirmıştı. Arika onnara gelincä, Ganinin malisi Sofi babu hemen kızardı:

— Aman, ama-a-an, acaba, nelär, nelär genä istemää geldi?

Sadece Ganiyä çok meraklıydı Arikanın komşulaa gelmesi. Arika onnarın içersinä girincä, Gani pak göz-kulak olurdu.

— Mari Mercanka, — danışırdı Arika Ganinin mamusuna, — başladım mamaliga yapmaa da etişmedi unum, ver ödünç birkaç auç papşoy unu, çuvalımız dermendä, üündüü gibi, getiririm...

— Vereyim, mari Arika, — dedi Ganinin anası, ama şindi pek çok işim var, düzeni kesmää çalışıyorum, yok vakıdım tavana pin-mää, gel taa biraz sora.

— Olur mu biraz sora, mari gelin, ateştä suyum kaynıyor.

— Ozaman te kayınna versin.

— Aman, mari Arika, esabınız da yok, — üfkelenirdi Sofi babu, — bän bu yaşta karı, nasıl tavana pineyim, ayaklarım sızlıyorlar, gel sora gelinin işi bittiynän.

— Dedim, mari Sofi babu, suyum ateştä kaynıyor. Hadi, ver merdiveni, bän kendim, pinip tavana, indirecäm unu, — yalvarırdı Arika.

— Aha, — aklınca sölenirdi Sofi babu, — kolver seni tavana, da kim bilir, taa nelär **hırpalaycan** sän oradan.

Arika getirip, koyardı merdiveni. Sofi babu dayanamaazdı:

— Dur, hır-kötü, bän kendim pinecäm. Siz, kalınüzlülär, takıldınız mı insanın başına, bişey almadaan, brakılamazsınız.

— Hadi, mari Sofi babu, bizi insan mı saymayorsun, kalınüzlü da yaptın.

— Ölä zer, bän hastayım, gelin Mercankanın işi var, ama sän tutuşmuşun, un läüzim olmuş, ne borçlumuyuz sana?

Söleneräk, oflayarak, puflararak, babu indirirdi tavandan bir saan un, da taman te şindi Ganiyä gelirdi komşuluun en meraklı zamanı. Malisi, koyup okaya, çekärdi unu.

Oka eskiydi, vardı bir **kasnaa**, iplerinnän asılı tokmakta. O tokmaan da incä ucunda vardı dört tayne kısa ip. Birinci ipi aldın, tokmak kalkınca, çekinin kasnaana läüzim üç oka un koyulsun, ikinci ip çekärdi iki oka, üçüncü — bir, dördüncü da yarım oka.

— Nekadar alacan, mari Arika?

— İki oka, babo.

— Alıyorsunuz iki da, sora unutturup, bir getirirsiniz...

— Aman, mari Sofi babo, ne okadar çürük kalıplıysınız? Olur mu biz ölä yapalım, Allah üstümüzä diil mi?

Babu koyardı unu sora, tutup ipindän, bakardı, nekadar kalktı tokmak, sora taa koyardı...

— Gani, ya bak, yavrum, uz mu geldi tokmak.

— Ne bu uşaa yorulduyorsun, Sofi babu, bän bakamaycam mı ne? — sinirlenirdi Arika.

— Bakacan, bakacan, ama sän kendinä uysun bakêrsın. Çocu-
caan sa gözü keskin, o dooru bakar hem bu iş ona meraklı, te ne-
zamandan beeri arkamızda gezer, bekler görşün, nicä unu
çekecez.

Bu arada Gani deyärdi:

— Male, taman düz geldi.

— Neredä taman ba, meçikli, görmermiysin, tokmak aşaa kalıyor!
Olmasana sän da ölä, malin gibi, **dremci**... Sofi babu, koy, koy taa
bir auç un, koy, korkmaa..., — mırıldanırdı Arika.

— Na, na taa bir auç da kurtulayım sendän. Bak sän belayı hem
ona ödünç ver, ilik yap hem da ardından laf işit, ne ölä beni sän
dremci yaptın, ha? Te şindi taman! Gani, çocuam, bak, uşaa, sän
kendin da okanın tokmaa uzucuk duruyor...

Arika hiç işitmezdän gelirdi babunun üfkeli laflarını, doldurup
güvecinä unu, gidärdi kaçarak mamaligasını yapmaa. Sofi babu, taa
pek kızıp, ardından hep söylenirdi.

— Alıp taman iysik getirer, hele bak sän komşuluu! Gani da bana
benzäärmış, benzesin zer, bän diil mi onun malisi! Vallaa, bu ölä
kalınsuratlılar, bolay Allahtan bulsunnar. İnsanın çii hamurunu da
alırlar teknesindän, çingenä üzlülär...

Sofi babu boşuna kızmaazdı. Arika bir ödüncü taa getirmedään,
başka ödünç almaa gelirdi: bir filcan oloy, biraz fasüle, iki yumurta,
yarım ekmek hem çok taa başka işlər.

Arika gittiynän, Gani bakardı, nereyi koydular okayı, malisinin
gözünü uurlayıp, girirdi **kilere**, orada çuvaldan boodayı, koyup okaya,
çekärdi bir oka, sora iki, bakardı tokmak uzucuk mu durêr. Mamusu,
görüp Ganinin bu “işini”, çok kızardı:

— Aman, genä daatmış o çuvaldan boodayı. Git, be Gani, da
aulda biraz top oyna. Ne yapayım seninnän, ayol, sadece zarardan
zarara gezersin!

Münüzdü — yımısaktı
hırpalamaa — çalmaa, kapmaa
kasnak — elek gibi kap
dremci — sıkı
kiler — yan oda

GEZİ

Bugün pazardı. Gani bakasınnan barabar küü içinä çıktılar gezinmää. Çocuk pek sevinirdi, ani bobasının oldu vakıdı da teklif etti çocuknu küü içinä çıkmaa. Onnarın yaşaadı er — bir büyük gagauz küüyüydü. Ortada, klise meydanında, vardı bir stadion, taa da biraz öteedä eşerärdi bir geniş park.

İlkyazdı, hava güneşliydi, sıcaktı, bir yufka lüzgercik esärdi batıdan. Gani gidärdi, bakasının kolundan tutulu, hem kabarırdı, ani o büyüklärlän barabar bulunurdu. Bakası bir balaban kişiydi, vardı koyu kara bıyıkları, çocuk sanardı, ani onun bakasından taa gözäl adam hiç başka yok. O ilktän gidärdi uslu, istemääzdi aalem ona şımarık desin, ama sora dayanamadı, başladı atlamaa, çamuşlanmaa.

— Naşey, našey, neçin sän esirersin? — sordu bobası, ama Gani bilmääzdi, ne cuvap etsin, belliydi, ani sevinmektän şıarmak onu dürtärdi.

— Ölä! — dedi o, kafasını burarak hem bütün ürektän güleräk. Etiştilär stadiona, orada birkaç çocuk topu koulaardılar, ama oyun taa başlamamıştı. Stadiondan gittilär parka. Orada gözäldi, yolcaazlar paktı. Oturdular bir skemneyä, ama Gani istemääzdi oturmaa. O ayakça dururdu bobasının dizleri arasında da düzeldirdi onun kara bıyıklarını.

— Baka, — başladı Gani kendi soruşlarını. — Todıcik deer, ki üz taa çokmuş bindän, ölä mi?

— Angı Todıcik? — sordu bakası.

— Te o Kara Panilerin Todıcii, ani köşedä yaşêêrlar.

— Belli ki, diil üz, ama bin taa çok üzdän. Todıcik taa küçük, onun, bezbollahi, sayıdan taa annaması yok.

— Küçük zer, o taa onadan saymaa bilmeer.

— Bän irmiyädan da biliyorum saymaa. Bän Todıçiktän taa büyüküm, büyüküm e?

— Elbetki, sän şansora koca çocuksun, tezdä şkolaya gidecän, ama läázım islää biläsin saymaa, sän ii mi bilyorsun?

— Bilerim, mali beni üretti. Te bir, iki, üç, dört, beş, altı, edi... Gani saydı 150-dan, бүкерäk ellerindän parmaklarını.

— Ama sän neredän bilersin, ani bin taa çok üzdän? — sordu bobası.

— Hep malim söledi. Siz açan evdä yoksunuz, mali bana masal annadêr, hem gözäl kiyatçıklar okuyêr.

— İslää çocuksun! — dedi bakası. — Seslä malini da tez büüyecän hem akıllı olacan.

— Sesleerim, — dedi Gani, — o düşündü, ki çok sesleer deyni, olmalı, o Todıciktän taa büük hem, bezbollahi, onuştan biler, ani bin taa çok üzdän...

Sora Gani biraz kaçındı yolcaazda, atladı bir ayaanın üstündä, saydı skemmeleri... bakası kalktı da gittilär evä dooru.

— Baka, hadi taa biraz gezinelim! — istedi Gani, ama bobası dedi:

— Gidelim, çocuum, evä, zerä pideleri, olmalı, fırından çıkardılar.

Gani şen güldü, da burnusu sansın duydu kırma kokusunu.

— Ne sän, Gani, unuttun mu, — sordu bobası, — ani bu gün pazar, mamular kırma yazar! Gani taa pek güldü. Onun sansın artık aazında vardı bir parça kırma. Bakasının kolunda tutulu o, hep atlayarak, şımarırdı...

— Ne sän, genä mi esirmää çekettin? — sordu Yorcı ooluna, — hadi taa tez gidelim, zerä pidelerimiz suuaceklar...

TARLADA

İlkyazdı, sokaklarda artık çamur azaldıydı, olmuştı yolcaazlar. Ganilerin aulundan görünürdü küüyün kenarında toloka, orada da artık sade çukurlarda biyazırdı sat-pat bitki eriyän kaarlar, ama bir iki gün kararan boş erlär artık eşerirdilär, başlamıştı çimen bümää. Ganinin malisi Sofi babu, çıkıp aula, koyup bir elini annısına, bakardı kıra da doyamazdı şaşmaa:

— Mari, bir güncääz sıcak urdu da tolokaya sansın eşil boya atıllar! Dün Yalpu yamacı karaydı, bu gün artık em-eşil olmuş. Gani da, ani malisindän siirek ayırılırdı bu sıra da yanında bulunduu zaman sordu:

— Kim eşil boya attı?

— İlkyaz, ilkyaz, çocuum... Kim bilir, ne çok çiidem çiçekleri, olmalı, şindi kenarda bizim tolokada.

— Malë, — dedi Gani, — hadi gidip toplayalım o çiidenneri.

— Dur, yavrum, taa biraz büü da ozaman gidecän. Çiidemä gider delikannı kızlar hem olannar.

Gani pek istäärdi taa tez bümün, çok işlär adardı ona malisi, ama hep deyärdi, bümün da ozaman.

— Öbürgünä, — uzattı Sofi babu lafını, — olacek üz on...

— Nasıl üz on? — sordu Gani.

— Te üz on, deerlär, tarlanın başına kon!

— Nasıl ma, male, insannar uçsun, onnarda kanat yok?

— Diil, çocuum, sayılër insan artık gider da tarlasını sürmää, ekmää başlëêr. Te senin da bakan artık hazırlamış puluu, dün çalkadı toomnuu, öbürgünä kıra çıkacak ekmää. Boban çoban, ama bizim da var bir tarlamız koyunnarda iş başlayınca çiftçilik ta yapêrız.

— Malicik, sölä bakasına beni da alsın tarlaya ekmää, bän pek isterim tarlayı göreyim.

— Söleycäm, çocuum. Git gör ilk günü, ne adetlär var çiftçilerdä, tarlayı ekmää başlaarkan. Te mamun da yapacek o gün için bir tombarlak pita...

Geçti taa iki gün, dışarda artık heptän sıcaktı, çalardı kuşçaazlar, çiçek açardı zerdelilər. Ganinin bakası, ilk günü, kıra çıktıynan, aldıydı oolunu da bilä.. Te onnar etiştirilär tarlaya, bakası kolverdi boyunduruktan öküzleri da yannaştırıdı onnarı taligaya isinnär, indirdi puluu, koydu annıkta erinä da sora ilişitirdi **arışı**... Gani dört göz bakardı, taa ne olacek ileri dooru, aklına geldi malisinin söledii da sordu:

— Baka, mali sölediydi, ani ilk günü ekmektä varmış çiftçilerin türlü adetleri.

— Elbektı, var, te şindi görecän.

Bakası çıkardı torbadan sıcak pitayı da tukurladı onu tarla başında.

— Te, görermiysin, ne uzak tukurlandı? — sordu o Ganiyä.

— Aha, görerim, — salladı çocuk kafasını.

— Sayılêr, ki buyıl o tarafta, Popaz merasında, taa çok yaamurlar düşecek.

Sora kırdılar pitayı, idilär birär parça. Ganinin bobası doldurdu toomnuu hiybelerä, aldı onnarı omuzuna, yaptı stavrozunu da dedi:

— Hadi ver, Allahım, demirlisi **kilä** olsun!

Bölä duvadan sora, geniş-geniş adımnayarak, aucunnan ekärdi boodayı erä. Komşu tarlada da bir başka çiftçi artık ekmişti toomu, da artık ilk çizileri çekärdilär. Ganinin da bobası bir kol ektiktän sora, koştular öküzleri pulaa da başladılar sürmää...

Arış — öküzleri koşmaa ok

kilä — 21 demirli ekin

GÖCEN

Gani bugün kaldıydı tırlada yalnız. Bobası, çoban Yorcı, götürmüştü sabaakı üündän piinirleri evä. Öbür çobannar da gittilär yırak çayıra sürüyü otlatmaa. Koyunnar üülenädän doyunacekları sütleneceklär da saat birdä ya ikidä genä geleceklär tırlaya saalmaa ikinci sıraya. O zamanadan bobası da dönecek küüyädän da Gani genä görecektir, nasıl çobannar saayacekları koyunnarı, o da

yardım edecek haydamaa saamalları strungaya. Kofalar, ani şindi kazıklarda güneşä karşı kururdular, genä lemlerdek koyun süd-ünnän dolaceklar...

Ama şindi Gani haylak otururdu biraz serindä, tırla yanında, bordeydä. O taa bir kerä gözdän geçirdi, nelär vardı bu çobannarın kır evlerindä da sora indi çayıra, orada, sazlık içindä, çöşmä şuruldaardı. Taa öteedä da boş kelemedä çok koraylık büümüştü, koraylıktan da ötää baalar uzanırdılar. Gani çöşmedä içti serin sucaaz, sora çıktı da gezärdi otlar içindä. Bir da ansızdan onun önündä göründü iki boz yumacık.

— Naşey olsun bu? — düşündü o.

Gani ilktän, sansın, korktu, sora gördü onnarı nasıl bir korayın altına saklandılar. Açan taa islää baktı, orada iki küçük tavşamcık sinärdilär. Gani çıkardı kalpaanı da kapadı onnarı, istedi tutmaa, ama birisi, fırlayıp, kaçtı elinin altından. Öbürünü etiştirdi, tuttu da getirdi bordeydä.

Taman bu zaman bobası da küüdän geldi.

— Baka, bän tuttum bir tavşamcık!

— O-o-o, ya ne gözäl küçücük! Korkmuş zavalıcık, ne sık-sık soluyor. Küçük tavşamcıklara türkçä **göcen** deniler.

— Onnar ikiydilär, ama birisini kaçırđım, — söledi Gani.

— Bunu da lääzım kolverelim. Anası arayacaktır yavrucuunu.

— E, nasıl onu tanıyacak?

— Ana tavşamnar yabancı göcenneri da bulursalar, emzirerler onnarı sütçeezinnän, nicä kendikilerini.

— Beki, bän vereyim ona biraz koyun sütçeezi?

— Olmaz, o küçücük, içämeyecek, hem koyun südü tavşama yaramaz. Taa ii kolverelim onu gitsin anasına. Neredä sän onu tuttun?

— Te orada, derenin ötäända.

— Orayı da götür zavalıcıı.

Gani gitti da kolverdi göcencii koraylık içinä.

— Çok islää yaptın, dedi Ganiyä bakası, — anası onu, mutlaka, bulacak.

DERMENDÄ

Gani sordu bakasına, nereyâ o hazırlanırdı gitmää.

— Gidecäm, çocuum, dermenä.

— Bän sandım tırlaya.

— Yok, tırlada bugün koyunnarı güder ortaamız Matey batün, ama bizä läüzim oldu biraz papşoy unu, da te götürecez bir çuval papşoy dermenä üütmää.

— Baka, alsana beni da dermenä.

— Olur, alayım, ama eşää aar gelmeyecek mi, çuvalın yanında oturabilecän mi?

— Oturacam, oturacam, tırlaya nasıl gideriz... Bän sıkı tutunacam, hiç düşmeycäm.

— İslää — dedi bobası, — pin te buraya semerä çuvalın yanına.

Gani büük sevinmeliklän erleşti semerä, çuvalın yannaşık, sansın, bir büük adamdı. Bobası aldı edektän eşää da yollandılar. Gani pek istäärdi maaledä uşaklar onu görsün, nasıl eşektä atlı dermenä gider, ama, yazık, sokakta hiç kimsey yoktu.

— Ne pek keskin lüzgär üfleer, — dedi Gani, — bozacak güneşli havayı.

— O islää, ani eser, taa tez un üünecek.

Gani meraklandı da sordu:

— Ama ne, lüzgär mi unu üüdecek?

— Elbetki, lüzgär. O üfleer da çevirer dermenin kanatlarını. Kanatlar da döndürerlär te o kayaları, angıların altında tenelär, üünüp un olêrlar.

— Baka, bän yoktur gördüüm, nasıl dermen örüer.

— Yoktur, te şindi seni aldım göräsin deyni.

Bilerim, ani sän pek seversin hepsini görmää, çok işlär bilmää...

Etiştilär küüyün kenarına, orada yırıktan göründü dermen, onun kanatları dooruduluydular lüzgerä karşı, dönärdilär hızlı. Bobası indirdi eşektän çuvalı, baaladılar onu bir çatıylan makaraya, da dermenci, burgacı çevireräk, kaldırdı onu yukarı. Gani hem bobası

pindilär orayı merdivendän. Pek meraklıydı dermenin içyanı: türlü çarklar büük hurultuyulan döndürürdülär kayayı onun da altından bir kurnacıktan akardı ufacık papşoy unu. Ganinin bakası dermenciylän tutundular kol-kola, nicä elleşmää gibi, da ölä kaldırdılar çuvalı dermenin sepedinä, döktülär orayı teneyi. Dermenci baktı Ganiyä, diidi unnu elinnän uşaan yanaana da sordu:

— Sän da mı, evladım, dermenä geldin?

— Geldi, — çocuun erinä bobası cuvap etti. — Aldım onu da görsün, hep sorêr, nasıl lüzgär un üüdürmüş...

— Te şindi görermiysin, nasıl kayalar dönüp, yapêrlar unu.

— Görerim, — cuvap etti Gani ayıflanarak.

— Şindi insannar, — söledi dermenci, — taa çok motorlan üüderlär un, ama küüdä kaldı bir da lüzgerli dermenimiz, sizä, çocuklarımıza eveldän merak. O biraz düşündü da uzattı lafını: — Evel küüyümüzä bir da su dermeni vardı, te orada deredä, o yıkıldı... ama bölä el dermenneri pek çoktular.

— Baka, baka, — danıştı Gani bobasının kulaana, dermenciyä o kıyıştırmaazdı sormaa, — e su dermeni, o nasıl? — Te ölä, bunu lüzgär çevirer, ama onu su örüder...

Gani pek annamadı, ama başka bişey sormadı, sesledi dermenciyi.

O söledi, ani şindi insannarın gamsızlıu beterinä dermennär yıkılırmış, hepsi bozulmuş, daalmış, sade o korumuş kendi dermenini da te bugün da hep işleer. Açan küüdä un motorları bozulêrlar, insannar tez bu dermenä kaçerlar.

— Lääzım bari bu el dermenimiz korunsun, — dedi Ganinin bobası, — kalsın eskidän anılmak için oollarımıza hem te iş için da yarêêr...

— Elbetki, evel o meraklı, — kayıl oldu dermenci da. Sora oturdular çuvallar üstünä da dermenci söledi bir uzun, meraklı masal, o bitincä un da üündü, üklettilär çuvalı eşää da evä vardılar. Gani bugün çok işlär üürendiydi.

KARIMCALIK

Ganinin mamusu pek siirek haylak kalırdı, hep işi vardı. Ama uşak ölä sevärdi mamusunnan da lafetsin, nicä gözäl hem meraklı lafedirdi malisinnän. Çok iş vardı anasının başında, ama Gani, sevä-sevä, kimär kerä takılırdı mamusuna kendi istediklerinnän, gelirdi sıra azar da kabul edirdi, ama o hiç küsmääzdi mamucuna, danışırdı ona mahkul, yalpak ozaman, açan anasının kefi islääydi.

Te bugün da, hiç bişeycik sormadaan, baktı nasıl mamusu inää saadı, sora südü süzdü da kotardı onu çolmeklerä, şindi da te oturdu iplikleri yumaa sarmaa... Taman eriydi Gani annatsın bir bişey, neyi sanırdı, ki mamusu beenecek, kuşkulu sesleyecek. Neçinki yumaa sarmaa Ganinin esabına görä diildi büyük iş, onuştan olurdu hem sarsın hem da seslesin oolunu. Da te o başladı sölemää, nasıl dün onnar Tanaşçıklan ikisi salkım aaçların altında buldular bir karımca yuvası...

Mamusu sansın sesläärdi onu, ama taa çok yumaa bakardı. Olaydı babusuna sölesin, o bişey soraceydı, bişeyä şaşaceydı. Ama bakasına annadaydı bu işleri, o, göz-kulak olup, sesleyeceydı. Ozaman annatmaa da çok taa kolaydı... Mamusu sa bugün, allele, kahrılıydı, may bakmaazdı Ganiyä, hep susardı... Şükür, baarım azarlamaazdı.

Gani annadırdı, annadırdı, ama sölemesi git-gidä hep taa dolaşık olurdu, “nestä”, “nestä” koyardı. Söleyip bir iki laf, susardı, sora genä toparlaardı. Son sonunda anası, istämeyeräk küstürsün oolunu, dedi:

— Bän, yavrum, annayamadım, nasıl siz o karımcalı bulmuşunuz. Deyecäm, gidäsin da söyleyäsın babuna, o taa islää biler sizin Tanaşçıklan işlerinizi.

— Aha, te giderim, — tezicik kayıloluverdi Gani, aklınca düşünerek, ki yumaa da sararkan mamusu lääzım taa çok işinä baksın, nekadar onu seslesin.

— Ne, çocucaam, malisini mi özledin? — sordu malisi, suvazlayarak Ganinin başında sık saçlarını.

— Nestä, mali, — başladı o, — biz Todıcıklän ikimiz bulduk bizim aulun dibindä bir karımcalık yuvası, ço-o-ok karımca vardı. — Nestä, te öla hepsi karımcılar gidärdilär, gidärdilär, fiyıl daardı orası...

Malisi brakmıştı işini da, çocuun gözünä bakarak, sesläärdi onu. Ganinin da annatması havezli su gibi gidärdi.

— Karımcılar, — karıştı babu da lafa, — aslı ölä hiç durmak bilmezlä, hep işleerlä, çalışêrlar...

— Nicä bizim mamu! — koydu Gani da kendi lafinı ansızdan. Sofi babu gülümsedi. — Biz Tanasçıklan çok baktık onnara, nasıl taşırdılar samancık, otçaaz, başka işlä. Ama, male, Tanasçık tuttu bir karımcayı da kopardı onun bir bacaanı...

— Pı-ı-ı! — şaştı babu hem rökesini da bir tarafa koydu, — hele bak sän cansız uşaa, olur mu ölä yapmaa?! Karımca küçücük, ama o da diri bir can. Onu sanêrsınız acıtmadı mı?

— Acıttı, olmalı, zer, bizi nicä acıdêr, — dedi Gani.

Onun kendisinin da pek canı acıdıydı o karımcacaa.

— Karımcılar, çocuun, — dedi malisi, — çok fayda getirerlä, bizim fidannardan tırtılları ürküdüp, yokederlä, da meyvalar korunêr. Sän da o Tanasçık gibi bişey yapmayasın?

— Yok, malicik, benim bir böcecäa da canım acıyêr.

— Te islää, öldürmää olmaz, herbir canı korumaa läázım, oza-man biz insannar da korunmuş oluruz. Açan başka kerä da göreceniz karımcaları, hiç bozmayın onnarın yuvalarını, ko yaşasınnar, nicä onnar bilerlä.

— Male, ama karımcılar dalêêrlar.

— Elbetki, dalêêrlar onnarı, kim karımcaların yuvalarını bozêr, ama kim sade uslu onnara bakêr, ona bişey yapmazlar.

— Tanasçının elini daladılar.

— Dalayarlar, zer, açan o tutmuş da kabaatsız karımcanın bacaanı koparmış.

— Ama o karımca, angısının bacaanı kopardı, dalamadı, o topalla-yarak gitti. Tanasçını daladı bir başka karımca.

— Te görermiysin, onnar biri-birini zorda kurtarêrlar, ölä läázım insannar da yapsınnar, — dedi Sofi babu.

DUT İMEKTÄ

Ganilerin harman aulunda var bir büük dut aacı. Eer yılın o aç yapardı iiri kara dutlar, bal gibi, tatlı hem okadar çok olurdu, ki bütün maalenin uşakları etiştirämezdi, onnarı iiyip, bitirmää. Dutlar er-ken olmaa başlaardılar. Başka erdä, bekim, ancak taa kızardılar, ama Ganilerin dudu artık kararardı. Dutlar olurdular döl-döl. Artık mayın bitkisindä ilk döl kararardı, bunnardılar erkencilär, kirezlärlän barabar olannar, sora olurdu ikinci döl, taa sora üçüncü, dördüncü... da hep ölä dut vardı bütün yaz hem git-gidä hep taa tatlı, taa mezetli olurdular.

Elbetki, ilkin olmuş dutlara toplanırdı çok uşaklar komşulardan da, uzak maalelerdän da. Ganicik da kabarırdı, ani onnarda ilkin olmuş kara dut vardı. Sora, açan başlaardılar olmaa kirezlär, vişnerlär, zerdelilär, eriklär — dutlar, nekadar da islää olsalar, kalırdılar bir tarafa. Ama şimdi, açan dışarda olurdu hava sıcak, Ganinin malisi açardı aula tokatçıı da hepsi uşaklar, kim gelirdi dut imää komşulardan hem Gani da Veliylän hem Koliylän, gidärdilər dut aacın altına. Çocuklar pinärdilär aaca da orada, en iilerini ayırıp, aazlarına atardılar. Ama küçüklerä deyni, kim pinämezdi yukarı, silkärdilər üklü dallarda dutları erä. Aacın da altına Sofi babu döşemişti bir pala da sımarlaardı uşaklara:

— Palacın üstündän ayırın kendinizä dutçaaz, erdän imeyin, onnar tozlu. Ayırın, yavrularım, en iilerini, — deyärdi yalpak babu, — ama ne kalacak, korkmayın, zän olmayceklar. Onnarı da var kim isin, sizin ardınıza ördekleri kolverecäm...

Tokatçın da öbür tarafında “vrak-vrak-vrak” baarışardı bir sürü artık orta boyda ördecik. Onnar beklärdilär sıralarını, aulun aralından birär gözlän bakardılar erdä kara dut zibiliinä.

— Durun, alatlamayın, — lafedärdi babu ördeciklärän, — şindicik sizi da doyuracam...

Uşaklar sa dut imää doyunduynan, uurlayıp babunun gözünü, dut aacından geçärdilär harmanda duran samannan üklü arabaya, da orada,

samannar içindä, oynaardılar: cingilirdilər, atlaardılar, daadırdılar samannarı. Sofi babu şımarıcıları tezicik ürküdüdü:

— Sizi gidi, sarsıklarını, ha-a-a. Ya, çabuk inin o harabadan, zərə şindi te bu fişkannan butlarınızı pişirecäm. Kolverersin onnarı uşaklar gibi dut isinnär, ama girlişalar osaat domuzlanmaa başlêêrlar, osaat zarara...

Babunun çıkışından sora hepsi uşaklar kim kabaatlıydı, kim da diildi, dut imei bitirdiktän sora, çıkaardılar auldan kap-kara aazlarlan hem üzlêrlän.

— Aman, mari, aman, — şaşardı Ganinin mamusu, — meçiklilär karnılarına okadar götürmemişlər, nekadar bulanmışlar, vardır iş — onnarı yarım gün yıkamaa.

Sofi babu kolverirdi aulda kalan dutlara ördekleri, önnerinä da koyardı bir dolu yalak su, fasıl kuşlardı bu ördeklär: bir-iki dut yudup, aardına bir aaz su içärdilər. Aacın altında, diri şufa gibi, kaçınırdılar — bir dutlara, bir suya, bir dutlara, bir suya...

Ama bu yakınnarda Ganilerin dudunda olduydu ölä korkunç bir iş, angısını artık bütün küü da işitmişti. Hem da bu seremcenin baş kabaatlısıydı Ganinin lelusunun çocucaa Miticik. O şansora büüktü, artık şkolaya gidärdi. Da te o birgün taa sabaaländän gelmişti mali-sinnerin tokadına da baarırdı:

— Gani-i-i, Gani-i-i!

Çıktı Sofi babu:

— Ne iş be, Miti, ne geldin ölä sabaalän? — neçin sä üfkeli hem bir şüpäylän sordu malisi.

— Mali, kolver bizi Ganiylän dut imää...

— Ne dut mu? Diil dut sizin zorunuz, olmalı, genä te o arabada samannarı daatmaa geldin, kolvermeyecäm, git evä.

— Malicik, kolver, — yalvarırdı Miticik, — vallaa, oynamayacez samannarda, sade dut iyecez.

— Ne, dün doyamadınız mı dut imää? — Genä üfkeli sordu babu, ama o heptän da kıyamaazdı gücendirsın unukasını.

— Hadı, gel, — dedi babu sonunda, açan gördü, ani Miticik süzü-lürdü tokatta, gitmääzdi evä, — şindi te Gani da gidecek seninnän.

Gani da sevindi bu işä, ani lelüsunun çocuunnan bugün dut iecek-
lär, beki, malisi görmedään samannarda da yuvarlanaceklar...

— Hadi, gidin, ama ardınıza tokatçıı kapayınız, — sımaraldı Sofi babu, — zerä ördeklär girecek. — Bän avşam süpürdüm, pakladım dut aacın altını, onnar şindi tapkır edär orasını.

— Korkma, male, biz tokatçıı kapayacez, sän bak işinä.

Uşaklar girdilär harman auluna da başladılar dut imää. Gani iyirdi erdä, pala üstündän, olmuş şıralı dutları, ani düşmüşstülär avşamdan, ama Miticik tırmaşmıştı aacın taa tepesinä hem da hep üünürdü Ganiyä:

— Gani, Gani, ya bak bän neredäyim! — Miticää okadar dut imää diildi läözım, nekadar çok yukarı tırmaşmaa...

Sofi babu orada kuhnedä bulunurdu, fasülä ayıtlardı da koyaceydı onnarı kaynatmaa. Ganinin mamusu da **çalmar** altında çamaşır yıkaardı. Bir da ansızdan işidildi Ganinin baarışı. O kaçarak geldi malisinä da korkuylan çalışırdı nesä sölesin.

— Male, male, nestä, te Miticik aaçtan düşeer...

— Nasıl düşer, be? — sordu babu hobalık gözlerinnän, — beki düştü?

— Düşmedi taa, ama düşecek, nestä, düşeer artık...

— Aman, aman, ne yaptılar, acaba! Allah belanızı vermääydi, bolay! Taa ii hiç da kolvermeyäydım bän sizi yalnız!

Babu kaçarak çıktı kuhnedän da hızlandı dut aacına dooru, sora baardı Ganiyä:

— Gani, git sölä mamuna da gelsin buraya. Ama tez, tezicik sölä gelsin.

Ganinin mamusu yaş ellerinnän artık buradaydı, gelmişti baarışa.

— Naşey oldu, be Gani? — sordu mamusu.

— Te Miti, nestä, aaçtan düşeceydi da... te dalda kaldı.

Karılar geldilär dudun altına da gördülär Miticii aaçta. O asılı kalmıştı gölmeenin eteendän dudun en yukarkı dalında, belliydi, ani pek korkmuştu da hiç baarmazdı da.

— Dur ölä, çok kımıldama, — sert izin etti babu, sora dedi Ganinin mamusuna:

— Git, seset komşulara, mari gelin!

Karı hemen çaariverdi birkaç komşu, da adamnar buldular ne yapmaa. Harmandan samannan üklü arabayı çektilär aacın altına, tamen neredä Miticik asılıydı, sora bir kişi pindi aaça da kosaylan kesti çocuun gölmeeni da o "pat deyni"... düştü arabaya samannar üstünä...

Bu seremceyâ toplanan insannar, sansın, birdän ilinnendilär. Miticik sapa-saa harabadan atladı erä, bakındı iki tarafa da, nicä bir yanık, kopetti kaçarak, ne kuvedi varsa, süpürdü evä.

— Varmış kısmeti bu uşaan, — dedi komşulardan birisi, — ki gölmek kaaviymiş, eer kopaydı, vardı nasıl ya sakatlansın, ya düşüp, ölsün...

Ama Sofi babu, yumuruunu sallayarak, Miticiin ardına baardı:

— Görmeyim şansora seni aulda, zarardan zarara gezersin, **zulum!** Bütün maalenin insannarını korkuttun, meçikli!

— Mamo, bän da ölä korktum, — dedi kayınnasına Ganinin mamusu. — Te şindi da dizlerim hep taa titirerlär.

Çalmar — sayvan

zulum — fena, şımarık uşak

BİR KİYAT OKUDUK

Malisi Ganiyâ dedi, ani şindi ona bir kiyat gösterecek.

— Male, — sevindi Gani, — bän pek severim kiyatçık okumaa, ama isteerim te ölä gözäl resimni olsun.

— Te islää, — dedi malisi, biz seninnän aktaracez hem da okuyacez bir gagauzça kiyat. O şindi eni çıktı da bakan artık yazdırmış bizim evimiz için. Şansora üç ayda bir kerä pošta gazetalarlan bilä onu da getirecek, adı kiyatçım "Kırlangaç". Ama butakım kiyatlara, ani çıkêrlar sırasıyca, aylıkça yaki iki üç ayda bir kerä "dergi" deniler. Te sayılêr şansora bizim gagauz uşaklarımızın da var kendi dergisi "Kırlangaç".

— O bizä küçüklerä deyni mi? — sordu Gani, — ver bän onu aktarayım.

— Şindi, te oturalım da ikimiz bilä aktaracez.

— Male, ne gözäl onun kabı!

— Kabı da içi da onun çok gözäl hem yazılı da onda çok meraklı gagauz dilindä işlär.

Gani oturdu malisinnän da aktardılar “Kırlangaçı”, baktılar resimneri, sora bir şiir hem birkaç söyleyiş okudular. Uşak pek büük mera-klan sesläardı, açan malisi bitirdi okumaa, çocuk aldı dergiyi kendi elinä, aktarıp bakardı herbir sayfacı hem sorardı: bu naşey, ama burada ne resimi?

— Tezdä gidecän şkolaya da hepsini üürenecän, kendin okumaa bilecän.

İkisi barabar baktılar taa iiri bukvaları, da Gani artık tanırdı kimisini.

— Şansora hergün barabar bakalım dergiyi, — dedi o malisinä.

— Olur, bakarız hem yavaş-yavaş üüreniriz bukvacıkları tanımaa. Ama taa sora gösterecäm sana ilk şkola kiyadını, onun adı “Bukvalık”.

— Ama “Kırlangaçı” bän pek beendim, onu isteerim herafte kabledelim.

— Te islää, ani o çeketti çıkmaa, şindilik kayıl olacez üç ayda bir kabuledelim, ama sora beki taa sık başlar çıkmaa. Bakan dedi, ki ona heryılın **abone olaceymış**.

— Male, brak bana “Kırlangaçı” kendim bakayım hem Veliylän Koliyâ da gösterecäm, üçümüz olur mu aktaralım?

— Olur, yavrum, sän ii düşünmüşün, “Kırlangaç” sizin küçük uşakların dergisiydir, sizin en ii kafadarınız hem üürediciniz.

Abone olmaa — yazılmaa, ödemää, da heryılın kabul etmää

ANA YATAK HEM EVLAT

Küçüklük çekeder sallangaçtan, ani evel asılıymış dört iplen içerdä, kırıştä, kimi gagauz küülerindä bu uşaklık sallangaçına taa deerlär **beşik**, taa başka erlerdä da bu sallangaçın erinä tekneyi kul-lanêrlar... Ne meraklı ekmeklän sonsuzluun başlantısı!

Ama büünkü günümüzde sallangıcımızın adı da başka oldu, diişildi. Ah hem aman! En eskiliimizi, en çeketmemizin da öz döşeciimizin da adını kaybettik, battı! Yazık!

Ama, beki, var taa aramızda kuvet annamaa, neyi aarardık, da neyi kaybettik, da neyi bulduk. O küçüklük sallangıcımızın adı şindi yabancı dildän gelir — o bir dört tekerlecikli yalabık donaklı taligacık. Onun içində hep o evelki kaba kundaamız, **poyumuz** hem kırmalı kadreli yastımız. Taligacın altında var türlü prujinalı cingırdaklı tekerleciklər. Analar onu sallamêrlar evelkisi gibi, hızlandırıp bir oyanı bir buyanı, ama sadece dürtêrlar, da o kendisi salêr eni dünnäya gelän adamı. Ama “o adam” birtürlü raatlanamêr... Gecä yarısı sa çoktan geçti... Ana kalkêr, alêr kucaana evladı:

— Sölä, kucum, neçin raatsızsın, nereciin acıyêr, bak mamucuuna da sölä!

Ama küçük söyleyêr. O bilmeer taa lafetmää, ama kucakta uslanêr, yakın uyuklamaa... Sanki, neredän duyêr bu yavru, ani burada ona islää, ani burası **cennet**?

Anası usulcuunnan koyêr küçücä kendi kucaandan epiz-eni yalabık taligacın içinä, kaba erä... Ama uşak, dap-duru gelip, çıvdırık gibi baarış koparêr.

Näpsın ana? Enidän alêr kucaana, gezdirer — usluluk, yok ses. Te burası ona, bezbelli, kendi eri uslanmak hem raatlık dünnäası. O uyuklêr. Ananın da gözleri kapanêrlar... Yorgun insan isteer koysun uşaa genä gözäl kaba erä, ama... orada enidän sansın ateş — aalayış, baarış...

Mamu alêr yalabık yataktan yastıcaa, koyêr onu ayaklarının üstünä da eskiycä, nicä kendisini anası sallamıştı — sallêr evladı kendi ayaklarında: “A-a-a-a-a, A-a-a-a-a, A-a-a-a!” Nani-i-i, Nani-i-i, Nani-i-i, nani!”

Uşak uyumuş, anası da dirseenin üstündä **ban gitmiş**. Anaylan evlat derin hem raat kendiycä uyumuşlar. **Ne mutlu**, hiç duymamışlar, nasıl sabaa olmuş!

Te güneş da artık pençeredän bakêr bu gözelim-gözelliinä.

Poyu — uşaa sarmaa deyni ip
cennet — ray
ban gitmiş — uyuklamış
ne mutlu — ne kismetli

PAPUÇLAR

Bay Yorcı, çoban, pindi eşeenä da dedi ooluna:

— Gani, bän giderim panayıra, alacam sana naşey-naşey.

— Naşey alacan, ba bakacık, sölesäne?

— Geldiynän panayırdan, görecän.

— Açıan sölämeersin, ozaman al beni da seninnän bilä. Bän pek isteirim göreyim Bolgrad panayırını.

— Olmaz, — dedi Yorcı, — panayırdan läüzım çok işlər alalım, geeri döndüynän, eşek bizi taşıyamayacak, ona ük aar gelecek.

— Bän geeri dooru yayan gelecäm, kayıl oldu Gani, sadece onu da alsındılar panayıra.

— Ama, mutlak, mı?

— Mutlak, elbetki, sade kal evdä da seslä mamunu hem malini, bän getirecäm, ne dedim.

— Kalacam, baka, ama sölesäne, ne alacan, bän avşamadan dayanamayacam.

— Dayanacan, dayanacan, — dedi bakası da dürttü eşään boşlarını ayaklarınınan, istedi yollansın tokada dooru. Çocuk dönüştü hep bobasının dolayanda.

— Neçin sölämeersin, ba bakacık?

— İsteirim üüredeyim seni saburlu olası, biläsin alatlamamaa, dar cannik, o da bir kusurdur. Te neçin sölämeyecäm, beklä beni lincä...

Yorcı çıktı auldan, Gani kapadı ardına tokadı da baktı, nasıl bobası, eşektä yortarak, gitti aşaa. O gün Ganiyä pek zor geçti. Hep düşünürdü, sanki naşeycääz ona panayırdan getireceklär. Çıkıp-çıkıp tokada, bakardı aşaa, acaba, taa gelmeer mi bobası. Sora gitti malisinä, sordu, bilmeer mi bakası ne alacek.

— Bilmeerim çocuum, dedi Sofi babu, — bakan panayırdan hepsimizä birär bişey getirecek, ama ne getirecek, onu kimseycää iler-dän sölämeer. Te geçti pazar da anana fistannık getirdi, bana da bir çember almıştı.

— Sade bana bişeycik getirmediydi.

— Nasıl ölä getirmediydi? Diil mi bombonileri ilkin sana verdiydi? Hem taa almıştı halva, kovrik... Büün da bişey getirecektir, mutlaka...

Hele gıcırdadı tokat da aula girdi bay Yorcı eşeklän edeendä. İlkin o indirdi semerdän bir çuval, sora urdu eşää sırlık auluna, da alıp torbasını, gittilər Ganiylän içeri. Gani dört göz bakardı, ne çıkaceydi o beklenmiş panayır torbasından.

İlkin Yorcı verdi Veliylän Koliyä birär çavdar pitası, sora Ganiyä da verdi bir pitinka, ama o hiç pek sevinmedi, bekläärdi o naşey-naşeycii. Gani **pitinkayı**, dalayıp, sordu:

— Buncaaz mı o, ani dediydin, ba bakacak?

— Diil, dedi Yorcı, — da çıkardı torbadan bir çift süt-biyaz papuç. Onnarın vardı gözäl eşil ipleri hem cıngır-maavi kenarcıkları. Gözäl-dilär, pak gözünü tutardılar...

— Te bunnarı sana aldım.

Gani kavrardı onnarı, da sevineräk, başladı çek—çevirä bak-maa. Onnarın maalesindä hiç kimseyciktä yoktu bölä ayak kap-ları. Uşak tezicik giidi onnarı, geldilər taman ii ayaklarına görä. O istedi çıksın sokaa da göstereyim kafadarlarına, ama düşündü, ani şimdi artık avşamdı, sokakta az uşak, olmalı. Gösterecek o eni papuçlarını saba, açan maalenin hepsicii uşakları toplu ol-aceklar. Şindi o yalnız sevinirdi papuçlarına, gezärdi içerdä, adım yaptıkça, bakardı aşaa ayaklarına — pek kıvraktılar onun eni papuçları.

Pitinka — biskivit

ENİ ŞKOLACI

Pazar günüydü. Gani kalktı da gördü, ani Sofi babu nereyäsä hazırlandı gitmää.

— Male, genä mi çöşmeyä gidecez? — sordu o.

— Diil, yavrum, — dedi babu, — şindi Panayıya orucu, läüzim kliseyä gideyim da dua edeyim Allaha, ki saaselem etiştik bu gün-nerä.

— Malicik, — sordu Gani, —sade oruçlarda mı kliseyä gidiler?

— Yok, kliseyä olur gitmää herpazar, ama te biz birtürlü etiştirämeeriz, da bän deerim, çocuum, baari oruçlarda taa sıkça Allahın evinä gideym.

— Male, beni da kliseyä alsana, — takıldı Gani, o istäärdi hep malisinnän bilä olsun.

— Bakan şımarladı almayım seni birerä, neçinki ikiniz barabar tükäna gideceymişiniz.

— Aha, mali, — sevindi Gani, — bän taa pek tükäna isteerim. — Gani bilirdi, ki tükäna gidärsälär, bakası ona nesä olacek.

Sofi babu dattı çemberini, kuşadı kara fartasını da gitti kliseyä, taa biraz sora Gani da bakasınnan, tutulu kol-kola, gittilär tükäna.

— Bakacık, ne alacez?

— Sana bir eni çanta alacez. Te Panayıya yortularından sora sän artık şkolaya gidecän. Diil mi artık büyük çocuksun, şkolaya gitmək çantasız olmaz. Onun içindä tefterlerini, kiyatlarını taşıycan, şkolayı bitirmeyincä, çanta senin omuzundan inmeyecek.

Gani kanaatlıktan, kabarmaktan bilmedi, ne sölesin da sadece sordu:

— Tefterleri mi?

— Tefterleri, karandaşları, kiyatları, — dedi bobası.

Gani sevinmeliktän başladı, şımarıp-atlamaa... Taa tez istäärdi görsün, nasıl olacek onun eni çantası.

Tükända satıcıyka gösterdi çok türlü çantalar: kırmızı, turuncu, maavi. Ama Gani beendi bir eşili. Onu da aldılar. Bakası çantayı ölçtü. Eni kayışçıklarından astılar çantayı çocuun omuzlarına.

Geldilär evä. Ganinin mamusu ilkin gördü eni çantayı:

— Gel mamun seni sevsin, hep istäärdin büyük çocuk olasin, te artık şkolacıysın...

— Elbetki, elbetki! — kabardı bakası da oolunnan.

Bu arada işidildi, kimsä girdi hayada. O Sofi babu artık klisedän dönmüştü. Gani tezicik saklayıverdi eni çantasını köşeyä da, malisi içeri girdiynän, sordu:

— Mali, a bil bana baka ne aldı?

— Ne bileyim, bekim tefter aldı?

— Diil.

— Karandaş , kalem, çanta?

— Aha, te bildin, — atladı Gani sevineräk. — Te benim çantam, — dedi o, da çıkardı onu köşedän.

— Ama da islää çantan var, be Gani, — dedi Sofi babu, — sän şindi artık birdän şkolacı oldun.

— Aha, öbür aftaya, malicik, bän artık şkolaya gidecäm...

Gani genä giidi omuzlarına eni çantayı da gezinirdi ölä, horoz gibi, içerdä.

TERLİKLÄR

Gani sordu mamusuna:

— Mamo, bu senin ayaanda terlikleri neredän aldın?

— Onnarı, çocuum, — dedi mamusu, — Kirana lelün dikti. O çok ii becerer hem dikmää hem örmää terlik yapaa ipliindän.

— Ne gözäl onnar hem ilincecik, te bän da giidim onnarı, — dedi Gani da, geçirip anasının terliklerini, başladı onnarı sürümää içerdä. Ama açan birgün geldi onnara Kirana lelüsü, uşak takıldı ona annatsın terliklär için. Kirana kayıl oldu, da te nelär annattı:

Evel vakıt ayak kabı için insannar çok zor çekärdilär. Bizim Gagauz küülerindä çizmä hem emeni varmış sade çok zengin insanlarda, onnarı da giyärmişlär sade büyük günnerdä, yortularda, kli-seyä hem düünä...

Ama sıradan hergünkü işlenirlerdä hem içerdä terlik taşırmışlar yada pak yalnayak gezärmişlär, ama dışarda en çoyu gezärmişlär

domuz derisindän çarıklan. Beni da malim küçüktän üürettiydi terlik yapmaa. Bu diildi büyük zor iş, ama onu da läâzımdı ii bilmää. Terliklär olur olsunar örülmä kalın yapaa ipliindän yada dikili aba parçalarından. İlkin bän üürendiydim, nasıl terlikleri örmää. Açan seftä başladım, sordum:

— Male, göster nasıl çekettireyim terlii örmää?

— Dur atlatlama, kızım, — dedi malim.

O verdi bana bir aaçtan kuka hem da bir yumak kalın yapaa ipli.

— Te şindi bän çekettirecäm bir terlik, — dedi o, — sän da çekettir bir. Barabar işleyecek da bir-iki çift terlik tezdä hazır olur. Sän, neredä şaşırsan bana bak, tez doorut yannışlı da sora git ileri.

Ölä başladık da bän tez aldım örmenin kolayını. Taa sora bän malimdän üürendim, nasıl aba parçalarından, örnek çıkarıp, kesmää da dikmää pek gözäl terliceklär. Sanaceydın, ani onnar diil el işi, ama fabrikada yapılma.

Şindi artık pek çok vakıt geçti benim o, oyuncak gibi, küçüklük zanaatımdan, ama terlik dikmeyi hiç unutmadım, bütün da hep ölä islää, evelkisi gibi, bilerim. Şindi, deyecän, terlik modası geçti, ama bizim küülerdä gagauzlar bu ilin ayak kaplarından hep taa vazgeçmedilär. Bana komşularımız sık-sık getirirlär dikeyim onnara terlik, neçinki onnarın var çok ii erleri: en ilkin, onnar ilin, onanrı ayaanda sansın, hiç duymêêrsın, ayaanı sıkmeêrlar, topuklarını soymêêrlar. Taa sonunda herkezi olur kendisi diksın kendinä terlik, onnara hiç diil läâzım çok materiyä. Bir eski rubadan kalma parçadan, çalışırsan onu kurtarmaa, çıkar bir çift terliklik, bir-iki saatta diktin onnarı da hazır — gii. Beki, kusur tarafları da var onnarın. Deyelim, ömürleri kısa — tez yırtılêrlar, ama erlerine çok kolay hemen kısa zamanda eni dikmää. Salt bir iş belli, ki hiç bir da içte terliksiz olmaz olsun. Bän küçüklüümdän malimä çok şükür deerim, ani üüretti beni terlik dikmää, kendimizä dikerim hem geler sıra komşularımıza da olêr faydam...

— Lelö, — dedi Gani, — diksäne bana da bir çift küçük terliçäk.

— Yaparım, çocuum, — dedi lelüsü.

İki gündän sora Kirana lelüsu getirdi Ganiyä bir çift eni terlicäk, dikili kara abadan, taman onun ayaklarına görä, hem üstlerinä da lelüsu dikmişti renkli ipliktän birär laalä çıçää.

BİZİM KOMRAT

Var Gagauziyada birkaç kasaba, ama onnarın arasında Komrat ayırılêr, neçinki o bütün — Gagauziyanın baş kasabasıdır, merkeziydir.

Komratta bulunêr Gagauziyanın **Başkanatı** hem başkanı. Hep Komratta toplanêrlar Gagauz Erin halk deputatları, onnar yaşamakta ilk seftä seçimnêrlän ayırıldılar da düzdülär “Halk Topluşunu”. Bu Topluş — Gagauziyanın en üüsek, buyuruculuk hem kullanmak organı, o kabul eder erindeki zakonnarı. Halk Topluşun oturuş evinin üstündä hem Başkanatın evindä hojma saurulêr Gagauz Avtonomiyanın bayraa.

Komrat diil okadar büyük, nicä anılmış devlet merkez kasabaları, ama o bizim Bölgenin insannarına deyni beenilmiş, sevgili kasaba. Komrat için bizdä türkülär çalınêr hem şiirlär yazılêr. Gagauziya, ayırı status kazandıktan sora, gagauzluk, hem bu sırada Komrat kasabamız da, artık bütün dünäää bilinir oldu. Komrada geler yabancı devletlerdän delegaşıyalar, iş adamnarı, prezidentlär. Komrada, Gagauzistana, iki kerä oldu geler büyük hem zengin devletin Türkiyanın prezidenti Suleyman Demirel. Gagauz Avtonom Bölgesi yaşêêr kendi ayırı **baamsızlık** statusuna görä, onun teritoriyası — Moldova Respublikanın bir payıdır. Gagauziyanın Halk Topluşu hem Başkanatı Moldova Parlamentinnän hem Prezidentinnän annaşmakta hem dostlukta çalışêrlar.

Komrat – Gagauziyanın diil sade politika hem buyuruculuk merkezi, ama o kultura tarafından da bizdä önderci. Burada, Gagauziyada, açıldı ilk Devlet Universiteti, enidän açıldı da işleer pedagogi koleci, ani varmış Komratta taa çoktan, geçän ondokuzuncu asirindän; burada işleer orta şkolalar, gimnaziyalar, uşak başçeleri, var istoriya muzeyi, basılêr gazetalar, kiyatlar, işleer radio hem televizıya.

Son zamannarda Komratta alış-veriş işleri da başlêêrlar ilerlemää: açılêr eni tükännär, restorannar, barlar. Komradın mal bazası izmet eder bütün Gagauziyanın dolaylarına. Büün, açan bizim kendibaşmalık ekonomikanız gücülâ ilk adımnarını yapêr, bizâ başlêêr gelmää yabancı zengin iş adamnarı, da para yattırêrlar bizim gospodarlımıza. Halk topluşun, Başkanın hem halkın önündä var çok zor problemlär. Onnar peydalandılar, nicä da başka devletlerdä hem bölgelerdä, eni panayır ekonomika sisteminä geçmektä hem derin demokratiya reformalarını yapmakta.

Sanêrız, ki Komradın hem Gagauziyanın büyük şanlı gelecää var, neçinki gün-gündän belli olêr demokratiyanın kaavileşmesi hem ekonomikanızın da yavaş, ama **güvenli** kalkınması.

Başkanat — buyurucuların evi
baamsızlık — kendibaşmalık
guvenli — inannı

İş 506. Söläyin kendi bakışınızı: neçin Komrat kasabası artık biliner bütün dünnedä?

İş 507. Annadın Komradın meraklı erleri için, neyi var nicä göstermää bu kasabanın musaafirlerinä?

İş 508. Var mı gittiyniz Komrada, gittiysäydiniz, annadınız, ne taa gördünüz orada? Ne vardır okuduunuz başka kiyatlarda yada gazetalarda Komrat için?

EŞİLLİK GÜNÜ

Mişa hem Dimu dördüncü klasta üürenirdilär. Paskellä yortularına yakın havalar başladıydılar sıcak olmaa. Bir cumaa günü üürediciyka sınırladı uşaklara yaarina, cumaa ertesinä, şkolaya çantasız gelsinär. Alsınнар, kimdä var birär hırleţ, kazma, kazan.

— Năbacez yaarina şkolada? — sordu bir kızçaaz.

— Şkolanın aulunda hem yakın meydanda fidan dikecez, — dedi üürediciyka. — Çocuklar kuyu kazaceklar, kızçaazlar da, su

taşıyıp, sulayaceklar eni dikilmiş fidancıkları, taa çabuk tutulsunar deyni. Yaarina hepsi şkolacılar hem küülülär da yapaceklar bir “Eşillik günü” — bu sayılêr, ki hepsi çıkaceklar fidan hem türlü başka eşilliklär dikmää. Küüyümüzün içi hem dolayı läázım eşil olsun, gözellensin. Nekadar taa çok dolayımızda eşillik olacek, okadar taa ii saalımız olacek.

Gelän “Eşillik günü” için Mişaylan Dimu hazırladılar taa avşamdan **belleri**, kazannarı. Ama onnara katıldı Mişanın dädusu da, bay Petri.

O dedi:

— Yavrularım, bän bilerim, ani siz çok islää iş çekettirmişiniz, ama ona läázım biz büüklär da katılalım. Bän yaarina sizinnän bilä gidecäm şkolaya.

Ertesi günü Mişa Dimu hem o dädu Petri ilkin gelmiştilär şkolaya. Dädu almıştı yanına makazını da yardım edärdi uşaklara fidancıkların zeedä kökçeezlerini hem dalcaazlarını kırkmaa, gösterirdi, nasıl dooru dikmää. Üürediciyka da sevindi, ani Mişanın dädusu gelmişti yardıma... Uşaklar o günü işledilär havezlän, arılar gibi. Diktilär, suladılar çok fidan hem gümä. Şkolanın meydanında peydalandı bir uzucuk fidannık sırası...

Bitkidä Mişaylan Dimu, ani hep dädu Petriylän barabar işlediydilär, sordular ihtiarä:

— Şkolanın önündä o büüik salkım aaçlarını kim dikti?

— Onnarı, çocuklarım, biz diktik, — dedi dädu, — açan sizin gibi şkolaya gidärdik. — Bän hem te Dimunun raametli dädusu. O artık ölü, ama bizim ellerimizlän dikili fidannar te sizä hem taa başka evlat boylarına da gölgä edeerlär, hem edeceklär, hem bizi da aklınızda tutturaceklar.

Bellär — hırleñlär

ÇANCAAZ

Biz artık alıştık bizim şkolamızın çancaazının. Evdän geldiynän, bekleeiriz o bizi ilk dersä toplasın, ama aralaa çıktıynan, isteeriz taa uzun aralık olsun. Çancaaz sa işini biler, saadı da ii biler. Onun cıngırtısı herbir üüreniciyi **tembihleer**; “Oldu, — deer, — etecek kaçındın, serinnendin — şimdi hazır ol bir saat yazmaa, okumaa, esaplamaa, üürediciyi seslemää.

Biz hepsindän çok beklleeriz çancaazın sesini, açan şkolamız yakın kolvermää. Taa da pek ozaman, açan analarımız bir dadamıkkatık çantamıza koymaa, unutmuş da karnımız artık iicä acıkmış.

Hiç halımız kalmêêr üürediciyi seslemää, neçinki, istâr-istemâz aklımız hep evdä: “Acaba, anacım bizä, ne imäk hazırladı, bekleeir mi beni osa bir işinä bireri mi gitti”?

Da te son derstän çan urdu. Biz, yanık gibi, isteeriz, fırlayıp, kaçalım evä, ama şkolada var çetin sıralık: üüredicimiz sımêrlêêr uslu olalım, esaplı-esapsız salınmayalım. Nekadar da canımız istesä şımarmaa-kaçınmaa, biz lââzım sıralı bilelim, diştiplınayı tatalım.

Bizim klasımız derslerä girer uslu, aralıkta çok azıtmak yok, ama ders bittiynän kapuda sıkışmalık ta yapmêêrız. Eer çokluk kapuda toplanırsa, ilkin kızçaazları kolvereriz, sora gider çocuklar.

Son derstän çan urduynän, biz dizilip sıraylan çıkêrız ikişâr-ikişâr, ölecä dizili da çıkêrız klastan, da sade açan artık basamaklardan ineriz, ozaman hızlı örüyeriz evimizä, kim nası istärsä. Bizim klasımız uslu, terbiyeli, gördüynän, kafadarlarımız hem aalemnär da bizä mayıl olêrlar, **metin laf** söleerlär. Biz da bununan kabârêrız.

Tembihleer — sımârlêêr
metin laf — metetmää deyni laf

KIŞ SONATASI

... Suuk!

Suuk. Bana geler, sansın, suuk... bütün geniş dünnädä. Afrikada, Amerikada, Avstraliyada hem hererdä. Hem hererdä, olmalı, birtürlü suuk. Osa bu suukluk sade bana mı geler? Suukluk dondurttu yalnızlımı. Dinnenir günü ulu daayın ateşindä bän onu eridecäm da genä küüyümä getirecäm.

Da toplayıp kapu önündän evin içerinä yıkanmış kaara, lüzgerä, suuklaa kokan çamaşırları, giisileri getirecäm. Onnarın taazelii taa-zeleer içersini hem içleri.

Büük kış. Büük hem kısa lüzgerli. O bizdä yaşlı üülen tarafına kökêr, taa pek kuru kaara...

Ama hep okadar sokaa, suuklaa çeker, sora halizdä havezdän erimää çekeder, neçinki o — sevgidän sevgiliydir. Te hemen şindi kuvetliimi duyêrım, beenilmişleri geçirmäa, edinmäa, aaramaa, en-semäa...

Da geler, ani hızlanmaklar, sözlär, aaramaklar — hepsi insan taabetleri yavaşiyêrlar. Da, sansın, dolayda dünnäa da olêr taa doorulu, taa pakça görüner. Sadece usluluk neçinsä biraz hastalaa benzeer.

Edinmäk duygusu beni kaplêêr — bu da kıştan benimdir...

Te bu taazä kaar uslulu hem kuvetsiz, ufak hem saar, ama dondurmalı yılın sevinmeliyidir. O taa erimemiş hem kirli sellerä sularını doorulamamış, ama selin, mutlaka, tezdä usluluu koparacak...

Taa sora. İstär-istemäz kapuya uracak ilkyaz. Beki tezdä... Beki da diil tezdä... (P. Yalındı)

Sonata — burada: muzıka annatması

DÜNNEYÄ BAKIŞ

Bizim dolaydaki tabiyat çok gözäl. O şaşılacak kalêr hem erkenli ilkyazda, açan hepsi kıştaki uykudan uyanêr, sıcaa çekiler hem

kızgınnı yazda da, açan o acêr bütün kendi doluluuna hem güzelliinâ kırların, daaların, meyvalın renklerini hem güzdâ da, açan hepsi, nelâr var tabiatta hazırlanêr yavaş-yavaş girmää kış uykusuna.

Ama kış zamanında tabiyatın güzelliinâ olamaz doymasın şaşmaa. Kışlar Gagauziyada diil, nicâ hererdâ hem herzamannarda: zor aklına getirmää, neysâ buna benzämeyân çok yıllar içindâ; o yalpak, yınışak, taa sıkça kaarsız. Sıcak üülen-batılı luzgâr, bulutsuz gök, parlak güneş önümâ çıktı o zaman, açan oturdum pençerâ boynda da yazardım bu sıraları...

Çikarsaydık bir vakıda uzak erâ, bir yakın çöşmeyâ, bizim çok gözâl kenara var nicâ kış yaşamasını hem onun **mükemelliini**, doya-doya içip-duymaa. Kolay mı dünnedâ kış olsun kaarsız? İi mi ona bölâ kış? Tabiat ölä gözâldir, nicâ o uyar insana, hayvana yabannara: tavşamnara, karacaya, yaban domuzuna, tilkiyâ—bunnara uyar boşluk, susuntuluk, usluluk. İmelik var, ama boz tavşam, angısı bizdâ diıştirmeer kendi tüüsünü biyaza ii seçiler karagöz toprakta da onun duşmannarı çok zor çekmeerlâr bulup-tutmaa kulaklıcı...

Bölâ kış islää kuşlara. Te uçêr aaçlardan çayırlara hem geeri bir sürü **ardıç** kuşları. Yarım kış onnar iyârdilâr yaban zeetinnerini, şindi bu imelik az kaldı, ama uçmaa üülen taraflarına istâmeerlâr mi osa uzak mı görüner onnara? Sık otlar içindâ da onnar olur herkerâ bula-bilsinnâr bişey imää, ama buvaz tokluuna da yaşamak benzemâz bol iintilik **zibilliinâ**.

Te bir da karakuş sürüsü, pek hızlı uçarak, geçtilâr, bizim yurdu-muzun yanından, onnar uçmadılar uzaa, kaldılar kışı evdâ geçirmää. Da sadece onnar mı? Kaldılar bütün sürüylân martı kuşları da burada, evdâ duuma erlerindâ.

Büük su **birikintilâr** tutulu buzlan, ama derelâr akêrlar. Ama su birikintilerindâ var çatlaklar olur balık avcılı da yapmaa.

Bakalım, nasıl üüseklerdâ bulutlarda uçtu kara garga. Nezaman sa o kuytulandıydı buralarda şindi başka erlerdân geldi hemen eski erindâ kışlamaa. Onnara yok bizim taraflarda er yuva düzmää, yok bizlerdâ ihtiâr hem üüsek aaçlar...

Onuncu saatta sabaalän güneş yısıttı. Güneşin peydalanmasını hem onun yaptı işi bän pençerä aşırı kuşkulu bakêrım hem nicä her kerä esap alêrım taman şindi geziyâ gelän kuşları, sora sorêrım kendi-kendimä:

Sanki, neçin çok ii hem çok gözäl hepsinä: insannara, kuşlara hem hayvannara?..

Saygılı okuyucu, bak pençerä aşırı, ya taa ii çık dışarı da sän haliz görecän gözelim güzelliini kışın, yazın, ilkyazın hem güzün. Tabiatın güzelli—geçilmedik uçsuz-kenarsız hem bitkisiz...

(P. Yalınıcı)

Mükemeliini — pek iiliini

ardıç — çayır kuşları

zibilliinä — zengininiinä

birikintilär — üstlär

NASIL TİLKİ YAVRULARINI AVLANMAA ÜÜRETİMİŞ

Bir tilkinin varmış dört yavrusu. Onnara anası hergün getirirmiş tauk etçeezi, kimär kerä tavşam eti, ördek, kaaz hem taa çok türlü mezetli iintilär da bu yavrular hızlı büümüşlär, tuuyannamışlar, derileri talasırmış tuuyannıktan, islää yaşamaktan. Günün boyuna uslu durmaazmışlar, çıkıp deliktän, kaçınırmışlar, oynaşmışlar, ani var laf — yaşarmışlar ne gam, ne kasavet.

Ama yavrular büüdükçä, hep taa çok imää istäärmışlär. Ana tilki sa artık yorgunmuş, evelkisi gibi avlanmaazmış da imelik yavrulara hep taa azar getirirmiş. Başlamışlar yavrular doyunamamaa. Dartışmışlar biri-birinin aazlarından kaparmışlar, karnıları başlamış yarı aaç kalmaa da onnar çirkin-çirkin, analarına üfkelenirmişlär, koolarmışlar onu gitsin imeelik getirmää.

Tilki demiş:

— Yavrularım, siz şansora artık büüdünüz, olur kendiniz-kendinizä imeelik aarayasınız.

— Nasıl aarayalım? — sormuşlar bir sestä yavrular.

— Siz angı eti taa çok beendiniz? — sormuş ana.

— Te o kaaz etini çok beendik, ani ötöögün getirdiydin, — demiş birisi, — ama yazık o pek azdı, bizä dadak-madak geldi.

— Haliz ölä, — öbür yavru da kayıl olmuş, — bana sade bir kanatçık düştü, onu da bu kalın üzlü kardaşlarım aazımdan aldılar.

— Te o tavşam eti da çok tatlıydı, ama onu da pek çoktan idik, dadı sade damaklarımızda yapışık kaldı, — dedi en küçük yavru. — Olsa, anacım, taa bir tavşam bizä getiräsin.

— Getireyim, uşaklarım, ama o tavşamnar çok hızlı kaçêrlar da bän artık yavaşdım, tutamêêrım onnarı.

— Bän kendim onu tutarım! — demiş yavrunun birisi.

— Olur aslı, ani tutasın, senin ayakların kaavi, kaçêrsın hızlı.

— Hadi, bän da gidecäm kaaz tutmaa! — demiş öbür yavru da.

— Tavşam neredä bulayım? — sormuş küçüü.

— Çık kıra, — demiş ana tilki, — saklan bir tarafta da kokudan duyarsın yaklaşmasını, düşüver onun peşinä da tut.

— Ama kaazları neredä bulayım? — sormuş öbür yavru da.

— Gidecän uz, te bu bayırın ardında var bir tınak, orada çok kaazlar üzerlär, çalış, birisini tut, kendin doyunursun hem bizä da biraz getirisin.

Gitmiş yavrular avlanmaa, ama çok geçmeer, gelmişlär geeri aaç, yalanarak.

Küçüü demiş:

— Oldu bir gün bütün tavşamı bekleerim, hiç bir da yanımdan geçmedi. Duydum bir tavşam kokusu uzakta, takıştım ona, ama tutamadım.

— Kahırlanma, demiş ana, — tavşamı yaarına tutarsın.

— Tutarım, ama büün karnım aaç!

— Taman karnın aaç deyni, sän taa hızlı kaçacan da tutacan, kendin doyunacan hem bizä da getirecän biraz...

— Bän da kaazları gördüm, — demiş öbür yavru, — ama hiç oraya yaklaşamadım. Duydu beni köpeklär, da ne kaldı kuyruksuz kalayım. Anam, gitsäne, sän bizä bir kaaz getiräsin, pek acıktık, **karnımız aarıyêr**, bayıldı üreklerimiz.

— E, benim kuyruum yok mu? — sormuş ana tilki.

Ulurmuşlar yavrular açlıktan. Da taman açlık onnarı koymuş eni akıla.

— Hadi, barabar gidelim tavşam avına, — demiş küçük yavru ortancasına, ulumak bizi doyurmaz. — Sän koolarsın bir yanından, bän da — öbür yanından, da tutarız avı. Gitmişlär.

Öbür iki yavru da demişlär:

— Hadi, biz da vazgeçelim ulumaktan da ikimiz gidelim kaaz avına. Sän bir taraftan hızlanırsın kaazı kapmaa, köpeklär da sana alınır, bu arada bän öbür taraftan, kaazı kapıp, kaçarım, da sora bayır ardında ikimiz doyunuruz...

Yavrular gittiynän avlanmaa, kart tilki kalmış yuvasında, bek-läärmiş uşaklarını. Ertesi günü ikisi gelmişlär tom-tokmuşlar, burnularında da tavşam tüüceezi varmış.

— Nası tavşamı, etişäbildiniz mi? — sormuş ana.

— E, he-e, — demiş küçük yavru, — aç karnına diil tavşamı, ama yabanıyı da etişirsın... Taman bu arada gelmiş öbür iki yavru da, sevineräk hem tok.

— Ne uydu mu avcılınız? — sormuş kart tilki.

— Eer büün da köpeklerdän korkaydık, karnılarımız çatlaardı açlıktan.

— Getirdiniz mi kaazı, neredä o?

— Te orada, koraylık içindä, idik onu, — demiş yavrular da yatmışlar tok hem up-uzun kaba otlar üstündä yuvarlanmırmışlar.

— E, bana bişey getirdiniz mi?

— Ne getiräydik sana? Sän kendin bilersin avlanmaa, git tut kendirä kaaz.

Eer tutamasan, orada, koraylar içindä, kannı tüüleri yala...

Karnımız aarıyêr — ureemiz acıyêr

BÜÜMNÄR, HAYVANNAR, KUŞLAR HEM BİZ

Yaz zamanı. Çıktık küüdän, bakêrız dolaya da göreriz, herersi düzlük. Yollar boylarında görüner dizili ceviz, salkım ya kavak açları.

Onnarı insannar dikmiş. Göz atalım biraz uzaa, orada görüner arpa-booday tarlaları, ekinnär başakta. Lüzgär ekinnii dalga-dalga, nicä denizi, çalkêêr. Gideeriz taa ileri, önümüzde sıraylan dizili meyvalık difannarı (alma, armut, şefteli, kirez). Onnar da gür eşil gözümüzü alamêêrız kırmızı yanaklı almalardan hem turuncu-sarı şeftelilerdän. Sora bu meyvalık başçesinin öbür kenarında baalar çekeder. Sıralarda dikili beton direklär, onnar gözäl kireçli gerili tellerdä da baalı sık yapraklı eşil çotuklar. Bu gözäl baaların öbür ucu görünmeer: ne büük, ne zengin masiv!

Geçecek birkaç gün da bu kırlardan insannar başlayaceklar büük bereketi toplamaa. Çotuklarda üzüm pandalları olur bir kila çeksin-när, tenelär iiri, erik gibi. Buradan tonnarlan üzüm gidecek şarap hem şıra fabrikalarına. Tarlalardan boodaylar, papşoylar gideceklär ambarlara da olaceklar insannara hem hayvannara imeelik. Te bu kır bizim tarafımız, duuma erimiz, adı onun BUCAK.

— Evel da buraları sanki böläymiş mi? — sorêr bana yolcu kafadarım Örgi Todoroglu.

— Yok, — deerim bän, — birkaç üz yıl geeri bu kırlar bom-bomuşlär, bu düzlüklerde lüzgerlär çorbacıymışlar, yaşayan insan pek azmış. Gengerlik hem sütleeniklär içindä oyanda-buyanda bir tavşam, tilki, yabanı olurmuş görünsün. Ama kır, bir **çöl uva** gibi, hiç bir fidansızmış, daaliksızmış. Toloka hiç zamandan dürtülmedik sürül-medikmiş...

— Ama şimdi, ne gözellik! — şaşêr uşakçasına benim yolcum Örgi.

— Elbetki, şimdi kırın üzü heptän enilenmiş, fidannar, baalarlar, ekinnär meyvalık başçeleri hepsi bizim insanın zaametinnän, terinnän etiştirildi.

— Batö, — dedi ansızdan bana Örgi, — ya seslä bir pıtpıdık işidiler!

— İşiderim, işiderim. Duralım uslu da sesleyelim onu.

Durduk. Uzaktan, arpa tarlasının içindän, işidilirdi:

— Pıt-pıdık, pıt-pıdık, pıt-pıdık...

— Beki turalım bu kuşçaazi? — sordu Örgi.

— Olmaz, — dedim bân, — bu bizim taraflarımız dolu türlü kuşlarlan, var pıtpıdıklar, civırlıga kuşları. Kışın bizlerdä kalêrlar saksaannar, gargalar, **toylar**, saçak kuşları hem başka. Onnar hepsi faydalı bizä. Evel varmış taa da çok türlü kuşlar, ama onnarın kimisi insanın çiftçilik işlerinnän ürkünmüşlär da gitmişlär sular boylarına, uzak daalara...

— E siz dediydiniz tavşam, tilki varmış, onnar neredä kaldılar?

— Onnar şimdi da var, ama bu yaz ortasında onnarı karşı geläme-sin. Burada yaban hayvannarını olur taa tez kışın görelim. Ama şimdi te karşımızda çayıra inelim. İndik, çöşmä yanında, tıynaan boyunda, bir büyük sürekle hayvan yatırdı. Onnar üülendä su içmiştilär da dinne-nirdilär.

— Ne çok inek, dana var! — şaştı Örgi.

— Bunnar da bizim Bucak tarafımızın zenginliiydir. Zamandan dedelerimiz da, büünkü gündä da gagauzlar hayvancılıkları zanaat-lanêrlar. Te bak karşıda, yamaçta, tırla görüner, orada çobannar koy-unnarı saayêrlar... Bu topraklarda bizim insannar inek, koyun, keçi hem başka-ev malı büüderlär. Onnardan gelir imeelik, et, maasul (süt, pi-inir), bundan başka, giyim için yapaa, deri hem da topraa işlemä deyni çekici mal; hep onnardır, bizim arkamız. Ama diil sade bizdä bütün dünnäädä da büümnär, hayvannar, kuşlar hem biz, insannar, biri-birim-izdä sıkı baalyız. Yaşamamız mutlu olur sade birerdäysäk.

Çöl uva — boş erlär
toylar — büyük kır kuşları

BİRKAÇ GAGAUZÇA-TÜRKÇÄ GRAMATİKA TERMİNNERİ

Gagauzça	Türkçä
Adlık	isim
Nışannık	sıfat
Sayılık	sıfat
Aderlik	zamir
İşlik	fiil
İşhallık	zarf
Modal laflar	modal laflar
Ardlaflar	edat
Baalayıcılar	baalaç
Payıcıklar	edat
Duygucular	ünlem
Adlıkların hallanması	isimlerin çekimi
İşliklerin diişilmesi	fiillerin çekimi
Temel hal	yalın hal
Saabilik hal	isimin halı (genetif)
Doorudak hal	-e halı
Gösterek hal	-i halı
Erlik hal	-de halı
Çıkış hal	çıkış hal (sonuç hal)
Vokal	ünlü
Konson	ünsüz
Bukva	harf
Laf	keleme
Alıştırma	alıştırma
Kalın vokal	kalın ünlü
İncä vokal	ince ünlü
Uzun vokal	geniş ünlü
Dar vokal	dar ünlü
Kısa vokal	Kısa ünlü
Konsonnar	ünsüzlär

Sesli konsonnar	yumuşak ünsüzler
Tutnuk konsonnar	sert ünsüzler
Dudaklı dudaklılar (konsonnar)	dudak ünsüzleri
Dudaklı dişlilər (konsonnar)	dudaklı-dişli ünsüzlär
Dişli konsonnar	diş ünsüzleri
Damaklılar (konsonnar)	damak ünsüzleri
Faringalılar (konsonnar)	gırtlak ünsüzü
(gırtlaklılar)	
Vokal dönmesi	ünlü değıştirmesi
Konson dönmesi	ünsüz değıştirmesi
Kısım	hece
Yot (y)	yot (y)
Derecä	derecä
Nokta (.)	nokta (.) Kullanılması iki dildä birtakım
Virgül (,)	virgül (,) Kullanılması farksız
Noktaylan virgäl (;)	noktalı virgül - “ -
İki nokta (:)	iki nokta
Çok nokta (...)	üç nokta (...)
Soruş nişanı (?)	soru işareti
Şaşma nişanı (!)	ünlem işareti
Çizgi (—)	çizgi
Kısa çizgicik (-)	birleştirmä çizgisi (-)
Kaviçlar (“ “)	tırnak işareti
Skobalar ()	parantez
Köşeli skobalar []	köşeli parantez
Paragraf §	paragraf işareti

Matematika

Toplamak nişanı (+)	artı (+)
Çıkarmak nişanı (-) (minus)	eksi (-)
Katlama nişanı (x)	çarpy (x)
Paylaşırma nişanı (:)	bölü (:)

Çıkış, topu nışanı (=)
Üzdä (proçent) nışanı (%)

eşitlik nışanı (=)
üzdä (%)

Sintaksis

Sadä cümlä

Katlı cümlä

Subyekt

Predikat

Tamannık

basit cümle

katlı cümle

fail, özne

yüklem

tümleç (c) mefül (lü)

İÇİNDEKİLÄR

Önsöz	3
Alfabet	4
§ 1. Gagauz dili için haberlär	5
§ 2. Fonetika	7
§ 3. Vokalların çeşitleri	8
§ 4. Vokalların uydurulmak garmoniya zakonu	9
§ 5. Diftonglar	10
§ 6. Vokal dönmeleri	12
§ 7. Konson seslär	13
§ 8. Konson garmoniyası	17
§ 9. Konson dönmeleri	17
§ 10. Urgu	18
§ 11. Kısım	20
§ 12. Leksika	22
§ 13. Morfologiya	26
§ 14. Afikslär	27
§ 15. Afikslerin dooruyazılması	28
§ 16. Söz payları	31
§ 17. Adlık	32
§ 18. Adlıkların düzülmesi	34
§ 19. Adlıkların küçüldek forması	36
§ 20. Adlıkların sayısı	37
§ 21. Adlıkların hallanması	38
§ 22. Adlıkların iki hallanması	39
§ 23. Konsonnan bitän adlıkların hallanması	40
§ 24. Vokallan bitän adlıkların hallanması	42

§ 25. K konsonnan bitän çokkısının adlıkların hallanması	44
§ 26. K konsonnan bitän adlıkların küçüldek forması	45
§ 27. Çokluk sayısında adlıkların hallanması	46
§ 28. Adlıkların saabilik forması	47
§ 29. Konsonnan bitän adlıkların saabilik forması	48
§ 30. Saabilik formasında adlıkların hallanması	50
§ 31. Vokalları bitän adlıkların hallanması	53
§ 32. Alma lafların hallanması	55
§ 33. Adlıkların dooruyazılması	56
“Adlık” temasına testlär	58
§ 34. Nişannık	60
§ 35. Nişannıkların düzülməsi	62
§ 36. Nişannıkların yaraştırmak uurları	64
§ 37. Nişannıkların dooruyazılması	67
“Nişannık” temaya testlär tekrarlamak için	67
§ 38. Sayılık	69
§ 39. Sayı sayılıkları hem sıra sayılıkları	71
§ 40. Katlı sayı sayılıkları	72
§ 41. Nasıl läüzüm sayılıkları dooru yazmaa	73
Testlär “Sayılık” temasını tekrarlamak için	75
§ 42. Aderlik	76
§ 43. Üz aderlikleri	79
§ 44. Üz aderliklerin hallanması	80
Hallamak tablişası	81
§ 45. Gösterici aderliklär	82
§ 46. Soruş hem ilişiklik aderlikleri	84
§ 47. Aderliklerin dooruyazılması	87
“Aderlik” temasını tekrarlamak için testlär	88
§ 48. İşlik	89
§ 49. İşliklerin temel forması hem morfologiya nişannarı	90
§ 50. İşliklerin düzülməsi	91
§ 51. İşliklerin zalogları	94
§ 52. İnfinitiv	96
§ 53. İşliin düişilmesi	99

§ 54. İzin alımda işliklerin diişilmesi	100
§ 55. Oluşluk alımlı	103
§ 56. Şindiki zaman	104
§ 57. Şindiki zamanda işliklerin diişilmesi	106
§ 58. Vokallan bitän işliklär	107
§ 59. İncä vokallı işliklerin diişilmesi	108
§ 60. Katlı işliklerin diişilmesi şindiki zamanda	109
§ 61. Gelecek zaman	110
§ 62. Mutlak gelecek zaman	111
§ 63. Konsonnan bitän işliklär	113
§ 64. Bellisiz gelecek zaman	115
Vokallan bitän hem kalın vokallı işliklär	116
Konsonnan bitän kalın hem incä vokallı işliklär	118
§ 65. Geçmiş zaman	120
§ 66. Mutlak geçmiş zaman	122
§ 67. Bellisiz geçmiş zaman	124
§ 68. Bitkisiz geçmiş zaman	126
§ 69. Çoktan geçmiş bitirilmiş zaman	132
§ 70. Çoktan geçmiş bellisiz zaman	134
§ 71. Neetlik geçmiş zaman	135
§ 72. Sankilik alımlı	139
§ 73. İsteyişlik alımlı	141
§ 74. Geçmiş zaman	144
§ 75. Lääzımnık alımlı	146
§ 76. İşliin dört oluşluk forması	148
§ 77. İnkärlik forması	150
§ 78. İşliklerin inkärlik formasının diişilmesi oluşluk alımda	151
§ 79. İşliklerin diişilmesi inkärlik formasında	152
§ 80. İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi mutlak geçmiş zamanda	153
§ 81. İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi bitkisiz geçmiş zamanda	154
§ 82. İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi çoktan geçmiş bitirilmiş zamanda	155

§ 83. İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi sankilik çalımında...	157
§ 84. İşliklerin inkäriik formasında diişilmesi isteyişlik çalımında.....	158
§ 85. İşliklerin inkärlik formasında diişilmesi lääzınnık çalımında	159
§ 86. İşliklerin olabilennik forması	160
§ 87. Olamazlık forması	161
§ 88. İşliin modal formaları	164
§ 89. İşliktän adlar	167
§ 90. İştennik	169
§ 91. İştenniklerin bölümneri	171
§ 92. Hal iştennii	173
§ 93. Hal iştenniin laf çevirtmesi	176
§ 94. İşhallık	178
§ 95. İşhallıkların dooruyazılması	180
§ 96. Ardlaflar	183
§ 97. Baalayıcılar	184
§ 98. İzmetçi adlar (laflar)	188
§ 99. Payıcıklar	189
§ 100. Modal laflar	191
§ 101. Duygucular	192
§ 102. Laflar <i>var, yok</i>	194
Nasıl lääzım yapmaa cümleyi düzän laflara morfologiya analizini	195
Sintaksis	199
§ 103. Gagauz dilinin özel nışannarı	199
§ 104. Lafbirleşmeleri	200
§ 105. Söz aradaki maanalarına görä lafbirleşmelerin çeşitleri	202
§ 106. Lafbirleşmelerin analizi	204
§ 107. Bellilikçi lafbirleşmeleri	208
§ 108. Üçüncü esaptan izafet	210
§ 109. Çiftli laflar	213
§ 110. Bölünmüz lafbirleşmeleri	215
§ 111. Sadä cümlä	216

§ 112. Annatma, soruş hem izin cümlelär	221
§ 113. Cümledä laf baalantıları	223
§ 114. Subyekt	228
§ 115. Predikat	231
§ 116. Sadä predikat	231
§ 117. Katlı predikatlar	232
§ 118. İşliktän hem adlardan predikat	234
§ 119. Adlardan predikatlar	236
§ 120. Adlıktan predikatların afiksleri	237
§ 121. Adlıktan predikatların şindiki zamanın afiksleri	238
§ 122. Adlıktan predikatların geçmiş zamannarın afiksleri	239
§ 123. Subyektin hem predikatın arasında çizgi	243
§ 124. Predikatın subyektlän uzlaşması	244
§ 125. İşliin zamannarının biri-birinin erinä kullanılması	245
Cümlelerin ikincili payları	247
§ 126. Tamannık	247
§ 127. Dooru tamannık	249
§ 128. Kıynaş tamannık	250
§ 129. Halizlik hem çekimnik laf çevirtmelerindä tamannın kullanılması	252
§ 130. Bellilik	253
§ 131. Eklembellilik	257
§ 132. Hallıklar	258
§ 133. Sebep hallıkları	260
§ 134. Neet hallıkları	260
§ 135. Nicelik hallıkları	261
§ 136. Sadä cümlelerin kuruluşça soyları	264
§ 137. Bir baş paylı hem iki baş paylı cümlelär	266
§ 138. Belli üzlü cümlelär	267
§ 139. Bellisiz üzlü cümlelär	267
§ 140. Bütünneşik üzlü cümlelär	268
§ 141. Deyici cümlelär	268
§ 142. Nasıl yapmaa sadä cümlelerä sintaksis analizini	270

§ 143. Birsoy paylı cümlelär	273
§ 144. Birsoy paylarda baalayıcılar	276
§ 145. Birsoy payların baalayıcılarla birleşmesindä durguçluk nışannarı	277
§ 146. Birsoy paylarda bütünneştirici laflar	278
§ 147. Lafların cümledä sıralı	281
§ 148. Danışmak	285
§ 149. Koyulma laflar hem koyulma cümlelär	287
§ 150. Laflar: da, belli ki, diil, yok	290
§ 151. Duygucular cümledä	291
§ 152. Katlı cümlä	293
§ 153. Dalsız katlı cümlä	295
§ 154. Baalayıcılı dalsız katlı cümlelär	297
§ 155. Dallı katlı cümlelär baalayıcılarla hem baalayıcısız ...	300
Dal cümlelerin soyları	304
§ 156. Bellilikçi dal cümlelär	304
§ 157. Annadıcı dal cümlelär	305
Halık dal cümleleri	307
§ 158. Erlik dal cümleleri	308
§ 159. Zaman dal cümleleri	308
§ 160. Nicelik hem nekadarlık dal cümleleri	309
§ 161. Neetlik dal cümleleri	310
§ 162. Sebeplik dal cümleleri	311
§ 163. Sankilik dal cümlä	312
§ 164. Brakım dal cümleleri	313
§ 165. Baalayıcısız dallı katlı cümlelär	318
§ 166. Baalayıcısız hem baalayıcılı laflarsız dal cümlelerin eklenmesi	319
§ 167. Birkaç dal cümleli katlı cümlä	320
§ 168. Baalayıcısız dalsız katlı cümlä	323
§ 169. Virgül hem noktaylan virgül baalayıcısız katlı cümlelerdä	324
§ 170. İki nokta baalayıcısız katlı cümledä	325
§ 171. Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä	327

§ 172. Cümlelerin ayırılı ikincili payları	329
§ 173. Belliliin ayırılması	329
§ 174. Hallıkların ayırılması	331
§ 175. Tamannıkların ayırılması	333
§ 176. Doorudan hem kıynaş söz	333
§ 177. Durguçluk nişannarı doorudan sözdä	334
§ 178. Dialog	336
§ 179. Doorudan sözün kıynaş sözlän diişilmesi	338
§ 180. Tekrarlamak için işlər	340
§ 181. Nasıl lääzım yapmaa katlı cümlelerä sintaksis analizi ..	343
§ 182. Punktuațiya	345
§ 183. Nokta	345
§ 184. Soruş nişanı	346
§ 185. Şaşma nişanı	346
§ 186. Virgül	347
§ 187. Noktaylan virgül	349
§ 188. İki nokta	350
§ 189. Çizgi	351
§ 190. Skobalar	353
§ 191. Kaviçlar	353
§ 192. Çok nokta	354
Takrir hem başka yaratma çalışmaları için tekstlər	357
Veli hem Koli	357
Koduk	358
Patlangaç	359
Kızak kaymakta	360
Oka	362
Gezi	365
Tarlada	367
Göcen	368
Dermendä	370
Karımcalık	372
Dut imektä	374
Bir kiyat okuduk	377

Ana yatak hem evlat	
Papuçlar	
Eni şkolacı	
Terliklär	
Bizim Komrat	
Eşillik günü	
Çancaaz	
Kış sonatası. P. Yalındı	
Dünneyä bakış. P. Yalındı	
Nasıl tilki yavrularını avlanmaa üüretmiş	
Büümnär, hayvannar, kuşlar hem biz	
Birkaç gagauzça-türkçä gramatika terminneri	

.. 378
.. 380
.. 382
.. 383
.. 385
.. 386
.. 388
.. 389
.. 389
.. 391
.. 393
.. 396

Redactori: *A. Stoletneaia, S. Ciumacenco*

Tehnoredactor: *N. Duduciuc*

Corector: *A. Olari*

Paginarea computerizată: **A. Andrițchi, S. Ciobanu**

Coli edit. 20,0. Coli de tipar conv. 24,6

Format 60x84 1/16. Comanda nr. 1321

Departamentul Activități Editoriale,
Poligrafie și Aprovizionare cu Cărți

ö

ä...A

b I G Ö